

**SCIENTIFIC
COLLECTION
INTERCONF**

No **112**
June, 2022

THE ISSUE CONTAINS:

Proceedings of the 1st
International Scientific
and Practical Conference

**SCIENTIFIC PROGRESSIVE
METHODS AND TOOLS**

RIGA, LATVIA

16-18.06.2022

InterConf
Scientific Publishing Center

SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF»

No 112 | June, 2022

THE ISSUE CONTAINS:

Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference

SCIENTIFIC PROGRESSIVE METHODS AND TOOLS

RIGA, LATVIA

16-18.06.2022

RIGA
2022

UDC 001.1

S 40 *Scientific Collection «InterConf»*, (112): with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Progressive Methods and Tools» (June 16-18, 2022). Riga, Latvia: Avots, 2022. 391 p.

ISBN 978-9934-534-34-8

EDITOR

Anna Svoboda
Doctoral student
University of Economics, Czech Republic
annasvobodaprague@yahoo.com

COORDINATOR

Mariia Granko
Coordination Director in Ukraine
Scientific Publishing Center InterConf
info@interconf.top

EDITORIAL BOARD

Temur Narbaev (PhD)
Tashkent Pediatric Medical Institute,
Republic of Uzbekistan;
temur1972@inbox.ru

Nataliia Mykhalitska (PhD in Public Administration)
Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

Dan Goltsman (Doctoral student)
Riga Stradiņš University, Republic of Latvia;

Katherine Richard (DSc in Law),
Hasselt University, Kingdom of Belgium
katherine.richard@protonmail.com;

Richard Brouillet (LL.B.),
University of Ottawa, Canada;

Stanyslav Novak (DSc in Engineering)
University of Warsaw, Poland
novaks657@gmail.com;

Kanako Tanaka (PhD in Engineering),
Japan Science and Technology Agency, Japan;

Mark Alexandr Wagner (DSc. in Psychology)
University of Vienna, Austria
mw6002832@gmail.com;

Alexander Schieler (PhD in Sociology),
Transilvania University of Brasov, Romania

Svitlana Lykholat (PhD in Economics),
Lviv Polytechnic National University, Ukraine

Dmytro Marchenko (PhD in Engineering)
Mykolayiv National Agrarian University
(MNAU), Ukraine;

Rakhmonov Aziz Bositovich (PhD in Pedagogy)
Uzbek State University of World Languages,
Republic of Uzbekistan;

Mariana Vereskliia (PhD in Pedagogy)
Lviv State University of Internal Affairs, Ukraine

Dr. Albena Yaneva (DSc. in Sociology and Antropology),
Manchester School of Architecture, UK;

Vera Gorak (PhD in Economics)
Karlovarská Krajská Nemocnice, Czech Republic
veragorak.assist@gmail.com;

Polina Vuitsik (PhD in Economics)
Jagiellonian University, Poland
p.vuitsik.prof@gmail.com;

Elise Bant (LL.D.),
The University of Sydney, Australia;

George McGrown (PhD in Finance)
University of Florida, USA
mcgrown.geor@gmail.com;

Vagif Sultanly (DSc in Philology)
Baku State University, Republic of Azerbaijan

Kamilə Əliəğa qızı Əliyeva (DSc in Biology)
Baku State University, Republic of Azerbaijan

If you have any questions or concerns, please contact a coordinator Mariia Granko.

The recommended styles of citation:

1. Surname N. (2022). Title of article or abstract. *Scientific Collection «InterConf»*, (112): with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Scientific Progressive Methods and Tools» (June 16-18, 2022). Riga, Latvia; pp. 21-27. Available at: [https://interconf.top/...](https://interconf.top/)
2. Surname N. (2022). Title of article or abstract. *InterConf*, (112), 21-27. Retrieved from [https://interconf.top/...](https://interconf.top/)

This issue of Scientific Collection «InterConf» contains the International Scientific and Practical Conference. The conference provides an interdisciplinary forum for researchers, practitioners and scholars to present and discuss the most recent innovations and developments in modern science. The aim of conference is to enable academics, researchers, practitioners and college students to publish their research findings, ideas, developments, and innovations.

©2022 Avots
©2022 Authors of the abstracts
©2022 Scientific Publishing Center «InterConf»

contact e-mail: info@interconf.top

webpage: www.interconf.top

TABLE OF CONTENTS

INTERNATIONAL ECONOMICS AND INTERNATIONAL RELATIONS			
Stasiuk O. Pikulyk O.		THE EU'S ROLE IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA: SOME PARALLELS WITH UKRAINE	7
Воронова О.В. Коржановська А.С.		МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ГАЛУЗІ	15
Воронова О.В. Ларіна Є.Ю.		ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ	19
Воронова О.В. Парфіров О.В.		ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ІМПОРТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ САНІТАРНО – ТЕХНІЧНОГО ОБЛАДНАННЯ	28
Теленко О.М. Лебеденко С.С. Настич М.		ПОЛІТИКА ЯПОНІЇ ЩОДО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ	31
MANAGEMENT			
Гетьман О.О. Сергеева В.В.		СУТНІСТЬ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ	35
Мироненко Н.А. Король Р.Н. Рябец М.А.		АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИЙ ПРЕДПРИЯТИЙ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ В ЯНВАРЕ-АПРЕЛЕ 2022 ГОДА	41
Холод С.Б. Павлова В.А.		МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗА РІЗНИХ ФОРМАТИВ НАВЧАННЯ	49
Шевкоплясова А.		НОВЫЙ ПОДХОД К РАБОТЕ «ШКОЛ ЗДОРОВЬЯ» НА ПРИМЕРЕ ТОО «ПОЛИКЛИНИКА № 8» Г.КАРАГАНДА	52
MARKETING, ADVERTISING AND PR			
Gudkova N. Kharchenko Y.		THE ROLE OF MARKETING IN THE MODERN WORLD	57
FINANCE AND CREDIT			
Бардаш С.В.		УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД	64
PEDAGOGY AND EDUCATION			
Țibuleac A.C.		KEY COMPETENCE LEARNING TO LEARN DEVELOPMENT IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE MOLDOVAN CLASSROOM	71
Алексеева С.		ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	77
Алексеева Т.М.		АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ШКОЛІ	84
Бугаєвська Ю.В. Волчанов Д.В.		ВПРОВАДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНОГО ФАХУ	88
Демянчук М.Р.		НЕОБХІДНІСТЬ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ДОЛІКАРСЬКА МЕДИЧНА ДОПОМОГА» ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІ	92
Искендерова С.М.		ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОЛОГИИ И ОХРАНЫ ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ФАКУЛЬТЕТАХ ЕСТЕСТВЕННЫХ НАУК В ВУЗАХ АЗЕРБАЙДЖАНА	96

SCIENTIFIC PROGRESSIVE METHODS AND TOOLS

Канішевська Л.В.		ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА У СТАРШОКЛАСНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ	99
Нұрмахамбетова Ә.М. Курмамбаева Ж.Б.		СІЛІ НЕГІЗІНДЕ ТАНЫМДЫҚ/КОГНИТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІ	106
Прус А.В. Білорус Т.В.		ЕЛЕМЕНТИ STEM ОСВІТИ У НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ	112
Сінчук Ю.В.		ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА	119
Тауқенбай А.С. Калиева К.М.		ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НА ОСНОВЕ КОММУНИКАТИВНО-ПОЗНОВАТЕЛЬНЫХ КЕЙСОВ	123
Яцук Н.В. Говоруха О.С.		ВІКТИМОЛОГІЯ.ВПЛИВ РОДИНА НА ФОРМУВАННЯ ВІКТИМНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕБІГУ	130
Яцук Н.В. Говоруха О.С.		НОВІ ПОГЛЯДИ НА ПІРАМІДУ А.МАСЛОУ ТА ДОПОВНЕННЯ ВЖЕ ІСНУЮЧОЇ ТЕОРІЇ	137
Яцук Н.В. Говоруха О.С.		ПЕДАГОГІЧНІ КОНФЛІКТИ В ЗАКЛАДАХ ЩО НАДАЮТЬ ОСВІТНІ ПОСЛУГИ	144

PHILOSOPHY AND COGNITION

Нишонова Н.Р.		РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧИДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИ ИЖТИМОЙЛАШУВИ ВА ФАОЛЛАШУВИ	149
---------------	---	---	-----

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

Чернякова О.В. Чернявська Г.А.		ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДВНЗ “ДДПУ” ПІД ЧАС ВІЙНИ	155
-----------------------------------	---	---	-----

PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Amangeldiyeva T. Makpirov V.U.		THE PHENOMENON OF TOLERANCE IN KAZAKH AND AMERICAN MEDIA DISCOURSE	160
Hamidova T.A.		WORD COMBINATIONS IN LINGUISTICS	165
Najafova K.J.		VARIANTS AND DIALECTS OF THE ENGLISH LANGUAGE	170
Orynbekeva B.N. Dusekova K.K.		FRAME STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS (BASED ON THE KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES)	174
Yerzhanova M.G. Makpirov V.U.		BINARY OPPOSITION «GOOD-EVIL» IN AMERICAN AND KAZAKH LINGUISTIC CULTURES	180
Рахмонзода Н.Д.		ЯВЛЕНИЕ АББРЕВИАЦИИ В МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ	187
Сокіл Б.М.		АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ДНІСТЕР» ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ В СУДІВНИЦТВІ	194
Сокіл Б.М.		ОСВІТНЯ КОМІСІЯ І ПИТАННЯ ШКІЛЬНОГО МОВНОГО ЗАКОНУ ДЛЯ НАРОДНИХ ТА СЕРЕДНІХ ШКІЛ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ	198
Хайдаров Ч.Б.		О НЕКОТОРЫХ СЕМАТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ	201
Юсікова О.В.		ВАРІАНТНІСТЬ АГЕНТИВНИХ НАЗВ З СЕМАТИКОЮ ЗБІРНОСТІ У ГОВІРКАХ І ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ: НОМЕНИ З СУФІКСАМИ -СТВ-О, -ИН-А (-ИН-Я), -НЯ, -ОТА-, -АДЬ, -ІВЛ-А	205

LITERARY STUDIES

Бродюк Ю.М.		ОБРАЗ ОРФЕЯ У ТВОРЧІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Р. М. РІЛЬКЕ	215
-------------	---	--	-----

LAW AND INTERNATIONAL LAW

Фурса Є.Є.		НОТАРІАЛЬНІ ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ КОНСУЛОМ: АНАЛІЗ ТА НОВІ КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ	218
Яковенко Є.О.		СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ «ПОЗА РОЗУМНИМ СУМНІВОМ» В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ	226

ARTS, CULTURAL STUDIES AND ETHNOGRAPHY

Протас М.О.		МИСТЕЦТВО В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОГО ГІСТЕРЕЗИСУ	231
Толошняк Н.А.		ВОЛОДИМИР ФЛИС – ПРИЧИНКИ ДО ПОРТРЕТУ МИСТЕЦЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ	240

HISTORY AND ARCHEOLOGY, ARCHIVAL STUDIES

Гетьманчук М.П.		ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АЛЬЯНСУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РУХІВ	244
Позднякова І.С.		ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПОЛІТВІДДІЛУ ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА РСФРР	252
Чергік Н.Ю.		ПРЕДМЕТ МУЗЕЙНОЇ КОЛЕКЦІЇ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО: НОМІНАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИВНА РОЛЬ	256

MEDICINE AND PHARMACY

Kalybekova S.Zh. Dauletbak K.E.		RATIONAL USE OF ANTIBIOTICS IN PEDIATRIC PRACTICE	263
Каньовська Л.В. Іванческул А.І. Нестеров С.В.		ОСОБЛИВОСТІ ПАТОГЕНЕЗУ І ДІАГНОСТИКИ МЕТАБОЛІЧНОГО СИНДРОМУ	269
Тороус І.М. Николайчук Х.Я.		ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СЕРЕДИННОГО ПІЛІНГА ПРИ АКНЕ	275
Чорна Д.О. Лесний В.В.		МАЛОІНВАЗИВНІ ХІРУРГІЧНІ МЕТОДИ ЛІКУВАННЯ ЕХІНОКОКОЗУ ПЕЧІНКИ	277

GEOLOGY, MINERALOGY AND SOIL SCIENCE

Калініченко А.М. Снісар В.П. Багмут М.М. Дудченко Н.О. Калініченко О.А. Антоненко Т.С. Овсієнко В.В.		СИНТЕТИЧНИЙ МАГЕМІТ І ЙОГО МАГНІТНІ ВЛАСТИВОСТІ ЗА ДАНИМИ МАГНІТОМЕТРІЇ І ФЕРОМАГНІТНОГО РЕЗОНАНСУ	279
--	---	--	-----

NATURE MANAGEMENT, RESOURCE SAVING AND ECOLOGY

Зейналян А.М.		ПРИРОДНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ЛІСОТВІРНИХ ПОРІД У ВСИХАЮЧИХ ЯЛИННИКАХ ГОРГАН (УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ)	286
Сербов М.Г. Ковтун І.В.		ОЦІНКА РОЛІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В СТАЛОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ	290

CHEMISTRY AND MATERIALS SCIENCE

Старокадомский Д. Решетник М.		АДГЕЗИЯ ПОЛИЭПОКСИДНЫХ КОМПОЗИТОВ К ГРАНИТНОЙ ПОВЕРХНОСТИ: ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЙ ТЕСТ	302
----------------------------------	---	---	-----

LIGHT INDUSTRY AND FOOD INDUSTRY

Лисенко Г.Л. Леппа А.Л. Гейда І.М.		ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ У ВИРОБАХ СИРКОВИХ	307
--	---	---	-----

SCIENTIFIC PROGRESSIVE METHODS AND TOOLS

GENERAL ENGINEERING AND MECHANICS

Лисенко О.І. Тачиніна О.М. Пономаренко С.О.		МЕТОД РОЗГАЛУЖЕНИХ ТРАЕКТОРІЙ	313
Пирогов В.В.		ИССЛЕДОВАНИЕ УСЛОВНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БЫСТРОВРАЩАЮЩЕЙСЯ ИЗОЛИРОВАННОЙ МЕХАНИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ	323

INFORMATION AND WEB TECHNOLOGIES

Muhamediyeva D.T. Abdul-Azalova M.Y.		EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF THE BUSINESS PROCESSES OF THE ENTERPRISE	325
Карпенюк М.В. Корнієнко Б.Я.		АНАЛІЗ ЗАХИЩЕНОСТІ КОМП'ЮТЕРНОЇ МЕРЕЖІ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ «ПРОФІЛІ БЕЗПЕКИ»	329
Мушта Б.В. Корнієнко Б.Я.		ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОПИС МОЖЛИВОСТЕЙ ІНТЕГРОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ НА ПРИКЛАДАХ	337
Сугак О.О. Корнієнко Б.Я.		ІНТЕГРОВАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ	347
Тіхонов В.І. Тихонова О.В. Яворська О.М.		ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ ПРО ОПТИМІЗАЦІЮ ЦИФРОВИХ ПОТОКІВ У ДИНАМІЧНО КОНФІГУРОВАНІЙ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ МЕРЕЖІ	357

ARCHITECTURE, CONSTRUCTION AND DESIGN

Дячок О.М. Вербовецький Ю.В. Кріса В.Б.		СПАДЩИНА ТЕРНОПІЛЛЯ. ЯЗЛОВЕЦЬКИЙ ПАЛАЦ	364
---	---	--	-----

PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Татарченко Л.І. Присяжна М.К. Шаров Д.С.		ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СИСТЕМІ ФІЗКУЛЬТУРИ І СПОРТУ	375
--	---	--	-----

MILITARY AFFAIRS AND NATIONAL SECURITY

Zdoryk N. Umanets M.		ANALYTICAL AND INFORMATIONAL SUPPORT FOR INFORMATION SECURITY IN MODERN CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES	381
Савельєв А.М. Запара Д.М. Коломійцев О.В. Новіченко С.В. Деменко М.П. Доска О.М. Третяк В.Ф. Кривчун В.І.		СИСТЕМИ КООРДИНАТ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В МОДЕЛІ ЗАСОБІВ ПОВІТРЯНОГО НАПАДУ ПРОТИВНИКА ГЕОІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ КОМАНДИРОМ ЧАСТИНИ (ПІДРОЗДІЛУ) ЗРВ НА БОЙОВІ ДІЇ «АРГУМЕНТ–2021»	385

INTERNATIONAL ECONOMICS AND INTERNATIONAL RELATIONS

Stasiuk Olha

PhD in Economics, Senior Researcher,
State Organization «Institute of the Economy and Forecasting of the
National Academy of Sciences of Ukraine», Ukraine

Pikulyk Oksana

PhD in Economics, Associate Professor
of International Relations and Regional Studies Department,
Lesya Ukrainka Volyn National University, Ukraine

THE EU'S ROLE IN THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF BOSNIA AND HERZEGOVINA: SOME PARALLELS WITH UKRAINE

***Abstract.** The main instruments of the EU in assisting Bosnia and Herzegovina in post-war reconstruction are examined. Some parallels have been drawn with regard to the EU's role in the post-war reconstruction of Bosnia and Herzegovina and Ukraine. The importance of adopting and implementing the European Recovery Plan of Ukraine is determined. Some economic advantages of obtaining Ukraine's EU membership candidate status are given.*

***Keywords:** EU, post-war reconstruction, Bosnia and Herzegovina, European Recovery Plan for Ukraine, grant aid, candidate status.*

The main role in the post-war reconstruction of Bosnia and Herzegovina, which suffered the most from hostilities among the Balkan countries, was played by the EU, which became the country's main and indispensable partner. The total damage from the war was estimated at \$ 50-70 billion. Losses from ongoing hostilities in Ukraine range from \$ 564 billion to \$ 600 billion [1]. If the war continues, these losses will only increase. However, this is 10 times more than in Bosnia and Herzegovina, so Ukraine will need significant donor support for its reconstruction. Ukraine's partner countries should join in rebuilding it, but the EU must play a leading role in the post-war reconstruction of Ukraine, as well as

Bosnia and Herzegovina.

The main instruments of the EU assistance to BiH until 1999 were the European Community Humanitarian Office (ECHO) and the PHARE (PHARE Essential Aid Program – EAP) and OBNOVA. Since the start of hostilities in Bosnia and Herzegovina, the EU has provided assistance through its ECHO Humanitarian Office and funded a significant number of humanitarian projects. During the war in BiH, the European Union provided more than € 1 billion in humanitarian aid through ECHO. After the war, from 1995 to 1999, due to the lack of social protection systems to support the most vulnerable in Bosnia and Herzegovina, funding for EU projects through ECHO continued. The European Community Humanitarian Office worked in close coordination with other EU assistance instruments, in particular the PHARE and OBNOVA programs.

It is important that the EU supports Ukraine in the war against Russia, provides humanitarian and budgetary assistance, as the need for budget support to Ukraine exceeds € 5 billion per month [2]. EU aid to Ukraine since the Russian invasion has amounted to about € 4 billion. In addition, € 3.5 billion has been allocated for budget support to those EU member states that receive Ukrainian refugees on their territory [3].

PHARE assistance to Bosnia and Herzegovina was limited to projects directly supporting the peace agreement, as well as the reconstruction of transport networks, the development of international connections and the return of refugees.

The PHARE Essential Aid Program was the first step in the EU's contribution to the short- and medium-term reconstruction and economic recovery program and was designed to meet the most pressing needs of the war. *It was seen as a transitional step between humanitarian aid provided through the European Community Humanitarian Office and a long-term reconstruction program.* PHARE was designed to provide the necessary assistance in the form of rapid supply of materials, equipment and spare parts to ten vital sectors of the economy. *The following sectors received the largest funding under this Program: ECU 24 million for housing, ECU 22 million for transport, ECU 18.5 million for electricity, ECU 15 million for agriculture (Table 1).*

Table 1

Sectoral distribution of funding for the EU's PHARE Essential Aid Program

<i>Sector</i>	<i>Amount, million ECU (MECU)</i>
<i>Total</i>	<i>125,0</i>
Equipment to Federal Institutions	2.5
Health	10.0
Education	1.0
Housing	24.0
Agriculture	15.0
Energy	18.5
Water & Sanitation	12.0
Transport	22.0
Telecommunications	8.0
Investment and project preparation	2.0
Management	9.0
Reserve and contingency	1.0

Source: [4].

Funding for the OBNOVA program focused on economic development, regional economic cooperation, comprehensive assistance, social development and media projects.

EU assistance in rebuilding Bosnia and Herzegovina was mainly in the form of grants with no commitment other than the beneficiary's political commitment to adhere to the Dayton / Paris Peace Agreement (Table 2).

Table 2

EU assistance to Bosnia and Herzegovina in 1991-1999, million euros

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Total
PHARE OBNOVA						228,12	207,07	188,26	138,20	761,65
ECHO		495,26			145,03	142,45	105,00	87,95	56,40	1032,09
Mostar, customs, voluntary return of refugees and demining					70,00	65,40	39,90	15,00	9,50	199,80
Media				0,21	0,65	1,65	4,09	2,24	2,40	11,23
Democracy and human rights					0,70	4,80	4,80	1,80		12,10
Balance of payments support									45,00	45,00
Total		495,47			216,38	442,42	360,86	295,25	251,50	2061,87

Source: [5].

The European Commission was responsible for the implementation of EU assistance programs in Bosnia and Herzegovina, which was permanently present on its territory through the Representation of the European Commission in Sarajevo and its two representations in Mostar and Banja Luka. The European Commission worked very closely with the Office of the High Representative, which was responsible for overseeing the implementation of the civilian aspects of the agreements, as well as with other organizations. The Delegation's technical assistance to the European Commission was provided by the TAU, in particular: administrative aspects of tendering procedures and contracting in order to speed up the allocation of EU funds; project identification, preparation and evaluation; project supervision and monitoring. It was envisaged that TAU's activities would eventually be integrated into BiH's administrative structures, which would strengthen the capacity of local authorities to identify and develop projects, as well as the introduction of public procurement procedures in tenders [5].

In order to increase the level of implementation of EU-funded projects, the management of EU reconstruction programs in Bosnia and Herzegovina was successfully transferred in 1998 from the EU Headquarters in Brussels to the European Commission Representation in Bosnia and Herzegovina. The European Union has funded other important projects in various sectors, both under the Reconstruction and Reconstruction Program and separately. For example, through the PHARE Basic Assistance Program, the EU provided financial support to the Emergency Transport Reconstruction Project, which was implemented under the Reconstruction and Reconstruction Program.

In 2000, the PHARE and OBNOVA programs, which provided the legal basis for EU assistance at his initiative, were replaced by a new single program specifically designed for the reconstruction and stabilization of South-Eastern Europe for the period 2000-2006, which provided for 5.5 billion euros in grant aid. In order to ensure peace, stability and economic development in the region, the Stability Pact for South-Eastern Europe was adopted on 10 June 1999 in Cologne. The main contribution of the EU to the Stability Pact was the new Stabilization and Association Process (SAP) [6] presented by the European Commission for five

Balkan countries, including Bosnia and Herzegovina.

In addition to ensuring peace, stability and economic development in the region, the SAP mechanism was also aimed at establishing close long-term relations with the EU. The basic tool of the SAP mechanism was the Stabilization and Association Agreements with the EU, which provided for the fulfillment of clear political and economic conditions for accession to the EU with an individual progressive approach, taking into account the situation of each country. The stabilization and association process also included the promotion of democratization and civil society; autonomous trade measures and other economic and trade relations; incentives for the region, regional cooperation, humanitarian aid to refugees, repatriates and others in need. Following the signing of a Stabilization and Association Agreement with Bosnia and Herzegovina and other Balkan countries, the EU has introduced a standard set of pre-accession training programs designed to strengthen cooperation with EU countries [7].

To assist in the long-running reconstruction of Ukraine, the European Union must propose a European Plan for Ukraine's reconstruction [8], such as the Marshall Plan implemented after World War II to rebuild European countries. Work on such a plan has already begun in the EU. The European Commission has taken the lead and begun preparatory work for a strategic reconstruction plan called Rebuild Ukraine. Funds from Member States and international partners for reconstruction projects in Ukraine will be allocated on a "build back better" basis, but on tough terms, such as the fight against corruption and reforms of the Ukrainian government [9]. Such conditions should help Ukraine prepare for EU membership.

An important step in this direction was the holding of the first Donors' Conference on May 5, 2022, as a starting point for the formation of the European Marshall Plan for Ukraine. The conference reaffirmed Ukraine's support in post-war reconstruction. The Conference was initiated by Poland and Sweden with the full support of the European Commission, the European Council and the EU Member States. The main priorities of the Conference were: 1) humanitarian aid, 2) budget support to Ukraine through grants and loans, 3) reconstruction of the

country [10]. The first result of the Conference was a fundraiser of \$ 6.5 billion [11] to help Ukraine.

No less important is the effective implementation of the European Recovery Plan for Ukraine. For this purpose, the EU, together with Ukraine, should set up the necessary bodies to jointly administer long-term projects and use EU financial instruments. Based on the experience of rebuilding Bosnia and Herzegovina, the EU may consider establishing an Agency for the Reconstruction of Ukraine. In order to provide immediate humanitarian assistance to Ukraine, taking into account the experience of Bosnia and Herzegovina, a separate body should be set up to deal with humanitarian projects. The EU could coordinate with donor countries on immediate assistance to all 27 regions of Ukraine, each of which can be cared for by a donor state or group of states and institutions [12].

Ukraine is actively working in this direction: a national coordinating body – the National Council for Reconstruction of Ukraine from the effects of war – has been established, the UNITED 24 Foundation has been established, and a Plan for Reconstruction and Development of Ukraine after the War is being prepared. At the same time, it should be noted that Ukraine will be able to receive reconstruction assistance, which will also include investments, subject to a number of reforms.

It should be noted that, unlike Bosnia and Herzegovina, which signed the Association Agreement only in 2016, Ukraine has already signed such an Agreement. Despite significant EU assistance and support from Bosnia and Herzegovina, the country remains a "potential candidate" and has not been able to obtain candidate status. We hope that the situation with Ukraine will be different and it will receive a positive response to the application for EU candidate status. This will allow for parallel reconstruction, necessary reforms and implementation of EU legislation. Along with the European Financial Perspective for the post-war recovery of economic sectors, Ukraine will have access to additional EU financial instruments, including the Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA) and programs under this instrument, which provide financial and technical assistance to candidate countries. There will also be opportunities to access individual

programs and projects of EU economic assistance, long-term loans, grant aid, increase foreign direct investment in the country.

To support Ukraine on its path to EU candidate status, a large-scale communication campaign "Embrace Ukraine. Strengthen the Union" launched [13].

If Ukraine receives the status of a candidate for EU membership, it is necessary to revise and amend the Association Agreement. This will be a powerful impetus for the continuation of deep transformations in all spheres of the economy and a new dimension in Ukraine's relations with the EU, opening a clear perspective of membership.

References:

1. Війна в цифрах: оцінка економічних втрат біля \$600 млрд. URL: <https://ua.news/ua/vojna-v-tsyfrah-otsenka-ekonomycheskyh-poter-okolo-600-mlrd/>
2. План відбудови разом із членством: яким має бути повоєнне відновлення України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/6/7138992/>
3. ЄС допоможе Україні підтримати дієздатність держави під час війни, – фон дер Ляєн. URL: <https://rubryka.com/2022/05/05/yes-dopomozhe-ukrayini-pidtrymaty-diyezdatnist-derzhavy-pid-chas-vijny-fon-der-lyayen/>
4. Evaluation of the PHARE "Essential Aid programme" for Bosnia and Herzegovina. URL: <https://reliefweb.int/report/bosnia-and-herzegovina/evaluation-phare-essential-aid-programme-bosnia-and-herzegovina>
5. *Reconstruction Planning in Post-Conflict Zones. Bosnia and Herzegovina and the International Community.* URL: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:14256/FULLTEXT02.pdf>
6. The European Union in Bosnia and Herzegovina. Repairing reconstruction reconnecting. URL: <http://aei.pitt.edu/33628/>
7. Богдан Т. Післявоєнна відбудова: уроки з досвіду Балкан. URL: <https://biz.censor.net/m3330248>
8. «План Маршалла» для України цілком реальний і може бути вже зовсім скоро реалізований. URL: <https://censor.net/ua/p3054570>. <https://censor.net/ua/p3054570>
9. Operation Wiederaufbau. URL: <https://www.sueddeutsche.de/politik/eu-rebuildukraine-wiederaufbau-kriegsschaeden-rrf-1.5586671>
10. Донорська конференція 5 травня має стати відправною точкою Плану Маршалла для

України. URL: <https://interfax.com.ua/news/interview/829668.html>

11. Міжнародні донори зібрали для України у Варшаві \$6,5 мільярда. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-uarazom/3475772-miznarodni-donori-zibrali-dla-ukraini-u-varsavi-65-milarda.html>
12. План відбудови разом із членством: яким має бути повоєнне відновлення України. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2022/05/6/7138992/>
13. Україна – це Європа: стартувала масштабна кампанія Embrace Ukraine на підтримку кандидатства України в члени ЄС. URL: <https://mkip.gov.ua/news/7204.html>

Воронова Олена Вікторівна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Одеський національний економічний університет, Україна

Коржановська Анастасія Сергіївна

студентка IV курс
Одеський національний економічний університет, Україна

МІЖНАРОДНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ ХАРЧОВОЇ ГАЛУЗІ

В сучасних умовах глобалізації найважливішим чинником розвитку харчової промисловості як важливого сектору національної економіки, підвищення ефективності її діяльності на зовнішніх ринках, виступає міжнародна конкурентоспроможність підприємств харчової галузі.

Слід відзначити, що формування та стійке забезпечення міжнародної конкурентоспроможності підприємств харчової галузі залишається одним із найскладніших завдань в українській економіці. Його вирішення в Україні обумовлюється тим, що вітчизняний досвід у цій сфері невеликий.

В даний час, міжнародна конкурентоспроможність підприємств харчової галузі виступає важливою комплексною характеристикою суб'єктів господарювання та якісного стану їх товарів, свідчить про структурні зміни, порівняно з підприємствами інших країн. Нові умови розширення конкуренції та обмеженості матеріально-фінансових ресурсів викликають необхідність якісних проривів у міжнародній конкурентоспроможності та випередженні конкурентів. У зв'язку з цим, питання дослідження сутності та специфіки міжнародної конкурентоспроможності підприємств харчової галузі стають особливо актуальними.

Однак, необхідно підкреслити, що поняття міжнародної конкурентоспроможності підприємств харчової галузі для української економіки є відносно новим, тому загальноприйнятого визначення його змісту та розуміння немає. При цьому, слід погодитись з думкою В. І. Довбенко про

те, що сьогодні в економічній літературі існує багатоаспектне трактування терміну «міжнародна конкурентоспроможність» [1, с. 30].

Аналіз наукової літератури дає змогу стверджувати, що міжнародну конкурентоспроможність підприємств харчової галузі можна розглядати з точки зору порівняльного, ресурсного та системного підходів [2, с. 2].

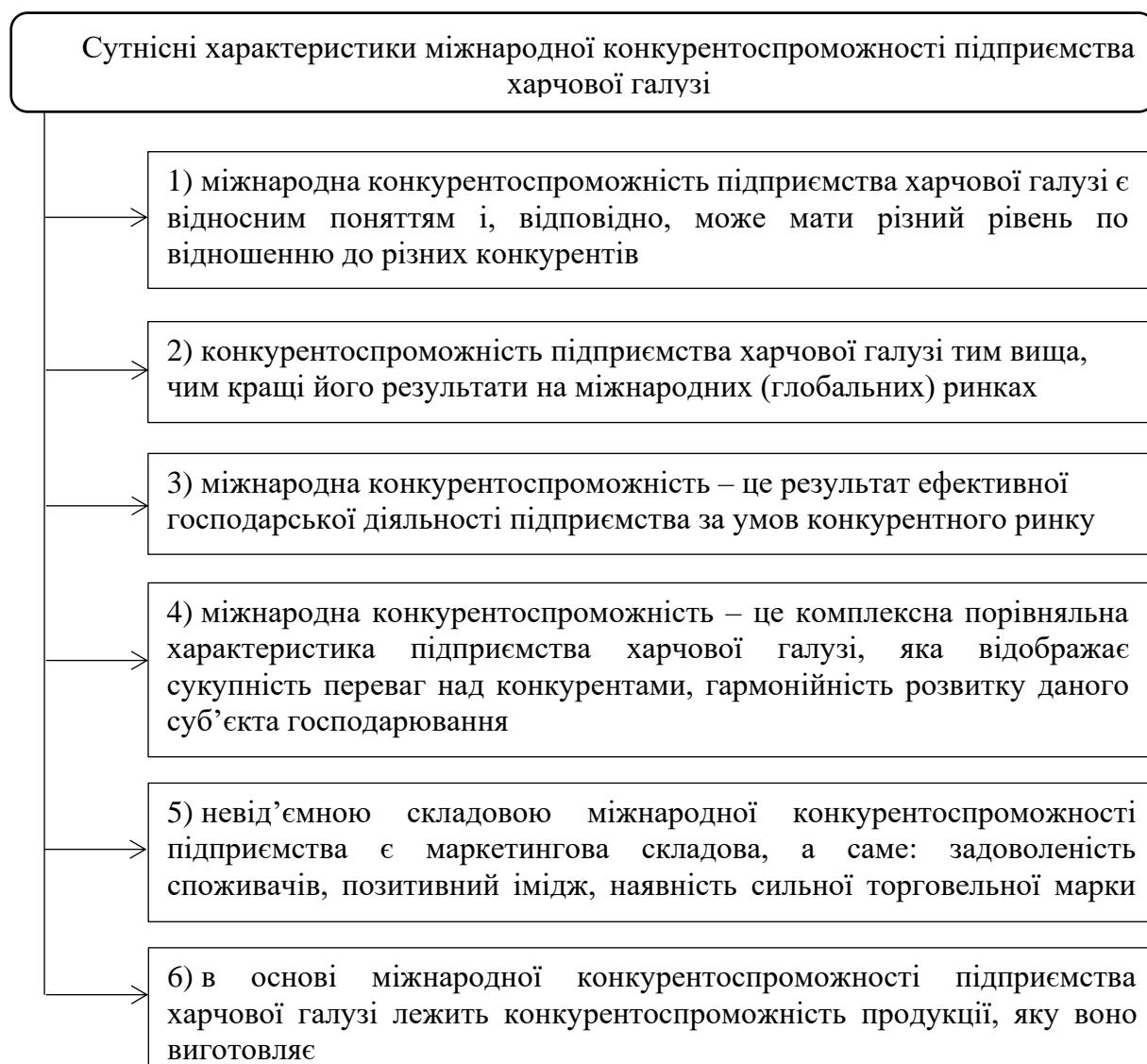
Так, за порівняльним підходом дослідники розглядають міжнародну конкурентоспроможність підприємства харчової галузі як відносну характеристику його діяльності в умовах взаємодіючих чинників зовнішнього і внутрішнього середовища. Порівняльний підхід дає змогу зрозуміти, що міжнародна конкурентоспроможність підприємств харчової галузі – це наявність співвідношення порівняльних переваг суб'єктів господарювання, які визначаються у результаті їхньої діяльності на зовнішніх ринках серед аналогічних компаній.

Ресурсний підхід розглядає міжнародну конкурентоспроможність підприємств харчової галузі як їх здатність реалізувати якісні та конкурентоспроможні продукти за рахунок наявних ресурсних можливостей, зумовлених рівнем розвитку та використанням потенціалу підприємства.

Системний підхід до визначення сутності міжнародної конкурентоспроможності розглядає підприємство харчової галузі в якості системи, яка здатна витримувати конкуренцію, тобто протистояти конкурентам на зовнішніх ринках за рахунок наявних конкурентних переваг.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок, що поняття «міжнародна конкурентоспроможність підприємства харчової галузі» можна трактувати по-різному. На нашу думку, у найширшому сенсі досліджувану категорію можна визначити як здатність підприємства харчової галузі до досягнення власних цілей в умовах протидії конкурентів на зовнішніх ринках протягом певного періоду часу. У вузькому розумінні, міжнародна конкурентоспроможність підприємства харчової галузі – це економічна категорія, яка характеризує його здатність випускати конкурентоспроможну продукцію, його конкурентні переваги по відношенню до інших підприємств даної галузі всередині країни та за її межами.

Дослідження наявних підходів до розуміння сутності конкурентоспроможності підприємства дало змогу виокремити основні положення щодо її змісту, які представлені на рис. 1.

Рис. 1. Змістова характеристика міжнародної конкурентоспроможності підприємства харчової галузі як економічного явища

Слід відзначити, що підприємства харчової галузі, які тільки розпочинають діяльність на зовнішніх ринках, можуть стикатися з певними проблемами, які загалом пов'язані з рівнем їхньої міжнародної конкурентоспроможності, зокрема: новими правилами функціонування на глобальних продовольчих ринках; переорієнтуванням корпоративної культури; налагодженням зв'язків із іноземними контрагентами; пошуком

джерел ресурсів та конкурентних переваг; досягненням конкурентоспроможності глобального рівня; узгодженням потреб споживачів глобальних ринків з можливостями підприємства [3, с. 364].

Відмінна особливість конкуренції підприємств харчової промисловості на зовнішніх ринках – це гостра конкурентна боротьба за споживчу увагу і, як наслідок, необхідність розвитку виробничої та товарної конкурентоспроможності. У зв'язку з цим, багато авторів вважають, що для підвищення міжнародної конкурентоспроможності підприємства харчової галузі необхідно не тільки здійснювати постійний моніторинг їх внутрішнього економічного стану, а й формувати конкурентну стратегію їх розвитку на перспективу [4, с. 23].

Список джерел:

1. Довбенко В. І. Чинники підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств за умов глобалізації. *Зовнішня торгівля: право та економіка*. 2007. № 6. С. 29-35.
2. Дружникова Е. П., Семенченко Н. Е. Роль конкурентоспособности в процессе формирования стратегии предприятий пищевой промышленности. *Вестник науки и образования*. 2019. № 3 (57). С. 22-25
3. Рябова Т. Ф., Филатов О. К. Проблемы развития конкуренции предприятий (стратегия и тактика). Москва: Пищепромиздат, 2009. 120 с.
4. Дзеніс В. О., Дзеніс О. О. Розробка напрямів підвищення міжнародної конкурентоспроможності підприємства. *Економіка та суспільство*. 2017. № 13. С. 62-70.

Воронова Олена Вікторівна

кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Одеського Національного Економічного Університету, Україна

Ларіна Єлизавета Юріївна

студентка IV курсу
Одеського Національного Економічного Університету, Україна

ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ МІЖНАРОДНОЇ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ОДЕСЬКОГО РЕГІОНУ

***Анотація.** У роботі розглядаються теоретичні аспекти міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону, визначаються чинники, що впливають на міжнародну конкурентоспроможність регіону та методи її оцінки. Проаналізовано показники соціально-економічного стану Одеського регіону як компонентів забезпечення міжнародної конкурентоспроможності, здійснено аналіз показників зовнішньоекономічної діяльності Одеського регіону як складових міжнародної конкурентоспроможності. Проведено аналіз чинників міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону, що дозволило виявити сприятливі та несприятливі чинники. Оцінено рівень міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону. Запропоновано напрями підвищення рівня міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону, розроблено проект вирішення нагальних проблем Одеського регіону для підвищення його міжнародної конкурентоспроможності, а також запропонована стратегія підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону на основі кластерної моделі.*

***Ключові слова:** міжнародна конкурентоспроможність регіону, зовнішнє середовище, зовнішньоекономічна діяльність, соціально-економічний розвиток, Одеський регіон.*

Реформа децентралізації, яка в Україні стартувала у 2014 р., надала широкі повноваження органам місцевого самоврядування щодо управління на місцях. Метою її впровадження є забезпечення ефективного місцевого самоврядування з ціллю створення й підтримки комфортних умов для проживання громадян, сприятливого середовища для ведення бізнесу, надання якісних публічних послуг, а також узгодження інтересів влади, бізнесу та громади [3]. Децентралізація забезпечила надання регіонам статусу

автономних суб'єктів, що формують власну стратегію розвитку, розподіляють бюджет, вирішують всі питання місцевого рівня. В умовах децентралізації на перший план виходить значення конкурентоспроможності регіону, яка свідчить про високий рівень ефективності управління органами місцевого самоврядування, здатність досягати високих соціально-економічних показників розвитку та випереджати інші регіони.

Існують різні підходи до розуміння сутності поняття «конкурентоспроможність регіону». Так, М. Портер розглядає конкурентоспроможність регіону в контексті простої суми конкурентоспроможності підприємств, які функціонують у даному регіоні. Такий підхід є дещо обмеженим, оскільки орієнтується виключно на діяльність підприємств, а не враховує інших чинників, таких як: розміщення продуктивних сил, демографічну ситуацію, освітній рівень та інші інститути регіону. М. Портер глибоко переконаний, що конкурують між собою не регіони, а підприємства, які на них функціонують та створюють додану вартість, нові робочі місця тощо. Додамо, що саме М. Портер вперше офіційно звернувся до визначення конкурентоспроможності в 1980-х. У той час він ввів концепцію «конкурентної переваги», яка створюється і підтримується на місцевому рівні і що дозволяє країні мати переваги в певних галузях, за окремими якісними чи кількісними показниками [2].

Також у науковій літературі існує підхід за якого конкурентоспроможність регіону визначається як його здатність забезпечувати високі стандарти якості життя населення. Водночас у даному підході здійснюється високий акцент на населенні регіону, тоді як не враховують інші важливі інституціональні чинники конкурентоспроможності регіону, зокрема діяльність підприємства, ВВП регіону тощо.

Зазначимо, що О.П. Романко притримується підходу, за якого конкурентоспроможність регіону розглядається як його здатність створювати та використовувати конкурентні переваги для покращення конкурентної позиції відносно інших регіонів [4]. Вважаємо, що саме даний підхід є найбільш повним, оскільки конкурентоспроможність постає як величина, яка

складається з сукупністю різних конкурентних переваг регіону.

Одеський регіон знаходиться на південному заході України та є прикордонною територією, яка межує з Молдовою на заході та Румунією з півдня. Межує Одеський регіон з такими сусідніми регіонами як з Вінницькою, Віковоградською та Миколаївською областями. Даний регіон має важливе стратегічне значення для України, оскільки має вихід до Чорного моря. У Одеському регіоні розташований один з найбільших морських портів України, вантажооборот якого досягає 25 млн. тон на рік. Площа Одеського регіону складає 33310 км², що спідставно з територією таких держав як Бельгія та Молдова [1].

Одеський регіон має вигідне географічне розташування на перетині міжнародних водних шляхів. Біля даного регіону проходить найкоротший морський шлях, який веде країни Європи до Чорного моря. Волго-Донська система зв'язує Азово-Чорноморський басейн з Казахстаном, Азербайджаном, Іраном, забезпечує вихід українських кораблів до Каспійського, Балтійського та Білого морів. Власне після анексії Кримського півострова Одеський регіон стан головним морським регіоном України. Крім того, річка Дністер зв'язує Одеський регіон з Молдовою, а річка Дніпро – з областями центральної частини України.

Крім вигідно географічного розташування Одеський регіон має високий природно-ресурсний потенціал. Земельні ресурси даного регіону є переважно чорноземами, які характеризують високою родючістю та є одними з найкращими порівняно з іншими типами ґрунтів. Теплий та вологий клімат забезпечує сприятливі умови для розвитку сільського господарства в Одеському регіоні. Розташування в регіону теплого моря, лікувальних грязів, мінеральних вод забезпечили створення потужної рекреаційної бази для відпочинку й оздоровлення населення. У великих річках таких як Дунай та Дністер знаходиться велика кількість унікальних природних комплексів, які мають виняткове національне та міжнародне значення.

Нині перед Україною та усіма регіонами існує загроза їх цілісності, втрати інфраструктури та повернення до рівня розвитку 90-х років, тобто

повернення у розвитку на 20-30 років назад. Це пов'язано з початком повномасштабної війни на початку 2022 р., яку складно було спрогнозувати та підготуватися. Війна завжди веде до знищення інфраструктури, загибелі людей, втрати інвестиційної привабливості та багато інших негативних результатів. У зв'язку з цими подіями перед кожним регіоном та Україною в цілому постає першочергове завдання щодо захисту територіальної цілісності, а друге – формування оновленої стратегії розвитку враховуючи нові реалії та потребу у відновленні національної економіки. Економіка у період війни дуже потерпає, вона повинна мобілізувати усі резерви, оскільки необхідні фінансові ресурси для виконання основних державних зобов'язань та гарантування обороноздатності. Головним стержнем держави для забезпечення її розвитку виступає сильна національна економіка.

Завдання щодо формування сильної національної економіки покладається на кожен з регіонів України. В умовах децентралізації органи місцевого самоврядування отримали повний картбланш та повноваження щодо управління місцевими фінансами. Саме тому висока конкурентоспроможність окремих регіонів України є фундаментом для формування міцної національної економіки, яка є тилом в умовах ведення повномасштабної війни. В цих умовах кожен регіон повинен мобілізувати всі наявні ресурси та повноцінно використовувати свій потенціал.

Одним з таких регіонів є Одеський регіон, який володіє потужним, але повністю нереалізованим потенціалом. В умовах сьогодення важливо підвищити міжнародну конкурентоспроможність даного регіону, що неодмінно позитивно вплине на зміцнення економіки як регіону, так й країни в цілому. Окрім того, високий рівень міжнародної конкурентоспроможності формує імідж регіону та країни на міжнародній арені.

Зважаючи на поточну економічну ситуацію та виклики сьогодення актуальним для підвищення міжнародної конкурентоспроможності Одеського регіону є використання нових форм та технологій розвитку. Однією з таких форм є розвиток регіону на основі кластерної моделі.

Зазначимо, що кластер – це добровільна інтеграція основних пов'язаних

бізнес-груп (виробників готової продукції, постачальників, страховий та фінансових компаній, переробних підприємств, магазинів) з державними структурами, науковими організаціями та іншими зацікавленими сторонами з метою підвищення своєї конкурентоспроможності, сприяння економічного розвитку регіону за рахунок отримання ефекту синергії від спільної діяльності. Кластерна модель ведення бізнесу є досить популярною у високорозвинутих країнах світу, але в Україні широкого поширення на разі не набула.

Учасниками кластера є підприємства, які відносяться до взаємопов'язаних галузей, які на основі співпраці досягають спільних цілей, підвищують ефективність своєї діяльності. Також важливими учасниками кластеру є державні органи влади, що пов'язано з їх впливом на регулювання діяльності бізнесу. Третіми важливими учасниками кластеру є наукові школи, університети, що важливо для проведення досліджень, впровадження та розробки інноваційних технологій тощо. У кластери входять усі зацікавлені сторони, які можуть допомогти один одному досягти більшого, а ніж робота поодиноці. Ефективність функціонування за кластерною моделлю досягається шляхом об'єднання усіх учасників спільною місією. Ефект для бізнесу від кластерів полягає у створенні сприятливих умов для їх діяльності, консолідації зусиль на вирішення спільних завдань, стимулювання нових ідей, поширення інновацій, підвищення ефективності бізнесу. Тоді як для регіону кластер виступає головним драйвером економічного зростання та інноваційних змін, підвищує його інвестиційну привабливість.

Це дозволяє констатувати, що кластерна модель забезпечує перспективні можливості для підвищення конкурентоспроможності регіону, вирішення вагових проблем, забезпечення економічного розвитку у довгостроковому періоді. Тому слід й Одеському регіону використати кластерну модель з метою підвищення міжнародної конкурентоспроможності.

Кластерна модель може бути застосована для організації будь-якої діяльності. Існують в міжнародній практиці успішні кейси організації кластерів у сфері автомобілебудування, ІТ-сфери, аграрного сектору,

машинобудівної промисловості, транспортно-логістичного хабу тощо. Все залежить від індивідуальних регіональних особливостей. Для прийняття рішення щодо створення кластеру на території Одеського регіону пропонуємо користуватися алгоритмом, що наведений на рис. 1.

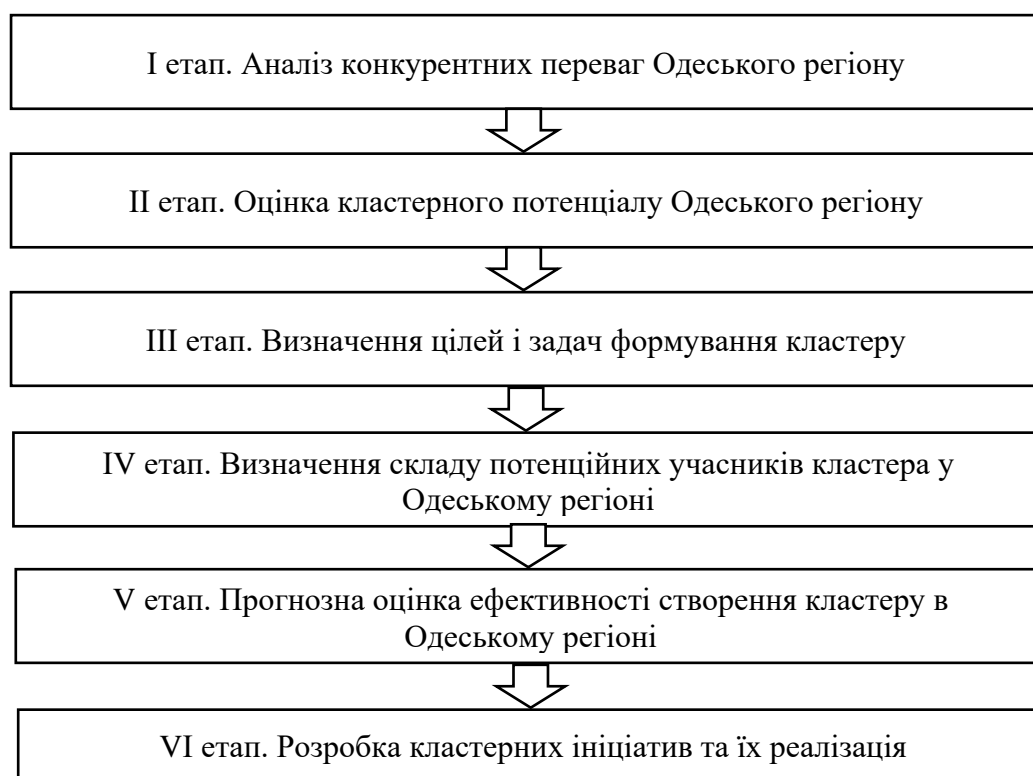

Рис. 1. Алгоритм організації кластеру на території Одеського регіону

Джерело: авторська розробка

Перший етап є аналіз конкурентних переваг. Зазначимо, що Одеський регіон є потенційним ядром для організації різноманітних кластерів завдяки наявності таких конкурентних переваг:

- наявність розгалуженої транспортної мережі (розвинений залізничний, автомобільний, морський та авіаційний транспорт);
- вигідне географічне розташування, територією Одеського регіону проходять важливі міжнародні транспортні шляхи;
- розташування на території Одеського регіону найбільших в Україні морських портів (Одеський, Іллічівський та Южнинський);
- наявність потужних транспортних, промислових, аграрних та харчопереробних підприємств;

– концентрація на території Одеського регіону потужних науково-дослідних організацій, наукових шкіл, університетів (зокрема, Одеський національний економічний університет);

– високий інвестиційний потенціал для залучення інвестицій у регіон.

Наявність зазначених конкурентних переваг, а також функціонування на території Одеського регіону підприємств різних галузей національної економіки створює перспективи для створення різноманітних кластерів. Зокрема, у Одеському регіоні однаково ефективно можна створити транспортно-логістичний кластер, аграрний кластер, ІТ-кластер, будівельний кластер тощо.

На другому етапі, який супроводжується оцінкою кластерного потенціалу Одеського регіону передбачає визначення направленості кластерного утворення. Досліджуваний регіон спеціалізується на перевезенні та доставці вантажу, зокрема морським транспортом. На території Одеського регіону розташовані найбільші порти, на які припадає до 80 % відправок усіх вантажів. Це і робить його унікальним. Тому потенціал для розвитку транспортно-логістичних послуг в Одеському регіоні є вкрай високим. Водночас розвинений на території цього регіону й аграрний сектор, а також харчопереробна промисловість. Тому в умовах важливості забезпечення продовольчої безпеки не лише України, але й країн всього світу важливим є об'єднання саме комплексу підприємств даних сфер народного господарства.

Тому пропонуємо створити аграрний транспортно-логістичний кластер. Передбачається, що створення такого кластеру дозволить суттєво наростити обсяг експорту продукції на зовнішні ринки в умовах загрози у світі продовольчої кризи, а також підвищення ефективності бізнесу за рахунок мінімізації витрат, кооперації зусиль споріднених бізнес-структур.

Основною метою створення аграрного транспортно-логістичного кластеру є забезпечення економічного розвитку та підвищення інвестиційної привабливості Одеського регіону на основі кооперації зусиль транспортно-логістичної, аграрної галузі, харчопереробної промисловості та наукового сектору.

На четвертому етапі визначається склад потенційних учасників аграрного

транспортно-логістичного кластеру. Відповідно з самої назви кластеру основними його учасниками повинні стати підприємства задіяні у сільському господарстві, транспортно-логістичні компанії, морські порти, а також інші організації, які взаємодоповнюють вищеназвані підприємства з метою посилення сильних сторін один одного та досягнення нових конкурентних переваг. Для включення того чи іншого підприємства слід провести детальний аналіз його сильних сторін, фінансовий, кадровий та ресурсний потенціал. Ми пропонуємо включити до аграрно транспортно-логістичного кластеру такі компанії:

– сільськогосподарські підприємства Одеського регіону, які є центром кластеру: ТОВ «АгроПрайм Холдинг», ТОВ «Обрій-МТС», ТОВ «АгроВітокс», ТОВ «Дружба СВК», ВрАТ «Петросталь»;

– підприємства харчопереробної промисловості, які є систеуютворюючими для переробки сільськогосподарської продукції: ТОВ «Ізмаїл-Трансбалктермінал», ДП «Куліндорівський комбінат хлібопродуктів»;

– підприємства транспортно-логістичної сфери, які забезпечують послуги по зберіганню, перевезенню та розвантаженні продукції: ТОВ «Одеський транспортно-логістичний центр» та ТОВ «ТРАНСІНВЕСТСЕРВІС»;

– підприємства, які забезпечують аграрний сектор обладнанням: ПрАТ «Одессільмаш» та ТОВ «Оліс»;

– Одеський морський порт (має зерновий термінал), звідки направлятимуться основні вантажі готової продукції на іноземні ринки збуту;

– державні органи влади, некомерційні організації: департамент аграрної політики, продовольства та земельних відносин у Одеській області, Асоціація «Сільськогосподарські підприємства Одеської області»;

– науково-інноваційні центри: Одеський національний економічний університет, ДП «Державний центр сертифікації та експертизи сільськогосподарської продукції», Одеська Державна Сільськогосподарська Дослідна Станція Національної Академії Аграрних Наук України;

– інші підприємства, що надають фінансові, страхові та допоміжні послуги.

Основною метою діяльності усіх учасників аграрного транспортно-логістичного кластеру в Одеському регіоні повинно стати високопродуктивне аграрне виробництво для гарантування продовольчої безпеки України, підвищення конкурентоспроможності Одеського регіону та забезпечення його економічного зростання.

Слід підкреслити важливе значення взаємодії у аграрно транспортно-логістичному кластері підприємств з освітніми закладами, зокрема Одеським національним економічним університетом. Вищий навчальний заклад може готувати кваліфікованих кадрів на підприємства, а також займатися підвищенням кваліфікації працівників. Тісна співпраця бізнесу з освітніми закладами сприятиме розвитку персоналу, підвищення їх кваліфікації, освоєння нових знань, забезпечення інтеграції бізнесу та науки з метою розвитку кадрового потенціалу.

Створення аграрного транспортно-логістичного кластеру в Одеському регіоні є довгостроковою ціллю. Ефективність його функціонування не може бути досягнута в короткостроковий період. Необхідна постійна взаємодія усіх учасників даного кластеру. Важливого значення також має фінансовий центр кластеру. До нього входять банківські установи, фінансові установи, які кредитуватимуть підприємства, надаватимуть послуги фінансового лізингу. Особливо актуальне останнє для сільськогосподарських підприємств Одеського регіону, які відчувають хронічний дефіцит фінансових ресурсів та потребують придбання інноваційних технологій.

Список джерел:

1. Паспорт Одеської області 2020 рік. URL: https://oda.odessa.gov.ua/wp-content/uploads/2021/05/pasport-oblasty-2020_compressed.pdf
2. Портер М. Международная конкуренция: конкурентные преимущества стран. Москва: Междунар. отношения, 1993. 896 с.
3. Реформа децентралізації. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>
4. Романко О.П. Поняття конкурентоспроможності регіону та його ознаки. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_15

Воронова Олена Вікторівна

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Одеський національний економічний університет, Україна

Парфіров Олег Васильович

студент IV курс
Одеський національний економічний університет, Україна

ФАКТОРИ ВПЛИВУ НА ІМПОРТНУ ДІЯЛЬНІСТЬ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА РИНКУ САНІТАРНО – ТЕХНІЧНОГО ОБЛАДНАННЯ

Імпортна діяльність - це сукупність товарної продукції та продукції сервісного характеру, котру контрагент за попередньою домовленістю купує у представників інших країн, що виступають у ролі іноземних партнерів.

На рівень ефективності імпортової діяльності впливає ряд факторів. За джерелом впливу їх можна поділити на: фактори, що відрізняють учасників імпортової діяльності від підприємств, що працюють тільки на внутрішньому ринку; зовнішні фактори (державні стимулюючі програми розвитку експорту, обіцянки іноземних інвестицій і т.п.); фактори, пов'язані з даними фірми (маркетингова орієнтація фірми, цільове управління і т.д.) [1, с. 68].

Розглянемо ступень їх впливу на ринок санітарно-технічного обладнання.

Сантехнічна продукція – продукція значною мірою залежна від обсягів будівництва. Так, в Україні найбільші продажі цієї продукції відбулися в 2011-2012, коли країна активно будувалася до початку футбольного Євро, а ринок житлової нерухомості також впевнено йшов вгору. Це безпосередньо вплинуло і на необхідність збільшення обсягів імпорту продукції сантехнічного призначення. Кризовий 2014 рік завдав істотного удару по сегменту сантехнічних виробів, від якого він дуже повільно став відновлюватись в 2016 році. Найбільше постраждав імпорт середньої цінової категорії. У 2018 році ринок пожвавився за рахунок зростання купівельної спроможності українців, пожвавлення будівництва та підійшов з обсягом

імпорту сантехніки приблизно в 2,2 рази менше показників 5-річної давності.

Основні потоки імпортової сантехнічної продукції в Україну йдуть з таких країн як:

– Китай. В 2021 р. їхня частка на сантехнічному ринку становить 17%, тоді як ще в 2011 році вони контролювали понад 50% імпортних поставок.

– ФРН. В основному «преміум»-сегмент продукції.

– Польща. Польські виробники з 2019 року стали лідерами постачання сантехніки в Україну з часткою в 40% від усіх іноземних душових, раковин, змішувачів у ванну тощо.

Серед факторів, які впливають на імпорт ринку санітарно-технічного обладнання України також слід визначити вплив пандемії COVID 19, внаслідок якої було частково припинено виробництво в країнах Європи та Китаю і призупинені всі імпортні контракти.

Головним фактором на сьогодні, що впливає негативно на імпорт є масштабна агресія Росії проти України. В наслідок війни підірвано ряд автошляхів, ланцюги поставок суттєво порушено або навіть розірвано.

Окрім того, притік інвестицій став на паузу, що також призвело до скорочення обсягів імпорту.

Коливання в курсі валют також вплинуло на імпортні операції ринку сантехнічного обладнання.

Введення у бізнес-практику поняття «критичний імпорт» також можна розглядати як фактор впливу. І хоча юридичного визначення цьому терміну поки немає, його практичне значення полягає у тому, що з 24 лютого 2022 р. банкам України, за загальним правилом, забороняється здійснювати транскордонні перекази валютних цінностей, за винятком окремих операцій.

Уряд встановив перелік критеріїв визначення товарів критичного імпорту в умовах воєнного стану [2]. Такі критерії поділені на чотири підгрупи: сектор енергетики, сектор безпеки та оборони, забезпечення життєдіяльності населення та забезпечення функціонування виробничих підприємств.

При цьому Постановою КМУ від 12.04.2022 р. № 444 відкоригований

перелік товарів критичного імпорту, затверджений постановою КМУ від 24.02.2022 р. № 153. Зокрема, згідно пункту 4888, виключено окремі позиції сантехнічного обладнання [3].

Список джерел:

1. Завьялов П. Проблемы международной конкурентоспособности товаропроизводителей и пути их решения // Маркетинг. – 2008. – № 10. – С. 45- 49.
2. Критический импорт во время войны URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/03/22/684459/>_(дата звернення 20.05.2022)
3. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 153 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/153-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 20.05.2022)

Теленко Ольга Мирославівна

кандидат політичних наук, доцент кафедри

міжнародних відносин і дипломатичної служби

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Лебеденко Світлана Сергіївна

студентка II курсу

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

Настич Марта

студентка II курсу

Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна

ПОЛІТИКА ЯПОНІЇ ЩОДО УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ

Японія – держава в регіоні Східної Азії, яка першою з-поміж азійських країн активно підтримала Україну в російсько-українській війні. Країна Вранішнього Сонця є надзвичайно важливим партнером України в різних сферах. Білатеральні відносини Києва та Токіо зосереджені зараз на безпекових питаннях і засобах подолання агресії Російської Федерації (РФ) [1].

Двосторонній діалог між Україною та Японією з початку встановлення дипломатичних відносин у 1991 р. розвивався досить динамічно і характеризувався ідентичністю підходів до вирішення низки важливих міжнародних питань та відсутністю конфліктних ситуацій. Це сприяє розвитку відносин між двома суверенними державами.

Незважаючи на те, що країни знаходяться дуже далеко одна від одної на політичній карті світу, вони мають багато спільного. По-перше, Японію та Україну об'єднує питання щодо окупованих Росією територій. Мова йде про споконвічні території Японії – Курильські острови, які на даний час підконтрольні Кремлю, так само як і Крим та частини Луганської та Донецької областей України. Крім того, морське протистояння Японії та Китаю в районі Східно-Китайського моря подібне до ситуації між Україною та РФ у Чорному

морі. Ці моря є важливими стратегічними об'єктами для обох країн. По-третє, Токіо як і Київ не володіють ядерною зброєю. До того ж, Японія і Україна мають спільних ключових партнерів – Сполучені Штати Америки та Великобританію. Варто зазначити, що український та японський народи пережили подібні трагедії: аварія на Чорнобильській АЕС в Україні у 1986 р. та Фукусімській АЕС у Японії в 2011 р. Таким чином, ці дві держави поєднують багато аналогічних проблем [2].

Політика Країни Вранішнього Сонця щодо України варіювалась протягом років. Починаючи з 2014 р., на тлі російської агресії щодо України Японія була першою азійською державою, яка запровадила санкції проти РФ. Хоча вони мали символічний характер, однак демонстрували підтримку Києва у складній боротьбі проти ворога. Крім того, Японія надавала гуманітарну та фінансову допомогу Україні. На той час стратегія національної безпеки Японії, прийнята під керівництвом прем'єр-міністра Сіндзо Абе, була націлена на діалог з Росією з метою повернення островів Курильської гряди до її складу. Японія намагалася зберегти дружній зв'язок із Україною та Росією, але оскільки союзники Києва – ідеологічні суперники Москви, вона допомагала Україні опосередковано та обережно. Ці зусилля С. Абе виявилися марними, адже Кремль ніколи не демонстрував наміру повернути спірну територію. Вищезгаданий політичний курс Японії продовжувався аж до лютого 2022 р. Відтоді як почалось повномасштабне вторгнення РФ в Україну, японський істеблішмент усвідомив помилковість своєї стратегії. На сьогоднішній день Токіо зайняв більш жорстку позицію та приєднався до тиску, який чинить Захід на Москву [3].

З перших днів агресії РФ щодо України в лютому 2022 р. японська сторона виявляла активну підтримку українській. Було запроваджено понад 10 хвиль санкцій, зокрема обмежуючі заходи проти прямого оточення Путіна, та надавалась велика кількість гуманітарної та фінансової допомоги [4]. Японія не може надавати допомогу військового характеру, оскільки вона має найбільш пацифістську конституцію у світі. У Статті 9 цього документу зазначається: “Щиро прагнучи міжнародного миру, заснованого на

справедливості і порядку, японський народ на вічні часи відмовляється від війни як суверенного права нації, а також від загрози або застосування збройної сили як засобу вирішення міжнародних суперечок...” [5].

Втім, вперше в історії Японська держава надала фінансові ресурси для армії – і це для Збройних сил України. Зауважимо, що український полк “Азов” був включений до списку терористичних організацій Японії в 2021 р., але у квітні 2022 р. вона вибачилась перед ним і виключила його з даного реєстру [6].

Японія є членом Великої сімки (G7), до якої входять високорозвинені країни світу. У рамках цього міжнародного формату Японія висловила безпрецедентну підтримку українському народові. Вона використовує механізми G7, щоб накладати міжнародні санкції на агресора. До того ж, держава відіграє важливу роль в азійському регіоні і використовує свій вплив для того, щоб мобілізувати підтримку для України. Зокрема, представники уряду Японії здійснюють візити до держав цього регіону, а саме Індонезії, В’єтнаму, Таїланду, Казахстану, Узбекистану, Монголії та інших, з метою послаблення на них російського впливу. Тобто японська дипломатія докладає неабияких зусиль, щоб змінити цю ситуацію в Центральній Азії і збільшити чисельність союзників України [7]. Важливим є той факт, що в Азії, крім Японії, Україну підтримують ще Сінгапур, Тайвань та Південна Корея [4].

Опитування показують, що Країна Вранішнього Сонця є безперечним лідером у світовій підтримці України – 88% японців вважають, що Росія є агресором [4]. Порівняно з результатами соціологічного дослідження за 2014 р. ця цифра зросла більше ніж у 2 рази, адже тоді Україну підтримав лише 31% японського населення [8]. Але лунають й протилежні думки від проросійських політиків переважно з острова Хоккайдо, так як він розташований поблизу Росії. Вони заявляють, що РФ – це важливий партнер для Японії, з яким не варто розривати відносини. Їхню позицію можна пояснити тим, що Кремль постачає дешеві енергоресурси для Японської держави, яка зовсім не має власних.

Японський імпорт з Російської Федерації становить 4% нафти та 9% природного газу, що не так багато, порівняно з Європою. Але Японія наразі має дефіцит зрідженого газу, що впливає на енергетику країни, тому вона не

готова доєднатись до нафтового ембарго проти РФ. Проте уряд Японії намагається знайти шляхи, щоб вийти з цієї ситуації та повністю відмовитись від російських енергоносіїв [9].

Отже, Японія є важливим союзником України в азійському регіоні. Хоча в 2014 р. підтримка японського уряду була не дуже великою, проте у 2022 р. Японія приєдналась до жорстких санкцій і продемонструвала відданість ліберальним цінностям та готовність стати одним із світових центрів сили на міжнародній арені.

Список джерел:

1. Брайлян Є. Україна і Японія мають схожі проблеми через сусідство з РФ – дипломат Сергій Корсунський. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://armyinform.com.ua/2022/02/07/ukrayina-i-yaponiya-mayut-shozhi-problemy-cherez-susidstvo-z-rf-dyplomata-sergij-korsunskij/>
2. Гриценко А.А. Україна-Японія: контури перспективного співробітництва / Гриценко А.А // Київ: Національний інститут стратегічних досліджень. – 2022. – С. 1-4
3. Бутирська Н. Чому Японія підтримує Україну у боротьбі проти РФ. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://susilne.media/228464-comu-aponia-pidtrimue-ukrainu-u-borotbi-proti-rf-roasnie-ekspertka-z-pitan-shidnoi-azii/>
4. “88 % японців підтримують Україну і вірять в те, що саме Росія винна в цій агресії” – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Японії. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=98626>
5. The Constitution of Japan. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://japan.kantei.go.jp/constitution_and_government_of_japan/constitution_e.html
6. Японія вибачилась за внесення “Азову” до списку терористичних організацій. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zaxid.net/yaponiya_vibachilas_za_vnesennya_azovu_do_spisku_teroristichnih_organizatsiy_n1540665
7. Корсунський С.В. Рубрика “Точка зору”. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/yaponiya-pidtrymka-ukrayiny/31831080.html>
8. Kafura C. Does the Russia-Ukraine War Herald a New Era for Japan’s Security Policy? – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://thediplomat.com/2022/05/does-the-russia-ukraine-war-herald-a-new-era-for-japans-security-policy/>
9. Bartlett D. Japan Resets Its Role in Europe in the Wake of Ukraine War. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://thediplomat.com/2022/03/japan-resets-its-role-in-europe-in-the-wake-of-ukraine-war/>

MANAGEMENT

Гетьман Ольга Олександрівна

канд. екон. наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту та публічного адміністрування,
Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна

Сергєєва Валерія Валеріївна

студентка III курсу,

Харківський національний університет будівництва та архітектури, Україна

СУТНІСТЬ МЕТОДИЧНОГО ПІДХОДУ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ РІВНЯ ВПЛИВУ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ

***Анотація.** У статті запропоновано до використання теоретико-методичний підхід до визначення впливу факторів зовнішнього середовища на діяльність організації з метою безпомилкового визначення типу цього середовища. Підхід побудований на методах експертних оцінок, математичного моделювання, а саме, апроксимації функціональних залежностей основних характеристик зовнішнього середовища від часу. Актуальність теми дослідження визначається необхідністю розвивати сучасні теорії управління організаціями, у тому числі в кризових умовах. У цьому контексті одним з важливих питань є визначення типу зовнішнього середовища з метою подальшої побудови ефективної структури управління.*

***Ключові слова:** конфігурація, зовнішнє середовище, складність, динамічність, параметри дизайну, групування організаційних одиниць.*

Питанням, що стосуються визначенню впливу факторів зовнішнього середовища діяльності організацій присвячено безліч публікацій, зокрема таких відомих авторів як Аванесова Н.Е., Андрєєва Т.Є., Мінцберг Г., Серіков А.В., Фатхутдінов Р.А. та інші [1-5]. Вченими розкрито сутність впливу факторів, їх класифікація, визначені основні характеристики зовнішнього середовища.

Науковцями зазначається таке:

– складність зовнішнього середовища - це кількість факторів, на які організація має реагувати та рівень варіативності кожного з них;

– динамічність середовища – це швидкість, з якою відбуваються зміни у навколишньому середовищі; ступінь динамічності зовнішнього середовища визначається темпом та частотою змін.

Відомо, що визначення та оцінка впливу факторів зовнішнього середовища на діяльність організації можуть здійснюватися за допомогою таких методів:

– метод порівняння, який дозволяє оцінити роботу підприємства, визначити відхилення від планових показників, встановити причини їх виникнення й виявити наявні резерви;

– індексний метод, який застосовується при вивченні складних явищ, окремі елементи яких є невимірними, а як відносні показники (індекси) необхідні для оцінки виконання завдань;

– балансовий метод передбачає співставлення взаємопов'язаних показників з метою визначення й виміру їх взаємного впливу. При застосуванні балансового методу аналізу зв'язок між окремими показниками повинен бути виражений у формі рівності підсумків, отриманих в результаті різних співставлень;

– метод SWOT – аналізу;

– метод дослідження операцій, сутність якого полягає в застосуванні математичних, кількісних методів для *обґрунтування* рішень у всіх галузях цілеспрямованої діяльності .

Але, всі зазначені методи оцінки впливу факторів зовнішнього середовища не враховують те, що динамічність та складність зовнішнього середовища некоректно розглядати з точки зору наявності абсолютної системи відліку. Тому, зазначені вище методи можуть виявитися недостатньо ефективними внаслідок відсутності можливості визначення функціональної залежності динамічності та складності зовнішнього середовища від часу.

Відповідно до класичного закону складання швидкостей у разі розгляду

системи, що рухається зі швидкістю v , швидкість зміни динамічності (або складності) зовнішнього середовища повинна визначатися формулою:

$$D = c + v, \quad (1)$$

де c - швидкість зміни динамічності (складності),

v – швидкість системи відліку.

Відсутність абсолютної системи відліку та наявність прискорення у полях простору-часу, свідчить про існування структури простору-часу, яка могла б бути основною та універсальною системою всієї навколишньої дійсності.

Саме про цю структуру простору-часу висловився Е. Шредінгер в 1950 році: «Чотиривимірний континуум, наділений певною структурою, яка підпорядковується певним законам, є правильною моделлю реального навколишнього світу, що розвивається в просторі-часі, з усім, що він містить, і з усіма деталями його поведінки, з грою подіями, що у ньому відбуваються». Це "динамічне середовище" ми можемо уявити системою, що здатна здійснювати коливання всіх станів середи.

Зовнішнє середовище організацій, до основних характеристик якого відносяться складність і динамічність, є частиною дійсності, що нас оточує. Тому, вказані характеристики слід розглядати з погляду відсутності абсолютної системи відліку [6].

Нижче наданий методичний підхід до визначення рівня впливу факторів зовнішнього середовища на діяльність організації (рис.1), який, на відміну від існуючих, розглядає вплив факторів зовнішнього середовища з урахуванням наявності складності та динамічності зовнішнього середовища загалом.

У цьому контексті слід зазначити, що канва впливу факторів (для аналізу надаються значення впливу факторів за 10-ти бальною шкалою, що визначені методом експертних оцінок) – це інструмент діагностики, який дозволяє візуально оцінити міру необхідності внесення змін в роботу організації щодо зменшення впливу факторів зовнішнього середовища, особливо прямої дії (постачальники, конкуренти, споживачі, органи державної влади).

Рис. 1. Методичний підхід до визначення рівня впливу факторів зовнішнього середовища на діяльність організації

Визначення функціональної залежності рівня динамічності, складності зовнішнього середовища діяльності організації та зовнішнього середовища загалом від часу, здійснюється методом апроксимації, сутність якого полягає у спрощенні будь-якої складної функції, заміні іншою. Отже, якщо функція занадто складна для обчислень, можна знайти її значення в декількох точках та побудувати простішу функцію. Зрозуміло, що використання спрощеної функції не дозволяє отримати точно такі результати, які давала б первинна функція. Але, в деяких класах завдань досягнутий вигреш у простоті й швидкості обчислень може переважити отримувану похибку у результатах.

Використання запропонованого підходу можливе також у разі функціонування організації у диференціальному зовнішньому середовищі.

Диференціальне зовнішнє середовище – сукупність факторів, що впливають на організацію ззовні, при цьому значення рівнів впливу одних і тих самих факторів на різні підрозділи (складові частини) єдиної організації мають певні відмінності [2].

Крім того, відомо, що кожному типу зовнішнього середовища відповідає особлива конфігурація організаційної структури, яку можливо ідентифікувати в залежності від домінуючого координаційного механізму, існуючої децентралізації та впливу ключової частини структури. Для ефективної роботи організації є доцільним використовувати ситуаційний підхід у кожному конкретному випадку [7]. Ситуаційний підхід дозволяє врахувати нюанси, що пов'язані з особливостями залежності від робочого потоку, процесу, масштабу та соціальних взаємовідносин, оскільки ефективне структурування потребує послідовності між параметрами дизайну та ситуаційними факторами (зовнішнього середовища).

Отже, використання запропонованого підходу дозволить не лише визначити тип зовнішнього середовища, а й побудувати ефективну конфігурацію структури організації, запропонувати параметри дизайну визначеної конфігурації з метою своєчасного оновлення організації та запобігання її занепаду.

Список джерел:

1. Avanesova N., Tahajuddin S., Hetman O., Serhiienko Y., Makedon V. Strategic management in the system model of the corporate enterprise organizational development. *Economics and Finance*. 2021. № 1/2021. Vol. 9. PP. 18-30.
2. Andreeva T.E., Hetman O.O. Identification of differential hybrid configurations of the organizational structures of enterprises. *Perspectives of research and development : collection of scientific articles*. Dublin, 2017. P. 104-109.
3. Мінцберг Г. Анатомія менеджменту. Ефективний спосіб керувати компанією / перекл. з англ. Р. Корнути. Київ: Наш Формат, 2018. 408 с
4. Серіков А.В. Управління організаційними змінами. Харків: Бурун Книга, 2013. 264 с.
5. Фатхутдинов Р.А. Управленческие решения. 5-е издание, переработанное и дополненное. / Р.А. Фатхутдинов - М.: ИНФРА - М. - 2002. - 314 с.
6. Андреева Т. Е., Гетьман О. А. Основные подходы к разработке математической модели определения влияния факторов сложности и динамичности внешней среды предприятия в формате перспектив его развития. *Економіка. Управління. Інновації*. 2015. № 1 (13). С. 8-19.
7. Гурьянов А. Б., Гетьман О. А. Группирование организационных структур по функциональному и рыночному признакам. *Комунальне господарство міст*. 2013. № 108. С. 262-267.

Мироненко Николай Андреевич

к.т.н., ученый секретарь ГП «НИТИ», Украина

Король Радомир Николаевич

к.т.н., директор ГП «НИТИ», Украина

Рябец Марина Анатолиевна

студентка

Межрегиональная академия управления персоналом, Украина

АНАЛИЗ НЕКОТОРЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МЕТАЛЛУРГИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ ДНЕПРОПЕТРОВСКОЙ ОБЛАСТИ В ЯНВАРЕ-АПРЕЛЕ 2022 ГОДА

Аннотация. В статье проведен анализ некоторых показателей производственной деятельности трубных предприятий Украины, находящихся под эгидой объединения «Укртрубопром» за первые четыре месяца 2022 года. Показано негативное влияние ведения боевых действий в Украине войсками Российской Федерации, последняя активная фаза которых началась в 5 часов утра 24 февраля 2022 года.

Ключевые слова: трубные предприятия, военные действия, производство, Объединение предприятий «Укртрубопром».

Глобализационные вызовы начала 2020-х годов крайне разнонаправлены [1, 2]. Современный этап развития экономики Украины характеризуется крайней неопределённостью, обусловленной влиянием введения в стране военного положения из-за ничем не спровоцированной вооружённой агрессии России против страны-основателя ООН Украины. Поэтому статья, в которой рассматриваются вопросы состояния и перспектив развития трубной отрасли горно-металлургического комплекса (ГМК) Украины в 2022 году является актуальной.

Целью статьи является обзор рынка трубной отрасли ГМК Украины в период января – апреля 2022 года на основании информации, имеющейся в распоряжении Объединения предприятий «Укртрубопром». Подобный анализ

особенностей развития металлургических предприятий является полезным для понимания глубины проблем, которые стоят на современном этапе развития экономики страны.

Объединение предприятий «Укртрубопром» (далее Объединение) было создано в 1992 году и на сегодня включает в себя основных производителей трубной продукции Украины.

Прежде чем говорить о нынешнем состоянии трубной отрасли ГМК Украины, хотелось бы для сравнения отметить объемы производства, достигнутые Украиной в составе СССР.

При распаде Советского Союза его трубная промышленность выпускала около 19 млн. тонн труб в год, в т.ч. Украина – 6,3 млн. тонн труб в год. Это были трубы различного назначения и сортамента. Всего около 10 тысяч типоразмеров: диаметром от капиллярных до 1420 мм.

Если в момент распада Советского Союза в 1991 году поставки на внутренний рынок составляли 2,7 млн. тонн, то, к примеру, в 2018 году внутреннее потребление труб в Украине составило лишь 586 тыс. тонн, из них трубы собственного производства 497,9 тыс. тонн и 88,2 тыс. тонн импортных. Поэтому основной проблемой, ограничивающей рост объемов производства, был и остается внутренний рынок потребления труб.

На нынешнем этапе развития Украины главным вызовом является развязанная Россией захватническая война нашей стране.

В табл. 1 представлено сводное производство стальных труб предприятиями Объединения "Укртрубопром" за четыре месяца (январь-апрель) 2022 г. в сравнении с аналогичным периодом 2021 г.

Как видно из табл. 1 падение производства за четыре месяца не столь катастрофичное. Объяснение находится в плоскости распродажи имевшихся с конца предыдущего года запасов, а также наличия некоторого количества остатков и материалов в пути.

Если же посмотреть на проблему в разрезе ежемесячного производства, то картина уменьшения объёмов производства будет более реалистичной (табл. 2).

Таблица 1

**Сводное производство стальных труб предприятиями Объединения
«Укртрубопром» за четыре месяца (январь-апрель) 2022 г.
в сравнении с аналогичным периодом 2021 г.**

Наименование продукции по предприятиям	4 мес. 2022 г.	4 мес. 2021 г.	4 мес. 2022 г. к 4 мес. 2021 г.	
			"+, -"	%
Трубы стальные, тыс. тонн:				
ООО "ИНТЕРПАЙП НЗБТ Нико Тьюб" *)	119,1	120,7	-1,6	98,7
ООО "СЕНТРАВИС ПРОДАКШН ЮКРЕЙН"	4,7	5,8	-1,1	81,0
ООО НПО "Трубосталь"	0,4	0,6	-0,2	66,7
ПАО "ИНТЕРПАЙП Нижнеднепровский трубопрокатный завод" **)	-	-	-	-
АО "ИНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод"	13,3	18,0	-4,7	73,9
ООО "ПО"ОСКАР"	0,8	0,745	0,055	107,4
ООО НПО с ИИ "Укртрубоизол" ***)	0,2	0,12	0,08	166,7
Трубы стальные по Объединению "Укртрубопром"	138,5	146,0	-7,5	94,9

*) С 01.04.2021 г. трубопрокатные производственные мощности ПАО "ИНТЕРПАЙП НТЗ" переданы на ООО "ИНТЕРПАЙП НИКО ТЬЮБ"

**) Производство с 01.04.2021 г.

***) ООО НПО с ИИ "Укртрубоизол" производство труб с февраля 2021 года

Из приведенной в ней информации видно, что начало 2022 года было весьма успешным для отечественных трубных предприятий, в частности находящихся под эгидой объединения «Укртрубопром». К примеру, падение объёмов производства в марте и апреле 2022 года в сравнении с аналогичным периодом 2021 года составляют у различных производителей стальных труб в Украине до 90% от довоенного времени (см. табл. 2). Именно успешным стартом производителей труб в 2022 г. объясняется столь несущественное падение производства в разрезе четырёх месяцев 2022 г.

Ничем не спровоцированная агрессия России против страны-учредительницы Организации Объединённых Наций (ООН), коей является Украина, крайне негативно повлияла на хозяйственную деятельность предприятий, входящих в Объединение «Укртрубопром». Война, начатая

Россией ещё в феврале 2014 г. с аннексии Крыма, к концу того же года привела к захвату последней отдельных районов Донецкой и Луганской областей. Находящиеся на оккупированной территории трубные предприятия (например, Харцызский и Луганский трубные заводы) уже в 2015 г. перестали быть участниками Объединения «Укртрубопром» вследствие невозможности получения достоверной информации об их хозяйственной деятельности.

Таблица 2

**Помесячное производство стальных труб предприятиями
Объединения «Укртрубопром» за январь-апрель 2022 г.
в сравнении с аналогичным периодом 2021 г.**

Наименование продукции по предприятиям	январь 2022 г.	январь 2021 г.	февраль 2022 г.	февраль 2021 г.	март 2022	март 2021	апрель 2022 г.	апрель 2021 г.
Трубы стальные, тыс. тонн:								
ООО "ИНТЕР-ПАЙП НЗБТ Нико Тьюб" *)	58,2	14,5	42,0	22,5	2,9	31,2	16,0	52,5
ООО "СЕНТРА-ВИС ПРОДАКШН ЮКРЕЙН"	1,9	1,5	1,5	1,4	0,4	1,5	0,9	1,5
ООО НПО "Трубосталь"	0,16	0,1	0,2	0,195	0,03	0,106	0,1	0,178
ПАО "ИНТЕР-ПАЙП Нижнеднепровский трубопрокатный завод" **)	0,0	10,8	0,0	11,8	0,0	16,0	-	-
АО "ИНТЕРПАЙП Новомосковский трубный завод"	6,6	0,5	5,3	6,1	0,0	8,3	1,4	3,1
ООО "ПО"ОСКАР"	0,48	0,2	0,070	0,166	0,080	0,208	0,232	0,203
ООО НПО с ИИ "Укртрубоизол"***)	0,1	0,0	0,0	0,03	0,06	0,01	0,07	0,08
Трубы стальные по Объединению "Укртрубопром"	67,4	27,6	49,1	42,2	3,4	57,3	18,6	57,5

*) С 01.04.2021 г. трубопрокатные производственные мощности ПАО "ИНТЕРПАЙП НТЗ" переданы на ООО "ИНТЕРПАЙП НИКО ТЬЮБ"

**) Производство с 01.04.2021 г.

***) ООО НПО с ИИ "Укртрубоизол" производство труб с февраля 2021 года

Ситуация с производством стали, труб на основе титана и готового проката предприятиями Объединения "Укртрубопром" за четыре месяца (январь-апрель) 2022 г. в сравнении с аналогичным периодом 2021 г. также

выглядит крайне негативно (табл. 3).

Таблица 3

Сводное производство стали, труб на основе титана и готового проката предприятиями Объединения «Укртрубопром» за четыре месяца (январь-апрель) 2022 г. в сравнении с аналогичным периодом 2021 г.

Наименование продукции по предприятиям	4 мес. 2022 г.	4 мес. 2021 г.	4 мес. 2022 г. к 4 мес. 2021 г.	
			"+, -"	%
ООО "МЗ "Днепросталь", тыс. тонн	173,2	283,3	-110,1	61,1
Трубы из сплавов на основе титана, тонн:				
ООО «ИНТЕРПАЙП Нико Тьюб»	0,0	10,794	-10,794	0,0
ООО «ПО» ОСКАР»	1,609	9,415	-7,807	17,1
Итого трубы из сплавов на основе титана	1,609	20,207	-18,599	8,0
Колёса, бандаж, оси, тонн				
ПАО "ИНТЕРПАЙП Нижнеднепровский трубопрокатный завод"	25,0	51,4	-26,4	48,6
ООО «ИНТЕРПАЙП Нико Тьюб»	2,4	1,7	0,7	141,2
Итого прокат готовый, тонн	27,4	53,1	-25,7	51,6

*) С 01.04.2021 г. трубопрокатные производственные мощности ПАО "ИНТЕРПАЙП НТЗ" переданы на ООО "ИНТЕРПАЙП НИКО ТЬЮБ"

**) Производство с 01.04.2021 г.

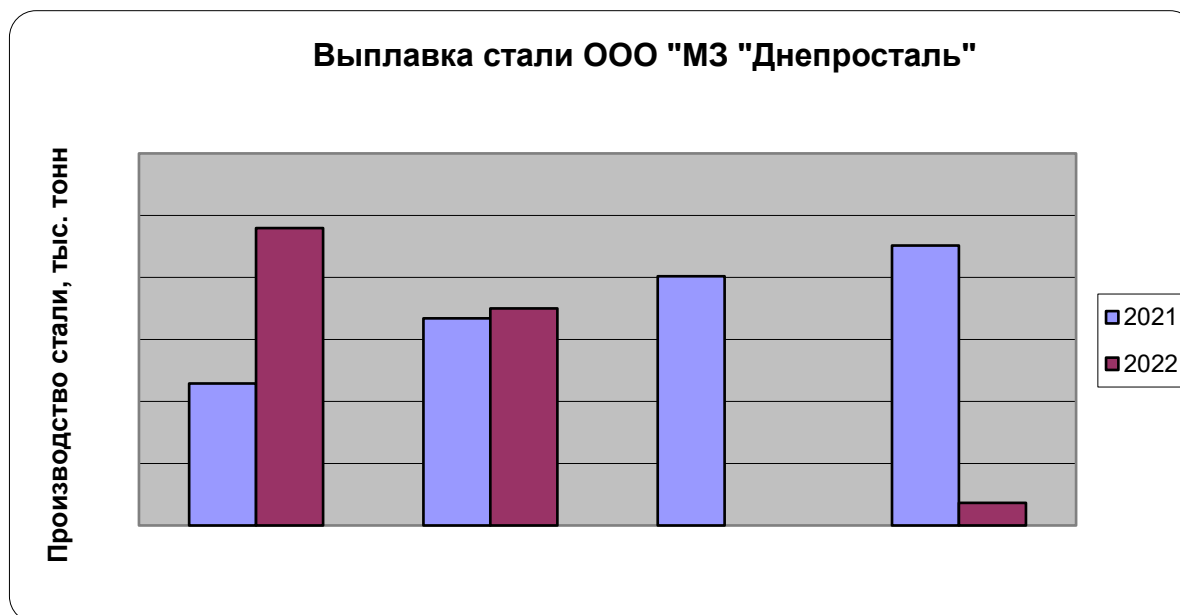
***) ООО НПО с ИИ "Укртрубоизол" производство труб с февраля 2021 года

Падение выплавки стали на ООО «МЗ «Днепросталь», расположенном в г. Днепр, составило более 110 тонн и составило всего лишь 61,1% от прошлогодних показателей за аналогичный период (см. табл. 3 и рис. 1).

В месячном разрезе ситуация является более наглядной (табл. 4). Исходя из приведенной в ней информации, видно, что ООО «МЗ «Днепросталь» в марте 2022 г. вообще был остановлен, а в апреле 2022 г. было выплавлено лишь около 8% от объёмов выплавки стали в апреле 2021 г.

Следовательно, влияние активных боевых действий на территории Украины является крайне негативным для экономики нашего государства. Остаётся лишь надеяться на то, что украинская армия при поддержке союзников из демократических стран в ближайшее время переломит ход военной кампании и деокупирует захваченные регулярной российской

армией территории нашей страны.

Рис. 1. Выплавка стали в условиях ООО «МЗ «Днепросталь» за январь-апрель 2021 г. к январю-апрелю 2022 г.

Такой сценарий развития событий будет способствовать ускоренному восстановлению экономики государства, благодаря международной финансовой помощи. И для национальных производителей труб может возникнуть непредвиденно большой внутренний рынок.

Существующие на сегодняшний день объемы производства труб, и, тем более, поставки их на внутренний рынок, безусловно, малы для страны по территории которой проходят 35 тыс. км магистральных газо- нефтепроводов, 44 тыс. км канализационных и 165 тыс. км водопроводных сетей, которые практически за годы экономических реформ не подвергались реновации, и многие участки которых находятся в аварийном состоянии. Нам всем вместе придется восстанавливать разрушенную боевыми действиями экономику, промышленность и коммунальное хозяйство Донбасса.

Кроме этого остаются проблемы и на других территориях Украины. Все мы знаем о проблемах, десятки лет существующих в наших городах. Это и жилищно-коммунальное хозяйство, и состояние тепло- газо- проводов, которые со времени строительства не менялись, канализация и т.д. [3].

Таблиця 4

Помесячное производство стали, труб на основе титана и готового проката предприятиями Объединения «Укртрубопром» за четыре месяца (январь-апрель) 2022 г. в сравнении с аналогичным периодом 2021 г.

Наименование продукции по предприятиям	январь 2022 г.	январь 2021 г.	февраль 2022 г.	февраль 2021 г.	март 2022	март 2021	апрель 2022 г.	апрель 2021 г.
ООО "МЗ "Днепросталь", тыс. тонн	95,9	45,8	70,0	66,8	0,0	80,4	7,3	90,3
Трубы из сплавов на основе титана, тонн:								
ООО "ИНТЕР-ПАЙП Нико Тьюб"	15,743	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	10,796
ООО "ПО"ОСКАР"	0,0	1,095	0,0	0,895	0,0	7,23	1,609	0,195
Итого трубы из сплавов на основе титана	15,743	1,095	0,0	0,895	0,0	7,23	1,609	10,987
Колёса, бандажки, оси, тонн								
ПАО "ИНТЕР-ПАЙП Нижнеднепровский трубопрокатный завод"	12,6	15,2	9,3	13,3	0,0	10,1	3,1	12,8
ООО "ИНТЕР-ПАЙП Нико Тьюб"	1,5	0,0	0,7	0,0	0,1	0,0	0,1	1,7
Итого прокат готовый, тонн	14,1	15,2	10,0	13,3	0,1	10,1	3,2	14,5

Очевидно, что, совсем в недалеком будущем, производителям труб придется обеспечивать своей продукцией выполнение таких работ. Для этого понадобится металл и, в первую очередь, трубы различного назначения и сортамента. А это внутренний рынок труб, а значит увеличение объемов производства, улучшение экономики и увеличение количества наших предприятий.

Список источников:

1. Мироненко М.А., Король Р.М. Розвиток металургії України в умовах глобалізаційних викликів початку 2020-х років // Економічний вісник Дніпровської політехніки.

Науковий журнал. – Вип 3 (75) – С. 26 – 33.

2. Мироненко М.А., Король Р.М., Рябець М.А. Розвиток підприємств металургійної галузі України в умовах глобалізаційних викликів початку 2020-х років // Scientific Collection “InterConf”, [91]: with the Proceeding of the 4th International Scientific and Practical Conference “Recent Scientific Investigation” (December 11 – 12, 2021). Oslo, Norway: Dagens næringliv forlag, 2021. – Pp. 44 – 50.
3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uifuture.org/uk/post/plan-po-razvitiu-promyslennosti-ukrainy-doklad-uif-dla-minekonomiki-2017_283

Холод Сергій Борисович

доктор економічних наук, доцент, ректор,
Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, Україна

Павлова Валентина Андріївна

доктор економічних наук, професор,
професор кафедри міжнародної торгівлі і підприємництва,
Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро, Україна

МОДЕЛІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗА РІЗНИХ ФОРМАТІВ НАВЧАННЯ

На сьогодні важливим моментом для розвитку вітчизняного бізнесу є наявність кадрів, які б змогли ефективно організовувати підприємницьку діяльність в організаціях різних форм і рівнів. У зв'язку з цим, підвищується актуальність професійної підготовки кадрів для означеної сфери у закладах вищої освіти й виникає потреба у пошуку відповідних для цього технологій і методів.

Проблема посилилася в умовах карантинних обмежень, а потім військових, коли введення онлайн навчання стало необхідністю. Як стверджують науковці, що займаються цією проблемою, онлайн навчання є вимушеною формою, що в цілому наслідує методику офлайн навчання. Слід погодитися і з тим, що, з одного боку такий формат забезпечує можливість демонстрації матеріалу, відеопоказу, тестування, а, з іншого – можуть виникати технічні проблеми, а, головне, відсутність контакту «викладач – здобувач».

У зв'язку з цим виникає необхідність модернізації професійної діяльності викладача, зокрема, набуття активних навичок роботи в онлайн форматі та змішаному навчанні; засвоєння цифрових інструментів і використання їх на практиці; вироблення власного педагогічного підходу до викладання. Але все ж незмінним залишається побудова взаємовідносин «викладач – здобувач» і за вибором моделі визначається характер процесу навчання.

Звичайно, в умовах цифровізації доцільно зосередитися на інтерактивному навчанні, яке проводиться на підґрунті таких принципів [1]: активності (до роботи долучаються всі здобувачі вищої освіти); зворотного зв'язку (заохочення). Не менш значущими є принципи: експерименту (спонукання до пошуку нових шляхів вирішення завдань); довіри (новий характер відносин викладача і здобувача); рівності поглядів (обговорення нарівні проблем і повага до думки кожного).

Педагогічна наука синтезує багато наробок науковців щодо наявних в арсеналі педагогічної майстерності технологій, підходів, методів. В цьому сенсі слід відзначити працю [2], в якій автор надає методичні рекомендації практично вичерпного переліку інтерактивних технологій: діалогічно-дискусійних, аналізу ситуацій, ігрові, у співробітництві, тренінгу, фасилітаційного, інформаційно-комунікаційні, гейміфікація. А також виділяється активізація розумової роботи студентів за допомогою комп'ютерної візуалізації навчального матеріалу.

Заклади вищої освіти поступово пристосовуються до онлайн навчання, застосовуючи синхронний та асинхронний режим. У першому випадку взаємодія передбачає спілкування, навчання й передачу інформації в спільному електронному середовищі. Зокрема, за рахунок спеціальних програм для аудіо- та відеоконференції, що схоже на офлайн формат. У другому випадку взаємодія відбувається за допомогою обміну інформацією під час розв'язання завдань, що є самостійною роботою за консультування викладача.

За таких умов ефективною є система організації навчання EduScrum, автором якої є Віллі Вейнандс, основним в якій стає те, що здобувачі вищої освіти є активними учасниками освітнього процесу, а не пасивними споживачами змісту і наповнення навчальних матеріалів. Основним результатом є уміння створювати заданий проєкт у співпраці з іншими. Розуміючи, що у подальшому потребує їх практична діяльність подають запит на програму навчання і свідомо підходять до отримання знань і навичок. З іншого боку, така система навчання розвиває soft skills дозволяє виділити

лідерів або спонукати «тихих» здобувачів проявляти себе у малих колективах. Залучення до занять фахівців-практиків акцентують увагу на роботу в командах і проблемах, з якими зіткнуться випускники у майбутній професійній діяльності, а тому розвивати здібності до сумісної роботи слід розвивати з початку навчання, щоб не перевчатися пізніше.

Ще одним важливим напрямом, який швидко розвивається з появою онлайн навчання – застосування цифрових інструментів для підготовки і проведення занять. Виділимо декілька, найбільш продуктивних:

– wizer – створення так званих робочих зошитів з можливістю записів в них;

– miro – онлайн дошка для проведення сумісної роботи, зокрема, експериментів;

– mentimetr – відповіді з допомогою мобільних пристроїв з можливістю миттєвої оцінки або отримання результатів. Перевагою є використання для опитування в режимі реального часу;

– plickers – для гейміфікованого опитування здобувачів вищої освіти з миттєвим зворотним зв'язком і отриманням оцінки;

– zipGrade – додаток, який технологічно дозволяє перевіряти тести самостійно та оцінити власні результати відносно попереднього рівня.

Але найбільш часто використовуваними є система електронного навчання і тестування Moodle та Google Classroom веб-сервіс для організації навчання.

Таким чином, новий етап розвитку сфери освіти вплинув на педагогічні підходи до професійної підготовки майбутніх підприємців, які забезпечують клієнтоцентричність сучасного навчання.

Список джерел:

1. Інтерактивні методи навчання. URL: <https://www.pedrada.com.ua/article/2316-interaktyvni-metody>
2. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі. Навчально-методичний посібник. Дніпро: УАН, 2018. 360 с.

Шевкоплясова Анастасия

МВА, заместитель директора по медицинской части,

ТОО «Поликлиника № 8» г. Караганда,

Республика Казахстан

НОВЫЙ ПОДХОД К РАБОТЕ «ШКОЛ ЗДОРОВЬЯ» НА ПРИМЕРЕ ТОО «ПОЛИКЛИНИКА № 8» г.КАРАГАНДА

Аннотация. В данной статье приводится краткий обзор внедрённых изменений в рамках совершенствования работы медицинской организации с целью обеспечения эффективного функционирования «школ здоровья» как организационного, так и технического характера для решения основных значимых проблем при реализации подобных проектов.

Ключевые слова: подход, заболевание, осложнение, пациент

На сегодняшний день в Республике Казахстан одним из значимых направлений в развитии системы здравоохранения является профилактическая работа с населением. В связи с чем ещё в 2012г. развернулась программа по формированию, так называемых, «школ здоровья» как на базе амбулаторно-поликлинической службы, так и в средних учебных заведениях и центрах здорового образа жизни. Изначально направленность данных «школ» заключалась в снижении заболеваемости путём широкого информирования населения о причинах заболеваний и мерах профилактики развития серьёзных заболеваний, развитии приверженности к здоровому образу жизни. Таким образом, идея заключалась в формировании и расширении пула здорового населения. При данном подходе оказались «потерянными» люди, имеющие системные заболевания, социально значимые заболевания на разных стадиях, что в целом приводило к существенному диссонансу в представлении о здоровом народе. Данный аспект не мог быть замеченным, что в результате вылилось в создание программы управления заболеванием, так называемой ПУЗ, в 2018г [1]. Подразумевалось, что при помощи данной программы удастся существенно повысить качество жизни пациентов с хроническими неинфекционными заболеваниями посредством

повышения уровня знаний пациентов о заболевании, что в итоге должно было привести к контролируемому течению заболевания и выразиться в экономическом положительном сальдо в виде снижения затрат на дорогостоящую экстренную и стационарную медицинскую помощь [2]. По прошествии уже 4-ёх лет следует отметить сохранение проблемы эффективности внедрения ПУЗ, в большей части поликлиник при наличии «школ здоровья» фактически не реализована программа с реальным отражением в результатах. При беседе с медицинским персоналом данных медицинских организаций выявляется две преграды: отсутствие желания и дисциплины у самих пациентов, а также организационные аспекты со стороны медорганизации. В данной статье представлен краткий обзор подхода в решении основных проблем на примере городской поликлиники с прикреплённым населением обслуживания свыше 15000 человек.

Для реализации программы управления заболеванием и функционирования «школ здоровья» в медорганизации изначально была изменена риторика в части достигаемых целей. Пациентам с имеющимися хроническими неинфекционными заболеваниями на разных стадиях/степенях болезни ставились индивидуальные и достигаемые цели, которые выражались не в наличии знаний по своему заболеванию, чтобы лучше себя чувствовать, а в выполнении конкретных действий для недопущения ухудшения течения и прогноза имеющегося заболевания. Конечно, можно возразить тем, что человек всегда желает лучший и оптимистичный вариант и формулировка целей в виде позитивного настроя должна сыграть в сторону заинтересованности пациента. Однако, по факту, дисциплинированное и ответственное отношение к своему здоровью у человека формируется лишь при наличии страха и боязни потерять тот уровень комфорта, который имеется в текущей позиции. Кроме того, просто наличие знаний не даёт пациенту возможности правильно ориентироваться в своих действиях, что приводит к разочарованию пациента в самом процессе и появлению пессимистического отношения к эффективности процесса. Следует отметить, что при проработке с пациентами в «школах здоровья» необходимых мероприятий и действий,

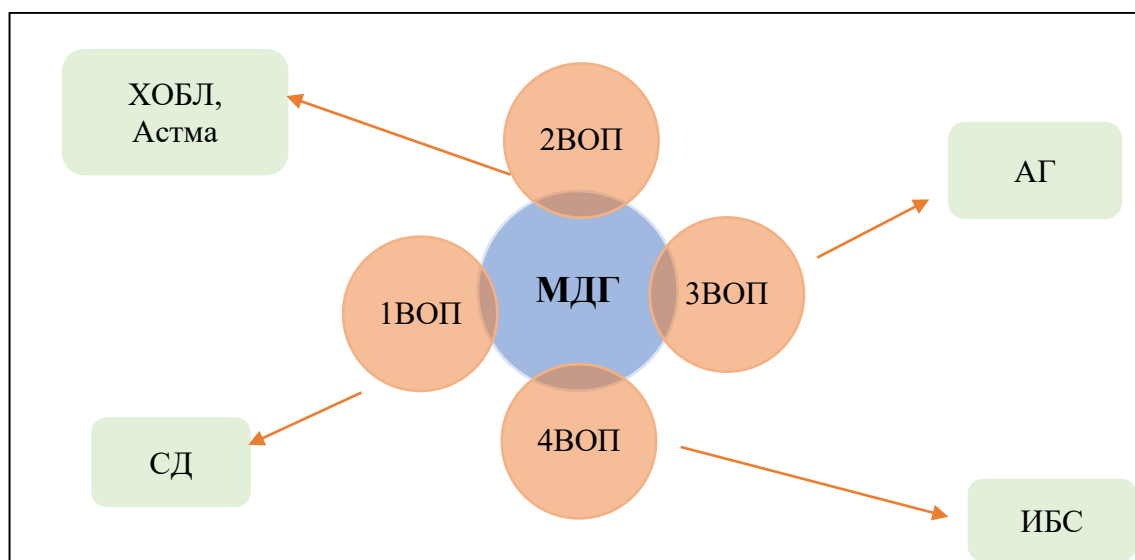
безусловно, происходит насыщение пациентов требуемыми знаниями по имеющемуся заболеванию.

Важной составляющей в работе «школ здоровья» и реализации ПУЗ является ресурсное обеспечение. Сюда включается наличие специального помещения с оборудованием и оснащением, обеспечение раздаточного и информационно-обучающего материала, формирование рабочих групп из медицинского персонала для фактической реализации программ. В поликлинике были разработаны чек-листы для мониторинга состояния пациентов по нозологиям для ЦСЗ - центра семейного здоровья (рисунок 1), лекционный и презентационный материал для занятий в «школах», чек-листы самоконтроля для пациентов, опросники пациентов и медперсонала и критерии оценки для мониторинга эффективности проводимых мероприятий в организации.

	A	B	C	D	E
1					
2	ФИО пациента	МКБ-10	Даты	Мероприятия	
3					
4					
5					
6					
7					
8					
9					
10					
11					
12					
13					
14					
15					
16					
17					
18					
19					
20					
21					
22					
23					
24					
25					
26					
27					

Рис. 1. Чек-лист для ЦСЗ в Google-таблице по участкам для мониторинга состояния пациентов и их ведения в динамике

Помимо формирования мультидисциплинарной группы (МДГ) специалистов для обеспечения комплексного подхода в ведении пациентов в ПУЗ и «школах здоровья», проведено закрепление определённой нозологии за рабочей группой (ВОП – участок врача общей практики), состоящей из врача и среднего медперсонала (рисунок 2).

Рис. 2. Распределение ответственности за ведение занятий в школах здоровья по нозологии за участковой службой ЦСЗ и её взаимодействие с МДГ

Данное действие позволяет наделить ответственностью за реализуемые мероприятия конкретных людей, что в конечном итоге приводит к эффективной работе в связи с наличием чёткого понимания работником своего функционала и ожидаемых результатов, причём функционал ограничен одним направлением и его исполнение возмещается экономически (СКПН – стимулирующий компонент комплексного подушевого норматива). Открытие единого информационного центра на базе поликлиники в период строгого карантина обеспечило наличие возможности заниматься с пациентами в онлайн-режиме, что минимизировало риски прогрессирования заболеваний у пациентов, а также сохранило заинтересованность и мотивацию как медицинского персонала, так и пациентов в продолжении участия и реализации ПУЗ.

Итогом проведённых изменений на сегодня являются: функционирующий единый информационный центр поликлиники, обеспечивающий взаимодействие между пациентами и медицинскими работниками, а также между участковой службой, специализированным клинико-диагностическим отделением, службой поддержки пациента и внешними медорганизациями; действующая в офлайн и онлайн-режимах

«универсальная школа здоровья», объединившая в себе такие школы, как планирование семьи, подготовка к родам, молодая мама, здоровый ребёнок, профилактика поведенческих факторов риска, школы диабета, бронхиальной астмы, ХОБЛ, артериальной гипертензии, ишемической болезни сердца, инсульта; внедрённая эффективная программа управления заболеванием, позволившая за 1 год своей реализации снизить процент экстренных госпитализаций в круглосуточный стационар с осложнениями основных заболеваний и получить положительный отклик среди прикрепленного населения поликлиники с увеличением участников «школ здоровья».

Список источников:

1. Внедрение программ управления заболеваниями в практическое здравоохранение: Методические рекомендации/Актаева Л.М., Гаркалов К.А. и др. – Астана., 2013. – 20 с.
2. Методические рекомендации по пилотному внедрению Программы управления заболеваниями «Хроническая обструктивная болезнь легких» в Центре лучшей практики: Методические рекомендации/ Гаркалов К.А., Иманова Ж.А. // Нур-Султан., 2019 г. – 66 с.
3. Сон Д.А., Куанышбекова Р.Т. и др. Программа управления заболеваниями как инструмент профилактики хронических неинфекционных заболеваний, на примере сердечно-сосудистых заболеваний [Электронный ресурс]. URL: <https://articlekz.com/article/24291?> (Дата обращения: 17.05.2022)

MARKETING, ADVERTISING AND PR

Gudkova Nataliia

PhD in Philology, Ass. Prof. at the Department of Philology and Translation
Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

Kharchenko Yaroslav

student of the Department of Management and Business Design
Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine

THE ROLE OF MARKETING IN THE MODERN WORLD

***Abstract.** The article is devoted to the analysis of the role of marketing in the modern world. It is mentioned that marketing strategy is the main way to achieve marketing goals which should be based on a comprehensive, systematic study of changes in external commodity markets, consumer needs, trends in their changes. The article presents the main principles of marketing. It is proved that implementation of marketing activities of enterprises at a highly professional level strengthens the market position of enterprises, increases their competitiveness and has a positive impact on the development of economy as a whole.*

***Keywords:** marketing strategy, consumer needs, management, development of economy.*

Marketing is an activity to generate demand and meet consumer needs. In a broad sense, the purpose of marketing is to identify and meet human and social needs. There are hundreds of definitions of marketing. One of them emphasizes the existence of three dimensions in the following definition: marketing is a business philosophy (Hill & O'Sullivan, 2004, p. 2); marketing is a set of effective tools that are necessary for the operation of the enterprise in conditions of high competition (Pasichnyk, 2019, p. 597); marketing is an important part of the enterprise management system (Hackley, 2019, p. 225). Marketing as a philosophy guides the development of the enterprise, and marketing tools allow you to successfully implement it. The greatest effect is achieved if marketing works as a holistic concept and management system of the company. Marketing tools is a variety of tools to influence the market environment, which are based on knowledge of consumer

psychology and patterns of economic processes.

The definition of marketing includes the following four main aspects: social process, the purpose of which is to meet the needs of consumers; management process, in the process of which in compliance with the market-oriented business philosophy, is entrepreneurial thinking and implementation of marketing tactics and strategies; scientific discipline that studies scientific methods of research and identification of consumer needs; system of institutes engaged in practical and scientific activities in the field of marketing.

The first forms of marketing occur at the beginning of the formation and development of commodity-money relations. The ads date back to the times of Ancient Egypt and the Mesopotamia. In 1650, a member of the Japanese trading company Mitsui opened a department store in Tokyo, which for the first time used some of the principles of marketing: collecting information on supply and demand, pre-order of popular products, warranty period, advertising and more.

The theoretical foundations of marketing as an independent science were created by American Cyrus McCormick. With a technical education, he created such areas of marketing as market research and analysis, developed the basic principles and principles of choice of pricing policy and service, which led to the prosperity of his company «International Harvester» (Ma'arif, 2008, p. 40).

The concept of marketing originated in the United States in the early twentieth century. At this time, after the Industrial Revolution the large American market needed new approaches. The first marketing department in Europe was opened in 1977 at the University of Zurich. After the crisis of overproduction in 1930s, American firms began to turn to marketing. In the 1960s, marketing became a multifunctional means of solving long-term commercial problems.

The founder of the concept of marketing management is considered to be Philip Kotler who proposed marketing models aimed at helping analyse marketing issues. Marketing 1.0 is a product-oriented marketing approach, within which the main attention is paid to production; Marketing 2.0 is a customer-centric marketing approach, which pays attention to the requests and needs of the client and the ability to satisfy them; Marketing 3.0 is a person-centred marketing approach, which

considers the consumer as a person with an active life position; Marketing 4.0 is a marketing approach that views the customer as a person with a mind, emotions, spirit, with the idea of adaptation of marketing to the path of the buyer in the digital economy; Marketing 5.0 means the path from digital to mobile, where the mobile phone is considered as a communication channel (Lilien, 1999).

Marketing strategy is the main way to achieve marketing goals, forming and specifying the appropriate structure of the marketing complex. The marketing strategy shows with which product, in which markets, with which volume of products you need to go to achieve the goals.

To develop a marketing strategy of the firm it is necessary to consistently implement specific strategic decisions: goal setting. Marketing goals are specific qualitative and quantitative obligations of the firm. In order to choose an acceptable marketing strategy, it is necessary to reconcile the goals of marketing with the general goals of the enterprise in order to prevent contradictions between the marketing strategy and the general strategy of enterprise development. They are expressed in terms of sales or profitability over time in the form of conditions that must be achieved so far. The marketing goals could be: to ensure an increase in return on invested capital by at least 20%; to become a leader in the industry; to become a well-balanced diversified firm; to set up a joint venture after appropriate analysis of the market and personal activities.

The authors of the doctrine of marketing recommend it as a comprehensive approach to solving problems of research and formation of consumers that are variable, as well as the connection of mutually beneficial relations in the process of interaction between all market participants. Marketing is the process of planning and executing the conception, pricing, promotion, and distribution of ideas, goods, and services to create exchanges that satisfy individual and organizational objectives (Clow & Stevens, 2009, p. 48). Grouping of such marketing elements as product, market, seller, consumer, promotion to a single system transfers marketing in the modern world of entrepreneurship into the status of basic management system. Such relations are marked first of all by the fact that almost all subjects' farms operate in the market, in market conditions and for the market where the main actor is

consumer. After all, it is the consumer with his needs who gives the right to exist and determine the future activities of economic entities in the market, which are trying to win in a competitive environment consumer and his commitment.

In the market conditions of management and democracy, marketing as a science and as a field of activity is built on certain principles: democracy (free choice of activity, goals, directions and spheres of development); the consumer is always right (openness with the consumer, adaptation to his wishes and needs and, most importantly, the active formation of these wishes and needs); alternativism (having a large and wide range of choices among possible alternatives); commercialism (achieving the end result of their activities); scientific (introduction of the latest scientific marketing achievements in solving set goals); manufacturability (comprehensive, comprehensive implementation of existing methods and methodologies for achieving the goal of its economic activity).

Therefore, the principles of marketing can be formulated as follows: 1) a clear focus on achieving the set result of economic activity; effective the realization of the planned number of goods or services on the market means the mastery of a certain enterprise market segment in accordance with its purpose; 2) the focus of the enterprise is not on the temporary result of its marketing work, but on the application of such a marketing policy, which would include forecasting, long-term research, and further development and improvement of goods or services that will provide the company with efficient, profitable economic activity and capacity; 3) development of such strategy and tactics of adaptation to consumer requirements and feedback on them, that will happen simultaneously.

The strategic objectives of marketing are the formation of the strategic goal and role of the firm in the market, establishing a clear strategy of behaviour in certain market segments, creating certain products and their systems promotion and sales. Tactical tasks of marketing are: search for potential and existing consumer needs; organization of scientific and research work on the development of own goods; analysis and planning of marketing, financial, production and sales activities of the firm; implementation of measures to manage the quality of the company's products at all stages of their production; development and implementation of pricing

marketing policy; establishing successful operation of communication and sales systems; analysis and control over the marketing activities of the enterprise.

Important areas of marketing activities of the firm are determined by general methods and marketing principles. The firm defines for itself a marketing goal that is projected mostly in digital form for opportunities for reliable control of results (for example, to go out with certain goods at a certain time for certain markets, to master a certain share of them, to ensure excess profits). Lack of clearly formed marketing goal complicates the planning of the entire marketing system of actions and determining the necessary financial the cost of achieving it.

The marketing goal, in turn, is the result of analysis of processed information about the situation commodity markets and forecasting its development, including changes in consumer needs. Therefore, the nomination marketing goal should be based on a comprehensive, systematic study of changes in external commodity markets, consumer needs, trends in their changes.

Only goods that will be competitive are put on the market. That's why the company considers this product from the consumer's point of view, in other words, adapts this product to existing, promising needs of end consumers, organizes the production of only those goods that will best meet the needs of buyers. Given that the company deals with competitors in the market, there is a need for a comprehensive studying their activities through the goods and services they offer or provide.

It is important to understand that marketing requires a lot of money. Therefore, the company's management is constantly must control marketing activities on the basis of cost-results, decisively and quickly correct mistakes and make strategically sound decisions so that they do not happen in the future. After, as the intermediate and final goal of marketing activities will be achieved, a new goal can be formed compliance with external situational changes and internal capabilities of the firm.

Therefore, no matter what definition of marketing will be considered as the main, there is no doubt that marketing should be considered not only as a collection of diverse means and measures to promote goods on the market, but as well as a specific management function. Marketing functions are developed in accordance

with such objectives of the company: comprehensive study of the market and consumers; planning and analysis of all marketing activities, as well as sales activities of the firm; coordination of the product range, its characteristics, parameters and prices with consumer demands; development of packaging according to information support and in accordance with its functional needs; formation of certain channels of distribution of goods of the enterprise; ensuring true communication of the company with partners and consumers; appropriate after-sales service.

Therefore, the marketing activities of the enterprise should be aimed at relying on consumer needs, set clear strategic and current goals, ways to achieve them, establish the quality and range of their products, clear production structure and expected profit from management.

The concept of marketing approach is based on the definition of clearly defined markets, focuses only on the needs of consumers, coordinates the work of all types of marketing activities and receives profit from long-term customer relationships. This concept allows companies to produce what the consumer needs by making a profit for themselves.

A firm that operates in accordance with the principles of marketing has a certain specific structure, which is different from that adopted in the production practice. Sales issues are the focus, instead production recedes into the background, the first person after the director should be the marketing director, who forms the market policy of the enterprise in the market and not the chief engineer or chief technologist. Such production and commercial activities of the company will allow to react quickly to changes in the situation market, freely manage production and other resources of the enterprise and other resources. There must be changes in psychology of people themselves, the company's employees, managers, ordinary workers, the entire workforce.

Thus, the problem of survival of enterprises in a rapidly changing environment forces them to seek and use new strategies and management methods based on marketing principles. Therefore, in today's business environment, it is necessary to seek and objectively evaluate possible options and optimal ways to develop

enterprises, improve their marketing activities. To provide stable and efficient operation of enterprises it is necessary to create marketing departments at enterprises, or delegate these functions to marketing outsourcing companies that will be able to ensure the organization and implementation of marketing activities of enterprises at a highly professional level. This is an extremely important task, as it will strengthen the market position of enterprises and increase their competitiveness, which in turn will have a positive impact on the development of economy as a whole.

References:

1. Hill, E., & O'Sullivan, T. (2004). *Foundation marketing*. Pearson Education
2. Pasichnyk, Y. (2019). *Emergence of public development: financial and legal aspects*. Agenda Publishing House.
3. Hackley, C. (2019). *Qualitative research in marketing and management: Doing interpretive research projects*. Routledge.
4. Ma'arif, N. N. (2008). *Power of marketing*. Penerbit Salemba.
5. Lilien, G. L., Kotler, P., & Moorthy, K. S. (1999). *Marketing models*. Prentice-Hall of India.
6. Clow, K. E., & Stevens, R. E. (2009). *Concise encyclopedia of professional services marketing*. Routledge.

Бардаш Сергій Володимирович

д-р екон. наук, професор,

професор кафедри готельно-ресторанної справи та туризму,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОГО ФІНАНСОВОГО КОНТРОЛЮ У ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

***Анотація.** Визначена необхідність підвищення ефективності державного фінансового контролю та окреслені напрямки подальших досліджень розв'язання означеної проблеми. Серед основних причин низької ефективності державного фінансового контролю визнана відсутність принципів його проведення. З метою створення необхідних підстав для досягнення необхідного рівня ефективності державного фінансового контролю запропоновано принципи, що мають системо-утворюючий характер, а також принципи організації та проведення заходів контролю.*

***Ключові слова:** фінансова допомога, державний фінансовий контроль, ефективність контролю, принципи контролю.*

Збройна агресія РФ відносно незалежної України, а також економічні, культурні, спортивні санкції провідних країн світу та міжнародних організацій щодо країни-агресора з великою ймовірністю спровокують рецесію світової економіки. Матеріальні збитки понесуть майже всі країни світу, починаючи від тих країн, які створили групу підтримки України, так і ті країни, що залежать від флуктуацій глобальної економіки.

Процес прискореного відновлення та подальшого соціально-економічного зростання економік країн, які поряд з Україною потерпають від економічних наслідків супротиву країні-агресору, має враховувати необхідність надання фінансової допомоги Україні.

Одним з найбільших фінансових донорів є США, адже окрім раніш наданої фінансової допомоги також було підписано Закон про додаткові асигнування для України на 2022 рік, яким передбачене виділення майже

40 млрд доларів екстреної допомоги українському народу та глобальній демократії.

Продовжують надавати допомогу й інші країни світу. Так у другій декаді травня Україна отримала від Японії 100 мільйонів доларів пільгового кредиту. Також Україна отримала від Міжнародного банку реконструкції та розвитку черговий кредитний транш на 79,5 млн євро. Кошти були надані Нідерландами у рамках угоди про позику на політику розвитку у сфері економічного відновлення.

На даний час переважна більшість фінансової допомоги призначена та буде використана для посилення обороноздатності України, а також для зміцнення фінансової системи України, забезпечення подальшого належного фінансування соціально-гуманітарних напрямків.

Беручи до уваги достатньо потужну фінансову підтримку, набуває актуальності питання ефективності системи державного фінансового контролю України (надалі – ДФК), адже саме від неї буде залежати її пролонгація.

За результатами тривалих власних досліджень, а також публікацій інших вітчизняних вчених ефективність системи ДФК була, є та залишається однією з головних проблем. За весь період незалежності України велика плеяда вітчизняних науковців, серед яких В. Симоненко, І. Стефанюк, І. Дрозд, В. Басанцов, Н. Виговська та інші неодноразово піднімали дане питання.

Серед останніх публікацій дана проблематика знайшла відображення у публікаціях Ю. Слободяник [1], Є. Мниха та інших [2]. Їх наукові ідеї є настільки цікавими та одночасно, як виявилось, складними для повного практичного впровадження, що наразі сталих безповоротних позитивних зрушень у функціонуванні системи ДФК нажаль не спостерігається.

Переконливим доказом даної тези є результати діяльності Рахункової палати України та Державної аудиторської служби України. Наразі показники виявлених фінансових порушень за період з 2006 р. по 2018 р. включно, згідно опублікованих річних звітів на офіційних сайтах державних органів ДФК, начебто свідчать про певне покращання ситуації, однак, підчас їх оцінки має

місце протилежна думка. На наше переконання, визнання суттєвого зниження виявлених порушень мало б місце лише тоді, коли б обсяги перевірених фінансових ресурсів були співставні, однак ця умова не виконується. На основі цього можна зробити висновок, що система ДФК вимагає удосконалення.

Визначаючи програму дослідження, скеровану на розв'язання проблеми недостатньої ефективності системи ДФК слід пам'ятати, що її ефективність залежить від низки екзогенних та ендогенних факторів. Екзогенні фактори знаходяться поза межами системи наукових знань про ДФК та корелюють з рівнем наукового обґрунтування та ефективністю системи державного управління. Відповідно, діяльність з розв'язання проблем та усунення недоліків системи ДФК, першопричини яких є наслідком недосконалості системи державного управління, буде майже безрезультатною.

За означеної причини науковий пошук має бути акцентовано на низці ендогенних факторів, що обумовлюють недостатню ефективність системи ДФК. Серед таких факторів суттєве значення має невизначеність методологічних принципів ДФК.

Розглядаючи заходи з удосконалення ДФК, переважна більшість дослідників звертає увагу на певну невизначеність принципів, як таких, що формують систему ДФК, так і принципів організації діяльності її суб'єктів, а також принципів проведення окремих заходів контролю. Означена ситуація негативно впливає не лише на зміст нормативно-правових актів, що визначають засади проведення державного фінансового контролю [3], а також регламентують функціонал його головних суб'єктів [4, 5]. Вона також провокує низький рівень ефективності як системи ДФК, так і окремих її суб'єктів, у т.ч. окремих заходів контролю.

Ситуацію, за якої принципи контролю в Законі України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» [3], Положенні про Державну аудиторську службу України [4] відсутні, а в Законі України «Про рахункову палату» [5] мають загально декларативний характер, слід вважати недоліком, адже методологічний принцип контролю - це

складова системи регулятивів, правило, що виступає в якості засобу подальшого пізнання та регулює й орієнтує процес контролю на досягнення його мети. Їх невизначеність або беззмістовна декларація може обумовлювати появу відхилень в діяльності органів ДФК та, як наслідок, спричиняти викривлення інформації про реальний стан дотримання фінансової дисципліни.

Певних зрушень у даному питанні можна досягти на підставі врахування результатів досліджень, викладених у публікації [6].

Відповідне суттєве покращення якості, а отже створення необхідних умов для досягнення належного рівня ефективності органів ДФК може відбутися завдяки дотриманню принципів:

– незалежності суб'єкта контролю, який полягає у правовій, організаційній та матеріально-фінансовій самостійності, а також вільному виборі об'єкту контролю, форми заходу контролю, прийомів контролю;

– розподілу контрольних повноважень, який передбачає розмежування функцій ініціювання та виконання контролю між його суб'єктами з метою неприпустимості дублювання повноважень щодо здійснення контрольних заходів;

– компаративності, який розкриває сутність механізму контролю і передбачає порівняння двох і більше параметрів об'єкту контролю, що відповідно мають нормативне та фактичне значення;

– достовірності результатів контролю, дотримання якого забезпечує їх адекватність реальним ресурсам, процесам і результатам функціонування господарської системи, що віддзеркалюють результати контролю;

– об'єктивності, який означає, що в основу діяльності суб'єкта контролю має бути покладено вивчення реальних фактів та неупереджені дії (поведінка) у межах планування, здійснення та оцінки результатів контролю;

– зворотного зв'язку, який полягає у обов'язковості доведення будь-якої інформації, що має відношення до об'єкту контролю, до суб'єкта, що ініціював захід контролю;

– повноти охоплення господарської системи контролем, який досягається

завдяки суцільному моніторингу або репрезентативній перевірці всієї системи, або її елементів;

– релевантності норм господарювання, що передбачає відповідність цільових орієнтирів та обмежуючих параметрів функціонування господарської системи або її елементів вимогам її сталого економічного розвитку;

– синергізму системи контролю, що передбачає можливість підвищення ефективності діяльності суб'єктів контролю завдяки їх злагодженій взаємодії та заходів контролю, що ними здійснюються;

– перманентності трансформування системи контролю, який передбачає необхідність безперервної видозміни форм контролю та норм контролю з метою адаптації до економічного середовища та системи державного управління;

– самодостатності системи контролю, що передбачає наявність такого складу системи суб'єктів контролю, стандартів контролю та норм господарювання, який забезпечуватиме ефективність її функціонування й розвитку;

– відповідальності, який передбачає відповідальність суб'єктів контролю за конкретні контрольні дії та результат (для суб'єктів державного контролю за шкоду, заподіяну господарській системі внаслідок порушення вимог законодавства);

– функціональності, дотримання якого забезпечує ефективність функціонування системи ДФК;

– гласності, дотримання якого забезпечує доступність широкої громадськості до інформації про результати заходів контролю, а в окремих випадках і до поточної інформації заходів контролю;

– своєчасності контрольних дій, дотримання якого відповідає запитам оперативного управління об'єктом контролю, а діяльність суб'єкта контролю робить контрольний захід доречним та актуальним;

– оптимальності контрольних дій, сутність якого полягає в адекватному та доцільному обранні суб'єктами контролю форм, методів та прийомів його

проведення, застосування яких: відповідатиме умовам функціонування об'єкту контролю; дозволятиме досягти поставленої мети контролю та розв'язати поставлені завдання;

– оперативності контрольних дій, сутність якого полягає у своєчасному та швидкому плануванні та проведенні заходу контролю, що сприятиме оптимізації фінансових та трудових ресурсів, необхідних для його проведення;

– правомірності, який полягає у наявності підстав для здійснення заходу контролю, а також обов'язковому виконанні контрольних дій суб'єктами контролю у межах регламентованих повноважень;

– прозорості здійснення контрольних дій суб'єкта, який проводить контроль, дотримання якого надає можливість суб'єкту-ініціатору або відповідальному за його проведення можливість оперативного коригування контрольного процесу з метою недопущення зайвих витрат трудових та фінансових ресурсів;

– раптовості контрольного процесу для осіб, які формують поточні параметри об'єкту контролю, дотримання якого забезпечуватиме одержання невикривленої інформації про поточне фактичне функціонування об'єкту контролю;

– плановості, дотримання якого зобов'язує суб'єктів контролю планувати власну діяльність в довгостроковому, короткостроковому та поточному періодах, а також за кожним окремим заходом контролю, що дозволятиме надавати оцінку діяльності органів ДФК, як в цілому, так і за окремо проведеним заходом контролю;

– підконтрольності і підзвітності суб'єкта контролю, що проводить контрольний захід, перед суб'єктом, що його ініціював, з метою подальшої оцінки ефективності функціонування суб'єкта контролю, наділеного повноваженнями на проведення контролю, а також забезпечення зворотного зв'язку системи управління інформацією про функціонування об'єкта управління/контролю;

– регламентації норм діяльності учасника відносин у сфері

господарювання, дотримання якого забезпечуватиме компаративність контролю;

– регламентації норм контрольних дій суб'єкта контролю, дотримання якого забезпечуватиме правомірність та оптимальність контрольних дій;

– превентивності, який передбачає активну участь суб'єктів контролю у розробці норм господарювання з метою запобігання появи порушень у функціонуванні господарських систем, а також розробки заходів щодо повного усунення виявлених порушень.

Означені пропозиції сприятимуть покращенню ДФК. Результати його проведення підвищать рівень довіри держав, що фінансуватимуть у той або інший спосіб відновлення національної економіки. Це також позитивно впливатиме на оцінку діяльності ДФК громадянським суспільством, адже якість контролю та ефективність використання публічних фінансів також зростатиме.

Список джерел:

1. Слободяник, Ю.Б. Формування системи державного аудиту в Україні: монографія. Суми : ФОП Наталуха А.С., 2014. 321 с.
2. Мних, Є.В., Бардаш, С.В., Назарова, К.О., Шерстюк, О.Л., Белякова, В.П. Мінняло, В.П. Фінансовий аудит: інформаційно-аналітичне забезпечення: монографія. Є.В. Мних (ред.). К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т., 2015. 416 с.
3. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні (Закон України). № 2939-ХІІ. (1993). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-12#Text>
4. Про Рахункову палату (Закон України). № 576-VIII. (2015). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-19#Text>
5. Положення про Державну аудиторську службу України (Постанова Кабінету міністрів України). № 43. (2016). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/43-2016-%D0%BF#Text>
6. Бардаш, С.В. Класифікація принципів контролю як складного поліморфного явища. *Економіка та держава*. 2012. № 7. С. 4-8.

PEDAGOGY AND EDUCATION

Țibuleac Ana Cozma

Scientific researcher,

Institute of Education Sciences, Republic of Moldova

KEY COMPETENCE LEARNING TO LEARN DEVELOPMENT IN ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE MOLDOVAN CLASSROOM

***Abstract.** The way in which key competences are introduced in general education today conditions a distorted perception of teachers about their development in general education. In order to advance the introduction of key competences in general education, it is necessary to develop large-scale initiatives or national strategies to promote key competences in general education. Implementation of inter and transdisciplinary teaching strategies sets good training premises for the institutions of in-service training of the teaching staff in the general education. Foreign languages offer a wide perspective of teaching opportunities through revisiting specific teaching strategies.*

***Keywords:** key competences, general education, interdisciplinarity, transdisciplinarity, learning to learn.*

Once introduced in 2014 in the new Education Code [5], even though key competences have been aligned with the final achievements for secondary education, the implementation of key competencies in general education has not yet been advanced.

The current state of affairs leads to a distorted perception of teachers regarding their development in general education.

Being only mentioned in the introductory part of the National Curriculum, in the absence of project-type curricular documents and without didactic and methodological tools developed from its perspective for ensuring teaching-learning-assessment, it sets a huge barrier in their implementation.

The hypothesis of the existing contradictions in the educational policy as well as in the conceptual, projective and methodological curricular policy documents that generate a distorted perception of teachers on the development of key competences in general education and prevent their advancement, was confirmed on a focus group

of 183 teachers in general education.

The focus group was randomly selected from both urban and rural areas from different parts of the country, teachers of various subjects, at various levels of general secondary education.

The survey results [11] showed that 80 teachers out of the 146 teachers surveyed in April 2021 confirmed in May 2022 that they have sufficient information on *the key competence learning to learn*.

Respondents intuitively consider that they develop this key competency even if there is no theoretical, pedagogical and methodological framework for achieving this transition at the level of teaching-learning-assessment nor their dimensions for each level of education is developed.

Even key transversal competencies, not being defined by descriptive levels in the methodological framework, such as the competence of learning to learn; social and civic skills, entrepreneurial skills and initiative, skills of cultural expression and awareness of cultural values, respondents consider them to be developed within the teaching discipline taught with no clear distinction even though between them.

When asked *which of the ways could most help them to train students' key competencies*, 38 of them (79.2%) indicated professional development courses, 36 of them (75%) methodological guides, and 29 of them (60.4 %) also consider national curriculum and extracurricular activities. Only 28 of them (58.3%) mention projects between schools and 22 of them (45.8%) local partnerships and the textbook and only 16 of them (33.3%) consider the national educational plan/ curriculum framework.

This would indicate that the group of respondents perceive support for the transition of key competences from methodological and didactic tools and not from the theoretical conceptual part.

75 consider the correlation of disciplinary competencies with key competencies in the disciplinary curriculum. 74 of them consider it opportune to develop and apply teaching materials from this perspective and 65 of the 98 respondents consider that the development of the curriculum framework/ educational plan from the perspective of the formation of key competencies.

Both groups of respondents confirm the need to have methodological and didactic tools as basic support and further perceive the role of projective documents such as the curriculum.

The question “*To what extent do you think the following may hinder the implementation of key competencies at your school level?*” 70 of them consider the absence of textbooks developed from the perspective of key competency training, 66 of them indicate the attitude of students and parents, 64 of them mention lack of motivation and 63 of them indicate lack of materials and resources required for the implementation of key competency areas, and only 46 of them perceive the curriculum as an obstacle that is not linked to the key competency system.

Therefore, we can initiate the transition to key competence *learning to learn* through some categories of didactic strategies that will be the basis for the elaboration of the learning activities and they are divided into three main categories [17, p.100]:

Social and Affective Strategies: to raise awareness of how emotional states and learners' feelings can influence learning. Lesson learning activities may include teacher-led discussions, usually in the mother tongue, about the social aspects of learning, such as the importance of listening to the speaker, play, respecting the order or managing shyness and fear of speaking in front of others.

As part of developing an awareness of the value of affective factors, teachers can provide positive feedback in various forms to form / develop the learner's self-esteem and self-confidence, as well as stimulate learning motivation. Strategies for raising awareness of what it is like to learn a foreign language: to cover the general understanding of studying a foreign language. In order to understand what it means to study a foreign language, teachers could discuss with students how long it takes to study a foreign language, why it is important to practice, or why we make mistakes.

Metacognitive Strategies: to introduce and develop the continuous process of reflection by planning, monitoring and evaluating the study of the foreign language. Classroom activities can encourage students to reflect on what they did well and why and what they enjoyed and why. At a later stage, students may be prepared to reflect on the reasons for doing various activities and tasks and the lessons learned

from each learning experience. This strategy has the maximum potential for inter- and transdisciplinary approach as it cannot be considered only for English as a Foreign Language teaching classroom. Key competence *learning to learn* goes beyond a specific school subject and is a lifelong learning tool.

Direct or Cognitive Strategies: to develop students' ability to use language content effectively, to organize, categorize or memorize language content. Classroom activities may include learning strategies such as how to memorize a list of words, how to guess the meaning of unfamiliar words in a context, or how to associate new vocabulary with existing vocabulary to reinforce memory.

The strategies listed above indicate the order in which they should be applied. Teachers can start with emotions, feelings and self-esteem. After that, they can introduce metacognitive strategies that can be applied to any learning unit. Subsequently, cognitive strategies can be supplemented with students with a higher degree of knowledge of the foreign language. This does not mean, however, that order must always be followed. Teachers decide what is feasible and appropriate for a particular stage and group of students.

In some schools, primary school teachers develop the key competence of learning to learn intentionally and programmed, rather than intuitively in other subjects, and this offers the chance to integrate English into an existing framework, starting with the second grade.

One metacognitive technique that can be applied to develop students writing skills could be the diary/ the journal/ online journal/ blog. It is appropriate to be applied beginning with A2 level.

Learning to learn descriptive level: *functional* as defined by Romanian Secondary Education graduate profile [10]: *Taking responsibility for one's own learning, monitoring personal progress and self-regulation in individual or group learning activities*

Procedure: Encourage students to keep a diary/ blog/ journal, and allow five minutes once or twice a week for this to be done during your class. The diary can be about other matters of concern to them related to their learnings, successes and challenges and what did they do to mitigate them.

The diary does not need to follow the convention of a day-by-day record. It can be kept private, or shared with another student and/ or shared with you by the end of the month. Note that this is not appropriate vehicle for correcting mistakes of language. The purpose of it is to encourage reflection on their learnings and empower them to identify challenges and take actions for improvement. Students might notify you when they want to get feedback on their reflections and receive guidance.

Variations: The chart version tool can be used as a reflection tool on paper to be filled out by the student by the end of each week and be shared with another student and/ or shared with you at the end of the Unit. It can be a tool to help students track progress before Round Up and ask for clarifications if that is the case. It can be in a digital format like a blog, online journal (Google Blogger, Penzu, etc.)

Sample Prompts: This week I learned about...../The challenges encountered were.../What I did to help me clarify/ understand...../Ways I can improve my learning habits..../.

Conclusions

The opinion poll showed that the existence of contradictions in educational policy documents and conceptual, projective, and methodological curricular policy documents generates a distorted and contradictory perception of teachers on the formation of key competences in general education.

Exploring the dimensions and components of each key competency, describing them by level, as they exist in Romania [10], and teacher training, with the support of institutions and professional development programs would familiarize the teachers with the formative values of key competencies and ways of integration through the inter and transdisciplinary approach to school content.

In order to advance the introduction of key competences in general education, there is a need to develop large-scale initiatives or national strategies to promote key competences in general education, for at least three key competences: Mother tongue, Mathematics and Science, as in most schools in Europe [6]. There is a particular need for large-scale initiatives to explore strategies to promote key competences with a cross-cutting status that are not currently linked to or integrated into any school subject.

One way to advance key competence development exemplified in the article is revisiting National Curriculum, as example English as a Foreign Language Curriculum and introduce examples of inter-/ transdisciplinary teaching/ learning activities using the descriptive levels for each key competency. Metacognitive strategies offer a wide spectrum opportunities to be used in the formal instruction time and non-formal as well.

References:

1. CIOLAN L. (2008) *Învățarea integrată. Fundamente pentru un curriculum transdisciplinar*. Polirom, Iași.
2. CRISTEA S. (2018) *Conținuturile instruirii/Procesului de învățământ*, Didactica Publishing House, București, 138p.
3. CRISTEA S. (2016) *Finalitățile educației*, vol.3, Didactica Publishing House, București.
4. Cadrul de referință a Curriculumului Național, 2019. Retrieved July1, 2020 from https://mecc.gov.md/sites/default/files/cadrul_de_referinta_final_rom_tipar.pdf
5. Codul educației al Republicii Moldova, nr. 152 din 17.07.2014 Retrieved July 8, 2020 from <https://mecc.gov.md/ro/content/codul-educatiei-0>
6. Dezvoltarea competențelor cheie în școlile din Europa: Provocări și Oportunități pentru Politică. Raport Eurydice (2012) Luxemburg: Oficiul pentru Publicații al Uniunii Europene. Retrieved August 9, 2020 from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/47063155-d7f7-4de8-87b0-8103e8b84197/language-ro>
7. Key competences for Lifelong Learning Brochure (2019). Retrieved July30, 2020 from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/297a33c8-a1f3-11e9-9d01-01aa75ed71a1/language-en>
8. PINTER, Ana Maria, *Teaching Young Language Learners*, Oxford University Press, 2009, New York.
9. Recomandarea Consiliului din 22 mai 2018 privind competențele-cheie pentru învățarea pe tot parcursul vieții. Retrieved August 8, 2020 from [https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legalcontent/RO/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&from=EN)
10. Repere pentru proiectarea și actualizarea curriculumului național, Document de politici educaționale, IȘE, 2015. Retrieved August 10, 2020 from [Document-politici-curriculum_final_23decembrie.pdf \(ise.ro\)](#)
11. ȚÎBULEAC, A. (2021). Moldovan Teachers' Perception Regarding Key Competences Development in General Education, *InterConf*, (93), c. 111-118. <https://doi.org/10.51582/interconf.21-22.12.2021.012>

Алексеева Світлана

ORCID ID: 0000-0002-8132-0465

доктор педагогічних наук, головний науковий співробітник відділу дидактики

Інституту педагогіки НАПН України, Україна

ДИДАКТИЧНІ УМОВИ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розкрито дидактичні умови індивідуалізації навчання в закладах загальної середньої освіти. Констатовано, що такі умови складають визначену комплексну сукупність потенційно містких дидактичних ресурсів і вихідних положень, створення й реалізація яких буде сприяти вдосконаленню процесу навчання з урахуванням постійно змінюваних вимог до якості отриманих знань, умінь, навичок учнівської молоді. Доведено, що індивідуалізація навчання в закладах загальної середньої освіти має здійснюватися на умовах: створення індивідуального освітнього простору на засадах компетентнісного підходу та персоналізації; цілеспрямованої мотивації та посилення пізнавального інтересу учнів у навчанні за рахунок моделювання якісно нового типу візуалізації навчального матеріалу, як реальних, так і віртуальних об'єктів, процесів та явищ; забезпечення гнучкості освітнього процесу за допомогою варіативності, зміни змісту і методів навчання, форм організації навчальних занять, поєднання різних методик навчання для учнів різного рівня підготовки; розробки та реалізації індивідуальних траєкторій навчання; педагогічного супроводу особистості у процесі самоактуалізації; організації гнучкого управління навчальним процесом на основі здійснення педагогічної корекції і безперервного зворотного зв'язку.

Ключові слова: індивідуалізація, освітній простір, цифрові діти, візуалізація, самореалізація, індивідуальна траєкторія навчання.

Індивідуалізації навчання в організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти особливо актуалізується в умовах викликів XXI століття. Саме індивідуалізації навчання в організації освітнього процесу уможливує врахування особливостей й можливостей кожного учня, надає підтримку (супровід) в опануванні знань, побудові індивідуальної освітньої траєкторії на основі інтересів та схильності учнівської молоді [1]. Крім того,

феномен індивідуалізації навчання набуває актуальності з навчанням дітей «digital-native», народжених у світі технологій. «Цифрові діти» розвиваються у середовищі великого обсягу інформації, тому мають певні особливості розвитку. Зокрема, нове покоління цінує себе як особистість (персоналізація); ці діти мають прискорене переключення і мультизадачність (коротка концентрація); вони сприймають інформацію з мінімальною кількістю слів, що складається з картинки або короткого відео (простота в комунікації), основним каналом комунікації стають інформаційні канали YouTube та соцмережі. Сучасних дітей об'єднує те, що вони активно користуються месенджерами [2].

Виходячи із основних завдань сучасної педагогіки, організація освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти пов'язано з оновлення школи, що має найбільшою мірою враховувати інтереси, нахили і здібності, можливості кожного учня. А отже, необхідно обґрунтувати певні дидактичні умови, які сприятимуть цьому процесу. Під дидактичними умовами О Малихін [3] розглядає визначену комплексну сукупність потенційно містких дидактичних ресурсів і вихідних положень, створення й реалізація яких буде сприяти вдосконаленню процесу навчання з урахуванням постійно змінюваних вимог до якості отриманих знань, умінь, навичок, що у своїй структурно-функціональній єдності забезпечують формування необхідних компетенцій і компетентностей. За такого підходу, на думку автора можливо досягнення значущих результатів щодо удосконалення освітнього процесу на різних рівнях: мотивації, самоактуалізації у процесі навчання; цілепокладання навчально-пізнавальної діяльності; організації всіх можливих видів навчання й освітньої діяльності; визначення змісту освіти та змісту навчання; структурування змісту освіти, змісту навчання та змісту освітньої діяльності; здійснення усіх можливих видів освітньої діяльності; контролю й самоконтролю її результатів на всіх етапах здійснення; оцінки й самооцінки результатів навчальної діяльності на всіх етапах її здійснення; адаптації та інтеграції форм, методів, прийомів і засобів навчання тощо.

Індивідуалізації навчання в організації освітнього процесу в закладах

загальної середньої освіти передбачає розроблення індивідуальної освітньої траєкторії; конструювання індивідуального освітнього маршруту; вибір індивідуального темпу навчання, форм й методів контролю, рефлексія [4]. За такого підходу дидактичні умови як обставина процесу, що є результатом цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), організаційних форм навчання для досягнення певної дидактичної мети сприятиме формуванню й розвитку особистісних цінностей учнів, забезпеченню механізмів самореалізації, саморозвитку, саморефлексії, саморегуляції та самовиховання, створенню оптимальних умов для становлення самобутнього особистісного Я-образу, розвитку й становлення особистості як суб'єкта діяльності та суспільних відносин. [5].

У педагогіці індивідуалізацію визначають як особливу організацію навчального процесу, що реалізується на трьох рівнях: перший – урахування загальних особливостей учнів на різних етапах їх навчання та розвитку; другий – диференціація; третій – індивідуальний підхід. Така організація процесу вимагає вибір способів, прийомів, темпу навчання, що враховує індивідуальні відмінності учнів, рівень розвитку їх здібностей до учіння та потенційні можливості. Індивідуалізація має враховувати у процесі навчання індивідуальні й вікові особливості учнів у всіх його формах і методах, з метою максимального розвитку позитивних і подолання негативних індивідуальних особливостей та забезпечення на цій основі підвищення якості їхньої навчальної роботи, всебічного розвитку. Отже, реалізації індивідуалізації навчання здійснюється у двох напрямки– дидактичному та психологічному [6]. Індивідуалізації навчання передбачає реалізацію індивідуальної освітньої траєкторії, де особистість має стати ініціатор свого освітнього просування. Така індивідуальна освітня траєкторія окреслює: поле діяльності в освітньому просторі; напрямок руху учня (шлях до здобуття професій типу); саморозвиток; форми позаурочної активності; індивідуальне просування (об'єднання за інтересами, проектні групи, шкільне наукове товариство тощо) та стимули до просування та самоствердження в різних сферах творчої, науково-дослідної та громадсько-політичної діяльності.

Проаналізовані вимоги дають можливість стверджувати, що дидактичними умовами, які визначають сукупність потенційно містких дидактичних ресурсів і вихідних положень, створення й реалізація яких буде сприяти вдосконаленню індивідуалізації навчання в закладах загальної середньої освіти, є:

- створення індивідуального освітнього простору на засадах компетентнісного підходу та персоналізації;
- цілеспрямована мотивації та посилення пізнавального інтересу учнів у навчанні за рахунок моделювання якісно нового типу візуалізації навчального матеріалу, як реальних, так і віртуальних об'єктів, процесів та явищ;
- забезпечення гнучкості освітнього процесу за допомогою варіативності, зміни змісту і методів навчання, форм організації навчальних занять, поєднання різних методик навчання для учнів різного рівня підготовки;
- розробка та реалізація індивідуальних траєкторій навчання;
- педагогічний супровід особистості у процесі самоактуалізації;
- організація гнучкого управління навчальним процесом на основі здійснення педагогічної корекції і безперервного зворотного зв'язку.

Дидактична умова щодо створення індивідуального освітнього простору на засадах компетентнісного підходу та персоналізації свідчить про необхідність дати дитині не тільки сукупність знань, умінь, навичок, а й сформувати в неї компетентність як загальну здатність, що ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях, здібностях, отриманих завдяки освітньому процесу. За такого підходу компетентність не є лише доступною віковою поінформованістю дитини в широкому колі життєвих проблем. Вона передбачає цілий комплекс характеристик: розвинений чуттєвий досвід; навички практичного життя; розвинені потреби, здібності, звички; набір базових особистих властивостей, які гарантують дитині пристосованість до життя; уміння орієнтуватись у змінних умовах, знаходити оптимальні засоби реалізації свого особистісного потенціалу. А отже, створення індивідуального освітнього простору на засадах компетентнісного підходу є актуальним для сучасних закладів освіти. Упровадження компетентнісного підходу тісно

пов'язано з вирішенням проблем персоналізації. Персоналізація – це умова бути значущою особистістю. Ефективним способом задоволення потреби в персоналізації є ініціативне сприяння в житті соціуму, так внаслідок діяльності особистість має можливість власної реалізації, проявляючи свою особливість оточуючим.

Щодо другої дидактичної умови, яка розкриває необхідність цілеспрямованої мотивації та посилення пізнавального інтересу учнів у навчанні за рахунок моделювання якісно нового типу візуалізації навчального матеріалу, як реальних, так і віртуальних об'єктів, процесів та явищ, необхідно зазначити, що сучасні цифрові діти це – діти гаджетів. Тому пишуть у смартфонах і планшетах, майже не читають паперових книг. Для таких учнів підручники, навіть в електронному вигляді, здаються нудними без лінків і відео, подробиці їх особливо не цікавлять, тому ігнорують довгі тексти і звертання, особливо усні.

Забезпечення гнучкості освітнього процесу за допомогою варіативності, зміни змісту і методів навчання, форм організації навчальних занять, поєднання різних методик навчання для учнів різного рівня підготовки як дидактична умова, уможлиблює розвиток креативності учнів, набуття навичок і знань, необхідних для життя та роботи в інформаційному й динамічному суспільстві.

Дидактична умова щодо розробки та реалізації індивідуальних траєкторій навчання дає змогу поєднати набуті знання і вміння з їх практичним застосуванням та передбачає конструювання якісно нового змісту освіти.

Педагогічний супровід особистості у процесі самоактуалізації, що розглядається як дидактична умова індивідуалізація навчання спрямована на дієву увагу до кожного учня, його творчої індивідуальності і має визначатися стратегією розвитку сучасної загальної освіти.

Дидактична умова щодо організація гнучкого управління навчальним процесом на основі здійснення педагогічної корекції і безперервного зворотного зв'язку – це якісні зміни контролю освітньої діяльності, тобто здійснення контролю з діагностикою, зворотнім зв'язком і оцінюванням

етапів, надання контролю характеристик систематичності й об'єктивності.

Визначені дидактичні умови індивідуалізації навчання в закладах загальної середньої освіти дають підстави для обґрунтування сучасних психолого-педагогічних підходів; розробки оновлених навчальних планів, програм, посібників; визначення методичних основ, загальних позицій щодо реалізації компетентнісного підходу; удосконалення організаційних форм, методів навчання і виховання; опису інтегральних характеристик якості підготовки; здійснення комплексного особистісного і соціально значущого освітнього контролю якості освіти.

Список джерел:

1. Алексеева С. В. Подготовка будущих дизайнеров до розвитку професійної кар'єри: теорія і практика. Монографія. Київ: Міленіум, 2018. 484 с. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727617/> Aliksieieva S. Pidhotovka maibutnix dyzaineriv do rozvytku profesiinoi kariery: teoriia i praktyka. Monohrafiia. Kyiv: Milenium, 2018. 484 s
2. Алексеева С. Індивідуалізація навчання у закладах загальної освіти як педагогічна проблема. Scientific Collection «InterConf», (42): with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Theory and Practice of Science: Key Aspects» (February 19-20, 2021). Rome, Italy: Dana, 2021. Pp. 290-296. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.02.2021.026> / Aliksieieva S. Indyvidualizatsiia navchannia u zakladakh zahalnoi osvity yak pedahohichna problema. Scientific Collection «InterConf», (42): with the Proceedings of the 1st International Scientific and Practical Conference «Theory and Practice of Science: Key Aspects» (February 19-20, 2021). Rome, Italy: Dana, 2021. Rr. 290-296.
3. Малихін О.В. Методологічні основи визначення дидактичних умов у дослідженнях з теорії навчання (у вищій школі). Чорноморський державний університет імені П. Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Сер.: Педагогіка.2013.Т. 215, Вип. 203.С. 11-14. / Malykhin O.V. Metodolohichni osnovy vyznachennia dydaktychnykh umov u doslidzhenniakh z teorii navchannia (u vyshchii shkoli). Chornomorskyi derzhavnyi universytet imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia". Ser.: Pedahohika.2013.Т. 215, Vyp. 203.S. 11-14.
4. Алексеева С. Індивідуалізація навчання: суть, шляхи реалізації. International scientific and practical conference «Pedagogy and Psychology in the Modern World: the art of teaching and learning»: conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol. 1. Riga, Latvia: «Baltija Publishing». pp.136-139. DOI <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-041-4-34> URL:

<http://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/728627> / Aliksieieva S. Indyvidualizatsiia navchannia: sut, shliakhy realizatsii. International scientific and practical conference «Pedagogy and Psychology in the Modern World: the art of eaching and learning» : conference proceedings, February 26–27, 2021. Vol. 1. Riga, Latvia : «Baltija Publishing». rr.136-139.

5. Топузов О. М. Забезпечення якості загальної середньої освіти: на шляху до європейських стандартів. Український педагогічний журнал. 2015. 1. 16–27. / Topuzov O. M. Zabezpechennia yakosti zahalnoi serednoi osvity: na shliakhu do yevropeiskykh standartiv. Ukrainskyi pedahohichnyi zhurnal. 2015. 1. 16–27.
6. Алексеева С. Людиноцентризм як освітня домінанта індивідуалізації сучасного навчання. Scientific Collection «InterConf», (109): with the Proceedings of the 2 nd International Scientific and Practical Conference «Concepts for the Development of Society’s Scientific Potential» (May 19-20, 2022). Prague, Czech Republic: Author-publishers miscellaneous, 2022. P. 127-134. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/730530> / Aliksieieva S. Liudynotsentryzm yak osvitnia dominanta indyvidualizatsii suchasnoho navchannia. Scientific Collection «InterConf», (109): with the Proceedings of the 2 nd International Scientific and Practical Conference «Concepts for the Development of Societys Scientific Potential» (May 19-20, 2022). Prague, Czech Republic: Author-publishers miscellaneous, 2022. R. 127-134
7. Алексеева, С. В. (2016) Форми та методи он-лайн консультування майбутніх фахівців з розвитку професійної кар’єри. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: зб. наук. пр. (44). Київ-Вінниця: ТОВ фірма «Планер». С. 194-198. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/166116> / Aliksieieva, S. (2016) Formy ta metody on-lain konsultuvannia maibutnikh fakhivtsiv z rozvytku profesiinoi kariery. Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy: zb. nauk. pr. (44). Kyiv-Vinnytsia: TOV firma «Planer». S. 194-198.

Алексеева Тетяна Миколаївна

кандидат географічних наук, доцент,

доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання

Кременчуцький педагогічний коледж імені А.С. Макаренка, Україна

АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ШКОЛІ

У сучасний період перед українською школою стоїть важливе завдання - виховання всебічно розвиненої, духовно багатой особистості з стійкими моральними переконаннями, яка буде любити і шанувати свою Батьківщину, її природу, зберігати найкращі здобутки науки і культури, пишатися своєю історією. А для того, щоб любити свою Батьківщину - треба її пізнати. У цьому може допомогти величезна різноманітність форм, методів і напрямків пізнання рідного краю [1].

Туристично-краєзнавча діяльність надає можливість пов'язувати навчально-виховний процес з актуальними питаннями соціально-економічного життя, культурно-духовного відродження народу України, з підготовкою учнів до суспільно-корисної роботи і трудової діяльності.

Туристично-краєзнавча робота виконує важливу роль в національно-патріотичному вихованні молоді, спонукає її до збереження та примноження традицій, звичаїв, обрядів народу, сприяє вихованню національної самосвідомості. Враховуючи зацікавленість дітей і ту величезну роль, що відіграє туристично-краєзнавча діяльність у їх вихованні та навчанні, проблема вивчення організації туристичної і краєзнавчої роботи в сучасній школі є актуальною.

Засади організації туристично-краєзнавчої діяльності в школі висвітлені у роботах Є.М. Атласова, В.В. Бенедюк, В.П. Корнеєва, М.Ю. Костриці, М.П. Круглик, А.В. Лебедева, О.М. Маринича, І.В. Мельничука та інші [2]. Проблема оновлення краєзнавчої роботи, її наближення до сьогодення учнів, студентів вимагає її подальшого вивчення.

Метою даної роботи є дослідження особливостей організації туристично-

краєзнавчої діяльності у сучасній школі для узагальнення її досвіду і підвищення її ефективності.

Для дослідження стану туристично-краєзнавчої діяльності було застосовано низку наукових методів: аналізу, синтезу, порівняння, математичних.

Збір інформації щодо стану туристично-краєзнавчої діяльності в школах країни відбувався шляхом опитування, для чого була розроблена анкета. Питання анкети стосувалися форм, особливостей проведення туристичної і краєзнавчої роботи, побажання дітей щодо організації туристичної діяльності і загального їх відношення до туризму.

Протягом 2021-2022 навчального року було проведено опитування близько 100 респондентів з різних областей України.

Більшість дітей позитивно відноситься до подорожей, тільки 4 % відзначили, що вільний час їм подобається проводити вдома.

Більше половини респондентів не тільки люблять, а й здійснюють подорожі. 65 % студентів подорожували з сім'єю, 57 % робили це зі своїми друзями. Географія таких подорожей досить різноманітна. Найбільшим попитом користувалися міста Київ (33 % респондентів) та обласні центри - Львів, Харків (18 %), Одеса (17 %), Полтава (16 %), Дніпро (10 %), що пояснюється цікавою історією, архітектурою та зручним географічним розташуванням (наприклад, Полтава).

Результати обробки даних показали, що не у всіх школах, де навчалися респонденти, існував і працював туристичний або краєзнавчий гурток. Приблизно половина опитаних (49 %) мали можливість відвідувати такий гурток, серед них скористувалися такою нагодою майже усі (86 %).

Важливим принципом організації туристично-краєзнавчої діяльності є її систематичність, тому до анкети було включено питання про частоту проведення туристичних заходів. Більша частина респондентів (47 %) відповіла, що туристично-краєзнавчі заходи проводилися раз на рік, приблизно 1/3 студентів свідчили, що така робота проводилася з учнями один раз на чверть. Близько 18 % учасників анкетування вказали, що подібні заходи

у них проводилися систематично - один раз на місяць. 2 % студентів констатували повну або майже повну відсутність такої діяльності. Так, 1 % респондентів відповіли, що за весь час навчання в школі такий захід було проведено тільки один раз, ще 1 % студентів визначили, що взагалі не пам'ятають, щоб в школі організовували подорожі або екскурсії.

В даній роботі досліджувалося питання щодо організаторів туристично-краєзнавчої діяльності в школі. Обробка даних показала, що приблизно половина дітей (59 %) здійснювала туристичні походи та краєзнавчі екскурсії разом з класним керівником. Серед вчителів найбільш часто організаторами таких заходів були вчителі географії, історії (14 %), фізичної культури (13 %), біології (4 %).

Дослідження туристично-краєзнавчої роботи в школах проводилося за трьома напрямками: подорожі до міст, туристичні походи на природу, екскурсії до музеїв, промислових підприємств, відвідування виставок. Серед міст найчастіше подорожі здійснювалися до Полтави (35 %), Києва (32 %), Харкова (15 %), Чигирину (12 %), Умані (10 %), Черкас, Миргорода, Батурина, Сорочинців, Диканьки, Сум, Ужгороду, Тернополю та інших міст.

На природу найчастіше туристичні походи організовувалися до лісової місцевості (38 %) або на узбережжя річки (19 %). Такі ландшафти є досить різноманітними, містять контрастні об'єкти і тому спричиняють інтерес у дітей. Близько 11 % відвідали парки, у тому числі, дендрологічний парк "Софіївка", Бузковий гай у межах Диканьського регіонального ландшафтного парку. Приблизно 5 % дітей взяло участь у походах на гору Пивиху та Кременчуцьке водосховище, Деївську гору. Ще 2 % здійснили сплав на байдарках.

Цікавим питанням є організація відпочинку дітей на природі, тому в анкету було включено питання про форми організації дозвілля під час туристичних і краєзнавчих заходів. Найчастіше під час походів респонденти брали участь у спортивних змаганнях (59 %), рухливих іграх (44 %), естафеті (43 %), конкурсах (37 %). В організації таких заходів найважливішу роль відіграє вчитель фізичної культури. Не так часто під час походів з дітьми

проводили екскурсії, бесіди, прогулянки, військово-юнацькі патріотичні ігри, знайомство з цікавими людьми і насаджування дерев.

Серед музеїв, що відвідали школярі разом зі своїми вчителями найбільш популярними були краєзнавчі музеї міст Кременчук, Полтава (24 %), художні, історичні, космонавтики, музей глечиків (Опішня), "Петриківка", музей М.В.Гоголя, Полтавської битви та інші. Під час екскурсії в музеях з учнями найчастіше проводили бесіди (86 %), перегляди кінофільмів (35 %), вікторини (14 %), конкурси (8 %). Окремі респонденти вказали на показ театральних вистав, невеличкі подарунки-сувеніри, що отримали на згадку про екскурсію.

96 % дітей відмітили про гарні враження після такого походу, екскурсії або поїздки. На питання, з чим саме пов'язані позитивні емоції 72 % студентів відповіли, що під час заходу узнали щось цікаве і нове. 58 % дітей раділи з того, що провели вільний час з друзями. Частина колишніх школярів, що люблять спорт, відповіли, що їм найбільше запам'яталися спортивні заходи (14 %). Незначна частина дітей одержала задоволення від спілкування з природою і історичних ігор з відповідними атрибутами.

Отже проведені дослідження висвітили особливості підходів до організації і методології проведення туристично-краєзнавчої роботи, уподобання дітей в даному аспекті, що дозволить узагальнити корисну інформацію. Обмін досвідом допоможе ефективно налагодити таку діяльність у школі, що сприятиме зміцненню здоров'я дітей, інтелектуальному зростанню, розширенню кругозору, патріотичному, екологічному вихованню.

Список джерел:

1. Курілова В., Редько С., Пустовойт П. Туристично-краєзнавча робота в школі як засіб морального та фізичного розвитку підростаючого покоління. *Науковий вісник МНУ імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 3 (50). С. 147–151.
2. Матіяш В. Педагогічне краєзнавство: сутність, принципи, джерела. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2012. № 5. С.113–114.

Бугаєвська Юлія Володимирівна

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри українознавства

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Україна

Волчанов Денис Віталійович

студент I курсу

Харківський національний автомобільно-дорожній університет, Україна

ВПРОВАДЖЕННЯ КОРПОРАТИВНОЇ КУЛЬТУРИ У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНОГО ФАХУ

Фахівці автомобільно-дорожньої галузі є представниками інженерної справи. Тому сучасна інженерія орієнтується на створення інноваційних зразків техніки й технологій, що зумовлює необхідність підготовки у вищій школі кваліфікованих інженерних кадрів, здатних до активного впровадження передових науково-технічних ідей у практику, забезпечення на цій основі динамічної модернізації сучасного виробництва, формування інженерних команд, спроможних ефективно вирішувати поставлені перед ними завдання.

Деякі науковці у процесі формування корпоративної культури організації виділяють такі етапи:

- 1) формування рекомендацій щодо вирішення проблемних питань, виявлених під час аналізу внутрішніх організаційних процесів, стилю керівництва та прийняття рішень, аналізу стратегії розвитку;
- 2) визначення способів усунення конфліктів та інших проблем психологічного клімату в колективі;
- 3) безпосереднє формування моделі корпоративної культури, формалізація кожного її елементу, розробка положення про корпоративну культуру конкретного колективу;
- 4) прийняття заданої моделі корпоративної культури та впровадження у практику, її підтримка та подальший розвиток;
- 5) досягнення максимального ефекту від впровадження обраної

корпоративної культури як керуючого елементу трудової та позатрудової діяльності.

Відзначимо, що термін «колектив» у широкому значенні визначається як соціальна організація, що характеризується спільною соціально значущою діяльністю, у вузькому – як група людей, що об'єднані вирішенням певного виду проблем (виробничих, суспільних, політичних тощо) та має загальні цілі й інтереси. Аналогічне визначення пропонується у словнику з педагогіки, де вказується, що колектив – це група об'єднаних загальними цілями та завданнями людей, яка досягла у процесі соціально цінної діяльності високого рівня розвитку.

У колективі формується особливий тип міжособистісних відносин, що характеризуються високою згуртованістю як ціннісно-орієнтаційною єдністю, самовизначенням кожного його члена, колективістською ідентифікацією, соціально цінним характером мотивації міжособистісних виборів, високою референтністю членів [1].

Відомо, що з початку створення навчального закладу розвиток його корпоративної культури треба реалізовувати на основі чіткого визначення пріоритетів, формулювання місії ЗВО та основних цілей підготовки фахівців, виокремлення стратегічних шляхів втілення цілей на практиці, згідно з якими будуть вноситися корективи до розвитку корпоративної культури [2].

Взагалі інженерна діяльність має подвійний характер – прикладний і фундаментальний, що визначає різні підходи до моделей інженерної освіти. Існують також різні колективи, що створюються для виконання певної тимчасової спільної діяльності (заняття в гуртках, секціях, проходження практики тощо) [3].

Під час своєї роботи керівництво закладу вищої освіти має здійснювати цілеспрямований вплив на формування корпоративної культури студентів, для чого можуть застосовуватися різні шляхи. З урахуванням пропозицій різних науковців щодо обрання шляхів формування корпоративної культури організації й, зокрема, ЗВО, було визначено деякі з них.

По-перше, виділення конкретних об'єктів (суб'єктів), які вимагають

особливої уваги, оцінювання й контролю керівництва. Чітке визначення керівництвом точок зору на ключові ситуації та їх утримання в центрі своєї уваги дозволяє забезпечити їх вирішення оптимальними способами.

По-друге, розподіл заохочень і нагород. Студентський і педагогічний колективи на власному досвіді мають переконатися, які дії заохочуються, а які підлягають покаранню, яким чином здійснюється зміна статусу людини в колективі. Як правило, ці заходи знаходять своє відбиття у статуті ЗВО.

По-третє, створення зразків для наслідування. Поведінка керівництва зазвичай виступає для членів колективу взірцем для наслідування, що є ефективним засобом прищеплення їм певних цінностей і уявлень.

По-четверте, стратегії розв'язання кризових ситуацій. Такі ситуації можуть стимулювати коригування старих і формування нових норм та цінностей, що відповідатимуть манері поведінки керівництва в такій ситуації. Причому, сила емоційного впливу кризової ситуації в цьому аспекті нерідко може перевищувати значущість накопиченого організацією колективного досвіду, адже сприяє більш стійкому засвоєнню норм і цінностей, проявлених під час кризи, ніж попередніх.

По-п'яте, критерії виключення студентів чи звільнення працівників у вищому навчальному закладі. Зазвичай виключенню підлягають не тільки кандидатури з низьким показником успішності навчання чи професійної діяльності, але й ті, що порушують правила й норми поведінки, встановлені у ЗВО.

Важливим фактором формування корпоративної культури є визначення шляхів, методів, які забезпечать відносну стабільність та згоду, наведення прикладів каналів і механізмів, завдяки яким керівництво здійснює управлінську діяльність. Правильна організація цього процесу допомагає керівникам краще усвідомити місію установи, свої місце та роль в її діяльності, залучитися до основних колективних норм професійної поведінки й ідеалів, що сприятиме дотриманню ними на практиці визначених загальних норм і правил ділової комунікації, розбудові взаємовідносин зі своїми колегами на засадах взаємоповаги й толерантності, формуванню гордості за

належність до цієї установи.

Таким чином, на успішне впровадження корпоративної культури у закладі вищої освіти впливає: основна мета його створення, яка відображує такі аспекти його діяльності, як стиль поведінки керівництва, авторитет ЗВО у зовнішньому середовищі тощо; ідеологія закладу вищої освіти (система переконань, цінностей, норм, які поділяються та приймаються всіма членами організації); стратегічне бачення перспектив розвитку навчального закладу, яке також стимулює підвищення корпоративної свідомості працівників; регулювання поведінки студентів і педагогічного складу в кризових ситуаціях; порядок прийняття значущих рішень, підвищення статусу закладу освіти.

Список джерел:

1. Современный словарь по педагогике. Составитель Е.С. Рапацевич. Минск: «Современное слово», 2001. 928 с.
2. Спивак В.А. Корпоративная культура. СПб: Питер, 2001. 351 с.
3. Лекції з педагогіки вищої школи: навчальний посібник. Редактор В.І. Лозова. Харків: «ОВС», 2006. 496 с.

Демянчук Михайло Ростиславович
доктор педагогічних наук, професор кафедри
медико-профілактичних дисциплін та лабораторної діагностики,
Комунальний заклад вищої освіти
«Рівненська медична академія» Рівненської обласної ради,
Україна

**НЕОБХІДНІСТЬ ТЕХНОЛОГІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ
ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ДОЛІКАРСЬКА МЕДИЧНА ДОПОМОГА»
ЗАСОБАМИ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ БАКАЛАВРІВ
ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ**

Підготовка сучасного спеціаліста з фізичної реабілітації тісно пов'язана з високим ступенем оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками надавати долікарську допомогу [4, с. 98]. Що кристалізує виняткову актуальність інтенсифікації процесу викладання курсу «Долікарська медична допомога» в медичній академії. Нині інтенсифікацію викладання пов'язують з використанням ситуативних професійно зорієнтованих завдань, методів симуляційного навчання, інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ).

Світові тенденції розвитку фізичної реабілітації, кардинальні зміни сучасної системи охорони здоров'я та медичної освіти, соціальні, економічні, етичні, правові особливості діяльності її суб'єктів актуалізують потребу в удосконаленні професійної підготовки майбутніх бакалаврів фізичної реабілітації у закладах медичної освіти з урахуванням нових вимог до якості і результатів освіти [3, с. 82].

Сьогодні в Україні триває процес швидкого наповнення вищої освіти інформаційно-комунікаційними технологіями, що викликає необхідність якісної оцінки сучасних підходів до освітнього процесу з погляду їхньої адекватності новим життєвим реаліям XXI століття [2, с. 198], адже інформаційно-комунікаційні технології є тим технологічним базисом, на

якому потрібно забезпечувати всім громадянам нашої країни рівний доступ до знань. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у сферу освіти має сенс, якщо це дозволяє створити додаткові можливості та організаційно-технічні ресурси.

А це, у свою чергу, означає доступ до значного обсягу навчальної інформації; наочну форму подання матеріалу, що вивчається; підтримку методів активного навчання; модульний принцип побудови, що дозволяє тиражувати окремі складові частини ІКТ; підтримку ІКТ відповідним інструментальним програмним забезпеченням. Засобом досягнення цілей вивчення дисципліни «Долікарська медична допомога», а також засобом розв'язання проблеми інформатизації освіти є системна інтеграція ІКТ. Метою реалізації системної інтеграції як засобу є створення успішно інтегрованих ІКТ у соціально-психологічному середовищі освіти, а не лише в апаратно-програмний комплекс.

Модернізація всієї системи освіти України, здійснена останніми роками, внесла свої корективи у всі освітні процеси. Одним із суттєвих змін у навчанні майбутніх бакалаврів фізичної реабілітації можна вважати перенесення акценту з аудиторних занять на самостійне вивчення, що відбувається шляхом використання інформаційно-комунікаційних технологій. Згідно з новими вимогами, вже починаючи з перших занять, студент повинен мати навички самостійної роботи на персональному комп'ютері та в інформаційній мережі. Цьому, зокрема, сприяє сьогодення оснащення більшості аудиторій та навчальних кабінетів комп'ютерною технікою та відповідним методичним та програмним забезпеченням.

Необхідність упровадження інформаційно-комунікаційних технологій в медичній академії зумовлена не лише професійними функціями та завданнями майбутніх бакалаврів фізичної реабілітації, а й особливостями вивчення курсу «Долікарська медична допомога»:

- запам'ятовуванням студентами великих обсягів інформації, зокрема довідкових даних;
- різноманітністю та мобільністю методик та засобів діагностики,

лікування та реабілітації пацієнтів;

– великою кількістю та дублюванням назв переліку фармацевтичних препаратів, параметри яких зберігаються в відповідних електронних базах даних;

– можливістю, поряд з традиційними методами лікування та діагностики, використовувати медико-технологічні інформаційні системи;

– потребою в наочній демонстрації процесів, що відбуваються в організмі людини і тварин, з допомогою мультимедійних навчальних засобів;

– можливістю відпрацювання студентами стратегії та тактики діагностики та лікування конкретного захворювання за допомогою комп'ютерних програм на «віртуальному пацієнті», з отриманням комп'ютерного аналізу своєї діяльності;

– необхідністю використання міжнародних інформаційних джерел для ознайомлення з найновішими досягненнями медичної науки [1, с. 143].

Вивчення дидактичних можливостей ІКТ в розрізі досягнення завдань курсу «Долікарська медична допомога» засвідчило, що інтегрування окреслених педагогічних інновацій в освітній процес медичної академії сприятиме розвитку теоретичних знань майбутніх бакалаврів фізичної реабілітації щодо надання долікарської допомоги при найпоширеніших захворюваннях і ушкодженнях у надзвичайних ситуаціях; закріпленню і вдосконаленню теоретичних знань і норм медичної етики; набуттю вмінь і практичних навичок з надання долікарської допомоги потерпілим при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; формуванню професійного вміння приймати самостійні рішення в галузі надання долікарської допомоги та відпрацювання самостійних дій спрямованих на збереження життя потерпілого до прибуття бригади екстреної (швидкої) медичної допомоги, використання будь-якого шансу для порятунку постраждалого тощо.

Очевидно, що нині інформатизація освіти висуває нові вимоги до професійних якостей та рівня підготовки майбутніх бакалаврів фізичної реабілітації та, насамперед, викладачів медичних академій, до методичних та організаційних аспектів використання в процесі викладання дисципліни

«Долікарська медична допомога» засобів інформаційних та комунікаційних технологій.

Список джерел:

1. Бурка О. М. Підготовка майбутніх реабілітологів до використання фізкультурно-оздоровчих технологій як педагогічна проблема. *Розвиток сучасної освіти: теорія, практика, інновації* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 23-24 лютого 2017 р. К. : Міленіум, 2017. С. 143–144.
2. Городинський С. І. Багатогранність процесу практичної підготовки майбутніх фахівців з фізичної реабілітації. *Молодий вчений*. 2015. № 1(2). С. 196–199.
3. Лянной Ю. О. Аналіз стану готовності майбутніх магістрів з фізичної реабілітації до професійної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2016. № 16. С. 81–84.
4. Фастівець А. В. Формування діагностичної компетентності майбутніх фахівців з фізичної реабілітації в процесі вивчення професійноорієнтованих дисциплін : дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Полтава, 2015. 283 с.

Искендерова Севда Малик кызы
Бакинский Государственный Университет,
Азербайджанская Республика

**ИЗ ОПЫТА ПРЕПОДАВАНИЯ ЭКОЛОГИИ И ОХРАНЫ
ОКРУЖАЮЩЕЙ СРЕДЫ НА ФАКУЛЬТЕТАХ ЕСТЕСТВЕННЫХ
НАУК В ВУЗАХ АЗЕРБАЙДЖАНА**

Преподаванию знаний об отношениях природы и общества в системе образования во многие исторические периоды отводилось определенное место. Однако в последние 35-40 лет началось преподавание соответствующих знаний под именем экологии и охраны окружающей среды.

В современное время в результате обострения отношений между природой и обществом и усиления антропогенного воздействия на природу люди стали сталкиваться с серьезными бедствиями. Уменьшается число тех, которые сомневались в том, что в ближайшем будущем будут более страшные бедствия. В развитии современного общества решающее значение имеет не только отношение людей друг к другу и производству, но прежде всего отношение людей к природе. Именно поэтому в развитии современного общества необходимо больше внимания уделять численности населения оптимальности природных условий, воспроизводству природных ресурсов.

Академик Н. Н. Моисеев (1996) пишет, что для того, чтобы человек вписался в естественный круговорот биосферы, его численность на планете должна сократиться до 500-600 миллионов. Сейчас никому не приходит в голову связывать такие идеи с «мальтузианского» периода демографического взрыва в советское время.

На самом деле сказанное имеет экологический смысл, однако развитие, необходимое для смягчения экологической напряженности в природе и обществе, правильнее было бы назвать сбалансированным, а не устойчивым. В основу программы должны быть положены глобальная культура, образование и наука, состоящие из блоков природа-население-производство

(природа и общество).

В новую эпоху человеческая деятельность должна улучшиться и выйти на более высокий уровень (Supremet sapiens).

Одной из важнейших проблем, стоящих перед образованием и наукой в 21 веке, является интеграция систем естественных и гуманитарных наук. Помимо понимания окружающей среды, это должно быть направлено на изучение и решение многих экологических и других жизненных проблем.

Естественно, что за последние 50 лет экологическая наука вышла на новый этап становления. Эта область науки фокусируется на охране окружающей среды и рациональном использовании природных ресурсов и т.д.

Целесообразно систематизировать образование по следующим этапам: дошкольное экологическое образование – наука – производство – образование. Это требует непрерывной интеграции науки и систем образования.

Более 30 лет в системе образования Азербайджана преподаются экологически ориентированные предметы. Основы экологии и охраны окружающей среды преподаются на многих факультетах вузов независимо от специализации. Биологическая, географическая, технологическая и др. экологии. создаются наклонные направления, специальности.

В то же время следует отметить большую потребность в расширении общей экологизации системы образования, учитывая, что знания по экологии и охране окружающей среды играют ключевую роль в развитии и управлении современным этапом. Несомненно, что успехи в этой области создадут условия для реализации следующих вопросов глобального значения во всех системах управления:

– новое отношение к природе и окружающей среде в целом, формирование новой культуры, нового образа жизни;

– пробуждение нового мышления, более высокого экологического сознания, совершенствование научного понимания;

– В управлении для обеспечения экологической безопасности во многих районах страны.

Естественно, ключевую роль в реализации этого должна сыграть система педагогического образования. Педагог должен иметь широкий кругозор и приобретать экологические знания независимо от своей специальности.

Для повышения эффективности экологического образования необходимо создание координационных советов или центров в этой сфере. При создании данного органа целесообразно обсудить следующие вопросы:

- систематизировать экологические знания и регулировать подготовку кадров в зависимости от этапа реформы образования, изучать мировой опыт в этой области;

- Совершенствование методов исследования при обучении экологическим информационными системами;

- Обобщение опыта оценки и мониторинга воздействия на окружающую среду;

- В регионах, где расположены школы, высшие и профессиональные учебные заведения, создать соответствующую информационную систему на экологической основе сбалансированного развития с учетом особенностей природной и социальной среды этих территорий.

На наш взгляд, их следует координировать с самого начала процесса экологизации системы образования.

Канішевська Любов Вікторівна

доктор педагогічних наук, професор,

заступник директора з науково-експериментальної роботи,

Інституту проблем виховання НАПН України

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОГО БАТЬКІВСТВА У СТАРШОКЛАСНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

***Анотація.** Статтю присвячено проблемі формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів; наведено результати констатувального етапу експерименту; схарактеризовано педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства в зазначеній категорії здобувачів освіти.*

***Ключові слова:** готовність до відповідального батьківства, старшокласники інтернатних закладів, педагогічні умови, позаурочна діяльність.*

Моральна криза сучасного українського суспільства замовила посилення низки негативних явищ, серед яких: утрата престижу сімейного життя; відсутність потреб молодих сімей мати в шлюбі дітей; збільшення кількості розлучень. Відтак, формування готовності до відповідального батьківства в учнівської молоді – пріоритетний напрям сучасного виховання.

Особливої актуальності набуває проблема формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. У сучасних інтернатних закладах зосереджено специфічний контингент дітей. Більшість вихованців цих закладів освіти – педагогічно занедбані діти, які мають негативний життєвий досвід, для яких характерними є деприваційний синдром, орієнтація поведінки на контроль із боку педагогів, споживацьке ставлення до держави і суспільства.

У випускників інтернатних закладів виникають проблеми через соціальну незахищеність, відсутність соціальних навичок самостійного життєзабезпечення, високий рівень претензій до оточення, а також труднощі зі створенням власної сім'ї [7].

Проблема формування готовності молоді до відповідального батьківства знайшла відображення в дослідженнях сучасних українських науковців (І. Бех [2], Л. Гончар [3; 17], І. Зверєва [1], Л. Канішевська [4; 5; 6; 8; 9; 10; 11; 12], В. Кравець [14], Г. Лактіонова [1], О. Лемещенко [15], О. Смалько [16], В. Шахрай [18; 19] та інші).

Готовність до відповідального батьківства – сформованість в особистості комплексу якостей, що поєднує позитивне ставлення до батьківства, наявність знань, навичок і вмінь з основ репродуктивної культури і сімейної педагогіки, емоційна розвиненість та усвідомлення відповідальності, як майбутнього батька, перед дітьми, сім'єю, суспільством [18].

Результати констатувального етапу експерименту засвідчили домінування низького (39,8 % респондентів) та середнього рівнів (34,4 % респондентів) готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів. Високий рівень готовності до відповідального батьківства виявили 25,8 % старшокласників.

Причинами недостатнього рівня готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів є: відсутність можливості засвоєння позитивного соціального досвіду батьків; недостатнє використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми; недостатнє методичне забезпечення процесу формування готовності до відповідального батьківства в зазначеного контингенту здобувачів освіти.

Обґрунтовано педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів, а саме: розроблення та впровадження в позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство»; використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті досліджуваної проблеми; організація та проведення занять для вихователів інтернатних закладів «Формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників».

Схарактеризуємо педагогічні умови формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Розробка і впровадження у позаурочну діяльність інтернатних закладів авторської програми «Відповідальне батьківство», основними завданнями якої є: поглиблення знань старшокласників щодо сутності відповідального батьківства; правових засад відповідального батьківства; з основ репродуктивного здоров'я молоді; сприяння усвідомленню важливості відповідального батьківства для окремої особистості і суспільства в цілому; формування вміння спілкуватися з представниками протилежної статі; підготовка старшокласниць інтернатних закладів до відповідального материнства; підготовка юнаків-старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства; формування здатності до вдосконалення себе як майбутнього батька/матері.

Програма включає такі модулі: «Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості», «Репродуктивне здоров'я молоді», «Основи сімейного виховання», «Підготовка старшокласниць інтернатних закладів до відповідального материнства», «Підготовка юнаків-старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства».

Запровадження модуля «Роль сім'ї і батьківства у становленні особистості» мало на меті поглибити знання старшокласників інтернатних закладів щодо сутності та функцій сім'ї; правові засади відповідального батьківства. Темами модуля були: «Сучасна сім'я: склад, структура, функції», «Сім'я в житті людини», «Правові засади відповідального батьківства», «Громадянський та офіційний шлюб: переваги і недоліки», «Українська народна педагогіка про батьків», «Гармонійні взаємини між подружжям як чинник становлення відповідального батьківства».

Мета модуля «Репродуктивне здоров'я молоді» – формування в старшокласників інтернатних закладів відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я. Цей модуль об'єднав п'ять тем: «Збереження репродуктивного здоров'я молоді», «Ранні дошлюбні відносини та їхні негативні наслідки», «Планування сім'ї», «Диво зародження нового життя. Аборт та його наслідки», «Здоров'я подружжя як умова народження здорової дитини».

Реалізація модуля «Основи сімейного виховання» мала на меті поглибити знання вихованців щодо основних понять сімейного виховання, його мети та завдань, принципів, стилів; розкрити: основні батьківські помилки в процесі виховання дітей; особливості сімейного виховання дітей різних вікових груп. Темами модуля були: «Сімейне виховання: мета та завдання, напрями, стилі», «Основні батьківські помилки у вихованні дітей», «Сімейне виховання дитини раннього віку (до 3-х років), «Сімейне виховання дитини дошкільного віку (4-6 років)», «Сімейне виховання дитини молодшого шкільного віку (6-10 років), «Основи батьківської взаємодії з дітьми підліткового віку (11-15 років), «Батьківська взаємодія з дітьми старшого шкільного віку» (15-17 років).

Метою модуля «Підготовка старшокласниць інтернатних закладів до відповідального материнства» є сприяти усвідомленню дівчатами-вихованками інтернатних закладів сутності материнства, формування позитивного ставлення до реалізації в майбутньому материнської ролі. Темами модуля були: «Материнство як головне покликання жінки», «Коли стати матусею?», «Відповідальне материнство», «Найкраща у світі матуся» (заняття для дівчат).

Запровадження модуля «Підготовка юнаків-старшокласників інтернатних закладів до відповідального батьківства» мало на меті сприяти усвідомленню юнаками-вихованцями інтернатних закладів сутності відповідального батьківства, формування в юнаків уявлень про роль чоловіка і батька в сім'ї. Модуль містив теми: «Роль чоловіка і батька в сім'ї», «Коли стати батьком?», «Відповідальне батьківство», «Я – майбутній батько» (заняття для юнаків).

У процесі реалізації вищезазначеної програми використовували такі *методи*: бесіду, розповідь, пояснення, переконання, приклад, групову дискусію, вправління, створення виховуючих ситуацій, педагогічну вимогу, суспільну думку, мозковий штурм, рольові та імітаційні ігри; *форми* роботи зі старшокласниками: години спілкування, тематичні бесіди, тематичні зустрічі, заняття з елементами тренінгу, презентації, інсценування, роботу в малих

групах, розв'язання проблемних ситуацій, колективний перегляд та обговорення фільмів тощо. Також застосовували прийоми «обмін думками», емпатійні, рефлексивні.

Використання потенційних можливостей позаурочної діяльності в контексті проблеми формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів набуває більшої значущості за умов: цілеспрямованої роботи педагогічних колективів у контексті зазначеної проблеми; своєчасної діагностики і корекції рівнів готовності до відповідального батьківства в зазначеній категорії здобувачів освіти; організації зустрічей з фахівцями (лікарем-гінекологом, лікарем-урологом, психологом) для обговорення проблем негативних наслідків ранніх інтимних стосунків; попередження небажаної вагітності; профілактики інфекцій, що передаються статевим шляхом.

Реалізація *третьої педагогічної умови* передбачала організацію та проведення занять з педагогами інтернатних закладів «Формуємо готовність до відповідального батьківства у старшокласників (інтерактивні заняття: «Сутність і структура поняття «готовність до відповідального батьківства», «Особливості формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Діагностика рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів», «Формування ціннісного ставлення до репродуктивного здоров'я старшокласників інтернатних закладів», «Оптимізація форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів у позаурочній діяльності»). Розроблені заняття сприяли: ознайомленню фахівців інтернатних закладів із діагностикою рівнів готовності до відповідального батьківства у старшокласників; поглибленню знань педагогів щодо збереження репродуктивного здоров'я в юнаків і дівчат [13].

Подальші наукові пошуки можуть бути спрямовані на розроблення сучасних інтерактивних форм і методів формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників інтернатних закладів.

Список літератури:

1. Батьківство в радість: тренінговий курс з набуття батьківських навичок. / Авторі-упорядники І. Д. Зверева, Г. М. Лактіонова. Київ: Р.К. Майстер-принт. 2008. 362 с.
2. Бех, І. Д. Особистість народжується в сім'ї. *Початкова школа.*, 1994. 2., 8–10.
3. Гончар Л. В. Партнерська взаємодія школи і сім'ї як педагогічна умова формування у старшокласників готовності до відповідального батьківства. *Trends and directions of development of scientific approaches and prospects of integration of Internet technologies into society: Abstracts of VI International Scientific and Practical Conference (Stockholm, Sweden, February 23-26, 2021)*. Stockholm, 2021, 371–373.
4. Канішевська Л. В. *Теоретико-методологічні засади виховання соціальної зрілості старшокласників шкіл-інтернатів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, у позаурочній діяльності*. Київ : Стилос, 2001. 342 с.
5. Канішевська Л. В. *Виховуємо соціально зрілу особистість: науково-методичний посібник для педагогів інтернатних закладів*. Київ : Інститут проблем виховання АПН України, 2009. 158 с.
6. Канішевська Л. В. *Крокуємо до соціальної зрілості: наук.-метод. посіб.* Київ: Ін-т проблем виховання НАПН України, 2011. 175 с.
7. Канішевська Л. В. *Виховання соціальної зрілості старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів у позаурочній діяльності : монографія*. К. : ХмЦНП, 2011. 368 с.
8. Канішевська Л. В. Підготовка старшокласників шкіл-інтернатів до життєдіяльності у відкритому суспільстві (вихідні концептуальні положення). *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Кам'янець-Подільський, 2011. 15. (2), 88–97.
9. Канішевська Л. В. Реалізація педагогічних функцій загальноосвітніх шкіл-інтернатів у контексті підготовки вихованців до самостійної життєдіяльності. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Кіровоград: Імекс –ЛТД, 2012. 16 (1), 84–91.
10. Канішевська Л. В. Дослідження проблеми підготовки старшокласників шкіл-інтернатів до самостійного життя. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: зб. наук. праць*. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2013. 17 (1), 283–299.
11. Канішевська Л. В. Педагогічні умови формування цінностей сімейного життя старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2015. 9 (1), 246–256.
12. Канішевська Л. В. Дослідження проблеми формування цінностей сімейного життя старшокласників загальноосвітніх шкіл-інтернатів. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України: Серія: Педагогіка,*

психологія, філософія. 2016. 253, 79–86.

13. Канішевська Л. В. Методична підготовка педагогів шкіл-інтернатів до формування готовності до відповідального батьківства у старшокласників. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Огієнка*. Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 41 (1), 300–305.
14. Кравець В. П., Кравець С. В. Підготовка учнівської молоді до усвідомленого батьківства в зарубіжній педагогіці та закладах освіти. *Topical issues of the development of modern science*. Publishing House «ACCENT», Sofia, Bulgaria. 2020, 111–121.
15. Лемещенко О. Р. *Соціально-психологічні умови формування у старшокласників готовності до усвідомленого батьківства*: дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. психол. наук; спеціальність 19.00.05 Соціальна психологія, психологія соціальної роботи. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, Сєвєродонецьк, 2016. 224 с.
16. Смалько О. В. *Формування відповідального ставлення до батьківства у студентів класичного університету в процесі позааудиторної виховної роботи*: дис. ... на здобуття наукового ступеня канд. пед. наук; спеціальність 13.00.07. Теорія і методика виховання. Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Умань, 2016. 247 с.
17. *Формування сімейних цінностей у дітей шкільного віку в сучасних соціокультурних умовах*: монографія / Гончар Л. В., Кравченко Т. В., Мачуська І. М., Павицька К. М., Хижняк А. В. ; за заг. ред. Гончар Л. В. Харків: «Друкарня Мадрид», 2016. 176 с.
18. Шахрай В. М. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: основні поняття дослідження. *Інноватика у вихованні*, 2020, II. (2), 48–54.
19. Шахрай В. Формування готовності старшокласників до відповідального батьківства: принципи, зміст, методи. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2021. 42 (2), 268–273.

Нұрмахамбетова Әсем Манасқызы

Филология және көптілді білім беру институты,
Шетел тілдері кафедрасының 1-ші курс магистранты,
Абай атындағы ҚазҰПУ, Қазақстан Республикасы

Курмамбаева Жұлдыз Балтабековна

PhD докторы, аға оқытушы
Абай атындағы ҚазҰПУ, Қазақстан Республикасы

CLIL НЕГІЗІНДЕ ТАНЫМДЫҚ/КОГНИТИВТІК ҚҰЗІРЕТТІ

Аңдатпа. Бұл мақала шет тілдерін оқытудағы жаңа бағыт бағдары ретіндегі CLIL әдісіне жалпы түсініктеме беріп қалыптастыру және осы әдісті тиімді пайдалана отырып танымдық құзіреттілікті қалыптастыру жолдарын көрсетуді көздейді. Қазіргі таңда коммуникативтік құзіреттіліктің қарқынды дамуына байланысты білім саласына да түрлі өзгерістер енгізілуде. Сондай-ақ тіл үйрету саласында да көп деген жаңаша әдістер қолданылуда, сол әдістердің бірі пәндік-тілдік интеграцияланған оқыту (CLIL) болып табылады, бұл әдіс бізге оқуды біріктіруге мүмкіндік береді, мысалы, математика, жаратылыстану немесе физика сынды арнайы пәндерді ағылшын тілі негізінде оқыту, яғни көріп отырғанымыздай CLIL әдісі шет тілін үйренудің функционалдық тәсілі арқылы жалпы білім беру кеңістігін кеңейтеді. Сонымен қатар, тілді қолданудың мотивациясын айтарлықтай арттырады. Осы әдісті қолдана отырып, оқыту үрдісін жаңарту және жақсарту мүмкіндігі пайда болады.

Тірек сөздер: интеграцияланған оқыту, интеграция, ағылшын тілін оқыту бағыты, оқыту стратегиясы, нәтижелі білім алу, коммуникативті құзыреттілік.

Кіріспе:

Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтің 2007 жылғы 28 ақпандағы Қазақстан халқына “Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан” атты Жолдауында басты жобаларының бірі “Тілдердің үштұғырлығы” болатын. Бұл жоба бойынша білім беру жүйесінде үш тілдік орнайтындығы белгілі болды, яғни - Мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілі, Ұлтаралық қатынас тіл ретінде орыс тілі және Әлемдік экономикаға үйлесімді кірігу тілі ретінде ағылшын тілі болып бекітілді. Бұл бағдарламаны толықтай іске асыру бірден

басталып кетті десек болады өйткені қазіргі таңда еліміздегі барлық білім ордаларында 1-ші сыныптан бастап ағылшын тілі пәні үйретілуде. Қазіргі таңда ағылшын пәнін оқытуда көп деген жаңа технологиялар менен әдістерді тиімді пайдалану үстіндеміз. Сол технологиялардың бірі біз қарастыратын CLIL әдісі (Content and Language Integrated Learning - Пән және Тілді Кіріктіріп Оқыту) осы CLIL әдісі арқылы – әртүрлі пәндерді шет тілінде оқытамыз, яғни CLIL термині қолшатыр сияқты, бірнеше пәндерді құрайды, мысалы: математика, биология, география және физика т.б пәндерді қолдана отырып, шет тілінде оқыта аламыз.

Жалпы CLIL терминінің тарихына келетін болсақ оны алғаш 1994 жылы алға тартқан Дэвид Марш есімді ғалым еді, аталмыш тақырыпта көптеген зерттеу жұмыстарын жүргізді, семинарлар өткізілді, педагогикалық тұрғыдан дамытты бірақ CLIL термин атауы тек қана 2001 жылы берілді.[1] Ал Қазақстанға бұл ұғым 2010 жылы Болондық жүйемен бірге енгізілді. CLIL әдісі біздің білім беру саласына үлкен өзгерістер әкелді десек болады, өйткені қазіргі таңда елімізде барлық оқу орындары кіріктірілген білім беру әдісін қолдана бастады.

Негізгі бөлім:

Жалпы CLIL бағдарламасы бізге не үшін қажет?

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев айтқандай, «Еліміздің ертеңі бүгінгі жас ұрпақтың қолында, ал жас ұрпақтың тағдыры ұстаздардың қолында» демекші бұл жаңаша технология болашақ ұрпақтың білім деңгейін көтеру, жақсарту олардың танымдық құзіреттіліктерін арттыру мақсатында қолданылады. Жалпы CLIL әдісінің бастапқы мақсаттары жоғарыда айтылып кеткендей шет тілі арқылы пәнді меңгеру және оқытылатын пән арқылы шет тілін меңгеру болып табылады. CLIL шартты түрде екіге бөлінеді: hard CLIL және soft CLIL. Hard CLIL дегеніміз кез-келген мектеп пәні ағылшын тілінде жүргізіледі (тек білім алушының ағылшын тілі деңгейі L2 болуы тиіс), ол дегеніміз оқыту барысында оқушылар география, әдебиет,биология, физика, тіпті дене шынықтыру пәндерін шет тілі арқылы зерттей алады. Ағылшын тілі мұғалімдері soft CLIL әдісін қолданады, олардың міндеті шет тілін басқа

пәндердің тақырыптарын қолдану арқылы үйрету болып табылады.

Қазіргі ұстаздар алдындағы міндет: ғылым мен техниканың даму деңгейіне сәйкес оқушының білімі терең, іскер және ойлауға қабілетті, әлемдік стандарттар негізінде жұмыс істей алатын құзырлы тұлғаны қалыптастыру [2]. Мұндай талапқа сай болуы үшін ұстаз үздіксіз ізденісте кәсіби білікті болуы тиіс.

Қазіргі білім беру парадигмасының өзгеруіне сай, әлемдік білім беру кеңістігіне ену мақсатында инновациялық оқыту әдістерін кеңінен пайдаланғанымыз жөн өйткені инновациялық оқыту нәтижелері оқушының өз бетінше әрекет етуі арқылы білімді меңгеруіне ықпал етеді. Оқушының ой-өрісін кеңейтіп, дүниетанымдық көзқарастары мен танымдық белсенділігін арттырады да, зерттеушілігі арқылы шығармашылық икемділігін дамыта отырып, біліктілікке ұмтылуға, яғни тұлғаны жан-жақты дамытуды жүзеге асырады. Оқу үдерісіне инновациялық технологияларды енгізу шешуші рөл атқарады, оң нәтиже береді. Сондықтанда білімді ұрпақ тәрбиелеу үшін білім беру үрдісінде әр түрлі әдістерді қолдануымыз қажет. Соның бірі, қазіргі кезде біздің білім беру саламызда дами бастаған CLIL әдісі.

CLIL әр түрлі білім беру жүйесінде қолданылады, бала-бақшаның дайындық тобынан жоғары білім беру орындарына дейін жүргізілуі мүмкін. Негізінен бұл әдістемені қолдану барысында Еуропа елдерінде негізгі 4«С» ((DoCoyle, 2008)) аспектісі қарастырылады. Олар:

Content – пән мазмұны. Пән аумағындағы білімді, шеберлікті және дағдыларды дамыту. Оқытылатын пәннің шеңберінде білімді, дағдыларды және қабілеттерді меңгеру үдерісі. CLIL әдісі пәнаралық байланыстарды дамытуға мүмкіндік береді. Мысалы, студенттер сол тақырыпта тарихты, географияны, өнерді оқи алады.

Communication – коммуникация. Оқыту процесіндегі шет тілін ауқымды қолдану. Тіл – өз бетінше емес, байланыс құралы ретінде болады. CLIL-дің негізгі мақсаты мұғалімнің көмегімен және сыныптастарының қатысуымен шет тілін қарым-қатынас құралы ретінде пайдалануда белсенді сабақ бере алу үшін мұғалімнің сөйлеу уақытын қысқартуға және оқушының сөйлеу уақытын

арттыруға бағытталған. Мұны істеу үшін тақырыптың басында немесе соңында ми шабуыл жасай аласыз. Берілген тұжырымдамаға байланысты оқушылар идеялар, пікірлер, тақырыптың әртүрлі аспектілерін қозғайды. Осылайша оқушылардың ауызша ойлау қызметін ынталандыру, олардың сөйлеу тәжірибесі өзекті болады. Талқылауға, дебаттарға, форумдарға қатысу мотивацияны арттыруға, психикалық шиеленісті талап етеді және проблемаларды талқылау барысында оқушылардың сөйлеу белсенділігін ынталандырады.

Cognition – ойлау. Ойлау және тану қабілетін дамыту. Оқушылар зерттеліп жатқан құбылыстың мәнін үйренудің белсенді үрдісіне, жеке жағдайларды жүзеге асыру үшін жағдайлар жасалуы керек. Осы мақсаттарға жету үшін аналитикалық немесе сыни оқу мен жазуға арналған тапсырмалар, негізгі ұстанымды оқшаулау, сәйкестендіру, болжау, байланыс табу және т.б. міндеттері көмектеседі.

Culture – мәдениет. Пәнаралық байланысты түсіну, пән мәдениетін түсіну. Өзінің және шет тіл мәдениетін түсінуге, өз орындарын және рөлін анықтауға, басқа да мәдениеттерге оң көзқарас қалыптастыруға бағытталған мәдени білім CLIL-тың маңызды құрамдас бөлігі болып табылады.[3]

Мүмкіндігінше сөйлеу белсенділігінің барлық түрлері сабақта (CLIL) болуы керек, дегенмен, осы оқыту әдісінің ерекшелігі (CLIL) оқу уақытының көп бөлігін алуында. Дегенмен мұғалім сабақты жоспарлай алады, кейбір материал аудио мәтін түрінде ұсынылуы мүмкін және оқытудың іздеу әдістері арқылы диалог пен әңгіме арқылы материалды түсінуге болады. Тыңдалым жазылыммен біріктірілуі мүмкін (кестелерді толтыру, диаграмманы құрастыру, кемшіліктерді қалпына келтіру). Оқу материалдарын таңдағанда, жас ерекшеліктеріне және оқушылардың тілдік дайын-дық деңгейіне сәйкес келетін түрлі стильдердің түпнұсқа мәтіндерін таңдау керек. Сондай-ақ, аудио және бейне материалдарын пайдалануға болады. Оқу материалы екі мақсатқа қол жеткізуге тиіс: тақырып және тіл. Мәтіндер кішігірім бөліктерге бөлініп, иллюстрациялар, диаграммалар, карталар және т.б. бірге жүрсе, жақсы қабылданады [4].

Қорытынды:

Қазақстанның білім беру мектептерінде инновациялық білім беру тиімділігін ғылыми тәсілдер арқылы және оқытушы-әдіскерлердің іздеу әдістері арқылы ұстанымдарын зерттей келе, мынадай ерекшеліктерін атап өтсек болады.

CLIL мақсаты:

– Пәнге байланысты оқушыларға жаңа ұғымдар мен идеяларды таныстыру.

– Оқушылардың пән мен тілді қатар меңгеруін қамтамасыз ету.

– Оқушылардың екінші тілде сөйлеу сенімділігін арттыру.

– Сабақта пән мазмұнын алдыңғы қатарға қою.

– Сабақта екінші тілді оқу жоспарына сәйкес оқушылардың қабілетіне орай жоспарлау.

– Оқушылардың түрлі ойлау қабілетін арттыратын тапсырмалар беру.

– Оқушыларға тіл мен пәнді қатар меңгеруі барысында қолдау көрсету.

Принциптері:

– CLIL біріншіден, көптілділікті емес, жалпы білім беруді қамтиды.

Сондықтан ол қосымша оқыту ерекшелігі болып табылады.

– Оқыту 4 «С» аспектісіне сүйене отырып жүргізіледі.

– Сабақ барысында психологиялық тепе-теңдікті талап етеді.

– Тақырыпты түсіндіру барысында мұғалім мимика, жест, әртүрлі суреттер, дауыс, т.б. қолдануға болады.

Артықшылықтары:

– Білім алушылар бір-бірімен шет тілінде сөйлесу қабілетін арттырады.

– Оқушылардың мәдениаралық білімін арттырады.

– Оқушылардың ойлау және шығармашылық қабілетін дамытады.

– Білім алушылардың сенімділігін және ынтасын жоғарылатады.

– Шет тілін білуге қызығушылығын арттырып, оны әр түрлі жағдайда қолдану маңыздылығын арттырады.

Қорыта келе танымдық құзіреттілікті арттыру мақсатында оқушылардың ойлау қабілетін дамыту, өз ойын еркін жеткізу және әр оқушының өз

мүмкіндігіне қарай білім, дағды алуы үшін жаңа оқыту технологияларын тиімді пайдаланудың маңызы зор. Осы кезде біздің басты тақырыбымыз «CLIL» - Үштілділік оқыту бағдарламасы тиімді әдіс екенін атап өтуге болады.

Әдебиеттер тізімі:

1. Marsh, D (Ed) (2002) Content and Language Integrated Learning (CLIL). A Development Trajectory.
2. Тұрғанбекова Б.А. Мұғалімнің шығармашылық әлеуетін біліктілікті арттыру жағдайында дамыту: теория және тәжірибе. – Алматы: Рауан, 2005. – 250 б
3. <https://bilimainasy.kz/clil-әдісі-арнайы-пәндерді-ағылшын-тілім/>
4. Машрапова А. С. Использование методики CLIL на уроках со вторым языком обучения // Молодой ученый. – 2017. – № 18.1. – С. 48-51. – URL <https://moluch.ru/archive/152/43289/>

Прус Алла Володимирівна

доцент, кандидат педагогічних наук

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Білорус Тетяна Володимирівна

студентка V курсу

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

ЕЛЕМЕНТИ STEM ОСВІТИ У НАВЧАННІ МАТЕМАТИКИ

***Анотація.** У статті продемонстровано зразок створення проекту STEM для застосування на уроках математики. В даному проекті наведено приклад зв'язку літератури з математикою, та як за допомогою такого поєднання можна зацікавити учнів до її вивчення, саме тих учнів, які більш схильні до вивчення гуманітарних наук.*

***Ключові слова.** STEM освіта, проект, параметр.*

Постановка проблеми. Змінюється світ, змінюється освіта. За дослідженнями, існує ряд трендів глобального розвитку, які впливають на освіту. Перелічимо основні: зростання соціальних та демографічних диспропорцій, старіння населення, швидка урбанізація, зміни в економіці, дисбаланс ресурсів, розвиток нових технологій, зміни клімату, зміни на ринку праці і. т.д.

Реагуючи на ці зміни, освітні системи багатьох країн почали своє оновлення та проводять ряд системних змін. Звичайно, не є виключенням і наша країна.

По-перше, це реформа «Нова українська школа» (НУШ).

По-друге, Кабінет Міністрів України ухвалив Концепцію розвитку природничо-математичної освіти (STEM-освіти), реалізація якої передбачена до 2027 року.

Та нам відомо, що на сьогодні в Україні вже написана модельна навчальна програма «STEM» 5-6 класи (міжгалузевий інтегрований курс)» для закладів загальної середньої освіти (автори Бутурліна О.В., Артем'єва О.Є.).

Таку у нас виникла ідея продемонструвати вам елемент створеного

інтегрованого проекту, який покаже зв'язки між шкільними предметами та внесе до навчального процесу елементи STEM-освіти.

Актуальність дослідження. Наш світ невпинно та швидко змінюється. Жити у нестабільному світі – це означає розв'язувати нескінченну кількість незнайомих життєвих та професійних задач в умовах сукупності нечітких цілей та обставин, які можуть змінюватись. Тому неможливо завчасно все вивчити. Потрібно постійно поновлювати свої знання та навички, використовувати нові можливості, бачити та аналізувати нові виклики та ризики. Основний напрямок змін в освіті сьогодні – це не лише предметні знання, але і здатність використовувати його в реальних ситуаціях, універсальні компетентності та особистісні якості.

Мета статті: показати доцільність використання елементів STEM на уроках математики.

Математика є унікальним засобом формування не тільки освітнього, а й розвивального та інтелектуального потенціалу особистості. Чітка логічна схема міркувань, точність, лаконічність мови, систематична послідовна аргументація – усе це сприяє вихованню розумової культури учнів, впливає на успішне вивчення всіх предметів, у тому числі й гуманітарних.

Метою базової загальної середньої освіти є розвиток та соціалізація особистості учнів, формування їхньої національної самосвідомості, загальної культури, світоглядних орієнтирів, екологічного стилю мислення і поведінки, творчих здібностей, дослідницьких навичок і навичок життєзабезпечення, здатності до саморозвитку та самонавчання в умовах глобальних змін і викликів.

Актуальними завданнями сьогодні, як уже зазначалось, є пошук оптимальних шляхів зацікавлення учнів процесом навчанням, підвищення їх розумової активності, спонукування до творчості, виховання школяра в контексті формування життєво й соціально компетентної особистості та розвитку дослідницької діяльності учнів.

Як це можна зробити? Не маю сумнівів, що кожен про це замислювався. Ще з перших уроків у п'ятому класі викладач вже розуміє, який учень більш

схильний до наук природничо-математичного характеру, а який більш до наук гуманітарного циклу. Після чого у вчителя виникає питання, як створити інтерес до математики у дитини, яка більш цікавиться мовою та літературою, яка любить читати книги, вірші, проте аж ніяк не розв'язувати математичні задачі чи обраховувати приклади. Як елементи STEM-освіти на уроках природничо-математичних дисциплін можна застосовувати різні методи. Зокрема, метод «критичного читання тексту» для порівняння величин або понять, метод «Діаграма Ейлера-Вена» та «Асоціативний куш», «Парад розумних думок», створення граф-схем з теми, цікаві запитання з рубрики «Природа навколо нас», короткі повідомлення або презентації з даної теми тощо. Педагогам на таких уроках потрібно акцентувати увагу учнів на тому, що світ навколо нас є складною системою зв'язків і взаємовпливів. Щоб зрозуміти принцип STEM, необхідно бачити не просто явище, а розуміти, які математично обумовлені фізичні, хімічні, географічні закономірності призвели до його виникнення.

Вміння створювати проекти, на нашу думку, є показником високої кваліфікації вчителя, показником його інноваційного мислення.

Що ж, як для прикладу давайте познайомимось, а дехто пригадає твір Льюїса Керолла «Аліса в країні чудес».

Знайомлячись з першим розділом книги «Униз і глибоко кролячою норою», ми зіткнулись з тим, що Аліса кинулась навздогін за білим кроликом з рожевими очима, і ось раптом вона помічає як він швидко гулькнув у нору під живоплотом. І тут *«Аліса з розгону пірнула слідом за Кроликом, навіть не подумавши, як буде звідти вибиратися. Якусь часину кроляча нора йшла рівненько, немов тунель, а тоді зненацька урвалася так зненацька, аж Аліса й не зчулась, як жухнула навсторч у якийсь глибочений колодязь. Чи то колодязь був просто таки бездонний, а чи так повільно вона падала, але дорогою їй не бракувало часу роззирнутися і поміркувати, що ж буде далі... Цікаво, скільки миль я вже пролетіла? - міркувала Аліса вголос. Мабуть, уже й до центру Землі недалеко. Ану прикиньмо: по-моєму, до нього ще десь чотири тисячі миль.»*[3].

За часів Керрола в популярній літературі висловлювалися різні здогади про те, що станеться, коли впасти в тунель, що проходить крізь центр Землі. Ще грецький філософ Плутарх (46127рр.), а згодом і багато відомих мислителів (Ф.Бекон, Вольтер) розмірковували на цю тему, і Галілей дав правильну відповідь: тіло буде падати дедалі швидше, але з усе меншим прискоренням, доки не досягне центру Землі, де прискорення дорівнює нулю. Після цього швидкість його стане зменшуватися, а сповільнення збільшуватися, аж поки воно не досягне протилежного кінця тунелю. Тоді знову почнеться падіння до центру Землі. Опір повітря врешті-решт колись зупинить його у центрі.

На якому уроці можна використати цей уривок твору, щоб зацікавити учнів, та в яких темах? Наша відповідь така.

Для початку з учнями потрібно обговорити, де ж у даній частині твору є математика, та нехай учні свої відповіді обґрунтують.

В поданому вище уривку твору вказано, що кроляча нора йшла рівно, а після вона опинилась в колодязі, який відповідно теж рівний.

Учні відразу зауважать, що цей уривок більш стосується уроку фізики. Тому учням можна запропонувати зобразити імітаційну модель падіння Аліси в тунель, для наочності. Для початку ми проаналізуємо уривок, та виокремимо, що нам відомо.

Тут і постає найскладніша частина, тому що нам невідома ні висота падіння, ні швидкість з якою падає тіло, ні час падіння.

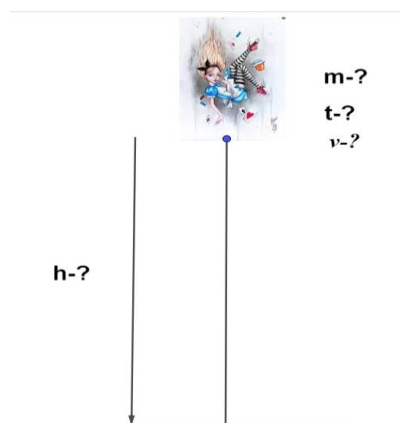

Рис. 1. Імітаційна модель падіння Аліси

Розглянемо імітаційну модель. Ми знаємо, що відповідно до навчальної програми тема «Вільне падіння тіл» вивчається ще з 9 класу, та продовжується вивчатись в наступних класах. Як не дивно, ми розуміємо, що перед нами зображено модель вільного падіння. Що ж це таке?

Вільне падіння – це рух тіла під дією земного тяжіння, за умови, що опір повітря незначний і на тіло не діють інші сили. Це чудовий приклад прямолінійного рівноприскореного руху.

Рух тіла у вертикальному напрямку описується рівняннями рівноприскореного руху: $h_y = v_{0y}t + \frac{g_y t^2}{2} * v_y$, де h_y – переміщення по вертикалі (висота), v_{0y} , v_y – початкова швидкість та швидкість в кінці руху, g – прискорення вільного падіння ($9,8 \frac{м}{с^2}$).

Для закріплення знання формули чи при підготовці до олімпіад, учням, можна запропонувати вдома, чи виділити на це час на уроці, дослідити те, як змінюється час, якщо Аліса буде пролітати різну відстань.

Зауважимо те, що Аліса падала в кролячу нору.

Відповідно, ми виводимо формулу для знаходження часу падіння тіла: $t = \sqrt{\frac{2h}{g}}$. Тоді h – ми розглядаємо в межах радіуса землі, який дорівнює 6371 км. Обиратимемо невеликі значення, оскільки в іншому випадку це вже буде олімпіадна задача з фізики про математичний маятник.

Наприклад, розглянемо, яким час падіння буде при 100 м, 200 м, 300 м, 400 м, 500 м.

$$t = \sqrt{\frac{2*100 \frac{м}{с^2}}{9,8 \frac{м}{с^2}}} \approx 4,5 \text{ с};$$

$$t = \sqrt{\frac{2*200 \frac{м}{с^2}}{9,8 \frac{м}{с^2}}} \approx 6,4 \text{ с};$$

$$t = \sqrt{\frac{2*300 \frac{м}{с^2}}{9,8 \frac{м}{с^2}}} \approx 7,8 \text{ с};$$

$$t = \sqrt{\frac{2*400 \frac{м}{с^2}}{9,8 \frac{м}{с^2}}} \approx 9 \text{ с};$$

$$t = \sqrt{\frac{2*500 \frac{м}{с^2}}{9,8 \frac{м}{с^2}}} \approx 10,1 \text{ с}.$$

Цікаво, чому 100 м, Аліса пролетіла за $4,5 \text{ с}^2$, а 500 м за $10,1 \text{ с}^2$? Що відбувається з часом? Нехай свою відповідь учні обґрунтують, адже подібне запитання може трапитись і на олімпіаді.

На що ж ще ми можемо звернути увагу? При різних значеннях h ми отримуємо різні значення часу. Можна сказати, що h - це параметр. З параметром учні знайомляться ще в 7 класі та згодом при вивченні поняття лінійного рівняння. Що ж ми називаємо параметром? Параметром ми називаємо незалежну змінну, значення якої в задачі вважається заданим фіксованим або довільним дійсним числом, або числом, що належить заздалегідь обумовленій множині [1].

Евристичне запитання для учнів. А що ж було, якщо Аліса падала б аж до центру землі, та пролетіла скрізь нього? Давайте поміркуємо.

При наближенні до центру Землі, ми рухатимемось швидше і швидше, але сила, яка тягне нас до середини, стає все меншою і меншою.

У самому центрі ми відчуємо нульову результуючу силу, тому що Земля тягне нас однаково у всіх напрямках. Але, оскільки ми набрали досить велику швидкість, то продовжимо мчати до іншого боку, але вже поступово сповільнюючись через збільшення сили, що тягне нас назад до центра. Подібні рівняння, що описують наведені нами твердження описують тіло на пружині, чи маятник. І тут ми поступово підійшли до такого поняття як математичний маятник, що вивчається 10 – 11 класах.

Пропоную обміркувати, а в якій же країні опиниться наша дівчинка якщо пролетить скрізь центр землі? Тут нам в пригоді стають вміння користуватися глобусом, та певні географічні знання. Можливо вона опиниться в океані? За нашим припущенням, вона опиниться неподалік Нової Зеландії, можливо вона потрапить в саму країну, а можливо відвідає якийсь з островів, що їй належить. Але це лише припущення, які потребують перевірки та більш глибоких досліджень. Проте такі завдання дітям до вподоби.

Повернемося до назви нашого розділу. Чому багато людей читаючи книгу, або переглядаючи фільм асоціюють кролячу нору з чорною дірою?

Чорна діра - астрофізичний об'єкт, який створює настільки потужну силу

тяжіння, що жодні, навіть найшвидші частинки, не можуть покинути його поверхню, в тому числі світло та електромагнітне випромінювання. Так і наша Аліса, їй ніяк не вдається покинути нору, навіть якщо і хотіла б, вона постійно падає вниз, і не має змоги підняти догори. Також відомо, що чорні діри називають «кролячими норами», тому й відбувається така асоціація.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, ми розглянули всього маленький уривок твору, проте пригадали цікаві факти фізики, пригадали формули, повторили, що таке параметр та й продемонстрували учням де зустрічаються параметри окрім рівнянь. Зрозуміло, що це лише маленький зразок створення інтегрованого проекту, який відповідо не обмежується одним літературним твором чи єдиним зв'язком математик з літературою.

Список джерел:

1. Прус А. В. Задачі з параметрами в шкільному курсі математики. / А. В. Прус, В. О. Швець. – Житомир: Рута, 2016. – 468 с. – (Навчально - методичний посібник).
2. Програма з математики для старшої профільної школи. Офіційний сайт Міністерства освіти і науки України [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.mon.gov.ua>.
3. https://www.ae-lib.org.ua/texts/carroll__alices_adventures_in_wonderland__ua.htm

Сінчук Юлія Володимирівна

здобувач освіти другого (магістерського) рівня 1 року навчання

Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди,

Україна

ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Формування творчої особистості завжди вважалося актуальною проблемою майже на всіх етапах розвитку людства. Нині відбувається стрімкий процес модернізації освіти в Україні, а важливою вимогою культурного прогресу суспільства стає розвиток творчих здібностей особистості.

Завданням сучасної системи освіти в умовах реалізації вимог Державних нормативних документах (закон України «Про освіту», концепція «Нової української школи», Державний стандарт початкової освіти) стає не тільки освоєння конкретних предметних знань, умінь, навичок, компетентностей в рамках окремих дисциплін, але й сукупне формування особистості школяра. Основною метою освіти є підготовка підростаючого покоління до майбутнього, а творчість є провідним шляхом, що може ефективно реалізувати її.

Питання формування творчої особистості молодшого школяра досліджувалося такими видатними вченими, як Л. Виготський, В. Зеньковський, Я. Коменський, В. Моляко, Й. Песталоцці, З. Равкін, В. Сухомлинський, К. Ушинський. Вони у своїх працях вказують на те, що молодший шкільний вік є сензитивним для розвитку творчих здібностей та умінь, становлення творчої особистості.

Видатний вітчизняний педагог В. Сухомлинський у своїх працях зазначав, що «творчість виступає необхідною умовою розвитку людини... є вершиною її духовного життя, показник найвищого ступеня розвитку її інтелекту, волі та почуттів» [2, с. 278].

Творча особистість – особистість, яка володіє творчими здібностями та

вміннями, що забезпечують її здатність до створення чогось нового, що характеризує її творця і водночас дозволяє здобувати нові знання та вчасно застосовувати їх.

О. Попель у своїх працях зазначає, що «творчий потенціал особистості розглядається як системна характеристика особистості, що дає їй можливість творити, знаходити нове, приймати рішення та діяти оригінально й нестандартно в різних ситуаціях» [1].

Науковці виділяють певні параметри прояву творчості у своїй діяльності, а саме: швидкість знаходження адекватного розв'язання проблеми або завдання, оригінальність, несхожість власного способу творчої дії, що пропонує особистість, на інші способи та гнучкість мислення, о виявляється в готовності до багато варіативного вирішення проблеми [4].

О. Кульчицька у своїх психолого-педагогічних дослідженнях виокремлює такі риси творчої особистості: «виникнення спрямованого інтересу до певної галузі знань ще в дитячі роки; зосередженість на творчій роботі, націленість на обраний напрям діяльності; велика працездатність; підпорядкованість творчості, духовній мотивації; стійкість, непоступливість утворчості, навіть упертість; захопленість роботою» [1, с.286].

Виділяють такі особливості творчої особистості молодшого школяра: наявність позитивної мотивації до творчості, розвиток особистісних якостей; творча діяльність має суб'єктивний характер і розвивається на основі репродуктивної діяльності; у їх творчості важливі результат і процеси, що допомагають її створити; результатом творчості є суб'єктивно новий продукт, що відбиває індивідуальність школяра [3]. Саме тому найсуттєвішими рисами творчої особистості є обдарованість, яка включає креативність, уяву, інтелект, розвинене мислення, творчі здібності дорізних видів діяльності. Для дитячої творчості характерними є непередбачуваність та спонтанність, що дозволяють отримати досить різноманітний результат їхньої діяльності.

Відповідно можемо виділити певні етапи творчого процесу:

1 етап – підготовчий етап (створення проблемної ситуації, постановка проблеми, її аналіз);

2 етап – процес вирішення проблеми (творчий пошук);

3 етап – прозріння (центральний момент творчого процесу);

4 етап – упорядкування та оформлення отриманих результатів творчої діяльності.

В. Сухомлинський виділяє такі структурні компоненти творчої особистості молодшого школяра:

– «мотиваційний компонент – розвиток в учнів пізнавального інтересу, зацікавленості до певного виду творчості, до інтелектуальної діяльності, джерелом яких є значний успіх учня, що породжує енергію для подолання труднощів;

– пізнавальний компонент - діагностика і розвиток інтелектуальної сфери молодших школярів – розумових операцій як основних механізмів творчого мислення. Основна увага приділялася розвитку інтелекту, а саме: інтелектуально-логічним здібностям (спостереження, аналіз, порівняння, синтез тощо), інтелектуально-евристичним (уява, фантазія, висування ідей, творче практичне застосування отриманих знань тощо), здібностям до самоорганізації (наполегливість у доведенні справи до кінця, вольовим зусиллям);

– емоційно-вольовий компонент – ставлення особистості до навколишньої дійсності: до людей, до природи, до творчої діяльності, до себе;

– конституційний компонент – значення властивостей нервової системи, темпераменту в системі творчої діяльності молодших школярів» [2].

Формування творчої особистості передбачає наявність певних здібностей у дітей. Можемо відзначити, що науковці І.Лернер та М.Скаткіна до головних чинників розвитку творчих здібностей відносять такі риси особистості, як: сила волі, наполегливість, характер, рішучість, бачення проблеми і вміння виділити альтернативний варіант його розв'язання. Тобто здатність дитини до творчості – це набір певних індивідуальних особистісних якостей, вона є інтегрованою.

Творчі можливості учнів початкової школи можуть реалізуватися у різних видах діяльності, зокрема у навчанні, грі, трудовій діяльності та

спілкуванні. Саме поєднання усього вищезазначеного дозволить досягти найбільшого результату, оскільки під час творчої діяльності дитина проявляє підвищену активність та допитливість, яка може слугувати чинником вирішення ситуацій за допомогою нестандартних підходів.

Розвиток творчих здібностей молодших школярів має відбуватися під час освітнього процесу, передбачати модернізацію змісту навчальної програми та розробки механізму процесу реалізації цього змісту, створення усіх необхідних умов для самовираження та саморозвитку у творчій діяльності. Тому одним із головних завдань школи, зокрема вчителя, – є створення задовільних умов, що допоможуть кожному учню розвиватися у різноманітних видах діяльності.

Таким чином, творчу особистість молодшого школяра необхідно розвивати, надаючи повну свободу дій, не наполягаючи на обов'язковості їхнього прояву. До характерних особливостей творчої особистості учня початкової школи можна віднести такі: потреба у творчості, у створенні оригінального, не схожого на інше, у пошуку необхідних рішень у проблемних ситуаціях з творчим, креативним підходом.

Список джерел:

1. Моляко В. О., Музика О. Л. Здібності, творчість, Обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир: Рута, 2011. 320 с.
2. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра. Вибрані твори: у 5-ти т. Т. 1. Київ: Рад. школа. 1976. С. 209–400.
3. Філатова Л. С. Підготовка майбутніх учителів початкових класів до розвитку творчого потенціалу молодших школярів засобами арт-терапії / Л. С. Філатова, І. В. Радченя // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених /Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. Дрогобич : Гельветика, 2021. Вип. 35, Т. 6. С. 215–221. URL:<https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/5392> (дата звернення 31.05.2022).
4. Torrance E.P. Educational and creativity. Creativity: Progress and potential. N. Y., 1964.

Таукенбай А.С.

1 курс, Педагогика и психология

Казахский Университет Международных Отношений и Мировых
Языков имени Абылай Хана, Алматы, Республика Казахстан

Калиева К.М.

Кандидат педагогических наук

Казахский Университет Международных Отношений и Мировых
Языков имени Абылай Хана, Алматы, Республика Казахстан

ФОРМИРОВАНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ НА ОСНОВЕ КОММУНИКАТИВНО- ПОЗНАВАТЕЛЬНЫХ КЕЙСОВ

Аннотация. Активно развивающееся и изменяющееся общество предъявляет высокие требования к образованию, его содержанию и конкурентоспособности. В настоящее время акцентируется внимание на проблеме повышения качества образования, где основным критерием становится уровень компетентности личности, то есть предъявляются более высокие требования к овладению системой знаний, интеллектуальному, познавательному развитию, способности применять имеющийся потенциал в практических целях.

Ключевые слова: педагогика, методология, учителей, теория.

Активно развивающееся и изменяющееся общество предъявляет высокие требования к образованию, его содержанию и конкурентоспособности. В настоящее время акцентируется внимание на проблеме повышения качества образования, где основным критерием становится уровень компетентности личности, то есть предъявляются более высокие требования к овладению системой знаний, интеллектуальному, познавательному развитию, способности применять имеющийся потенциал в практических целях. Актуальным, по мнению В.А. Болотова, В.В. Серикова, является компетентностный подход в образовании, при котором на первое место выдвигается не информированность обучающегося, а его умения разрешать проблемы, возникающие в ситуациях,

связанных с познанием и объяснением явлений действительности; с освоением современной техники и технологий; с установлением позитивных взаимоотношений с людьми. Важную роль при этом играет соблюдение этических норм и оценивание собственных поступков.

В практической жизни это проявляется при выполнении социальных ролей гражданина, члена семьи, покупателя, клиента, зрителя, горожанина, избирателя; в правовых нормах и административных структурах, в потребительских и эстетических оценках; при выборе профессии и оценке своей готовности к обучению в профессиональном учебном заведении, когда необходимо ориентироваться на рынке труда; при необходимости решать собственные проблемы: жизненного самоопределения, выбора стиля и образа жизни, способов разрешения конфликтов [1]. Такой подход способствует подготовке компетентного специалиста, в частности, учителя. В современной научной литературе понятия «компетенция» и «компетентность» используются часто как близкие по значению. Во многом это объясняется тем, что английские слова «competence» и «competency» в большинстве словарей определяются как синонимы и переводятся в двойном значении – «компетенция» и «компетентность». Однако, несмотря на их взаимосвязь, каждое имеет свою специфику. В разных источниках эти понятия представлены следующим образом. В словаре С.И. Ожегова и Н.Ю. Шведовой понятие «компетенция» определяется, во-первых, как круг вопросов, в которых кто-нибудь хорошо осведомлен, и, во-вторых, как круг чьих-нибудь полномочий [2]. Компетенция рассматривается как круг полномочий какой-либо организации или должностного лица; круг вопросов, в которых данное лицо наделено познаниями, опытом [3]. Компетентность – способность данного лица производить определенный вид работы, наличие достаточного запаса знаний для вынесения обоснованного суждения по какому-либо вопросу [4]. Компетентность – обладание компетенцией; обладание знаниями, позволяющими судить о чем-либо [3]. Таким образом, мы видим, что в понятии «компетенция» основным является «круг вопросов», а в понятии «компетентность» – способность. В отечественной педагогике существуют

различные подходы к понятиям «компетенция» и «компетентность». Как отмечает Т.Е. Исаева, в 70-90-е гг. XX века, компетенция стала рассматриваться как новая цель образования, важная компонента, обуславливающая профессионализм педагогической деятельности учителя и управления педагогическим процессом (Н.В. Кузьмина, А.К. Маркова и др.). В настоящее время компетенции понимаются как «личностная составляющая профессионализма» (Т.Ю. Базаров); как результат и критерий качества подготовки специалиста (А.Г. Бермус, И.А. Зимняя); как практическое выражение модернизации содержания образования (В.В. Краевский); как базовые компоненты педагогической культуры преподавателя (Т.Е. Исаева), как новый подход к конструированию образовательных стандартов (А.В. Хуторской) [5]. Интенсивное развитие различных сфер общественной жизни, внедрение информационных и коммуникационных технологий, острая потребность в специалистах, способных участвовать в инновационной деятельности образовательных учреждений, активно влияет на обновление содержания профессионально-педагогического образования.

Особое значение приобретает коммуникативная компетенция учителя в его профессиональной деятельности. По мнению Т.Е. Исаевой, «независимо от профессиональной деятельности коммуникативная компетенция является определяющим свойством человека XXI века, имеющим уникальный, всеобъемлющий, диалоговый характер» [5]. Она считает, что под коммуникативной компетенцией следует понимать сложное по структуре и целостное по организации образование, обеспечивающее успешность осуществления основных задач общения и самореализации личности и выражающееся во владении лингвистическими умениями, соблюдении специфических социально-культурных норм речевого поведения и психологических законов установления контакта между общающимися, поддержания благоприятной атмосферы, развития эмоционально-чувственной сферы личности [5]. Ю.Н. Емельянов отмечает, что ключевые способности повышения коммуникативной компетенции следует искать не в шлифовке поведенческих умений, а в активизации осознания естественных

межличностных ситуаций, позволяющего видеть мир с точки зрения других людей [6]. Исходя из того, что компетентность рассматривается как обладание компетенцией [3] и что это способность данного лица производить определенный вид работы, наличие достаточного запаса знаний для вынесения обоснованного суждения по какому-либо вопросу [4], мы остановимся на специфике этого понятия. И.А. Зимняя считает, что «все компетентности социальны в широком смысле слова, ибо они вырабатываются, формируются в социуме. Они социальны по своему содержанию, они проявляются в этом социуме».

В целях конкретизации классифицируемых ключевых компетентностей она выделяет социальные компетентности в узком смысле слова, то есть именно те, которые в большей степени характеризуют взаимодействие человека с обществом, социумом, другими людьми, а именно: компетентность здоровьесбережения, гражданственности, информационно-технологическую, общения и компетентность социального взаимодействия [7]. Мы особо выделяем роль коммуникативной компетентности и делаем акцент на ее развитии в процессе профессиональной подготовки. Сущность понятия «коммуникативная компетентность» мы рассматриваем как владение личностью необходимыми знаниями, умениями и навыками в процессе решения вопросов, связанных с общением. Однако в настоящее время в сфере профессиональной подготовки учителей возникли противоречия: – между профессиональной подготовкой специалиста в целом и недостаточным вниманием к коммуникативному аспекту; – между возрастающими требованиями общества к профессиональной компетентности специалиста и недостаточным уровнем его коммуникативной компетентности как части профессиональной компетентности; – между требованиями к позитивной коммуникации и недостаточному вниманию к изучению ее специфики в процессе профессиональной подготовки. Для конструктивного решения противоречий необходимы технологии, позволяющие результативно осуществлять профессиональное обучение и вырабатывать новые формы подготовки.

Т.Д. Дубовицкая считает, что эффективность и результативность

педагогического воздействия в процессе профессиональной подготовки предполагает использование научно обоснованных психолого-педагогических теорий и технологий, среди которых выделяются обучение в сотрудничестве, проектное, разноуровневое, модульное, контекстное [8]. Данные технологии, обладая своей спецификой, реализуются при помощи профессионально грамотно организованной коммуникации, осуществляемой участниками профессионального общения. Главная цель преподавания – поставить студентов в позицию субъекта учебной деятельности. Идея становления субъектности обучающегося в образовательном процессе вуза заключается в том, что он рассматривается как носитель активности индивидуального субъектного опыта, он стремится к раскрытию и реализации своих внутренних потенциалов (гносеологического, аксиологического, коммуникативного, творческого). Личностно-профессиональное развитие непосредственно связано с процессом обучения и становится возможным при наличии взаимодействия субъекта с другими участниками процесса обучения [9]. Развитие коммуникативной компетентности будущего учителя необходимо осуществлять на всех этапах профессионального обучения. Ошибочным является мнение, что если специалист овладел некоторой суммой нужной информации по какой-то теме, если знает несколько методических и общедидактических советов, то положительный результат взаимодействия обеспечен. Как показывает практика, будущие учителя, овладев теоретическими знаниями, не всегда могут педагогически компетентно, результативно решить практические вопросы, связанные с ситуациями общения (выбор адекватных форм воздействия, разрешение конфликтов, организация межличностной, групповой или коллективной коммуникации). Необходима системная профессиональная подготовка, в основе которой лежит коммуникативная направленность. Технология развития коммуникативной компетентности включает в себя следующие компоненты: целевой, содержательный, процессуальный, результативный. Применяются активные методы обучения (тренинги и деловые игры) и интерактивные методы, информационно-коммуникационные технологии. Социально-психологический тренинг, являясь средством

психологического воздействия, направлен на развитие знаний, социальных установок, умений и опыта в области межличностного общения, позволяет за сравнительно непродолжительное время решить задачу интенсивного формирования и развития профессионально значимых навыков и умений, а также скорректировать неадекватное профессиональное поведение. В основе технологии интерактивного обучения лежит взаимодействие учащихся между собой, с учителем. Активному усвоению учебного материала способствуют такие методы и формы работы, как сотрудничество в парах и группах, учебные дискуссии и конференции, «мозговой штурм» и методы критического мышления, «кейс-стади» (обучение на конкретных примерах), имитационное моделирование, разработка сценариев. При этом обучающиеся учатся преимущественно друг у друга, опираясь на собственный опыт [10]. Будущие учителя овладевают системой знаний, способами их освоения и переноса познавательных процессов на деятельность в жизненных ситуациях при решении вопросов коммуникации. Выполняют задания, связанные с предстоящей педагогической деятельностью, которые способствуют закреплению профессионально значимых коммуникативных знаний и умений, развитию творческого потенциала в процессе общения. Педагогическое общение поэтому и называют взаимодействием, что оно представляет собой непрерывный процесс, в котором каждый участник подтверждает свою индивидуальность относительно другого человека, устанавливает межличностные и межгрупповые контакты, формирует отношения. Все это требует развития коммуникативной компетентности. Изучение обозначенной в данной статье проблемы в перспективе предусматривает более глубокую разработку теории и практики коммуникативной компетентности, а также совершенствование форм и методов ее развития у будущих учителей в процессе профессиональной подготовки.

Список источников:

1. Болотов В.А. Сериков В.В. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. 2003. № 10.
2. Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений / Российская АН; Российский фонд культуры. 2-е изд.,

- испр. и доп. М.: АЗЪ, 1994. 928 с.
3. Словарь иностранных слов. 14-е изд., испр. М.: Русский язык, 1987. 608 с.
  4. Большой словарь иностранных слов / Сост. А.Ю. Москвин. М.: ЗАО Изд-во Центрполиграф: ООО «Полус», 2002. С. 299.
  5. Исаева Т.Е. Классификация профессионально-личностных компетенций вузовского преподавателя // Педагогика. 2006. № 9.
  6. Емельянов Ю.Н. Активное социально-психологическое обучение. Л.: ЛГУ, 1985.
  7. Зимняя И.А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. М., 2004.
  8. Дубовицкая Т.Д. Контексты содержания образования и их дидактическая интерпретация // Педагогика. 2003. № 10.
  9. Белошицкий А.В., Бережная И.Ф. Становление субъектности студентов в образовательном процессе вуза // Педагогика. 2006. № 5.
  10. Ермаков Д.С. Образование для устойчивого развития // Педагогика. 2006. № 9.

Яцук Наталія Василівна

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри туризму та готельного господарства,
начальник відділу соціально-виховної роботи,
Економіко-правничий фаховий коледж
Запорізького національного університету України

Говоруха Ольга Сергіївна

студентка К 231/2-19, III курс,
Економіко-правничий фаховий коледж
Запорізького національного університету України

**ВІКТИМОЛОГІЯ.ВПЛИВ РОДИНА НА ФОРМУВАННЯ ВІКТИМНОЇ
ПОВЕДІНКИ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ ПЕРЕБІГУ**

***Анотація.** Родина це місце набуття людиною певних знань, умінь і навичок, що допоможуть жити далі, проте як і все родина має певний вплив на формування особистості, і залежності від впливу в дитини формується певна модель поведінки однією з таких типів поведінки може бути віктимна поведінка.*

***Ключові слова:** віктимна поведінка наслідки, чинники віктимної поведінки особистості, родина.*

Саме поняття **віктимологія** (від лат. "victima" – жертва та грецьк. "logos" – учення, тобто "вчення про жертву") означає галузь – це напрямок кримінології, що вивчає характер і поведінку жертви злочину, а також її зв'язок зі злочинцем до, під час і після вчинення злочину, з метою вдосконалення форм і методів запобігання злочинності.

Віктимологія вивчає жертву щодо її морально-психологічних і соціальних характеристик, що впливають на її уразливість, і ситуації, що передують злочину, а також ситуації безпосереднього вчинення злочину. Це дає змогу отримати відповіді на запитання, як у цих ситуаціях, у взаємодії з поведінкою злочинця криміногенно-провокує виявляється поведінка жертви. Першу спробу системних досліджень проблеми потерпілого від

злочину здійснив у 1948 р. німецький вчений Г. Гетіг. Він написав книгу "Злочинець і його жертва", де звернув увагу на потерпілого як фактор виникнення злочину, а також висунув ідею про розуміння під злочинністю відносин між особами, що завдають шкоду, і потерпілими.

Г. Гетіг вважав віктимологію галуззю кримінології. Протилежної точки зору дотримувався румунський вчений Б. Мендельсон, який вважав віктимологію окремою наукою. На його думку, об'єктом віктимології повинна бути не тільки жертва злочину, а й потерпілий від нещасного випадку, стихійного лиха тощо. Отже, можна вважати, що у віктимології існують два напрями: у широкому розумінні віктимологія є окремою дисципліною, що вивчає всі види жертв; у вузькому розумінні кримінальна віктимологія – це наука, що вивчає тільки жертв злочинів. Більшість зарубіжних вчених (Г. Гетіг, Б. Мендельсон та ін.) вважають віктимологію галуззю кримінології і термін "віктимологія" використовують для характеристики саме цього кримінального аспекту, тобто вивчення тільки жертв злочинів. Такого самого погляду на віктимологію і термінологію дотримується російський кримінолог Д. Рівман. Японський вчений Міядзава, поєднавши концепції різних вчених, розрізняє віктимність особистісну, що залежить від віку, статі, роду діяльності, соціального статусу тощо, і спеціальну, що залежить від нестійкості щодо психіки і психології відставання у розвитку інтелекту, алкогольної інтоксикації, безвілля, емоційної нестійкості тощо. [5]

І на основі сказаного вище можна зробити висновки про те що віктимність (від лат. *victima* – жертва) – схильність стати жертвою злочину. Поняття віктимності широко вживається в позитивістській віктимології. У сучасній західній віктимології термін майже не використовується, а припущення, що вчинення злочину може залежати від поведінки жертви, піддається гострій критиці як звинувачення жертви.

Саме поняття віктимність та процес формування віктимної поведінки в різних сім'ях вивчали такі відомі вчені психологи та соціологи як : Дагель, В. Полубинський, В. Рибальська, Д. Турчин та інші. [6]

На основі аналізу їх наукових досліджень можна зробити наступний

висновок, а саме про те, що **віктимна поведінка** – це складна система взаємодії між потенційною жертвою і оточенням. Саме внаслідок такої взаємодії людина за певних умов і стає жертвою.

Віктимна поведінка жертви, як правило, зумовлена:

- особливостями фізіологічного стану особи,
- легковажним та недбалим ставленням до особистої безпеки та безпеки майна,
- легковажним ставленням до норм та правил громадського порядку та громадської безпеки,
- участю у незаконних угодах через довірливість або необізнаність.

За характером віктимна поведінка поділяється на:

- 1) конфліктну (при створенні або участі у конфлікті),
- 2) провокаційну (при наявності аморальної поведінки, демонстрації багатства тощо),
- 3) легковажну (створення аварійної ситуації, довірливого ставлення),
- 4) правомірну (протидія злочинця при виконанні громадських, службових обов'язків).

Відомим фактом є те, що жертві може бути завдано шкоди і в результаті її необачливих дій, неправильної оцінки ситуації, а через це й неправильної поведінки. До ситуацій, коли в результаті поведінки жертви створюється об'єктивна можливість вчинення злочину, належать також відсутність необхідної реакції на злочинні чи інші негативні дії, невчинення опору діям злочинця.

Віктимологічно значущою може бути також позитивна поведінка жертви, якщо вона полягатиме у здійсненні захисту будь-якої особи від злочинних посягань, при виконанні службових або громадських обов'язків. У таких випадках, якби жертва не діяла певним способом, вона б не викликала відповідної насильницької реакції з боку злочинця.[7].

Українські вчені-кримінологи НАВС України розрізняють такі види поведінки жертви:

- провокуюча – образа, приниження, напад, знущання тощо;

- позитивна (не провокуюча);
- нейтральна щодо впливу на поведінку злочинця;
- пасивна – найхарактерніша для взаємодії близьких родичів.

Схожу класифікацію видів поведінки жертви пропонують вчені-кримінологи академії :

- негативна, тобто така, що провокує злочин або створює для нього об'єктивно сприяючу ситуацію;

- позитивна, що виражається у протидії злочинцю, виконанні громадського обов'язку тощо;

- нейтральна – така, що не сприяла вчиненню злочину.

А. Зелінський, класифікує віктимну поведінку за її характером:

- конфліктна, коли потерпілий створює конфліктну ситуацію або бере активну участь у конфлікті, що виник (є ініціатором бійки або вступає в бійку на боці однієї зі сторін). Особливими різновидами такої поведінки є необхідна оборона, затримання злочинця, правозахисна активність;

- провокуюча (демонстрування багатства, екстравагантна зовнішність, неправильна поведінка жінки, що створює уявлення про її доступність, тощо);

- легковажна (довірливість і наївність неповнолітніх та інших осіб, що неспроможні опиратися нападаючому, створення аварійних ситуацій на шляхах пішоходами й водіями тощо).[5]

Важливе значення має також класифікація жертв за ознаками їх ставлення до особи, що завдає шкоду, і насамперед за морально-психологічними особливостями. У механізмі злочину “працюють” статева розбещеність і схильність до вживання алкоголю й наркотиків; жадібність і деспотизм; агресивність і жорстокість; брутальність і боягузливість; сміливість і доброта; фізична сила і слабкість тощо. Усі перелічені якості виявляються в поведінці і за певних обставин можуть сприяти або перешкоджати вчиненню злочинів. Класифікація жертв за морально-психологічними ознаками необхідна насамперед для характеристики категорій злочинів, в яких зазначені риси особи жертви є основою способу й форми вчинення злочину або приводом злочину.

Особистісні якості жертв актуалізуються певними ситуативними

факторами, що дає підстави для такої їх класифікації: - агресивні жертви – особи, поведінка яких пов'язана з нападом на особу, що в подальшому завдає шкоду, або інших осіб чи іншими подібними діями (образою, наклепом, знущанням тощо). Для жертв цього типу характерно умисне створення конфліктної ситуації;

– активні жертви – особи, чия поведінка, хоча й не пов'язана з нападом або створенням конфлікту, проте активно сприяє завданню їм у кінцевому підсумку шкоди (звертаються з проханням про завдання їм шкоди або вчинення дій, що об'єктивно призводять до завдання шкоди чи в інші способи викликають такі дії, а також завдають шкоди самі собі);

– ініціативні жертви – особи, поведінка яких має позитивний характер, але призводить до завдання їм шкоди;

– пасивні жертви – особи, які не опираються злочинцю з об'єктивних і суб'єктивних причин;

– некритичні жертви – особи, для яких характерні необачливість, невміння правильно оцінювати життєві ситуації;

– нейтральні жертви – особи, що не сприяють вчиненню проти них злочину.

Що стосовно чинників віктимної поведінки то можна сказати наступне, існує кілька основних теоретичних підходів до пояснення чинників віктимної поведінки. Наприклад у рамках когнітивного підходу виникнення віктимної поведінки розглядається в контексті інтеріоризації віктимогенних норм, правил поведінки, віктимної і протиправної субкультури; поведінки, пов'язано із засвоєнням і втіленням у способі життя віктимних стереотипів та установок; поведінки, пов'язано з оцінкою самого себе як жертви, усвідомленням власних лих і невдач як детермінованих виключно особистісними якостями або, навпаки, ворожим оточенням [1].

Представники теорії соціального навічання бачать джерелами віктимності немовляти від матері, по-перше, безпорадність дитини (її об'єктивну нездатність самостійно задовольняти основні фізіологічні потреби) і, по-друге, дії матері, які задовольняють ці потреби і виконують функцію позитивного

підкріплення. Виникнення в уявленнях дитини зв'язку між задоволенням потреб і присутністю матері форму і вторинну потребу, пов'язану з присутністю матері й з пошуками її уваги, - потребу в залежності. При цьому важливо, що необхідною умовою формування віктимності є поява у дитини відчуття невпевненості, тривоги та нестабільності. Надмірно авторитарна або така, що надмірно опікує, поведінка батьків також є важливим джерелом високого рівні віктимності у дітей, підлітків і дорослих. Емпіричні дані показують, що такий батьківський стиль веде до створення розумової репрезентації особистістю себе як безсилої та неефективної, водночас з репрезентацією інших людей (особливо, авторитета) як сильних і могутніх, викликає страх негативного оцінювання і зумовлює поведінку, націлену на пошуки допомоги, опіки і захисту. Виділяються різні зовнішні прояви віктимної поведінки: пошук позитивної уваги (бажання одержати похвалу, схвалення, подяку), пошук негативної уваги (привернення до себе уваги за допомогою сварок, непокори та інших форм опозиційної поведінки), пошук постійного підтвердження (зайві вибачення, вимоги обіцянок, втіхи, порад), перебування поблизу (прагнення постійно перебувати поряд з об'єктом), дотик і утримання (прагнення до тілесних контактів з об'єктом) тощо [2].

Інший варіант появи віктимності особистості розглядають М. Кляйн і А. Фройд, які визначають віктимність як наслідок порушення міжособових інтеракцій сім'ї, що веде до деформаційних процесів особистісного розвитку. Вони зазначають, що віктимність формується у специфічних умовах дизонтогенеза під впливом сім'ї, де один з її членів (частіше мати) демонструє жертвну поведінку, у дитини формується жертвний тип особистості.[4]

На основі цього можна зробити висновок про те що все ж таки, особливості сімейних стосунків впливають як на особливості структури і функції статевої ролі ідентичності особистості, так і на специфіку її життєвого сценарію і життєвого стилю. С. Некрасов і І. Возилкін, спираючись на положення трансактного аналізу Е. Берна, у такий спосіб описують ці феномени: «багато з людей живуть за певними стереотипами, сценаріями, причому ці сценарії є неусвідомленими. Люди вірять у сценарії, оскільки в їхній

основі лежать ті або інші парадигми соціальної дії й власного використання ідеологій. По суті, сценарій є практичною модальністю віри... Сценарій поєднує зовнішню реальність і реальність внутрішню, психічну. Завдяки сценарію індивід репрезентує зовнішню для нього реальність саме як об'єкт його бажань, як щось зовнішнє. Насправді такий об'єкт вірування і бажання є замісником первинного об'єкта бажання, прагненням повернути «втрачений рай» - первинну пару «мати - дитина»». Подібне розуміння стійких форм самореалізації особистості, недостатньо концептуалізоване у психологічній теорії, досить часто і докладно розглядається в різних психотерапевтичних напрямках: «повторна компульсія», незавершений гештальт», «первинна травма», міжособистісні ігри, несправжній модус життя тощо. Аналіз психотерапевтичної практики показує, що життєві сценарії віктимної поведінки особистості можна розглядати на рівні психологічного синдрому як типових способів поведінки в міжособистісних взаємин у біографічному контексті і на стильовому (характерологічному) рівні як форми міжособистісних взаємин, що є наслідком характерологічного стилю особистості.

Отже родина як один з факторів що впливає на становлення, формування та соціалізацію особистості цілком може впливати і на появу та прояв віктимологічної поведінки, зокрема через процес ретравматизації.

Список джерел:

1. Васильев В. Л. Юридическая психология. – СПб: Питер, 2001.
2. Виктимологические проблемы борьбы с преступностью: Сб. науч. тр. – Иркутск, 1982.
3. Полубинский В. И. Виктимологические аспекты профилактики преступлений. – М., 1980.
4. Полубинский В. И. Правовое учение о жертве. – М. 1985. – 273 с.
5. Турчин Д. А. Виктимологические задачи в криминалистике // Потерпевший от преступления. Владивосток, 1974. – С. 186 – 187.
6. Фаттах А. Виктимология: что это такое и каково ее будущее? // Международное криминологическое обозрение. – Т. 21. – № 2-3. – Париж, 1967.
7. Франк Л. В. Виктимология и виктимность. Учеб. пособ. Душанбе, 1972. – 126 с.
8. Христенко В. Е. Психология жертвы. – Х.: Консум, 2001.

Яцук Наталія Василівна

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри туризму та готельного господарства,
начальник відділу соціально-виховної роботи,
Економіко-правничий фаховий коледж
Запорізького національного університету України

Говоруха Ольга Сергіївна

студентка К 231/2-19, III курс,
Економіко-правничий фаховий коледж
Запорізького національного університету України

НОВІ ПОГЛЯДИ НА ПІРАМІДУ А.МАСЛОУ ТА ДОПОВНЕННЯ ВЖЕ ІСНУЮЧОЇ ТЕОРІЇ

Анотація. Ще у 1943 р. психолог Абрахам Маслоу, дослідив фактори, які впливають на поведінку людини та формують її як особистість. Але на даний момент ми живемо в інший час що називається часом нових відкриттів та удосконалення існуючого матеріалу. Тому я пропоную дослідити цю тему ще раз та запропонувати якісь доповнення що можуть бути досить корисні та актуальні у наш час.

Ключові слова: потреби, життєві цінності, вплив родини, формування особистості.

В одному з відомих словників сказано що потреби - це те, що необхідно людині, те, що вона вмотивована отримати. Типовими потребами являються: соціальне визнання, безпека, харчування. Маслоу стверджував, що людина, задовольняючи потреби, розміщені в ієрархічному порядку, рухається знизу догори від основних, життєво необхідних (безпека, харчування) до вищих (таких як самоактуалізація). Деякі управлінці спираються на таку концепцію, розробляючи диференційовані системи заохочень.

У 1943 р. психолог Абрахам Маслоу, досліджуючи фактори, які впливають на поведінку, розбив їх на п'ять категорій і розташував їх у визначеній ієрархії. В основі цієї ієрархії лежали найбільш насущні потреби (їжа, вода, житло), а на вершині – більш високі індивідуальні запити

(визнання, самовираження). Коли потреби найнижчого рівня задоволені хоча б частково, людина починає рухатися до задоволення потреб іншого і не обов'язково наступного рівня ієрархії.

Будучи гуманістом, Маслоу вважав, що у всіх людей є бажання досягти самореалізації, тобто вроджена потреба реалізувати свій потенціал. Однак перш ніж людина зможе досягти цього, йому необхідно задовольнити основні потреби, такі як потреба в їжі, безпеці, любові і почутті власної гідності.

Маслоу описує п'ять рівнів своєї ієрархії потреб. У цій статті ми поговоримо про це докладніше.

Ієрархія Маслоу часто представляється у формі піраміди, де нижні рівні складаються з базових потреб, а верхні відповідають за гуманістичні потреби. Ті потреби, які розташовані в основі піраміди – це фізіологічні бажання, такі як бажання їсти, пити, спати і т. д.

Мал. 1. Піраміда Маслоу

Після того, як потреби низького рівня задовольняються, ми можемо перейти до наступного рівня потреб – прагнення до безпеки.

Чим вище ми рухаємося по піраміді Маслоу, тим більше наші потреби пов'язані з психологією і нашою соціальною роллю. Потреба в любові, дружбі і близькості стає невід'ємною частиною нашого життя. Потім йде наше

бажання залишити свій слід в історії, адже почуття власної гідності і успіх, теж відіграють важливу роль в нашому житті.

Після його смерті цю теорію вивчали такі відомі вчення ,психологи, філософи як : В. Ляудіс, А. Матюшкін, А. Пономарьов, М. Аргайл та інші.

Аналізуючи їх наукові доробки можна зробити висновок про те, що Піраміда Маслоу – це спеціальна схема у вигляді піраміди, яка пояснює мотивацію людини здійснювати якісь дії в залежності від того, на якій сходинці вона зараз перебуває.

Маслоу, створюючи у 1940-х рр. свою теорію мотивацій, намагався пояснити, чому в різний час у людей виникають різні потреби. Він вважав, що потреби людини мають ієрархічну структуру з 5 рівнів.

У кожний конкретний момент часу людина буде прагнути до задоволення тієї потреби, що для неї є важливішою або сильною.

Фізіологічні потреби (потреби найнижчого рівня) є необхідними для виживання. Вони включають потребу в їжі, воді, захисті, відпочинку, сексуальні потреби.

Потреби в безпеці включають потреби в захисті від фізичних і психологічних небезпек з боку навколишнього світу і впевненість у тому, що фізіологічні потреби будуть задовольнятися в майбутньому (покупка страхового поліса або пошук надійної роботи з гарними видами на пенсію).

Соціальні потреби (потреби в приналежності, дружбі, любові) включають почуття приналежності до чого-небудь або кого-небудь, підтримки.

Потреби в повазі включають потреби в особистих досягненнях, компетентності, повазі з боку оточуючих, визнанні.

Потреби в самовираженні, самореалізації – потреби в реалізації своїх потенційних можливостей і зростанні як особистості.

Спочатку споживачі прагнуть задовольнити потреби нижчого рівня, потім можуть думати про задоволення наступної за важливістю потреби. Основний недолік теорії Маслоу зводиться до того, що їй не вдалося врахувати індивідуальні відмінності людей. Виходячи з минулого досвіду, одна людина може бути найбільше зацікавлена у самовираженні, у той час як поведінка

іншої буде в першу чергу визначатися потребою у визнанні, соціальними потребами.

Маслоу вважає, що психічні (фізіологічні) потреби середнього громадянина задовольняються на 85 %, екзистенційні – на 70, соціальні – на 50, престижні – на 40, самовираження – на 10 %. Статистика говорить, що тільки один-два відсотки людей прагне до вершини піраміди А. Маслоу.

Також на основі цієї теорії можна зробити висновок про те, що поведінкою людини керують її потреби. Але чи можна навчити людину виділяти з цих потреб найголовніші, чи можна навчити людину ставити на перший план моральні цінності, а не фізичні потреби, чи є у даний момент шанс того, що якщо навчити людину керуватися моральними цінностями і дивитися на світ як на щось велике що вона може удосконалити то вона не стане гвалтівником.

Як нам відомо формування особистості залежить від процесу соціалізації у якому приймає участь родина. А родина це один з агентів соціалізації що має найбільший вплив на формування життєвих цінностей індивіда .

Життєві цінності це – це внутрішній компас, за яким ми повинні звіряти кожен крок. Вони служать людині опорою, і, слідуючи їм, ми починаємо жити більш повноцінним і продуктивним життям.[1]

У процесі розвитку людина дізнається багато про світ, в якому живе. У неї виникають звички, переваги, неприязнь до заборони, формуються фактори, які впливають на поведінку. Формується система цінностей і позицій.

Саме від системи пріоритетних цінностей залежить - куди спрямувати свої зусилля, що є найголовнішим у певний момент та який обрати шлях на життєвому перехресті.

Система цінностей формується свідомістю людини. Як ми думаємо - так і живемо.

На основі життєвих цінностей людина може розставляти пріоритети в своєму житті та обирати яку з потреб її задовольнити. Що стосовно поняття то особисті цінності - це те, що важливо для нас, це характеристики і уклад, які мотивують нас і направляють наші рішення.

Тому цілком можливим є те що від сосунків в родині та стилі виховання які використовували батьки під час виховання своїх дітей змінюється й ієрархія потреб людини.

Наприклад 50% дітей які бачили насилля у родині будуть відтворювати його у своїй родині бо вважають таку поведінку за нормою, а якщо ж дітей вчили вирішувати конфлікти через розмову та правильно відстоювати свої права, інтереси та особисті межі то ризик того ,що к такій родині буде присутнє домашнє насилля значно зменшується. (Схема 1)

Схема 1. Зв'язок всіх компонентів

Якщо брати до уваги наш приклад то рушійною силою яка керує людиною у стресовій ситуації та стані афекту є цінності що закладені у дитинстві та на основі яких відбувається процес задоволення власних потреб.

Тому на основі вже існуючої ієрархії потреб та можливих наслідків виховання можна виділити наступні ієрархію людських потреб, але для початку можна поділити існуючу на дві підгрупи.(Схема 2)

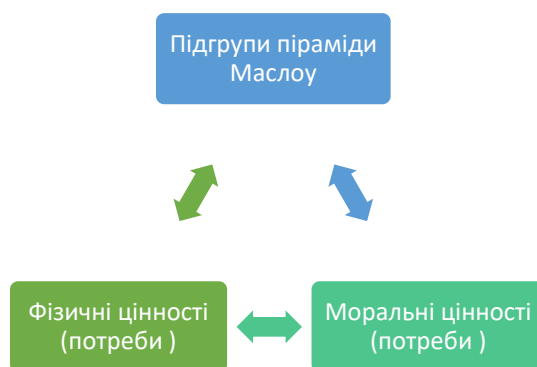

Схема 2. Підгрупи піраміди Маслоу

Вже було сказано багато проте основною метою є аналіз та запропонування чогось нового тому на основі цього ми можемо виділити наступну ієрархію.

Схема 3. Фізичні цінності (потреби)

Людина що керується довгий час лише фізичними потребами може бути схильна до проявів агресії вживання заборонених речовин та появи і безпосередньо розвитку психічних захворювань та загострення психічних станів.

На основі сказаного вище та проаналізованого матеріалу ми можемо виділити наступну ієрархію яка має право на існування в сучасному світі та може бути корисна .

Схема 4. Моральні цінності (потреби)

Так це не досконале твердження або ідеальне доповнення теорії проте головна мета цієї статті було висвітлення того факту що свідчить про те що від сосунків в родині та стилі виховання які використовували батьки під час виховання своїх дітей змінюється й ієрархія потреб людини. Тобто якщо з родини дитина знає те що сексуальне життя існує лише за для задоволення своїх фізичних потреб то вона і буде керуватися цими цінностями та відноситися до цього процесу як до задоволення потреб на фізичному рівні. В такому випадку ми будемо мати ризик що дана ситуація переросте лише в те що особистість буде керуватися майже тваринними інстинктами що може нанести шкоду оточуючим та привести до розвитку психічних розладів.

Список джерел:

1. *Система життєвих цінностей: на якому місці ви?* Вилучено з <https://vpubud.lutsk.ua/news/22-28-24-11-05-2020/> (дата звернення: 14.06.2022).

Яцук Наталія Василівна

кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри туризму та готельного господарства,
начальник відділу соціально-виховної роботи,
Економіко-правничий фаховий коледж
Запорізького національного університету України

Говоруха Ольга Сергіївна

студентка К 231/2-19, III курс,
Економіко-правничий фаховий коледж З
апорізького національного університету України

ПЕДАГОГІЧНІ КОНФЛІКТИ В ЗАКЛАДАХ ЩО НАДАЮТЬ ОСВІТНІ ПОСЛУГИ

***Анотація.** Велику частину свого життя дитина проводить у школі. Тут вона не лише одержує основи знань, але й спілкується і взаємодіє з однокласниками і вчителями. І одним із чинників, що впливають на ставлення до навчання, є психологічна атмосфера у класі і школі. Якщо дитина відчуває увагу до себе з боку вчителів, зацікавленість у її успіхах, доброзичливість, то з радістю йде до школи і приділяє навчанню набагато більше уваги, що позначається на результатах навчальної діяльності. У протилежному випадку у дитини формується байдужість, а то й негативне ставлення до школи, що відображається на якості навчальних знань, умінь і навичок.*

***Ключові слова:** конфлікти, педагогічні конфлікти, заклади освіти, попередження.*

Конфлікт (від лат. conflictus - зіткнення) - це зіткнення протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок, точок зору, поглядів тощо.[3]

Конфлікти надовго руйнують систему взаємин між учителем та учнями, викликають у вчителя стан глибокого стресу, незадоволеність своєю роботою; такий стан підсилюється свідомістю того, що успіх у педагогічній роботі залежить від поведінки учнів, з'являється стан залежності вчителя від «милості» учнів.

В. Сухомлинський так пише про конфлікти у школі: «Конфлікт між педагогом і дитиною, між учителем і батьками, педагогом і колективом -

велика біда школи. Найчастіше конфлікт виникає тоді, коли вчитель думає про дитину несправедливо. Думайте про дитину справедливо - і конфліктів не буде. Уміння уникнути конфлікту - одна зі складових частин педагогічної мудрості вчителя. Попереджаючи конфлікт, педагог не тільки зберігає, а і створює виховну силу колективу».[2]

Що стосовно інших науковців які вивчали конфлікти в освітньому середовищі то до них можна віднести таких видатних діячів української культури, педагогіки та психології:

Аналізуючи їх наукові доробки можна зробити висновок про те що конфлікт - ситуація, коли два або більше суб'єкта взаємодіє таким чином, що крок вперед у задоволенні інтересів, сприйняття, цінностей або бажань одного з них означає крок назад для іншого або інших.

Соціально-психологічний конфлікт є явищем міжособистісних і групових взаємин, виявом протиборства, активного зіткнення тенденцій, оцінок, принципів, думок, характерів, еталонів поведінки. Будучи формою комунікації людини з людиною, людини з групою або її частиною, однієї частини колективу з іншою, колективу з колективом, він віддзеркалює прагнення людей до утверджених ідей, принципів. [1] Нерідко він постає як реакція на несприятливі ситуації, що травмують особистість, на перешкоди у досягненні будь-якої мети. Виявляючи себе як один із засобів самоутвердження, він діє дезінтегруюче в людських стосунках. Тому його вважають одним із крайніх засобів регулювання міжособистісних стосунків.

Залежно від головних ознак конфлікти класифікують:

За характером взаємодії: міжособистісні, міжгрупові, міжнаціональні, міждержавні, міжстатеві, внутрішньоособистісні. За ознаками вияву: відкриті (лежать на поверхні), приховані (їх можна визначити лише за непрямими ознаками). [1] За типом вирішення: прості (швидко вирішувані), складні (для їх вирішення потрібний тривалий час). За змістом: реалістичні (мають реальне підґрунтя для виникнення), нереалістичні (не мають реальної бази для виникнення, відбуваються на рівні емоційних виявів). За кінцевим

результатом: продуктивні (“корисні” – допомагають розкрити і змінити нездорові взаємовідносини, вирішити протиріччя), непродуктивні (“шкідливі” – не дають нікому користі). Залежно від напрямів комунікацій: “горизонтальні” (конфлікти між рядовими членами колективу), “вертикальні” (конфлікти між підлеглими і керівником), “вертикальні” конфлікти згори донизу (конфлікти між керівниками і підлеглими). За кількістю осіб, які беруть участь у протиборстві: діадичні (парні), в яких діють дві людини (керівник – виконавець, два працівники); локальні, що охоплюють невелику кількість членів колективу.[2]

Що стосовно типів конфліктів то до них можна віднести наступні:

– "Справжній" - коли зіткнення інтересів існує об'єктивно, усвідомлюється учасниками і не залежить від будь-л. легко змінюється фактора;

– "Випадковий або умовний" - коли конфліктні відносини виникають через випадкові, які легко піддаються зміні обставин, що не усвідомлюється їх учасниками. Такі відносини можуть бути припинені в разі усвідомлення реально наявних альтернатив;

– "Зміщений" - коли сприймаються причини конфлікту лише опосередковано пов'язані з об'єктивними причинами, що лежать в його основі. Такий конфлікт може бути вираженням істинних конфліктних відносин, але в якійсь л. символічній формі;

– "Невірно приписаний"

– коли конфліктні відносини приписуються не тим сторонам, між якими розігрується дійсний конфлікт.

Це робиться або навмисно з метою спровокувати зіткнення в групі супротивника, "затушовуючи" тим самим конфлікт між його дійсними учасниками, або ненавмисно, в силу відсутності дійсно істинної інформації про існуючий конфлікті;

– "Прихований" - коли конфліктні відносини в силу об'єктивних причин повинні мати місце, але не актуалізуються;

– "Помилковий" - конфлікт, що не має об'єктивних підстав і що виникає

в результаті помилкових уявлень чи непорозуміннь.[3]

У процесі педагогічної діяльності можна виділити два основних типи ситуацій, що вимагають розв'язання:

1) типова - це часто повторювана при тих самих обставинах ситуація. Вона має подібні джерела та причини.

2) нетипова - ситуація, нехарактерна для даного учня чи групи.

Такі ситуації вимагають виявлення причин та їх обґрунтованого аналізу для організації роботи із запобігання подібних випадків.

Серед потенційно конфліктогенних педагогічних ситуацій можна виділити такі:

– ситуації (чи конфлікти) діяльності, що виникають із приводу невиконання учнем навчальних завдань, успішності, позаурочної діяльності;

– ситуації (конфлікти) поведінки, що виникають із приводу порушення учнем правил поведінки;

– ситуації (конфлікти) відносин, що виникають у сфері емоційно-особистісних відносин учнів і вчителів, у сфері їхнього спілкування у процесі педагогічної діяльності.

Отже, проаналізувавши все сказане вище можна зробити висновки про те що дана проблема потребує негайного вирішення, бо в більшість вчителів нажаль ігнорують правила етичного кодексу ,або мають не достатню кількість знань стосовно того, як вирішувати конфлікти з учнями ,та робити зауваження не переходячи за особисті межі учнів .

Переглянувши всі можливі форми подання інформації з цієї теми і вирішила ,що най ефективнішою буде розробка тренінгу .

1. Тема :Розвиток професійної компетентності

Цільова аудиторія: викладачі .

Цілі тренінгу:

1. Навчити коректно вирішувати конфлікти .

2. Навчити не переходити особисті межі учня підчас конфлікту .

3. Навчити, як діяти у разі ,якщо ви стали свідком не професійної поведінки своєї колеги.

Блоки тренінгу для викладачів

№ з/п	Назва	Завдання кожного з блоків	Очікуваний результат
1.	Коректне вирішення конфліктів	Навчити , як вирішувати конфлікти зі здобувачами освіти не порушуючи права учня та дотримуючись своїх професійних обов'язків .	Учасники знають як вирішувати конфлікти зі здобувачами освіти і при цьому не погіршити статус своєї професії та свою репутацію у навчальному закладі.
2.		Навчити молодих вчителів як правильно завоювати авторитет у здобувачів освіти .	Учасники знають як встановити довірливо-поважні стосунки.
3.	Допомога з позиції спостерігача	Навчити , як діяти, якщо викладач став свідком, як його колега використовує словесні образи по відношенню до учня , або порушує будь-які інші права здобувача освіти .	Учасники знають куди можна звернутися та, як допомогти учню , який став жертвою непрофесійної поведінки колеги .

Проаналізувавши все вище сказане можна зробити висновок про те що на разі відсоток конфліктів у навчальних закладах дуже високий . Але цю проблему можна подолати , якщо над нею працювати,але працювати мають всі і адміністрація,і викладачі,і здобувачі освіти .

Список джерел:

1. Абульханова-Славська К.А. Розвиток особистості в процесі життєдіяльності // Психологія формування та розвитку особистості. - М., 1981
2. Альошина Ю.Є. Проблеми теорії та практики медіації учасників // Особистість, спілкування, групові процеси: Зб. оглядів. - М.: ИНИОН, 1991. - С. 90-100
3. Андрєєв В.І. Основи педагогічної конфліктології. - М., 1995.
4. Берн Е. Ігри, в які грають люди. Психологія людських взаємин; Люди, які грають в ігри. Психологія людської долі / Пер. з англ. - СПб., 1992

PHILOSOPHY AND COGNITION

Нишонава Н.Р.

фалсафа фанлари доктори, профессор
Тошкент давлат техника университети,
Ўзбекистон Республикаси

РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧИДА ХОТИН-ҚИЗЛАРНИ ИЖТИМОЙЛАШУВИ ВА ФАОЛЛАШУВИ

Аннотация. Ушбу мақолада Ўзбекистонда мустақиллик йилларида гендер тенгликка эришиши йўлида амалга оширилган жуда катта ишлар, шунингдек, оиланинг ижтимоий муҳофазаси, хотин-қизларни ижтимоийлашуви, фаоллашуви, уларни фаоллаштириши, оналик ва болалик муҳофазасига қаратиладиган масалаларига урғу берилган.

Калит сўзлар: хотин-қизлар, ижтимоийлаштириши, ҳақ-ҳуқуқ, фаоллаштириши, Янги Ўзбекистон, ташаббускор, гендер тенглик, қонун.

Ҳар қандай давлатнинг Асосий қонуни марказида инсон ва унинг манфаатлари туради. Асосий қонун эса инсон омилидан куч олади ва тирик организм каби халқ ҳаётининг ажралмас бўлагига айланади. Бу эса ўз навбатида демократиянинг фундаментал қадриятларини Конституция нормалари орқали кундалик ҳаётда акс этишига, пировардда мамлакатда ҳуқуқ устуворлигини ўрнатилишига олиб келади. Ўзбекистон Республикасининг Конституциясини Х-боб, 46-моддасида мамлакатнинг сиёсий, ижтимоий, иқтисодий ва маданий ҳаётида хотин-қизлар ва эркекларнинг ҳақиқатда тенг ҳуқуқлилиги учун бир хил шарт-шароитларни таъминлашга қаратилган, фаолиятнинг барча соҳаларида аёлларнинг ўзларини эркин рўёбга чиқаришларига кўмаклашадиган чуқур ўйланган гендер сиёсат олиб борилмоқда. Қонун асосида аёллар маълумотли бўлиш ва меҳнат қилишда эркеклар билан тенг ҳуқуқларга эгадирлар, касбни ва оилавий мажбуриятларни бирга қўшиб олиб борётган аёлларнинг ҳолатини тартибга

солиш билан боғлиқ ҳуқуқий нормалар қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев: “Ҳозирги кунда ҳар бир хотин-қиз демократик жараёнларнинг кузатувчиси эмас, балки фаол ва ташаббускор иштирокчиси бўлмоғи шарт” деган катта чақириқ билан хотин-қизларга муурожаат қилганлар.

Мавзуимиздан келиб чиққан ҳолда

Фаоллаштириш – бу ўзига хос хусусият, ҳаракатчан фаолият бўлиб, ўз вақтини мустақил равишда ташкил эта олиш демакдир. Фаоллик мақсадга мувофиқлиги, мотивация, ташаббускорлик билан ажралиб туради. Шунингдек, фаоллик қалбингиз эҳтиёжларини қондириш, ҳаётга ҳар томонлама қизиқиш қобилиятидир.

Хотин-қизларни фаоллаштириш – аёлнинг истаклари ва истеъдодларини намоён қилишга имкон беради. Фаол аёллар кўпинча муваффақиятга эришадилар ва ҳаётнинг турли соҳаларида ўзларини намоён қиладилар.

Бугун мамлакатимизда «Янги Ўзбекистон» ривожланишининг мазкур босқичида барча соҳаларда юз бераётган жараёнлар юксак даражада ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда ҳам катта илмий амалий қизиқиш уйғотмоқда.

Ўзбекистон жамиятининг шиддатли ўзгариши давомида аёлларнинг мавқеида жиддий ўзгаришлар юз бермоқда. Янги иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий реалликлар аёллар учун янги имкониятлар яратибгина қолмасдан, балки эски гендер зиддиятларни кескинлаштирди ва эълон қилинган олижаноб мақсадларга қарамасдан гендер тенгликнинг асосий масалалари Ўзбекистон Республикаси томонидан чиқарилган Фармон ва Қарорларида исботини топиб, ўз даврида ҳал эилганлигини кўрсатади.

Сўнги 5 йил давомида оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг 2 та Қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 4 та Фармони, 4 та Қарори, Ҳукуматнинг 11 та қарори, 6 та фармойиши қабул қилинди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий

маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини қўллаб - қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5938-сонли Фармони, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрда “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида“ги ва “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида“ги қонунларининг кучга киргани бу борадаги тарихий қадам бўлди.

Жамиятнинг асосий бўғини бўлган аёлларни ижтимоийлаштириш ва камол топиш интенсивлиги даражасининг муҳим кўрсаткичларидан бири ҳисобланмоқда. Аёлларнинг мавқеини акс эттирадиган маълумотлар инсон салоҳиятини ривожлантиришда мамлакат эришган реал ютуқларнинг ва шахсни уйғун камол топтириш ва унинг салоҳиятини комплекс рўёбга чиқариш мақсадида жамиятни аёллар ва эркакларга тенг имкониятлар берилган ижтимоий адолат сари бориши даражасининг холис мезони ҳисобланади.

Демократик қайта ўзгартиришларни янада чуқурлаштириш хотин-қизларнинг энг кўп даражада гуманистик озодликка чиқарилишини талаб этади, бу илғор миллий урф-одатлар ва анъаналардан воз кечишни англамайди, балки муаммони назарий, демократик ва амалий усуллар билан ҳал этишни назарда тутди.

Кейинги беш йилликда ҳам жамоатчилик, ҳам олимлар томонидан хотин-қизлар масаласига алоҳида эътибор берилмоқда. Бу, энг аввало, жамиятнинг имкониятлари ва ҳозирги ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий ривожланиши вазифалари билан белгиланадиган аёллар мақомини оширишга қаратилган йўналиш билан изоҳланади. Бугунги кунда меҳнатга ҳақ тўлаш, ижтимоий таъминот, турмуш ва оилада, болалар тарбиясидаги мавқеи жиҳатдан аёллар эркаклар билан тенг ҳуқуқли бўлмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини қўллаб -қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5938-

сонли Фармони, Ўзбекистон Республикасининг 2019 йил 2 сентябрда “Хотин-қизлар ва эркаклар учун тенг ҳуқуқ ҳамда имкониятлар кафолатлари тўғрисида”ги ва “Хотин-қизларни тазйиқ ва зўравонликдан ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунларининг кучга киргани бу борадаги тарихий қадам бўлди.

Ҳозирги кунга келиб, аёлларнинг ҳақ-ҳуқуқларини илгари суриш ҳамда ривожлантириш бўйича миллий механизмлар, шунингдек, уларнинг сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳаётнинг барча қатламидаги ролини кучайтириш бўйича миллий институтлар ташкил этилган. Бунинг тасдиғини аёлларнинг сиёсий партиялардаги фаоллиги 36 фоиздан 50 фоизгача ошганида кузатишимиз мумкин. Аёлларимиз иқтисодиётнинг барча тармоқларида фаолият юритиб келмоқдалар. Жумладан, саноатда 52%, халқ таълими тизимида 70%, соғлиқни сақлаш тизимида эса 73% аёллар меҳнат қилмоқдалар.

Буюк маърифатпарвар Абдулла Авлоний: “Қизлар билим олишга ҳаммадан кўпроқ интилишлари лозим, зеро, бу билимлар билан улар келажак авлодни тарбиялайдилар”, - дея таъкидлаган эдилар.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Н.Р.Нишонова// Ўзбек тилидаги “ҳайвон” маъноли лексемалар микромайдонининг таҳлили // Ўзбек тили ва адабиёти. -1999 й. 2-сон, 35-36-б.
2. Н.Р.Нишонова// Ўзбек тилидаги “ҳайвон” архисемали лексик-семантик гуруҳнинг ички тасниф асослари хусусида // Тил ва адабиёт таълими.1999 й. 4-сон, 33-35-б.
3. Н.Р.Нишонова//“Отларнинг мазмуний таснифи ҳақида айрим мулоҳазалар”// Тил ва адабиёт таълими.1999 й. 5-6-сон, 61-63-б.
4. Н.Р.Нишонова// Давлат бошқаруви тизимида хотин-қизлар-нинг ижтимоий-сиёсий фаолияти (фалсафий таҳлил) // Монография. Тошкент: Фан, 2013. 224 б.
5. Н.Р.Нишонова// Аёллар сиёсий фаоллиги // Ижтимоий фикр. Тошкент, 2008. № 3. Б.103-105.
6. Н.Р.Нишонова// Аёлларнинг сиёсий жара-ёнлардаги иштироки // Жамият ва бошқарув. Тошкент, 2010. № 1. Б. 106-108.
7. Н.Р.Нишонова// Амир Темур давлати сиёсатида Сароймулкхо-нимнинг ўрни // Жамият ва бошқарув.Тошкент, 2010. № 2 Б.117-119.
8. Н.Р.Нишонова// Хотин-қизлар сиёсий фаоллигини оширишда қонунларнинг ўрни //

- Фалсафа ва ҳуқуқ. Тошкент, 2010. № 2. Б.80-82.
9. Н.Р.Нишонава// Хотин-қизларнинг бошқарув қобиляти: мулоҳаза ва таклифлар // ЎзМУ хабарлари. Тошкент, 2011. № 4. Б.231-235.
  10. Н.Р.Нишонава// Оммавий ахборот воситалари ва сўровномаларда аёллар масаласи // Фалсафа ва ҳуқуқ. Тошкент, 2011. № 4. Б.60-63.
  11. Н.Р.Нишонава// Аёл нуфузи // Тафаккур. Тошкент, 2012. № 2. Б.87-89.
  12. Н.Р.Нишонава// Хотин-қизларнинг соғлиги – миллат келажагининг илдизи // ЎзМУ хабарлари Тошкент, 2012. № 1. Б. 100-104.
  13. Н.Р.Нишонава// Аёллар – мустаҳкам оила омили // Ўзбекистонда ижтимоий фанлар. Тошкент, 2012. № 1-2. Б.87-90.
  14. Н.Р.Нишонава// Аёлларнинг акмеологик фаоллиги – мустаҳкам оила пойдевор // Таълим муамолари. Тошкент, 2012. № 1. Б. 17-19.
  15. Н.Р.Нишонава// Бошқарувда мулоқотнинг ўрни // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. Тошкент, 2012. № 2. Б. 123-126.
  16. Н.Р.Нишонава// Давлат бошқарув тизими ва хотин-қизларнинг ижтимоий-иқтисодий фаоллиги. // ЎзМУ хабарлари 2012. –№ 4/1.– Б. 152-158.
  17. Н.Р.Нишонава// Возможности женщин в сфере образования Узбекистана // Теоретический журнал. ISSN 1993-8071.–С.Петербург, 2012. № 1 (69). –С.157-160.
  18. Н.Р.Нишонава// Маҳаллий давлат бошқарувида хотин-қизлар фаолиятининг хусусиятлари // Таълим тизимида ижтимоий-гуманитар фанлар. Тошкент, 2012. № 4. Б. 91-96.
  19. Н.Р.Нишонава// Бугунги ижтимоий-сиёсий фаол аёлнинг портрети // Таълим муамолари. Тошкент, 2013. № 3. Б. 5-10.
  20. Н.Р.Нишонава// Аёлларнинг давлат бошқаруви тизими субъекти сифатидаги ўрни // Ижтимоий фикр. Тошкент, 2013. № 1. Б. 131-136.
  21. Н.Р.Нишонава// Парламентда аёллар салмоғи // Тафаккур. Тошкент, 2013. № 2. Б. 84-85.
  22. Н.Р.Нишонава// Феминизм ва гендер тенглик муаммолари // ЎзМУ хабарлари. Тошкент, 2013. № 4. Б. 217-220.
  23. Nishonova Nodiraxon // PROFESSIONAL TRAINING OF WOMEN IN UZBEKISTAN// International Scientific Journal «Theoretical & Applied Science», registered in France? Impact Factor. SOI:1./TAS.ISSN 2380-4944 (print) // DOI: 10.15863/TAS. ISSN 2409-0085 (online). АҚШ., 2016. № 11 (43). –С.127-130.
  24. Н.Р.Нишонава// Тарихий жараён ва миллий истиқлол мафқурасининг шаклланиш босқичлари // Тарих, мустақиллик, миллий ғоя. Республика илмий-назарий анжумани материаллари. Тошкент: ДЖҚИ,2001. Б.44-48.

25. Н.Р.Нишонова// Ўзбекистон Республикаси Конституцияси– фуқароларнинг асосий ҳуқуқ ва бурчларининг ифодаси // Жамиятнинг янгилини шароитида ижтимоий-гуманитар фанларнинг ўрни. Илмий ва методик тўплам Тошкент, 2006. Б.29-32.
26. Н.Р.Нишонова// “Таълим тўғрисида”ги қонун Ўзбекистоннинг раънақи йўлида // Ўзбекистонда замонавий баъдий таълим муаммолари. Республика илмий-назарий анжумани материаллари. Тошкент: Санъат, 2007. Б.170-174.
27. Н.Р.Нишонова// Ёшларнинг сиёсий-ҳуқуқий онгини ўстиришда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси фанининг ўрни. (Фуқароларнинг сайлаш ва сайланиш ҳуқуқи мисолида) // Ёшлар маънавиятини юксалтиришда ижтимоий-гуманитар фанларнинг ўрни. Республика илмий-амалий конференция материаллари. –Тошкент:Санъат, 2008. Б.53-58.
28. Н.Р.Нишонова// Ўтмишдаги аёлларнинг ижтимоий фаоллиги. // З.М.Бобурнинг 525 йиллигига бағишланган Республика ёш олимлар илмий тўплами. Тошкент, 2008. Б. 62-64.
29. Н.Р.Нишонова// Ёшлар маънавиятини шакллантиришда давр аёлининг жамият ва оиладаги ўрни // Тошкентнинг 2200 йиллигига бағишланган “Устоз ва шогирд” Республика илмий-назарий анжумани материаллари тўплами. Тошкент, 2009. Б. 5-8.
30. Н.Р.Нишонова// Жамият ва аёл // Конституция ва истиқлол ЎзР.Конституциясининг 16 йиллигига бағишланган илмий конференция материаллари. Тошкент, 2009. Б. 14-18.
31. Н.Р.Нишонова// Аёлларимиз – жамият-нинг маънавий қиёфаси // Тошкентнинг 2200 йиллигига бағишланган “Устоз ва шогирд” Республика илмий-назарий анжумани материаллари тўплами, Тошкент, 2009. Б. 44-46.
32. Н.Р.Нишонова// Аёлларнинг сиёсий фаолиятдаги ўрни // Маънавий камолот тамойиллари. ЎзР.мустақиллигининг 19 йиллигига бағишланган Республика илмий тўплами. Тошкент: 2010.Б.29-32.

PSYCHOLOGY AND PSYCHIATRY

Чернякова Олеся Володимирівна

Науковий керівник ,канд. психол.наук, доцент кафедри загальної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

Чернявська Ганна Анатоліївна

здобувач вищої освіти факультету спеціальної освіти І курсу
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», Україна

ОСОБЛИВОСТІ МОТИВАЦІЇ СТУДЕНТІВ ФАКУЛЬТЕТУ СПЕЦІАЛЬНОЇ ОСВІТИ ДВНЗ “ДДПУ” ПІД ЧАС ВІЙНИ

24 лютого 2022 року в Україні розпочалася війна - війна за відстоювання власних територій у окупанта, яка триває й досі.

На сьогоднішній день багато мешканців Донеччини були вимушені евакуюватися у більш безпечні міста та країни, але є й ті, які залишилися у власних домівках на лінії фронту. Важким випробуванням для студентів стали не тільки щоденний стрес а й навчання у нових, незвичних умовах.

Відсутність належних умов та стимулів до праці, неможливість досягнути поставлених цілей, нехтування мотиваційним фактором призводить до погіршення загальних результатів у навчанні.

У загальному розумінні мотивація - це сукупність рушійних сил, які спонукають людину до виконання певних дій. Ці сили можуть мати як зовнішнє, так і внутрішнє походження і змушувати людину свідомо чи несвідомо робити ті чи інші вчинки.

Схема моделі мотивації включає в себе: потреби(нестачу чогось), мотиви, поведінку, мету.

Потреби – це те, що виникає і знаходиться всередині людини, що досить загальне для різних людей, але в той же час має визначений індивідуальний прояв у кожної людини.

Мотив – це те, що викликає визначені дії людини. Мотив знаходиться

“всередині” людини, має “персональний” характер, залежить від безлічі зовнішніх і внутрішніх стосовно людини факторів, а також від дії інших, виникаючих паралельно з ним мотивів. Мотив не тільки спонукує людину до дії, але і визначає, що треба зробити і як буде здійснена ця дія, зокрема якщо мотив викликає дії по усуненню потреби то в різних людей ці дії можуть бути зовсім відмінні, навіть якщо вони відчують потребу.

Поведінка людини звичайно визначається не одним мотивом, а їхньою сукупністю, у якій мотиви можуть знаходитися у визначеному відношенні один до одного за ступенем їхнього впливу на поведінку людини, тому мотиваційна структура людини може розглядатися як основа здійснення нею визначених дій.

Мотиваційна структура людини має визначену стабільність. Однак вона може мінятися, зокрема, свідомо в процесі виховання людини, її навчання.

Мотивування – це процес впливу на людину з метою спонукання її до визначених дій шляхом пробудження в ній визначених мотивів. Мотивування складає серцевину й основу керування людиною. Ефективність керування в дуже великому ступені залежить від того, наскільки успішно здійснюється процес мотивування.

У вітчизняній і зарубіжній літературі висвітлені різні питання трудової мотивації. Методологічні основи дослідження мотивації праці були закладені рядом зарубіжних вчених – В. Врумом, Ф. Герцбергом, А. Маслоу, Е. Мейо, М. Месконом, Л. Портером А. Смітом, Ф. Тейлором, А. Файолем та іншими.

Аналіз літератури виявив різноманіття підходів до визначення поняття «мотив» і «мотивація». Згідно зі змістовно-ієрархічним підходом (Ф. Герцберг, Д. Мак-Клелланд, А. Маслоу) під «мотивацією» розуміється сукупність мотивів. Поняття «мотивація діяльності» визначається як сукупність мотивів діяльності, що знаходяться в певній ієрархії і утворюють певну структуру.

Метою нашого дослідження було визначення рівня мотивації під час війни студентів факультету спеціальної освіти.

У дослідженнях щодо впливу бойових дій на психіку та мотивацію

студентів факультету спеціальної освіти взяли участь 11 осіб- майбутніх вчителів-логопедів ДВНЗ «Донбаського державного педагогічного університету». Середній вік обстежених складає 18-19 років, який згідно з віковою періодизацією належить до юнацького періоду.

Оцінка впливу війни на психічне здоров'я та визначення рівня мотивації проводилася за допомогою таких методик: анкетування «Загальний вплив війни на студентів», «Оцінка психологічного стану студентів під час війни», «Тест на визначення мотивації студентів під час війни». У дослідженні застосовувалися Google-форми, що містили питання з декількома варіантами відповідей. За допомогою методики анкетування «Загальний вплив війни на студентів» ми намагалися визначити як відобразилися бойові дії в країні на студентах, чи виїхали вони в безпечне місце, чи мають взагалі можливість займатися; «Оцінка психологічного стану студентів під час війни» дозволила з'ясувати рівень тривожності, депресії та емоційний стан студентів; «Тест на визначення мотивації студентів під час війни» показав рівень активності, організованості та бажання учнів здобувати освіту у непростий час.

Математична обробка даних була здійснена із використанням стандартних програм (Microsoft Excel, Statistica 6.0). Достовірними вважалися відмінності між середніми арифметичними значеннями, які не перевищували рівня значущості ($p \leq 0,05$).

Проведені нами дослідження дозволили визначити загальний вплив війни на студентів, зміни у психологічному стані, та рівень мотивації навчатися.

Більшість студентів були евакуйовані (72,7%), та 27,3% залишилися вдома і навіть 36,4% перебувають у зоні бойових дій. Лише у 54,5 % опитуваних є стабільний мобільний зв'язок та у 45,5% Інтернет. Слід зазначити, що 63,6 % можуть лише іноді отримувати інформацію та ділитися нею онлайн. Є студенти які приділяють багато часу волонтерству (18,2%) та ті хто намагаються хоча б іноді допомагати людям (36,4%). У 45,5% респондентів зустрічаються панічні атаки та 36,4% не вміють їх самостійно долати. Було з'ясовано, що 54,5% стали агресивніше ставитися до людей через війну. Мотивація навчатися у студентів згасає, але не критично, 45,5%

кожного дня приділяють увагу опануванню нових знань та предметів, 27,3% займаються 3-4 дні на тиждень, та 18,2% - близько 2 днів, а у 9,1 % відсотків зовсім немає можливості. Для 72,7% теперішній режим роботи не є прийнятним, та для 27,3% навчання втратило свій пріоритет з настанням війни. Більшість студентів (90,9%) з групи можуть звернутися за допомогою до одногрупників та 54,5% можуть на неї розраховувати. Згідно опитуванню усі (100%) - 11 осіб, мають намір продовжувати навчатися у ДВНЗ «Донбаському державному педагогічному університеті», навіть під час війни.

Отже, проведене нами дослідження дозволило зробити деякі висновки. Нестабільна ситуація в країні, викликана війною, призводить до зниження мотивації в напрямку отримання знань, втрати інтересу в процесі та інше. Студенти мають переживання через те що, не мають можливості займатися, або отримувати інформацію, ділитися нею через інтернет. Не можна не враховувати психологічну напругу у період активізації активних бойових дій на території рідних міст, а також після перегляду новин з фронту. Почуття високої відповідальності за невиконання, а також результат виконаних робіт, невизначеність наслідків, несподіванка, брак часу, підвищення інтелектуальної складності в цей період призводять до панічних атак та нервової перенапруги у студентів.

Узагальнюючи вищесказане, ми бачимо тенденцію, що в суспільстві процес навчання в умовах воєнного стану дуже відрізняється від прийнятного нам дистанційного навчання. Це викликає негативні зміни в організмі студентів: стрес, гостру розумову, фізичну і хронічну втому, всі ці прояви негативно впливають на особистість студента, можуть викликати проблеми у сфері комунікацій, негативно позначаються на фізичному і психологічному здоров'ї взагалі.

Перелік джерел:

1. Наказ «Про введення воєнного стану в Україні». *Верховна Рада України*: веб сайт. URL: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>](дата звернення 30.05.2022)

2. Ю. І. Арабаджи., І.М. Дашко. Психологічні особливості мотивації трудової діяльності. *Ефективна економіка № 4, 2014*. 15.04.2014
3. Психічне здоров'я. *Вікіпедія*. URL: [https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Психічне_здоров%27я]
4. Наказ «Про затвердження Положення про дистанційне навчання». *Верховна Рада України*: веб сайт. URL: [<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>] (дата звернення 30.05.2022)

PHILOLOGY AND LINGUISTICS

Amangeldiyeva Talshyn

Master's student,

The Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
Republic of Kazakhstan

Makhpirov Valeriy Uighurovich

Doctor of Sciences in Philology,

The Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,
Republic of Kazakhstan

THE PHENOMENON OF TOLERANCE IN KAZAKH AND AMERICAN MEDIA DISCOURSE

The theory of discourse appears to be a multifaceted path that offers linguists a broad viewpoint. The plasticity of the term "discourse" has guaranteed the creation of a large number of definitions, exposing diverse features of discursive study. We think the most fascinating and relevant discourse typologies are oral/written (electronic), institutional/personal, and a typology based on a system of human needs and decided by them. The text as a statistical entity generated by linguistic methods, operating within the context of the "text–reader" dichotomy, is the foundation of any sort of discourse.

Due to its frequency and structural and semantic qualities, media discourse is currently gaining a unique position. The media discourse reflects the processes of cross-cultural conversation and has a direct influence on the dynamics of societal axiological standards. G. Ya. Solganik points out the newspaper's great potential, as well as its effect on other types of literary language and society as a whole. The media discourse is founded on universal notions that demonstrate country characteristics and development dynamics.

The notion of "tolerance" is one of the most important at this stage of social

development. A. B. Abolin argues that with the assistance of mass media texts in the popular awareness, not only is attention drawn to issues of tolerance, but also ideological views in this field are produced. Tolerance, like any other notion, is portrayed differently in different languages and cultures.

Kazakhstan's mass media is currently an indication of new thinking and is responsible for the creation of public awareness among the country's citizens. The mass media have gained new functions in the digital age that underline their independence as a social institution. Journalism acquisition of the status of a social institution is what sets it apart from its pre-digital activities.

The foundation of the Kazakh people's value-oriented worldview and approach to the world is their core mental qualities. Family and cultural values, in this sense, organically integrate into the broad paradigm of the national notion, into the cultural code's composition. In their study, A. Khasbulatov and M. Sultanova found that the cultural code, which defines the nation's genotype, is made up of seven main linkages, each of which is a separate cultural phenomenon: heritage, traditions, customs, language, family, economic systems (lifestyle), and holidays.

It should be noted that the phrases "consent," "tolerance," "hospitality," and "respect" are frequently used in Kazakh media to describe different cultural phenomena. The observed occurrences refer to the cultural and philosophical notion of combining conceptions of natural and spiritual life to create a holistic image of the universe, which is fueled by mistrust of the mind's cognitive powers and rationalistic thinking.

The link between cognition and social processes is shown by the cultural code of norms in Kazakh media discourse, necessitating the need to bridge the gap between the "two cultures" and the construction of an unified culture via the humanization of cultural processes. New forms of manifestation of modern culture condition the cultural code of traditions, customs, and traditional festivals in Kazakh media discourse.

As a result, we can see that the nation's cultural code is not only at the heart of Kazakhstan's new cultural policy, but also an essential notion in Eurasian culture, which concentrates on moral qualities such as solidarity, togetherness, and mutual

help. Tolerance, spirituality, enterprise, and innovation have always been ingrained in the Kazakh people, who have carried on the cultural legacy and turned it into a spiritual necessity.

Tolerance in the media, for starters, takes the form of a collection of discursive practices – methods of talking about diverse events and people, or tolerance in the area of communication.

A tolerant or intolerant attitude toward someone is a meaning that may be represented in media texts using a variety of language devices and text construction and formatting techniques. Some language cues can be used to identify tolerant or intolerant interpretations. To begin with, they are ways of conveying assessment. There are also numerous writings in which only their overall meaning, rather than specific words, allows us to assess the author's or media's tolerance.

Various elements determine the degree of tolerance of journalistic texts: the author's personal viewpoint, the editorial policy and position of the media body's founders, and the state policy codified in relevant legislative acts. The substance of media texts makes it difficult to assess the attitude of people who develop them, as well as how these texts influence their intended recipients.

The media are important issues of tolerance because they have symbolic significance since they shape and affect the public's view. We may talk about media tolerance in a broad sense when journalists simply do not engage in disseminating bad preconceptions and biases about a particular minority group without engaging in polemics. After all, many of these groups are only known to the addressee through media reports, and stereotypes are especially easy to believe when the social group is unfamiliar to the addressee.

We recall that tolerance in a narrow sense can be defined as when the media advocates a morally significant deviation from what is considered normal, generally accepted by the majority, and justifies its position with moral considerations, urging tolerance for differences in behavior that do not violate legal norms.

In the United States, particular emphasis is placed on promoting "American identity" based on the notion of "unity and diversity," as a means of combating social and daily forms of racism and xenophobia among young people. The

Tolerance Minnesota initiative is noteworthy in this regard, as its founders emphasize: "Cultural diversity strengthen society; they should be recognized and safeguarded."

In reality, a "Internet project" was launched in modern Western countries as a specific format for "promoting" tolerance (for example, the "Multicultural pavilion" in the USA). It is built on the technology of interactive network participation, open interchange of ideas, and cross-cultural contact experience. Indeed, a "industry of innovations" in the field of social behavior is forming around such "web-based" ventures. In this example, the project is an intellectual resource center that provides technological, legal, financial, and people consultation rather than an administrative and managerial one. As a result, we might conclude that American tolerance reflects the country's identity (the strength of a Nation is in its cultural and ethnic diversity).

The development of tolerance is especially essential for people who must communicate with people from various cultures; they must consider their own uniqueness and respect the perspectives of others, since these aspects have a significant impact on the efficacy of intercultural communication. Unfortunately, along with the development of a tolerant attitude, modern society must also combat bigotry. For those who do not believe in moral principles of tolerance but trust scientific indicators, American researchers Sitaram and Cogdell suggest always remembering that no scientific data confirms the superiority of one ethnic group over another in their book "Fundamentals of Intercultural Communication." Only someone who has gained ethnic and cultural tolerance will be able to live in a modern global society without conflict.

References:

1. Abolin, A. B. (2009). Koncept «tolerantnost'» v kognitivno-diskursivnomaspekte: diss... kand. filol. nauk [The concept "tolerance" in the cognitive-discursive aspect: Diss ... Ph.D.]
2. Bol'shoj EHnciklopedicheskij slovar' (2018). [Big Encyclopedic Dictionary], available at: <http://www.onlinedics.ru/slovar/bes.html>, accessed 17.08.2018. 3.
3. Karasik, V. I. (2002). Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs: monografiya. [Language circle: personality, concepts, discourse: monograph]. Volgograd, Peremena.

SCIENTIFIC PROGRESSIVE METHODS AND TOOLS

4. Solganik, G. YA. (2003). YAzyk SMI kak ob'ekt mezhdisciplinarnogo issledovaniya [Media Language as an object of interdisciplinary research]. O yazyke i stile gazety [About the language and style of the newspaper]
5. Sternin, I. A. (2007). Kul'tura obshcheniya I ee formirovanie [Communication culture and its formation]. Strukturnaya organizaciya koncepta [Structural organization of the concept]. Voronezh, VGU, pp. 26–30.

Hamidova Tovus Arshad

ASPU, CFL, English teacher,

Baku, Republic of Azerbaijan

WORD COMBINATIONS IN LINGUISTICS

***Abstract.** Much of the research on verb combinations in modern linguistics has been based on different theories at different levels of language. Verb combinations are among the problematic issues of linguistics that need detailed scientific research and are waiting for a complete solution.*

***Keywords:** words, combinations, speech, meaning*

There is no generally accepted, systematic, satisfactory classification of verb combinations in the field of phraseology of both English and Azerbaijani languages. The study of word combinations and phraseology of the English language is conditioned by the growing role of the English language as a means of international communication. It is important for anyone learning English to understand the meaning of fixed verb combinations.

A word combination is a unit of speech formed as a result of a combination of words that have an independent meaning on the basis of syntactic relations. Word combination - refers to the connection of words in terms of meaning and form, and expresses the connections that occur on the basis of events, processes, qualities and characteristics of things. Free and non-predicative word combinations are structurally simple and complex. There are such types of word combinations in the Azerbaijani language as nouns, verbs, adverbial combinations.

A word combination is a combination of words with other words according to the rules of adaptation with the same or different parts of speech, which usually occur between words. It is concluded that the key word is any part of speech with a whole meaning - verb, noun, etc. can be. Matching words is the potential for word combinations, and certain lexical meanings are closely related to the existence of words. When studying word combinations, it is obvious that the ability of words to adapt to other words depends not only on the formation of this form, whether the part of speech belongs to one or another, but also on the lexical meaning.

Word combinations are the structural material for a sentence and can be studied outside of it. can be like. However, the constructive difference between words and phrases is a component of whole and different word combinations.

A word combination is a unit of speech formed as a result of a combination of words that have an independent meaning on the basis of syntactic relations. Word combination - refers to the connection of words in terms of meaning and form, and expresses the connections that occur on the basis of events, processes, qualities and characteristics of things. Free and non-predicative word combinations are structurally simple and complex. There are such types of word combinations in the Azerbaijani language as nouns, verbs, adverbial combinations.

Thus, among scholars, word combinations have been given different definitions and grouped differently. The wording adopted by us is more in line with the views of Russian and Azerbaijani linguists. That is, a combination of words belonging to the group of two or more main parts of speech is called a "word combination".

Word combinations are of two types according to their specific features, lexical-semantic connection of their components, the nature and character of this connection: as soon as a group of them is formed, they are divided into their components and easily form new word combinations by combining with other words. Such word combinations are formed in the process of speech and are free speech units. The components that make up another group of expressions lose their independence and act as an indivisible unit. The components that make up such expressions, in a sense, lose their nominative meanings and act as a whole to form language units. They do not always appear in the process of speech, they are structurally-semantically stable word combinations and are used as ready-made units in the language. The words that make up these combinations do not deviate from their original meanings and in this respect retain their lexical independence, they become lexical-grammatical elements of the compound, not lexical semantics. The author emphasizes the possibility of dividing and analyzing such compounds, and that such an analysis does not affect the main meaning of the combination.

Speaking about fixed compounds, the author emphasizes that they are formed

and stabilized throughout the history of language, are used in the language, the words that form such compounds are far from their original meanings and imperceptible, lexical-semantic compounds. Just as sounds combine to form words, and so the expression of certain concepts and expressions is derived from them, so words in such combinations generally express a meaning, a concept. Here, words lose their activity, and if we go a little further, they become almost "meaningless" forms that do not express any meaning in the cycle of combinations, while these words have separate meanings. These compounds are not different in language, but have the same origin, or rather, fixed word combinations are the result of the development of the meaning of free word combinations, the change of meaning.

Linguistic science shows that there are two groups of free and non-free word combinations. Free or unstable word combinations are those combinations whose components have an independent lexicon and are morphologically and syntactically divided into members. Such phrases are studied by the syntax department of grammar. Fixed or non-free word combinations are those combinations whose components do not have an independent lexical meaning (or rather lose it), and cannot be morphologically and syntactically separated into members. Such compounds are also called phraseological compounds or phraseologisms. As can be seen, many linguists prefer to study fixed compounds as a separate field, as opposed to free compounds. Even the linguist Sh. Balli also divides fixed compounds into two groups: phraseological units and phraseological groups. The elements that make up phraseological units have completely lost their independence and are structurally and semantically interconnected and exist as a single unit. Although the words that make up phraseological groups are closely related to each other, they still retain their independence and do not become a complete unit. In fact, the famous linguist, feeling the weakness of his method, points out the impossibility of using this method to distinguish phraseology, that is, fixed word combinations from free word combinations.

The commonly accepted means in modern language is the division of word combinations into free and non-free parts. While free word combinations have a lexical limit, non-independent word combinations are either based on live syntactic

connections of words or do not refer to live syntactic connections.

The sides between free and non-free word combinations are quite conditional, it is a bit difficult to create more precise sides between them, because the connection between the words is not permanent.

Verb compounds do not differ in basic form from free compounds, the components of both of them are in the same grammatical position, based on the same grammatical connections. This is due to their origin. It has already been determined on the basis of materials of different languages that verb compounds are formed from free compounds.

These stages of development can be clearly seen when comparing free and verb combinations in modern languages. In this respect, the stable compounds themselves also differ from each other. For example, idiomatic expressions are more stable than other types of fixed compounds. Thus, although stable compounds are formed from free compounds, their degree of stability varies, and idioms can be considered the final stage of development in stable compounds.

Although verb combinations are used in the language, they are similar to free word combinations, and both are formed from the combination of two or more lexical units. There are a number of combinations in the Azerbaijani and English languages based on the same model, which are used in the same form as both free combinations and fixed combinations.

Since the corrective nominative meaning (or meanings) of a word is formed in the language later, from the main nominative meaning, it becomes more pronounced and concretized, mainly within word combinations, ie in relation to other words. That is why in explanatory dictionaries the basic nominative meaning of the word is given first, and then its corrective nominative meaning is discussed. It should be noted that the nominative meaning of the word is also its figurative meaning, but it is mainly related to literary criticism. A word combination formed by combining words in basic or corrective nominative senses is called a free word combination. The combination of such words in a language is the object of grammar research.

As a result, we can say that both free and phraseological combinations are lexical and grammatical combinations of two or more independent words. Although

these compounds are structurally identical, they differ semantically. Both compounds are used in everyday life, in speech, but free compounds are more preferred because they are formed during speech.

References:

1. Bayramov. H.A. Basics of phraseology of the Azerbaijani language, Baku, "Maarif", 1978, 176p.
2. Bayramov. H.A. Fixed word combinations in the Azerbaijani language. Collection of Linguistics, Works of the Institute of Literature and Language named after Nizami, XIVc. Baku, 1960, p. 67-69
3. Akhundov A. General linguistics. History, theory and methods of linguistics, Baku, "Education", 1988, 263p.
4. Budaqova Z.İ. Verb combinations expressed by the first side verb conjugation. Collection of Linguistics, Works of the Institute of Literature and Language named after Nizami, XIVc. Baku, 1960, p. 67-69
5. Arnold I.V. The English word. 1986, 265 p.
6. Bolinger D. The Phrasal Verb in English. Cambridge: Harvard University Press 1971
7. Simpson R., and Mendis D.A. Corpus-based study of idioms in academic speech. TESOL Quarterly, 37 (fall) 419-444 sh
8. English-Azerbaijani dictionary. O. Musayev. Baku - 2003, 1673 p.

Najafova Konul Jalil

Head teacher

of ASPU Center of Foreign Languages,

Republic of Azerbaijan

VARIANTS AND DIALECTS OF THE ENGLISH LANGUAGE

***Abstract.** The development of the language must be studied in connection with the history of the nation. Much in the development of the language cannot be understood if the life of the society that has created the language is not known, e.g. Though the history of the nation plays an important part in the formation of the language, the principal factor in the formation of the language is the relation of all its different elements within its system. The meaning of words, e.g. depends on the context, on grammatical constructions, on the meaning of other words of the same group, as synonyms, antonyms, etc.. A change in one element of the system may cause the change of other elements or even of the whole system , e.g. with the borrowing of the French word autumn in the XIV century the old word “haerfest” lost its principal meaning, that of the season for reaping, and retained only the second meaning, that of gathering in of crops.*

***Keywords:** lexicology, linguistics, grammar, lexico-semantic system*

Lexicology is a branch of linguistics which studies the vocabulary of the language. The word lexicology consists of two Greek words lexis -word and logos - a branch of knowledge (cf. lexical, lexicon, etc. and biology, psychology, etc.)

Language exists as a unity of all its aspects: its sound aspect, its grammatical structure and its vocabulary.

But each branch of linguistics (phonetics, grammar, and lexicology) treats the language from different languages. Lexicology of the English language studies die characteristic features of die vocabulary of the English language, the structure of English words , the productive and unproductive means of word - building, and the laws which determine the peculiarity of die system of the English vocabulary.

Lexicology may be historical, describing the development of the vocabulary, and descriptive , describing the vocabulary of the modem language, but the latter cannot be studied without the knowledge of the development of the language.

Lexicology is closely connected with grammar. The word always has some grammatical form and function. The grammatical function of the word often changes its meaning, e.g. to turn and to turn pale.

Lexicology is connected with phonetics as every word has its phonetic form. Phonetic changes may cause the changes in the structure of the word and the appearance of a new word, e.g. full-fill, food-feed.

Lexicology is closely connected with stylistics as words have stylistic characteristics, e.g. farewell (poetical), good-bye (colloquial), so-long (highly colloquial) etc. Both stylistics and lexicology study metaphor and metonymy, but lexicology studies them as the means of the creation of new words, while stylistics studies the use of words in figurative meaning and the figures of speech.

The study of lexicology is essential for a teacher of languages to group words, to show the difference in their structure and meaning, and to explain different lexical elements of the language. One cannot teach or study a foreign language without knowing its vocabulary, its system of word- building, its lexico-semantic system.

The word is the principal unit of the language, but it is extremely difficult to give a good definition of the word. Many scientists even consider it impossible. There are several problems connected with the definition of the word.

The first problem is the problem of the relation between the word and the objects or phenomena, which it names, and between the word and the concept. The word and the concept appear simultaneously. When people see a new object or phenomenon, they form a new concept, but concepts do not exist without words, they can be fixed in the mind of man only with the help of words, which name new objects or phenomena. Naming a new object or phenomenon people cannot choose any group of sounds they like. They must base the new name on the names already existing in the language, otherwise the new word would not be understood by other people. People name new objects and phenomena by one of their principal characteristics, e.g. teacher (one who teaches). People of different nations can take different characteristics for naming the same object. When the bulb was invented, the English called it by its form-bulb, the Russians called it лампочка by its resemblance to a lamp.

The expression of one of the characteristics of the objects in the word is generally called the inner form of the word or the motivation of the word. In some words the inner form or motivation is easily found, e.g. ice cream, fruitful, etc. In other words, it is difficult to discover the inner form as it has nearly disappeared, e.g. nightingale (O.E. nihttegale- the singer of the night, from galan-to sing). The inner form may be forgotten to such an extent that the usage of the word may become contradictory to the inner form of the word, e.g. Blackberries are red when they are green. The inner form of the word may be lost because of the simplification of the morphological structure of the word, e.g. woman, from wifman; lady (half-dige -one who kneads bread).

Sometimes when the inner form of the word is forgotten, people try to reconstruct it, e.g. cockney (an inhabitant of London). It is said the inhabitants of London had no idea of the life in the country and once a Londoner coming to the country exclaimed: "The horse is barking!" he was told that the horse neighs. Soon he cried: "The cock neighs!" Then he was called a cockney.

The inner form of borrowed words is unknown unless a whole group of words was borrowed. Sometimes trying to understand the inner form of the word people wrongly associate it with some other word. Such wrong association of words is called folk etymology, e.g. to surround is from Fr. Suronder (overflow), but it has changed its meaning under the influence of the word round; cutlet, (from Fr. cote-rib and the diminutive suffix-ette) was falsely associated with the verb to cut.

The second difficult problem connected with the definition of the word is the difference between the word and the word combination. Professor Smirnitsky, who wrote much on the problem, considers that the inseparability of all the parts of the word distinguishes it from the word combination, in which every word has its own grammatical forms. The unity of meaning also characterizes the word. The difference between a compound word and a word combination becomes clear if we compare the word a nobleman and the combination of words a noble man. The word has the following forms; nobleman, nobleman's, noblemen, noblemen's. In the word combination every word has its own forms; noble, nobler, noblest and man, men, mans, men's. The meaning of the compound is different from the meaning of the

word combination; a nobleman may not be noble. In nobleman, there is one stress at the beginning of the word, while in the word combination every word has its separate stress. We find the same in a blackboard and a black board.

The compound word pickpocket consists of two roots pick and pocket, but it cannot be said to consist of two separate words because it has one grammatical form. The element pick has not got a single grammatical of the verb, it cannot take any ending of the verb. Compare to pick somebody's pocket; in this case pick in as independent word that can take any form of the verb- he is picking, has picked, etc. In the word pickpocket pocket cannot be said to be singular, common case because those categories belong not only to the word pocket but also to the compound word. Pickpocket is a single whole; but to the completely compound word. Pickpocket is a single whole; but to pick somebody's pocket possesses separability and is a word combination.

The third problem connected with the definition of the word is the problem of the identity of the grammatical forms of the word. Some scientists as for example, the representatives of modern American school of descriptive linguistics, consider different grammatical forms of the word to be separate words, as, e.g. .pave, paves, paved, paving. The Soviet linguists consider pavement and forms of the paradigm of one and the same word.

The problem of the difference between polysemantic words and homonyms is also very complicated. Generally, the words connected by the central meaning, common to all the other meanings of the word are considered semantic variants of the same word and words of the same form, in which this semantic center either never existed, or is lost, are regarded as homonyms, e.g. box a wooden case, and box -a blow on the ear.

References:

1. Abercrombie D. Studies in Phonetics and linguistics. Oxford, 1965.
2. Akhmanova O.S. The theory of syntax in Modern linguistics. The Hague Paris, Mouton, 1968.
3. Benes E. On the two aspects of functional sentence perspective. In: Travaux Linguistiques de Prague III, Praha, 1968.

Orynbekova Bibinur Nurlybekkyzy

Master's student,

The Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,

Republic of Kazakhstan

Duisekova Kuliash Kerimbekovna

Doctor of Sciences in Philology,

The Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,

Republic of Kazakhstan

**FRAME STRUCTURE OF PHRASEOLOGICAL UNITS
(BASED ON THE KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES)**

Working at the intersection of many disciplines of science is becoming increasingly common in current research practice, with the goal of determining how the human brain is created, what processes it conducts, and how it perceives new and previously existing information. One of the paths of such linguistic research has become research into the details of the reciprocal interaction of language and cognitive processes.

Cognition of the world by the human mind, awareness and reinterpretation of the new while taking into account previously acquired experience, is a field of research that linguists, psychologists, philosophers, and logicians are actively working on and that remains appealing and inexhaustible for scientists, because it aims to observe and explain the human interpretation of the world, reality, real and unreal, interpreted and actual, the multidimensionality of knowledge encoded. As a result, frame modeling as a method of organising cognition has gained popularity.

Cognitive linguistics - the study of obtaining, storing, and processing information about the world and oneself through language – has been actively developed at the turn of two millennia, both overseas and in our nation. However, despite increased attention to cognitive analysis of lexical units (for instance works of I. M. Kobose, E. S. Kubryakova, M. V. Milovanova, I. S. Sternin, and others),

the linguocognitive approach to the analysis of phraseological units remains underdeveloped.

Charles Fillmore proposed frame semantics as a linguistic concept in the mid-1970s, which the author regards as a research program that provides a way to characterize the principles of creating new words and sentences, adding new meanings to words, and assembling the meanings of elements into a whole. C. Fillmore investigated frames as a technique of organizing experience and producing the semantics of understanding, seeing them as instruments for describing and interpreting linguistic material, believing that there is a link between linguistic units and frames.

First and foremost, I'd want to define frame in linguistics. Because most learners are perplexed by it. I was no exception. And I appreciated the way A. P. Babushkin expressed it in his work.

To address the issue of what a frame is and how it manifests in our awareness, examine names whose denotations no one has seen with their own eyes, but whose companions are deeply embedded in our mind. Consider the lexeme "paradise."

The evolution of depictions of paradise in Christian literature, iconographic, and folklore follows three lines: paradise is represented as a "garden," a "city," and "heaven." In this regard, two interacting processes must be noted: the picture of the "paradise garden," on the one hand, indicates the reality of consciousness processing of gardens that actually existed on Earth, cultivated by the hands of our distant ancestors. It's reasonable that people who lived in scorching climates, like as deserts, linked serenity and grace with oasis irrigated by flowing water.

The architects "held information" about paradise, as if they saw it with their "inner eye," and constructed "paradise" on earth in the image and likeness of the cognitive model that emerged in their heads. We have a strange vision of a concept-frame - a specific structure of knowledge representation - in front of us. After understanding what a concept frame is in general, it may be claimed that the lexeme "garden" itself exists in our awareness today as a comparable cognitive structure meaning "a piece of land filled with trees and shrubs."

According to frame theory, when confronted with a certain scenario, a person

extracts a "ready" frame from memory, allowing him to behave appropriately. The well-known statement "Theater begins with a hanger" provides us with a fragment of the "theatrical" frame, implying not only the presence of various theater premises (the primary one being a properly prepared auditorium), but also a stereotype of normal human conduct in the theater. A frame does not always indicate the "structure" of a "institutional" entity.

M. Minsky's work "Frames for the Representation of Knowledge" was the first to use the term "frame" in a scientific context. Significant contributions to the development of frame theory have also been made by Ch. Fillmore, J. An dorr, T. Hoffman, and a number of other scientists.

The frame explains what is usual and not typical for a certain culture. This is especially true in some instances of social contact. In turn, the use of the same stereotyped frame structure in different languages allows us to trace the idiosyncrasies of the national perception of the surrounding world, as well as the laws of ensuring specific traits and properties for every item.

Recently, frame modeling has been regularly brought to the study of phraseological units, where the slot, according to M. Alefirenka, "sets a certain parameter, a sort of place, which in the semantic structure of the phraseme may be filled with specific information."

The use of the idea of frame as a kind of meaning representation in connection to the analysis of phraseological units at the level of perception by native speakers appears to be promising. Frame properties such as the categorical principle of knowledge organization, the representation of knowledge about a typical, theoretically unified situation, a clearly structured hierarchical structure, and dynamic character will allow for a more in-depth analysis of the peculiarities of perception of various manifestations of the world around them and the person in it by native speakers of a particular language.

Scientists frequently notice frame modeling of phraseological units in the replication of dynamic and static logically ordered script components and in developing the properties of variation verbalization of invariant frame slots, which is the basis for phraseology construction. Phraseological units can verbalize a frame

model in a variety of ways, each of which represents a different frame model.

Phraseological units, a subset of vocabulary, are directly focused on a person and represent, first and foremost, the numerous processes of cognition by the living subject of the surrounding environment and himself in it. The phraseological unit has a high cognitive potential since it reflects a person's full cognitive experience. Experience, according to cognitive classics, is nothing more than a person's knowledge of stereotyped circumstances stored in consciousness in the form of predefined structures - frames. By frame, we mean a cognitive model of knowledge organization about a prototypical situation that organizes the conceptual space underlying the meaning of the phraseological units under consideration.

The phraseological units are the most obvious manifestations of national-cultural distinctiveness. Because they have deep historical origins and embody ancient meanings of human knowledge of the surrounding environment, these components comprise a conservative class of vocabulary.

A phraseological unit has enormous cognitive potential. It represents a person's whole cognitive (historical, synchronic, cultural, and linguistic) experience. Experience, according to cognitive classics, is nothing more than a person's knowledge of stereotyped circumstances stored in consciousness in the form of predefined structures - frames. A frame, according to M.Minsky, is a static, informative data structure required for the depiction of a stereotyped scenario.

A number of linguists, including T.Z. Cherdantseva, T.N. Fedulenkova, and V.N. Telia, highlight the unique function of phraseological units in representing a nation's view of the world.

Each natural language, according to Yu.D. Apresyan, represents a certain method of perceiving and conceptualizing the universe. The meanings represented in it establish a type of coherent system of perspectives that is enforced on all native speakers.

The following results were reached after analyzing phraseological units in English and Kazakh:

1. Food: The word "food" itself is present in the phraseological units of two languages. But the representation of this concept is already different. for the English

language, kitchen utensils are important – pots, pans, pots, cups, as well as the presence of the first course – chowder or broth and meat. In the Kazakh language, bakery products have always had a high value and were even considered sacred.

2. Labour: When we talk about work and labour in phraseological units in two languages, it plays a significant role and occurs frequently. The British, in particular, may be called the most "hardworking" country of seven terms connected to the notion of "work activity," three of which are the concept of "work" and three of which are the kind of activity.

3. Religion: The term "God" appears in two languages, and as its antipode in English, words such as "demon" and "devil" may be found. And "God" is portrayed as almighty and without defects in Kazakh phraseological units. Furthermore, the terms "angel" and "devil" are employed as antipodes.

4. Nature: Because Kazakhs have always been sensitive to the earth and environment, it is not unexpected that this frame is most prevalent in Kazakh proverbs. Essentially, these are terms that refer to various flora or natural events. The English language follows, with 5 terms regarding nature, three of which are related to the tree.

5. Family ties: Kinship ties are frequently employed in Kazakh phraseological units, which is not surprising. After all, our people place a high emphasis on family relationships. However, this issue is rarely addressed in English phraseological units.

6. Cognitive capacities: This frame is represented in large numbers by many parts of speech in Kazakh: stupid-smart, teaching, know, understanding, mind. In English, one word more: dumb, fool, mind, and knowledge.

The use of the frame category in the analysis of phraseological units is currently of particular interest in the field of phraseology, because the frame, as one of the elements of metalanguage, allows us to look at traditional problems of phraseological units from a new perspective and explore areas that have not yet been studied.

In our study, we seek to identify and explain the frame structure of phraseological units in a modern native speaker's everyday cognition.

There are a number of works in contemporary phraseology devoted to the investigation of the semantics of phraseological units based on indicators of linguistic consciousness and the determination of the degree of phraseological agnomy for the "typical" native speaker. However, as far as we know, no analysis of this topic has been performed within the context of the frame method. The use of the frame category in relation to the analysis of phraseological units at the level of their perception by native speakers, in our opinion, is quite promising, as it allows us to describe in greater detail the meaning of phraseology reflected in a native speaker's everyday consciousness, to identify cognitive signs relevant to informants in the perception of a specific phraseology, and to detect emerging changes in the meaning of a phraseological units.

References:

1. Realization of the frame technologies, working with text in learning language / Т.А. Kulgildinova, Sh. Zhubanova // Абылай хан ҚазХҚӘТУ Хабаршысы. "Педагогика" сериясы = Вестн. КазУМО и МЯ им. Аблай хана. Серия "Педагогические науки". – 2013. - № 1/2. - 93-97 pp.
2. Алефиренко Н.Ф. Когнитивно-семиологическая сущность фразеологизма // Проблема семантики языковых единиц в контексте культуры. М., 2006.
3. Бабушкин А. П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка, их личностная и национальная специфика.
4. Баранов А. Н., Добровольский Д. О. Аспекты теории фразеологии. М.: Знак, 2008. 656 с.
5. Болдырев Н. Н. Концептуальное пространство когнитивной лингвистики // Вопросы когнитивной лингвистики. 2004. № 1. С. 18-36
6. Губернаторова Н. Г. Фреймовый анализ фразеологизмов с соматическим компонентом
7. Ковшова, М. Л. Культурно-национальная специфика фразеологических единиц : когнитивные аспекты : автореф. дис. ... канд. филол. наук. М., 1996. 22 с.; Телия, В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М. : Языки рус. культуры, 1996 и др
8. Минский М. Фреймы для представления знаний. М., 1979
9. Соколова О. В. Семантика фразеологизмов: способы ее представления и динамика

Yerzhanova Meruyert Galymzhanovna

Master's student,

The Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,

Republic of Kazakhstan

Makhpirov Valeriy Uighurovich

Doctor of Sciences in Philology,

The Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages,

Republic of Kazakhstan

BINARY OPPOSITION “GOOD-EVIL” IN AMERICAN AND KAZAKH LINGUISTIC CULTURES

Binary opposition is a universal method for rationalizing the universe in which two opposing conceptions are considered at the same time, one of which asserts a given feature and the other rejects it. In contrast to many forms of intuition, it is regarded as an essential element of discursive reasoning. The concept of binary oppositions can be traced back to Plato's dialectic and Aristotle's formal logic. According to linguist N. S. Trubetsky, the phrase was coined in two oppositions: “good-evil” and “evil-good”. This is a binary opposition as it contains two terms, one of which negates an attribute and the other accepts it and vice versa.

In modern logic and philosophy, the relation of a binary opposition to reasoning is an important foundation.

In logic, a binary opposition is defined as the relation between two contradictory statements. In other words, “one of them is true” and “the other one is false”. It corresponds to the relationship between a set of contradictory attributes which are mutually exclusive. If we talk about “good”, then “evil” cannot be in the same claim. This condition means that only one term is able to be attributed to any given object (a person, building, country or organization). A typical example of such opposition is the dichotomy “good - bad”.

In the philosophy of language, a binary opposition is the relation between two

concepts which are mutually exclusive. They may be one thing, but never two things. Some examples are “white – black”, “husband – wife”, “small - large,” etc.

The goal of this study is to determine the linguistic and cultural aspects of the notions of the binary opposition “good” and “evil”. The article discusses good and evil as basic concepts in both the English and Kazakh minds, as well as a component of both linguistic cultures’ metaphoric worldviews. The study of significant notions such as "good/evil" in various cultural and linguistic communities requires comparing one's own socio-cultural behavioral stereotypes to those of other cultures, therefore increasing inter-ethnic understanding. The author focuses on the variations in substantive substance of cultural norms as well as the idiosyncrasies of objectification of the concept “good/evil” in English and Kazakh proverbs and sayings.

The quality of existence of an idea depends on whether such an idea is positive or negative, whether people prefer some options over others. In other words, the evaluative value given to something contains a certain property of nature which is regarded as absolute truth by the society. The study of cognitive mechanisms of speech activity using psycholinguistic approaches allows us to detect aspects of conceptualization of the world picture in different cultures. The importance of studying the binary opposition good/bad is linked to the possibility of discovering a complex of oppositional qualities at various levels in the modern linguistic consciousness of representatives of various linguistic cultures.

The primary categories of ethics and aesthetics, the central conceptions of moral consciousness, are good and evil. For many ages, the decision between good and evil has been one of the key philosophical and religious concerns, and the fight between them has been one of the main topics of world literature. The inner world of man is the arena for this conflict: “Evil originates where man does, in his spiritual realm. Any external act performed by a person is an expression of his or her inner good or evil.”

The lexicon-semantic categories “good” and “bad” represent a linguistic representation of a binary opposition. This positivism is manifested in a person's decisions, actions, and judgements. In general, the terms "good" and "evil" signify

positive and negative values. Simply put, for each individual, kind implies "good" and wicked means "bad". Good and evil must be distinguished in both a relative and absolute meaning. Under one situation, good is excellent, pleasant, useful, that is, valuable for the sake of something else, desirable for a given individual, in the circumstances, and in the other case, good is an expression of good, that is, value in itself and does not serve as a means to another purpose. In the second, absolute sense, good is a moral, ethical idea. It expresses the positive importance of facts or happenings with respect to the ultimate value—the ideal. The good is seen favorably as valuable and significant for human life and society. Goodness is what permits everything in the world, both alive and inanimate, to grow, reach cohesion, and accomplish fulfillment. Evil is something that ruins a person's and society's lives and well-being. Evil always annihilates, devastates, humiliates, suppresses, and destroys. It leads to fragmentation, isolation from one another, and death. The polar opposite of good is evil.

In the English worldview, good is fine, great, marvelous, superb, wonderful, valuable, positive, satisfactory, acceptable, favorable, exceptional, excellent, nice and super while evil is bad, corrupt, destructive, hateful, heinous, hideous, malevolent, malicious, nefarious, ugly, unpleasant, vicious, vile, villainous and wicked:

1. Set good against evil
2. Of two evils, it is always best to vote for the least hypocritical.
3. Money is the root of all evil
4. Many a good hanging prevents a bad marriage.
5. The love of evil is the root of all money.
6. The best things in life are free.
7. No news is good news.
8. The bad gardener quarrels with his rake.
9. A miss is as good as a mile.
10. The good lawyer knows the law, the clever one knows the judge.
11. One of the greatest labor-saving inventions of today is tomorrow.
12. A bad man in Zion City is a good man in Chicago.

13. You have to take the good with the bad.

14. Some families are like potatoes – all that's good of them is underground.

15. Good things come in small packages[15].

In the Kazakh worldview, the concepts of good (жақсылық)– charity (қайырымдылық), amnesty (рақымшылдық), kind (мейірімділік) and evil (зұлымдық)– bad (жамандық), cruel (қатігездік) and unpleasant (жағымсыз):

1. Арық атқа жал бітсе, жанына торсық байлатпас, Жаман адамға мал бітсе, қасына қоңсы қондырмас, қондырса да ондырмас.

2. Басыңа іс түскенде жақсы көмектесер, жаман күліп кетер.

3. Биік тауды алыстан көріп, түбіне барма, Жақсының атын естіп үйіне барма.

4. Биікке шықсаң көзің ашылады, Жақсымен сөйлессең көңілің ашылады.

5. Бітісі жаман қамысты, су ішінен өрт шалар, Туысы аман жігітті, түйе үстінен ит қабар.

6. Бір сынаған жаманды, екі қайтып сынама, Өлшеп-пішпей шамаңды, құр жаныңды қинама.

7. Бұқаның өзі қартайса да, өзі қартаймайды, Жақсының өзі қартайса да, көңілі қартаймайды.

8. Жақсы адам елдің ырысы, Жақсы сөз жанның тынысы.

9. Жақсы туса елдің ырысы, Жаңбыр жауса жердің ырысы.

10. Жақсы жатырқамайды, аңқау алдамайды, әңгі тыңдамайды.

11. Жақсыда жаттық жоқ, Жаманда жақындық жоқ.

12. Жақсы жерге жатсаң, жақсы түс көрерсің.

13. Жақсы көргенін мақтап жүрер, Жаман көргенін даттап жүрер.

14. Жақсы қартайса да, ақылынан танбас, Жаман ат қартайса да, жүрісінен танбас.

15. Жақсы кісінің ашуы - шай орамал кепкенше [14].

The category of compassion and mercy is essential to Al-ethical Farabi's beliefs. Because the scientist saw ethics as largely a science that helps one to discern between what is good and what is bad.

According to the philosopher V. A. Kanke, “good is the correct value of a deed,

an act. Being good comes with responsibilities. And the current definition of good is accountability.” “Good” and “evil” are linguistically malleable terms. They say things like: extremely nice, the best, incomparable, priceless, in abundance, great, most significant, and so on. It is also not difficult to construct chains of words that have the opposite meaning as bad.

Good and evil are ethical judgements of individual and collective behaviors, social phenomena, and connections made from the perspective of morality, according to the Kazakh people. Actions that a community (or a group) recognizes as moral and universal are referred to as good. On the other hand, evil is defined as an act that is regarded inhumane. The fact that good is a positive phenomenon and evil is a negative phenomenon is a sharper and clearer appraisal of good and evil. As a result, the human soul is always on the lookout for positive things. In the Kazakh people's traditional worldview, the concepts of "good and evil" become an eternal topic, with good taking precedence in Moral Affairs and life difficulties. This is what Millikozha zhyrau said so beautifully:

Good does not burn in the fire, does not drown,
 The diamond always lights up wherever it lies,
 Do good things if you can,
 And those who do good will not find Evil.
 (Жақсылық отқа күймес, суға батпас,
 Гауһар тас жарық қылмай жерде жатпас,
 Қолдан келсе етіңіз жақсылықты,
 Жақсылықты еткендер жаман таппас) [8].

At the same time, there are English proverbs emphasizing good's self-sufficiency, which “manifests itself in the fact that it does not require anything else and does not generate something else”.

Good incorporates connotations with a positive connotation in both language cultures and is viewed as a value. At the same time, evil is portrayed as an anti-value in both languages, a sin followed by punishment.

Thus, the ways in which proverbs express good and evil reflect the worldviews of the compared language cultures and may be described under the following

cultural codes:

– A spiritual and moral code indicating moral attitudes and ideals recognized in this culture's society;

– A theosophical code related to religious or cultural beliefs;

– A material code showing a person's notions about riches and poverty;

– A sensory code describing a person's inner emotional realm.

The proverbs of the English and Kazakh languages exhibit unity in the core of the notions of good/evil and distinctiveness in the extra assessments, judgements, and sentiments related to it that make up the concept's peripheral. Nonetheless, it should be acknowledged that, until cultural categories are split into universals and uniques, every notion is nationally particular. In the proverbs that depict the notions of “good” and “evil” we are not discussing facts of reality, but rather their judgement - positive or negative. The actual qualities of the reality influence the assessed value. As a result, there is a disparity in the content of cultural codes, which stems from variances in perception.

References:

1. Borgoyakova T.G. Associative field of binary opposition life/death in different linguocultures // Collection of scientific papers Sworld. Issue 1(13). Volume 14. 2015. pp. 58-63.
2. Dmitryuk N.V., Baigutova D.N., Mezentseva E.S. Reflection of the moral values of the Kazakh ethnos in the mirror of a free associative experiment // Questions of psycholinguistics. 2015. No. 1 (23). pp. 159-171
3. Good and evil as central ethical categories. Relativism and rigorism in their interpretation // Ethics and aesthetics. Ethical and aesthetic ideas // [http://www.m8 - bike.ru/dobro_i_zlo_kak_centralnye-5.html](http://www.m8-bike.ru/dobro_i_zlo_kak_centralnye-5.html)
4. Guboglo M.N. Binary oppositions in Gagauz culture: peacemaking and conflictogenic resources (lexico-semantic research) / Studies in applied and urgent ethnology. – M., IEA RAS, 2016. – Issue 254. – 64 p.
5. Hornby, A.S. (1974). oxford advanced learner's Dictionary of current english. oxford university Press.
6. Kazak tilinin sozdigi / Zhalpy ed.bask. T.Zhanuzakov. – Almaty: Dyke Press, 1998. - 324-b.
7. Kanke V.A. Fundamentals of philosophy: Studies for students of the environment. special studies. head. – M.: Logos; Higher School, 1999. – 288 p.

SCIENTIFIC PROGRESSIVE METHODS AND TOOLS

8. Suyinshieliev H. Kazakh adebiyetinin tarikhy. Okulyk. – Almaty: Sanat, 1997. – 928
9. Tileuberdiev B. Kazakh onomastikasyn ligvokconceptologiyalyk negizderi. – Almaty: Arys, 2007. – 90, 91-b.
10. Lyons D. Introduction to Theoretical Linguistics. Moscow: Progress, 1978. 543 p.
11. Leontiev A.A. Linguistic consciousness and the image of the world // Language and consciousness: paradoxical rationality. M., 1993. 16-21.
12. Murphy M.L. (2003). Semantic relations and the lexicon: antonyms, synonyms and other semantic paradigms. cambridge: cambridge university Press.
13. Paradis C., Willners C., Jones S. (2009). good and bad opposites. using textual and experimental techniques to measure antonym canonicity // the Mental lexicon. John Benjamins Publishing company, 380-429.
14. <https://stud.kz/makal-matelder/list/8/3>
15. <https://proverbicals.com/american/>

Рахмонзода Нуруншохи Довудшох

к.ф.н., ст. преп. ТНУ

Республика Таджикистан

ЯВЛЕНИЕ АББРЕВИАЦИИ В МЕДИЦИНСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ

Аннотация. Статья посвящена исследованию одной из самых развивающихся терминологических подсистем медицинской терминологии - аббревиатуре. В медицине появляется много новых научных понятий и терминов, многие старые претерпевают те или иные изменения, что дает возможность наиболее полно и наглядно проследить на материале медицинской терминологии тенденции развития и пути ее формирования, законы языковой номинации. Рассмотрены структурные типы образования сокращенных слов, различные модели их образования, некоторые особенности перевода аббревиатур и сокращений медицинских терминов. В медицине появляется много новых научных понятий и терминов, многие старые претерпевают те или иные изменения, что дает возможность наиболее полно и наглядно проследить на материале медицинской терминологии тенденции развития и пути ее формирования, законы языковой номинации. Проблема аббревиации привлекает все большее внимание лингвистов. Широкое использование самых различных сокращений - это своего рода ответ языка на происходящую в мире научно-техническую революцию. Информативная емкость сокращений, удобное и легкое их произношение и запоминание, особенно акронимов, способствуют частотности их использования в различных областях науки и возникает необходимость их лингвистического исследования. Аббревиация стала в последнее время одним из наиболее продуктивных способов пополнения словарного запаса многих языков.

Ключевые слова: язык, аббревиатура, терминология, медицина, медицинский текст, сокращенный.

Знание языков, как в практическом, так и в теоретическом аспекте, обогащает духовный мир человека. Именно наука является одним из факторов успешного овладения языком, развития образования, совершенствования системы подготовки кадров. Президент Республики Таджикистан отмечает: “Наука должна стать средством, силой, движущей вперед развитие общества” [8]. Наука о языке, в том числе является отдельной наукой, который занимается проблемами языковых единиц, в число которых и входит

сокращенные слова.

Аббревиация или сокращенное слово является одним из основных источников пополнения словарного запаса языка наряду со словообразованием, словосложением, конверсией, особенно в области терминологии. Сокращение – это процесс уменьшения числа фонем или морфем слов или словосочетаний в языке без изменения их лексико-грамматического значения или категории, в результате которого появляется новая номинативная единица или вариант исходной единицы. В современных языках мира на данном этапе развития наблюдается тенденция использования сокращенных единиц в различных сферах человеческой деятельности. Такая тенденция связана с тем, чтобы избежать длинных и громоздких сложных слов и словосочетаний, а также стремлением к экспрессии и экономии языковых средств. [4, 35].

В трудах ученых Д.С. Лотте, А.А. Реформатского, С.В. Гринева, В.С. Гусятинской, Л.А. Капанадзе, А.В.Суперанской и других были заложены общие теоретические основы современного терминообразования. Изучение терминов становится важным аспектом в современной лингвистике в исследовании проблем становления терминологии. Термины, созданные на основе аббревиатуры, являются особенно интересными для анализа.

«Аббревиатура – (от итал. *abbreviatura* < лат. *brevis* – краткий, короткий) – существительное, образованное из усеченных отрезков слова, из таких же отрезков в сочетании с целым словом, а также из начальных букв или звуков слов, составляющих данное образование» [1, 23].

Стремление к речевой экономии является одним из главных законов развития языка, и терминология медицины не является исключением. В настоящее время наблюдается стремительный темп развития медицинских технологий, и медицинская терминология пополняется новыми наименованиями, при этом используются различные языковые источники. Особенно велик прирост названий для новых способов медицинского обследования и диагностики, а также в динамично развивающихся отраслях медицины, таких как кардиохирургия, нейрохирургия, иммунология,

фармация и другие, вследствие чего возникают новые лексические единицы, в том числе и аббревиатуры. Необходимость создания новых терминов в свою очередь также неизбежно привела к такому словосочетанию как «аббревиатурный взрыв», т.е. к появлению в медицине огромного числа профессиональных сокращений и аббревиатур. Приведем примеры сокращенных медицинских терминов: *ЦНС* - *центральная нервная система*, *ЖКТ* – *желудочно-кишечный тракт*, *ЯБЖ* – *язвенная болезнь желудка*, *СКП* - *санитарно-карантинный пункт*, *ССЗ* - *сердечно-сосудистые заболевания*, *ЧСС* – *частота сердечных сокращений*, *ХСН* - *хроническая сердечная недостаточность*, *УЗИ* - *Ультразвуковое исследование*, *УВЧ* - *Ультравысокая частота (физиотерапевтическая процедура)*, *УФО* - *Ультрафиолетовое облучение (физиотерапевтическая процедура)*, *СХБ* - *синдром хронической боли*, *СХУ* - *синдром хронической усталости*, *ХОБЛ* - *хроническая обструктивная болезнь лёгких*, *ТГВ* - *тромбоз глубоких вен*, *ТИА* - *транзиторные ишемические атаки*, *БГКП* - *бактерии группы кишечных палочек*, *ВБН* – *вирус болезни Ньюкастля*, *ВВЗ* - *вирус Варицелла-Зостер*, *ТОРС*, *SARS* – *тяжёлый острый респираторный синдром (severe acute respiratory syndrome) или атипичная пневмония*, *ТПЗ* – *тифопаратифозные заболевания*, *ХАГ* - *хронический активный гепатит*, *ХВН* - *хроническая венозная недостаточность*, *ХПН* - *хроническая почечная недостаточность*, *хроническая печёночная недостаточность*, *ЦПД* - *церебральное перфузионное давление* и др.

Аббревиатуры встречались еще в древнегреческих текстах, однако «наибольшее распространение получили в двадцатом веке, после так называемого информационного взрыва. Известно, что аббревиатуры не имеют ни корня, ни аффиксов, т.е. они не имеют грамматических элементов, характеризующие слово как языковую единицу, а это значит, аббревиатура с формальной стороны не является обычным словом. Другой особенностью сокращённых слов в том, что в аббревиатурах за каждым звуком-буквой кроется значение целого слова. Проблема связи звучания и значения аббревиатур рассматривается учеными по-разному и есть разное решение для

различных видов сокращений, но наиболее спорной она является при изучении аббревиатур [4, 36].

С помощью аббревиатур создаются термины особой структуры, которые являются «продуктом вторичной номинации исходной формы слова или словосочетания. Свойства новой единицы уникальны и не повторяются в своей совокупности ни у одной другой лингвистической единицы.

Акронимы (acronyms) - это сокращения, которые, читаются и воспринимаются как обычные лексические единицы. Акронимы образуются из разных сочетаний букв (из первых букв, от первых нескольких с последней и др.) [6, 111].

Как особый способ словообразования выделяются две структурные типы сокращенных слов:

1) усеченные слова/усечения (clippings) типа *Abs.* – *Отсутствует*, *Биомаркер* (биологический маркер) *В-лимфоциты*, *В-лимфоциты*, *С-реактивный белок*, *T 1/2* - период полувыведения;

2) буквенные/инициальные аббревиатуры: *ЛС* - лекарственное средство, *АД* - артериальное давление, *СПИД* - синдром приобретённого иммунодефицита, *ИВЛ* - искусственная вентиляция лёгких и др.

Самый распространенный тип сокращения в исследуемой предметной области – буквенные сокращения. С помощью аббревиатурного способа создаются англоязычные термины, которые становятся языковыми универсалиями и функционируют в различных языках мира. В исследуемой предметной области таковых около 3%. Вот некоторые из них: *c* (*calorie*) – калория, *ca* (*circa*) – приблизительно, и т.д.

Наш анализ медицинской терминологии показывает, что буквенная аббревиация представлена шестью типами:

1. Однозначные сокращения: *К* - аутосомное доминантное наследование, *р* - аутосомное рецессивное наследование, *N* - связанное с X-хромосомой наследование, *Д* - минутный диурез;

2. Двухзначные сокращения: *КТ* - компьютерная томография, *ИМ* - инфаркт миокарда, *КФ* - Классификация Ферментов, *ЛС* - лекарственное

средство, АД - артериальное давление, РФ - ревматоидный фактор и др.;

3. Трехзначные сокращения: *CoV* (*CoV*) – коронавирус, *ИВЛ* – искусственная вентиляция лёгких, *ANS* (*autonomic nervous system*) – вегетативная нервная система, *CVS* (*cardiovascular system*) – сердечно-сосудистая система, *DNA* (*deoxyribonucleic acid*) – ДНК.

4. Четырёхзначные сокращения: *СПИД* - синдром приобретённого иммунодефицита, *БПВР* - блокада передне-верхнего разветвления - блокада сердца, *SARS* – тяжёлый острый респираторный синдром (*severe acute respiratory syndrome*) или атипичная пневмония, *ЭГДС* – эзофагогастродуоденоскопия, *ЭДТА* - этилендиаминтетрауксусная кислота, *ЛПНП* - липопротеиды низкой плотности, *РЭМА* – реакция энзим-меченых антител и др.;

5. Пятизначные сокращения: *ЭхоКГ* - Эхокардиография (ультразвуковое исследование сердца), *АБ2ГП* - антитела к бета-2 гликопротеину, *ЛПОНП* - липопротеиды очень низкой плотности, *ВЗОМТ* - воспалительные заболевания органов малого таза, *АТтТГ* – антитела к тканевой трансглутаминазе, *ТІМІ 0* – отсутствие антеградного кровотока, *ТІМІ 1* – частичное просачивание контраста ниже точки окклюзии, *ТІМІ 2* – контрастирование сосуда с замедленным наполнением дистального русла, *ТІМІ 3* – нормальный кровоток;

6. Семизначные сокращения: *ЧПЭхоКГ* - чреспищеводная эхокардиография.

Следует отметить, что употребительность приведенных типов неодинакова. Двухзначные и трехзначные сокращения являются наиболее распространенными в медицинской терминологии (2,8% из 3%).

При подготовке информации, которую следует представить в медицинском справочнике, особое внимание следует обратить на структуру терминологических единиц для того, чтобы они не затрудняли понимание медицинского текста. Все чаще это влечет не создание новых терминов, а подбор и адаптацию текстов, которые уже доказали свою эффективность в научно-популярной литературе.

Без помощи специалиста-языковеда не всегда удастся предугадать, как в данном учебнике будет воспринят тот или иной терминологический посыл. Научные исследования показывают, что в силу своей специфики медицинский текст и термин почти никогда не удастся перевести дословно, поскольку в этом случае текст теряет смысл и силу воздействия. Иногда текст, который заставляет задуматься жителей одной страны, может вызвать недоумение и даже гнев в других странах.

Поэтому при переводе медицинских текстов обязательно нужно учитывать традиционные национальные и социальные особенности, стереотипы поведения конкретной аудитории, что в полной мере удалось сделать автору исследуемого медицинского справочника.

Распространение аббревиатур связано с появлением в реальной действительности сложных денотатов, требующих для своего обозначения словосочетаний или сложных слов [**Помилка! Джерело посилання не знайдено.**]. Функция найденных аббревиатур (3%) в медицинском справочнике состоит в более экономном выражении мысли и устранении избыточности информации. В аббревиатурах информация передается меньшим числом знаков, поэтому «емкость» каждого знака больше, чем в соответствующих исходных единицах, что дает основание рассматривать аббревиацию как один из видов оптимизации речевого сообщения.

Проблема аббревиации привлекает все большее внимание лингвистов. Широкое использование самых различных сокращений - это своего рода ответ языка на происходящую в мире научно-техническую революцию. Информативная емкость сокращений, удобное и легкое их произношение и запоминание, особенно акронимов, способствуют частоте их использования в различных областях науки и возникает необходимость их лингвистического исследования. Аббревиация стала в последнее время одним из наиболее продуктивных способов пополнения словарного запаса многих языков.

Список источников:

1. Антрушина Г.Б., Афанасьева О.В., Морозова Н.Н. Лексикология английского языка:

- Учебное пособие для студентов. – 3-е изд., стереотип. – М.: Дрофа, 2001. – 288 с.
2. Гринев С.В. Методические основы медицинского терминоведения (состояние и перспективы) / С.В. Гринев. - М., 1989. – 240 с.
  3. Гусятинская В.С. Проблемы эволюции спонтанного терминогенеза (формирование греко-латинской и русской медицинской терминологии в сопоставительно-историческом аспекте): Автореф. дис. . докт. филол. наук. -М., 1998. 38с.
  4. Дададжанова И.Б. Способы образования сокращений демографической лексики в английском и таджикском языках. // Вестник Таджикского национального университета № 4/5(180) серия филологических наук. - Душанбе, Сино, 2016. - С. 35-40.
  5. Капанадзе Л.А. О понятиях «термин» и «терминология» // Развитие лексики современного русского языка. М., 1965. С.75 – 86.
  6. Львовская З.Д. Теоретические проблемы перевода. - М, 2005. - с. 111.
  7. Лотте Д.С. Образование системы научно-технических терминов // Основы построения научно-технической терминологии М., 1961.
  8. Рахмон Эмомали. Язык является одним из основных источников национальной независимости и важным фактором формирования нации. Выступление Президента Республики Таджикистан по случаю Дня языка, 21 июля 2007 года.
  9. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология? // Вопросы терминологии. М., 1961. С. 49 – 51.
  10. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: вопросы теории / Отв. ред. Т. Л. Канделаки. 5-е изд. М.: Либроком, 2009. 248 с.
  11. Baldwin Yu. Англо–русский медицинский словарь и русско–английский медицинский словарь. Downloaded by [United Nations International Childrens Emergency Fund] at 03:36 01 November 2017.

Сокіл Богдан Миколайович

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українського прикладного мовознавства

Львівського національного університету імені Івана Франка,

Україна

АКЦІОНЕРНЕ ТОВАРИСТВО «ДНІСТЕР» ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ В СУДІВНИЦТВІ

У 1848 році галицькі українці активізували своє політичне життя, скориставшись тим, що вони проживали в державі, Конституція якої дозволяла громадянам об'єднуватися в різні політичні та громадські організації.

У § 11 «Начерку (проекту) основних прав» було гарантовано право жителям австрійської держави на збори. Там, зокрема, сказано: *ОбывателѢ ракъскѣ мають право мирно и безъ орѣжа згромаджѣватисЯЯ»*

Начеркъ (проектъ) правъ основныхъ . Зоря Галицька. 1849. Ч. 13. С. 2

Українці створили чимало різноманітних товариств, зокрема, перше політичне товариство «Головна Руська Рада», просвітнє товариство «Руська Матиця», «Народний Дім», руський театр, згодом – бурси для молоді, Товариство «Просвіта», Товариство НТШ, «Народна Торгівля», позичкові каси, інститути для дівчат тощо.

Окрім цього, галичани хотіли заснувати власне українське товариство, яке би займалося їхніми економічними інтересами.

У ЛьвовѢ, дня 2 н.ст. липня 1892. ДѢло. 1892. Ч. 139. С. 1

У серпні 1892 року таке товариство було створено, а вже 7 грудня того ж року Міністерство справедливості видало розпорядження, у якому офіційно дозволили українцям концесію на створення товариства «взаимныхъ обзпечень вид вогню під назвою «Дністер».

Товариство взаимныхъ обезпечень Одъ огню поДъ назвою «ДнѢстеръ». ДѢло. 1892. Ч. 283 С. 1.

Як тільки стало відомо про створення податкового акціонерного

товариства, польська спільнота почала протестувати. Поляки висловлювали різні аргументи, зокрема:

а) окреме українське податкове товариство матиме політичний напрямок, тому немає жодної потреби його створювати;

б) таке товариство вже існує в Кракові і воно на справедливих засадах надає позику українському населенню;

в) поляки намагалися звинуватити українське товариство у сепаратизмі. Вони стверджували, що оскільки нагромадження капіталу відбуватиметься тільки за рахунок місцевого населення, то діяльність товариства буде обмежена лише територією Східної Галичини.

Руске товариство убезпечень «Днѣстеръ». Дѣло. 1892. Ч. 266 С. 2.

Товариство «Дністер» зібрало 118 фактів як доказ того, що ц.-к. суди в Східній Галичині не дотримуються цісарських постанов та міністерських розпоряджень, які були видані від 1852 року на користь української мови. Таке систематичне ігнорування прав української мови зміцнює антагонізм між двома народами в краю і є причиною національної боротьби між ними.

Товариство «Дністер» у листі до газети «Діло» подає ті скарги, у яких описує нехтування української мови цісарсько-королівськими судами Східної Галичини. Товариство стверджувало, що порушення прав української мови мітило не спорадичний характер, а систематичний

Товариство пропонувало порушити публічно також і питання використання української мови і в Західній Галичині, тобто у сфері діяльності Вищого суду у Кракові, оскільки там суди не приймають ані подань українською мовою, ані українських документів, лише вимагають їх польською або німецькою.

Непошанованє прав руского языка. Руслан. 1898. Ч. 132. С. 2.

Товариство наголошувало, що видаючи кредити в різних повітах, які належать до округу цісарсько-королівського краєвого суду у Львові переконалося, що повітові суди не дотримуються законних постанов і розпоряджень Міністерства судівництва щодо вживання української мови та письма у спілкуванні з українським населенням.

Усі 118 порушень було поділено тематично, відповідно до подань у суді, а саме:

I. На подання про інтабуляцію права взаємного кредиту для суми позичкової Товариство «Дністер» отримало підтвердження доконаної інтабуляції (клявзуля табулярна) польською мовою, хоча подання було українською.

Зажаленє тов. «Дністер» по причині непошанованя прав руского языка і письма. Руслан. 1898. Ч. 133 С. 2.

II. Польською мовою були засвідчені підписи, зроблені українською мовою.

Окрім того товариство наголосило, що не тільки порушення прав української мови відбувається в листах та в актах, але й вписи до ґрунтових книг не виконують цісарсько-королівські суди українською мовою, хоча подання інтабуляційне внесено по-українськи.

Зажаленє тов. «Дністер» по причині непошанованя прав руского языка і письма. Руслан. 1898. Ч. 134. С. 2.

III. На подання про інтабуляцію українською мовою і письмом суд видав ухвалу польськими буквами у трьох випадках.

IV. Навіть на позов товариства «Дністер» українською мовою суд видав резолюцію польською мовою і польським письмом.

Товариство «Дністер» внесло до Президії вищого краєвого суду у Львові скаргу на ці повітові цісарсько-королівські суди, у якій просило зобов'язати повітові суди виконувати чинні закони та розпорядження щодо вживання української мови в судівництві.

Зажаленє тов.«Дністер» по причині непошанованя прав руского языка і письма. Руслан. 1898. Ч. 134. С. 2.

Вищий краєвий суд надіслав відповідь, у якій погодився з Товариством «Дністер» і приказав підлеглим судам вживати українську мову в судочинстві. Але суди не виконували припису Вищого краєвого суду і Товариство «Дністер» змушене було ще двічі звертатися зі скаргою.

Якщо перша скарга охоплювала 28 судів, друга – 24, то третя – 55 з 201

випадком надуживань. Отже, жодного покращення не було, а навпаки суди абсолютно не зважали на рішення як центрального уряду, так і місцевого.

Руска мова в урядах. Руслан. 1900. Ч. 276 С. 3.

Вищий краєвий суд знову нагадав підлеглим судам про необхідність дотримання та виконання обов'язкових приписів щодо української мови, але так і не спромігся видати розпорядження, яке би охоплювало всі суди Східної Галичини.

Список джерел:

1. Начеркъ (проектъ) правъ основныхъ. *Зоря Галицька*, 1849. Ч. 13. С. 2
2. У Львовѣ, дня 2 н.ст. липня 1892. *Дѣло*, 1892. Ч. 139. С. 1
3. Товариство взаимныхъ обезпечень ѡдъ огню пѡдъ назвою «Днѣстеръ». *Дѣло*, 1892. Ч. 283 С. 1.
4. Руске товариство убезпечень «Днѣстеръ». *Дѣло*, 1892. Ч. 266 С. 2.
5. Непошанованє прав руского языка. *Руслан*, 1898. Ч. 132. С. 2.
6. Зажаленє тов. «Дністер» по причині непошанованя прав руского языка і письма. *Руслан*, 1898. Ч. 133 С. 2.
7. Зажаленє тов. «Дністер» по причині непошанованя прав руского языка і письма. *Руслан*, 1898. Ч. 134. С. 2.
8. Руска мова в урядах. *Руслан*, 1900. Ч. 276 С. 3.

Сокіл Богдан Миколайович

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри українського прикладного мовознавства

Львівського національного університету імені Івана Франка,

Україна

ОСВІТНЯ КОМІСІЯ І ПИТАННЯ ШКІЛЬНОГО МОВНОГО ЗАКОНУ ДЛЯ НАРОДНИХ ТА СЕРЕДНІХ ШКІЛ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ

У світі, мабуть, немає жодного такого народу, як український, з такою трагічною долею мови.

Після розпалу у 1772 р. Польщі Східна Галичина увійшла до складу Австро-Угорської монархії як окрема адміністративно-територіальна одиниця. Центральний уряд у Відні гарантував галицьким українцям, як і всім іншим народностям держави, право розвивати свою народність та плекати рідну мову.

Поляки не втрачали надії відродити Польщу у колишніх її кордонах. Вони добре розуміли, що для цього необхідно ополячити українських галичан, адже саме мова як ідентифікатор народності була великою перешкодою для здійснення їхньої мети.

Скориставшись з того, що фактично усі посади в місцевих урядах Східної Галичини посідали або етнічні поляки, або ополячені українці, українську мову поступово витісняли з ужитку. В усіх урядових інституціях переважала польська мова. Українську мову вживали переважно священники греко-католицького обряду та сільські жителі. Навчали нею також у народних школах, які утримувала громада за власний кошт. Ті школи з українською мовою і були на той час осередками українства, а тому їхнє існування необхідно було якщо не заборонити, то хоча б обмежити.

Місцеві урядники не мали підстав та можливості вплинути на навчання в народних школах, оскільки на території Східної Галичини були чинними розпорядження та постанови центрального уряду. Відповідно до них кожна народність в Австрійській державі мала право навчати дітей рідною мовою.

Однак у 1861 р. для місцевих урядників така нагода трапилася – центральний уряд заснував у Львові Галицький сейм. З перших днів серед українських та польських послів відбувалися гострі суперечки щодо мовного питання. Польська сеймова більшість не доручила освітній комісії підготувати проєкт мовного закону про викладову мову в народних та середніх школах. Комісія підготувати такий проєкт і на засіданні Галицького сейму наприкінці 1866 – початку 1867 рр. голова освітньої комісії Є. Черкавський запропонував його на розгляд депутатів.

Перед оголошенням власне проєкту закону про викладову мову в народних та середніх школах Є. Черкавський зачитав звіт освітньої комісії, у якому коротко назвав підстави, які стали причиною підготовки того документа.

У звіті доповідач назвав кілька розпоряджань центрального уряду у Відні, які стосувалися мовного питання у шкільництві, наголосивши, що усі ці розпорядження запроваджували у школах Східної Галичини лише німецьку мову як викладову. Однак, було зазначено, що в майбутньому українська мова зможе замінити німецьку в шкільництві, але за однієї умови: українська мова має належним чином поширитись та вдосконалитися.

Поляки дивували, що у тих розпорядженнях нічого не йшлося про польську мову як викладову у Східній Галичині, і наголосили, що не ватро оминати польську народність в краю. Єдиною уступкою для поляків у тих розпорядженнях було заснування 4 початкових класи при другій Львівській гімназії з польською мовою навчання. Згодом ті класи, відповідно до постанови цісаря від 21.10.1856 р. було реорганізовано в окрему гімназію імені Франца Йосифа.

У звіті зазначалося, що поляки незадоволені такою ситуацією з викладовою мовою у шкільництві Східної Галичини, тому запропонували власний законопроєкт про викладову мову в школах. Відповідно до нього в школах Східної Галичини викладовою мовою мала бути лише польська, у той час як українською могли вивчати лише релігію та українську мову і літературу.

Після прочитання звіту відбулися дискусії: поляки Л. Борковський та З. Савчинський підтримали пропозицію запровадити польську мову як викладову в шкільництві Східної Галичини, а українські послы Я. Шведицький та С. Качала були проти. Українські послы залишали залу засідань, але, незважаючи на відсутність кворуму, було вирішено на наступній сесії ухвалити той проєкт.

Отже, незважаючи на аргументи українських послів, більшість Галицького сейму вирішила на наступному засіданні прийняти мовний закон про викладову мову у народних та середніх школах.

Список джерел:

1. Рускій Правотарь Домовый або кождому доступне поянсене въ якій способъ кождый при грамотахъ правныхъ всякого рода самъ заступатись и потрѣбни письма якъ поданя, просьбы и т. и. и т. и. безъ помочи адвоката зо повною силою правною спорядити може / Уложили Василь Лукичъ и Юліанъ Семигоновскій. Львів, 1885. С. XIV.
2. Сокіл Б. Мовний закон для народних та середніх шкіл в Галичині 1867 року та дискусії навколо нього // Наукові записки. Серія «Мовознавство». Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Тернопіль, 2016. С. 101–109.
3. Сокіл Б. Українська мова в галицьких народних школах за часів Австро-Угорської монархії // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. пр. Харків, 2016. Вип. 42. С. 189–197.
4. Росправи надъ справозданіємъ комиссії едуаціейной о проектѣ Выдѣла краевого до устава о языцѣ выкладовомъ въ школахъ людовыхъ и середннихъ. *Слово*. 1867. Ч. 3. С. 2–3.
5. Росправи надъ справозданіємъ комиссії едуаціейной о проектѣ Выдѣла краевого до устава о языцѣ выкладовомъ въ школахъ людовыхъ и середныхъ, отбывшімся на 36-омъ засѣданіи Львовского сойма дня 19(31) Дек. 1866 г. *Слово*. 1867. Ч. 4. С. 3.
6. Росправи надъ справозданіємъ комиссії едуаціейной о проектѣ Выдѣла краевого до устава о языцѣ выкладовомъ въ школахъ людовыхъ и середныхъ, отбывшімся на 36-омъ засѣданіи Львовского сойма дня 19. (31.) Дек. 1866. *Слово*. 1867. Ч. 5. С. 2–3.
7. Росправи надъ справозданіємъ комиссії едуаціейной о проектѣ Выдѣла краевого до устава о языцѣ выкладовомъ въ школахъ людовыхъ и середнихъ отбывшіяися на 36-омъ засѣданіи Львовского сойма дня 19 (31.) Дек. 1866 . *Слово*. 1867. Ч. 6. С. 2–3.
8. Дописи. Отъ русского озера. (О языцѣ выкладовомъ въ школахъ. *Слово*. 1867. Ч. 6. С. 1–2.

Хайдаров Чавохир Ботирович

магистрант второго года обучения

кафедры перевода и грамматики английского языка,

факультета иностранных языков,

ГОУ «Худжандского государственного университета

имени академика Бободжона Гафурова»,

Республика Таджикистан

О НЕКОТОРЫХ СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТЯХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

Как известно, в грамматической науке, в языках выделяется две основные, т.е. знаменательные части речи, которыми являются имя существительное и глагол. В классификации Аристотеля (IV в. до н. э.) «имя» включает в себя и существительное и прилагательное, так как в греческом языке эти разряды слов имели общую систему склонения. Эти разряды слов по грамматическим признакам не представляли две разные классы, а относились к одному классу слов [3, 126].

Далее появились более дробные классификации, где кроме имени существительного, глагола и союза выделялись причастие, наречие, местоимение, предлог и артикль. В данных разрядах слов принимались во внимание морфологические признаки данных слов, такие как наличие словоизменительных форм – склонение, спряжение, наличие форм числа у имени, форм времени у глагола и т.п., а также содержание – обозначение словом предмета, действия и т. д.

Во многих классификациях частей речи современного английского и русского языков, в основном, выделяются четыре основных класса знаменательных слов это – существительное, прилагательное, глагол и наречие, а также служебные слова – союзы, предлоги, частицы, артикли, различные вспомогательные слова и т. д.

По мнению В. Гуревича, для отграничения знаменательных частей речи, главным образом принимаются во внимание такие критерии как

семантические особенности, т.е. значение класса слов, морфологические особенности, т.е. грамматические формы и категории слов, а также синтаксические особенности – функции слова в предложении и его сочетаемость с другими словами. Во всех индоевропейских языках прилагательное выделялось как часть речи [3, 128].

В общем следует заметить, что классификация частей речи в системах английского и русского языков совпадают, хотя и наблюдаются частичные расхождения в ряде классов слов. В частности, в связи с более аналитическим характером английского языка и слабо развитой системой аффиксов, противопоставление знаменательных частей речи базируется на морфологических особенностях (как в русском языке, где преобладают синтетические формы), а также на синтаксических показателях.

В данной статье остановимся на рассмотрении семантических особенностей прилагательного в английском и русском языках.

Прилагательное является и лексическим, и семантическим классом предикатных слов, которые обозначают непроцессуальную характеристику или свойство предмета, события или же другого признака, который обозначен именем существительным. Прилагательное обнаруживает качественную характеристику предмета, вне его отношения к другим предметам, событиям или признакам. Также можно отметить, что прилагательное выражает относительное свойство, которое выражает такую особенность предмета как его отношение к другому предмету, к другому признаку или же событию [5, 398].

Прилагательное как знаменательная часть речи не являясь универсальной категорией может составлять класс слов, которые по сравнению с другими морфологическими и синтаксическими классами слов более или менее специализированы. Прилагательное во многих языках не выделяется как отдельная часть речи, и имеет свои как морфологические, а также и синтаксические признаки [5, 397].

Как правильно отметил В.В. Виноградов понятие качества выражается семантической основой прилагательного. В семантике прилагательного

преобладает признак качества, которое легко развивает качество *семь*, например, «деревянный стул» - «деревянная походка». Прилагательное сочетается с денотатами с помощью определяемого им существительного и само по себе не может иметь денотат. Объемом понятий прилагательного является область предметов или событий, которые обладают соответствующими характеристиками, где иногда говорят и о денотации прилагательного как об области признаков, которые присущи соответствующим ему предметам [2, 397].

По значению прилагательные крайне неодинаковы их классификации разнообразны и опираются как на значения самих прилагательных, так и на свойства денотатов, к которым относятся признаки, а также на возможности усиления признака, сочетаемости с разными видами наречий и т.п. Выделяются оценочные прилагательные: «хороший» - «плохой», прилагательные определяющие параметр: «низкий» - «высокий»; прилагательные формы, цвета и т.д. [5, 397].

В словарях (ЛЭС) выделяют также прилагательные, которые обозначают свойства вещей, воспринимаемые чувствами, физические качества людей и животных и внутренние, психологические свойства, постоянные качества и временные состояния. По-видимому, универсальным также является разграничение прилагательных на качественные и относительные. Качественные прилагательные считаются «классическими» предикатами, т.к. они не включают никаких других сем, кроме предикативных [5, 398].

Значение качественного прилагательного разнообразно, так как оно мало делится на семы, которые характеризуются подвижностью в зависимости от содержания денотата, к которому относится признак, и имеет тенденцию к отрыву от денотата и сдвигу в соседние семантические зоны, ср., например, «печальный пейзаж», «печальное настроение», «печальное выражение лица», «печальный результат», «печальное происшествие» и т.д. [1, 12].

Значение относительного прилагательного другое: это отношение, устанавливаемое между предметом или признаком и другим предметом, признак которого выражается прилагательным. Значение относительного

прилагательного представляет собой сложную признаковую структуру, которая соотносится структурой исходного слова. Относительное прилагательное не имеет центрального признака, который может градуироваться, поэтому оно не имеет степеней сравнения и не сочетается с интенсификаторами. Если относительное прилагательное выражает качество, то его значение преобразовывается, т.е. качественный признак выдвигается на первый план, а другие признаки ослабевают.

Таким образом можно сказать, что прилагательное выражает или качественную особенность предмета, или же относительную, которая обозначает признак предмета через его отношение к другому предмету или признаку. Для данной работы, особый интерес представляет семантика относительных прилагательных, т.е. это отношение между предметом и другим предметом.

Таким образом, это может служить предпосылкой того, что в английском языке существительное называет предмет, который обозначает признак предмета и может выполнять функции прилагательного.

Список источников:

1. Арутюнова, Н.Д. Тождество или подобие? / Н.Д. Арутюнова // Проблемы структурной лингвистики. –М.: Наука,1981. – С. 3–22.
2. Виноградов В.В. Русский язык М.-Л. 1947.
3. Гуревич В.В. «Теоретическая грамматика английского языка. Сравнительная типология», Москва,2004г.
4. Иванова И.П., Бурлакова В.В., Почепцов Г.Г. «Теоретическая грамматика современного английского языка», Москва, 1981г.
5. Лингвистический Энциклопедический Словарь под редакцией Ярцева В.Н.,2005г.
6. Щерба Л.В. Преподавание иностранного языка в средней школе: Общие вопросы методики / Под ред. проф. И.В. Рахманова. – М.: Высшая школа, 1974. – 112 с.

Юсікова Олена Віталіївна

кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу діалектології

Інституту української мови НАН України, Україна

ВАРІАНТНІСТЬ АГЕНТИВНИХ НАЗВ З СЕМАНТИКОЮ ЗБІРНОСТІ У ГОВІРКАХ І ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ: НОМЕНИ З СУФІКСАМИ -СТВ-О, -ИН-А (-ИН-Я), -НЯ, -ОТА-, -АДЬ, -ІВЛ-А

Анотація. У статті розглянуті особливості творення збірних назв іменників – агентивів, що охоплюють декілька словотворчих типів на основі суфіксів збірності: -ств-о, -ин-а (-иня), -ня, -от-а, -адь, -івл-а, -ник. Широкі паралелі словотворчих типів іменників з семантикою збірності простежуємо у сусідніх лемківських, бойківських, покутсько-буковинських говірках. Для літературного стандарту діапазон словотвірних засобів збірності є, за нашими спостереженнями, вужчим і менш продуктивним порівняно з діалектною мовою. Розглянуті нами деякі особливості функціонування агентивних назв з семантикою збірності слідчить про багатство виражальних засобів у межах різних словотвірних типів діалектної і літературної мови.

Ключові слова: агентиви, категорія збірності, суфікс, літературна мова, українські говірки Закарпаття.

Дослідження варіантності у словотворі було предметом зацікавлень багатьох лінгвістів, зокрема О.О. Тараненка, О.К. Безпояско, І.Р. Вихованця, Г.Г. Дідівської та ін.) [1; 2; 3; 4]. У діалектах, зокрема у південно-західних говорах іменниковий словотвір вивчався у дослідженнях В.В. Німчука, Я.В. Закревської, Г.Ф. Шила, К.М. Лук'янюка, П. І. Білоусенка [5; 6; 7; 8; 9]. Окремий інтерес становить словотвір та функціонування збірних назв осіб. Це питання на ґрунті літературної мови детально розглянуто Олексенком В.П. [10], у діалектній мові, зокрема у говірках регіону Карпат, – у працях Черкес Н.Д. [11]. Розглянемо деякі особливості функціонування варіантних назв агентивів з семантикою збірності. Широкі паралелі словотворчих варіантів іменників з семантикою збірності простежуємо у лемківських, бойківських, гуцульських, покутсько-буковинських говірках [12; 13; 14; 15; 16; 17; 18; 19]. Ядром семантичного поля збірності у межах словотвірного типу

з суфіксом **-ств(о)** у межах літературної мови є стилістично нейтральні, синонімічні до відповідних назв у множині, номени. Так Тараненко О.О. відзначає розширення вживання у межах української літературної мови варіантів збірних іменників із суфіксом **-ств-о** (з його варіантами) – на позначення певної множинності осіб у цілком конкретних ситуаціях замість більш узвичаєних досі в подібних випадках форм дистрибутивної множини, наведемо окремі ілюстрації автора: «П. Дорожинський одночасно здійснив цілу низку зустрічей з **членством** ОУН» (УС, 10.06.1999); «Влада погрожує «ліквідувати» Українську греко-католицьку церкву за участь **священства** у мирних протестах» (Я. Музиченко) [1, с. 23]. Суфікс **-ств(о)** як один з формальних варіантів вираження семантики збірності загалом у слов'янських мовах функціонував як основний на означення людського колективу, генетично пов'язаний з абстрактними назвами, паралелі простежуємо і у словацькій мові, де словотвірною основою для назв на **-stvo /-tvo** також слугують однокореневі слова на позначення однієї особи. У староукраїнській мові ще з XIV–XV ст. формант **-ств(о)** уживався для творення таких назв. Нині цей словотвірний тип як варіант фомування семантики збірності є досить продуктивним. Наведемо приклади літературних збірних назв-агентивів із суфіксом **-ство** зі Словника української мови: **селянство** (*Мов талії води під теплим подихом весни, річкою текло українське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути бажану волю, а ні – то полягти кістками на вічний спочинок...* (М. Коцюбинський, I, 1955, 336) [20. Т. 9, с. 119]); **міщанство** (*Уповдовж дороги гуля міщанство: дівчата у стрічках, у стьожках, молодиці у парчевих очіпках* (О. Стороженко, I, 1957, 76); [20. Т. 4, с. 763]); **жінóцтво** (*Здоров був, батьку, вельможний пане сотнику! – заклекотіла громада, загули чоловіки, заляцало жіноцтво, запицала дітвора, та й поклонились йому низесенько...* (Квітка-Основ'яненко, II, 1956, 178) [20. Т. 2, с. 536]); **ріцарство, пánство, парубóцтво, юна́цтво, духівні́цтво, учі́тельство** тощо. Це збірні іменники, яким відповідають слова з тим самим коренем на означення одного предмета чи однієї особи, а також

словосполучення, до складу яких входить прикметник із тим же коренем і пояснюваний ним іменник, наприклад: багатирство – багатир – багата людина, бідняцтво – бідняк – бідна людина, каліцтво – каліка – покалічена людина, юнацтво – юнак – юна людина. Варіанти збірних назви з суфіксом **-ств(о)** поширені у діалектній мові, зокрема і у говірках Карпатського регіону [11, 1991, с. 79]. У досліджуваних говірках, на відміну від літературного стандарту, з цим суфіксом паралельно зі стилістично нейтральними назвами відзначаємо чимало номенів, які разом з семантикою збіркою набули додаткових семантичних відтінків і навіть змінили чи розширили семантичне поле вихідного номена, наприклад: утворена за родинними зв'язками назва **вуйківство**, зб. *до¹ вуйко* ‘рідний дядько (брат батька чи матері)’. Бр², Бчк, Влс, ВЛч, Грб, Дв, Зн, Ілн, Ком, Кшн, Мй, Олш, Прч, Ркс, РП, Рс, Тх, Хж, Хл, Чб (*Він фурт с'а хвалит своїм рідом та вуйкіством*. Рс) крім семантики збірності отримала і додаткове значення ‘не лише брати батька і матері, а і вся чисельна рідня’. У досліджуваних говірках простежуємо збірну назву **чемерства**, що має два значення: ‘дрібні діти’ (*Куді ваша чемерства гори тóвпит?*) і ‘багато людей, тварин або мурашок’ (*Тулку ш'еметву йедно́му годовати т'ажко*. Врч). Паралелі простежуємо у сусідніх лемківських говірках, наприклад **чемерство** ‘голодні діти’ [12, с. 24]. Отже, в межах діалектного континууму ми бачимо розширення семантичного поля варіанту діалектної назви, коли суфікс множинності виступає виразником декількох конотативних значень. Варіанти словотвірного типу з суфіксом **-ня** на

¹ Скорочення зб. *до* є граматичною ремаркою ‘збірно значення до’.

² Список скорочень назв населених пунктів

Ужгородський р-н: Бр – Баранинці, Врч – Ворочово, Дрв – Дравці (нині у складі Ужгорода), Лкц – Лікіцари, Прч – Перечин, Трч – Турички; Чб – Чабанівка; Берегівський р-н: Влс – Волосянка, Дмш – Домашин, Ком – Ком'яти (нині Великі Ком'яти), Лт – Люта, Олш – Олешник, Пшк – Пушкіно, Тх – Тихий; Хж – Хижа, Хл – Холмовець, Чрн – Черна; Мукачівський р-н: Бб – Бобовище, Бг – Богдан, ВЛч – Великі Лучки, Зн – Зняцьово, Кл – Кальник, Крт – Крите, Кшт – Куштановиця, Мд – Медведівці, Мкл – Микулівці, Рахівський р-н: Блн – Білин, Бчк – (припускаємо, що це нині Великий Бичків), ВВ – Верхнє Водяне, Рс – Росішка, Яс – Ясеня; Тячівський р-н: Влх – Вільхівці, Вн – Вонігове, Дбв – Дубове, Крс – Красна, РП – Руське Поле, Трн – Терново; Мукачівський р-н: Стр – Стройне; Тн – Торунь; Хустський р-н: Влк – Вільхівка, Грб – Горбок, Дв – Довге, Іза – Іза, Ілн – Ільниця, Клч – Колочава, Кшн – Кушниця, Лк – Луково, Мдн – Мідяниця, Мй – Майдан, НБс – Нижній Бистрий, НСт – Нижній Студений, Ркс – Рокосово, Сн – Синевир.

позначення збірних понять у пам'ятках староукраїнської мови мали розмовний просторічний характер з негативним відтінком. У межах літературного стандарту суфіксом **-ня** охоплені лише стилістично забарвлені, здебільшого з негативною оцінкою назви, наприклад: **офіцерня** (*Шаланда мчала на берег, і в найкритичнішу хвилину офіцерня стала тікати з берега в місто* (Ю. Яновський, II, 1958, 200) [20. Т. 5, с. 816]), **босячня** (*Нічліг тільки що одперли. Босячня., як той рій, так і сунула в двері* (А. Тесленко, Вибр., 1950, 46) [20. Т. 1, с. 223]) тощо. Це збірні іменники, яким відповідають слова з тим самим коренем на означення одного предмета чи однієї особи, а також словосполучення, до складу яких входить прикметник із тим же коренем і пояснюваний ним іменник, наприклад: **багатирня** – **багатир** – **багата людина**. Порівняймо функціонування варіантів збірних назв дітей у літературній мові і діалектах. У межах літературного стандарту розмовні назви дітей **дітлашня** (*На майдані, де раніше дітлашня купалася в поросі, я з дівчатами розвела квітник* (О. Іваненко, Великі очі, 1956, 83) [20. Т. 2, с. 310]; **дітвора** (*Висипала на вулицю дітвора і збудила тишу криком та дзвінким сміхом* (М. Коцюбинський, I, 1955, 27) [20. Т. 2, с. 309]) функціонують з нейтральним оцінним забарвленням і мають спільну мотиваційну основу **діти**. Спостерігаємо, що у діалектах збірне поняття дітей представлено широким колом лексем, кожна мотиваційна основа пов'язана зі зміною семантики, порівняймо: **чемерства** 'дрібні діти' – **гарбужіня** 'багато дітей у хаті' (*Тільки много дітей в одной хижі, гарбужіня*. Вш). Панцьо відзначила назву з суфіксом **-ня** – **бахорня** на позначення поняття 'галасливі діти'. Цікаво простежити паралелі з назвами: **ледач** 'ледачі діти' (з нулем суфікса) і **зіджа** 'голодні діти' (суфікс **-а**) [12, с. 25]. Черкес виявила варіант назви з суфіксом **-адь** непродуктивного нині словотвірного типу для творення збірної назви-агентива **челядь** 'багато дітей', 'діти в домі'. Дослідниця, аналізуючи семантичне поле іменника **челядь**, зазначає, що у регіоні Карпат він нині функціонує і з іншими значеннями: 'члени сім'ї', 'велика сім'я', 'багатодітна сім'я', 'заміжні жінки', 'жінки', 'гурт людей на вулиці або у хаті', 'група

молоді на весіллі’, ‘пастух з помічниками на гірському пасовищі’, ‘люди’ і дві назви для дітей з різною конотацією: [11. 1994, с. 12]. В основу збірної назви **челядь** у діалектній мові, на відміну від літературної, лягає не лише денотативне значення ‘діти’, а здебільшого конотативне, в окремих випадках контекстуальне, адже, були виділені окремі назви для понять: ‘голодні діти’, ‘дрібні діти’, ‘багато дітей у хаті’ тощо. Цей іменник відображає давні словотвірні відношення. У говірках лексема зазнала численних семантичних зрушень, адже в староукраїнській мові мала кілька інших значень: ‘члени сім’ї, що проживають разом’, ‘феодално залежні селяни, невільна робоча сила у феодальному господарстві’, ‘слуги’. У літературній мові семантичне поле лексеми набагато вужче: це лише історизми на позначення дворових людей, холопів феодала, слуг. Як застарілі чи діалектні відзначені у Словнику української мови периферійні значення: ‘молодь’ (*На одшибі од села було ігрище, челядь гомоніла, співала, сміялась* (Марко Вовчок, VI, 1956, 229); ‘весільні гості молодої’ (*Марусина челядь сідає вечерять* (Словник Грінченка); ‘жінки, дівчата’ (– *Скоріше, Христе, одягайся; уже наша челядь у зборі! – Куди се? – пита Пріська. – Колядувати, мамо* (Панас Мирний, III, 1954, 34); ‘біла челядь – жінки (дівчата і заміжні)’ (*Ні в чім буде між білу челядь піти погуляти* (Словник Грінченка); ‘члени однієї родини’ ([Рябина:] *Та що, жінка в церкві з усею челяддю, нікуди мені дітися, бо хату замкнула, і ключ з собою взяла* (І. Франко, IX, 1952, 411); ‘населення феодальної вотчини у давньоруській державі, що перебувало в різних формах залежності від феодала (холопи, закупи, смерди та ін.)’ (*Челядь, мабуть, прислужувала феодалу і його сім’ї у побуті, працювала у різних господарських службах, що концентрувалися у дворі, наглядала за роботами у господарстві та ін.* (Археологія, VIII, 1953, 24); ‘дворові люди, що жили й працювали в поміщицькій садибі, панська прислуга’ (*Будували кухні, комори, сараї, стайню. Не тільки треба панам десь жити, – треба десь челядь містити* (Панас Мирний, I, 1949, 194); ‘люди, які займали невисоке службове або громадське становище’ (*Гвардійці в своїх мальовничих мундирах,*

ремісничча челядь у полотняних куртках і фартухах, з засуканими рукавами стояли в рядах, зі зброєю в руці (І. Франко, VI, 1951, 156); ‘слуги взагалі; прислужники’ (Русь! Що він знав про неї!? Він знав дуже багато і, виходить, дуже мало. Він знав її царів і лукаву челядь царської псарні (М. Стельмах, I, 1962, 617) [20. Т. 11, с. 292]. Отже, саме у діалектах на відміну від літературного стандарту семантика збірності у межах лексеми **челядь** не лише спричинила широке конотативне різноманіття, різні вияви оцінності щодо одного денотата, а і розширила семантичне поле лексеми. Деривати з суфіксом **-ня** охоплюють назви людей, риси яких сприймаються мовцями як типові, характерні і такі, що відкривають можливості для творення збірної назви. Аналіз зібраного діалектного матеріалу, дані інших дослідників дають підстави стверджувати, що у закарпатських, а також у частині гуцульських говірок Закарпаття суфікс **-ня** є досить продуктивним. Цей формант характерний для збірних назв Карпатського регіону в цілому [11. 1994, с. 9]. Суфікс, як засвідчує зібраний діалектний матеріал, розширює поле свого функціонування у збірних назвах, поєднуючись з різними основами в межах іменників жіночого роду. У діалектах окремо можна виділити групу збірних назв з цим суфіксом, що разом з семантикою збірності набувають певного контекстуально негативного відтінку. Такі назви надають характеристику особам за віковими особливостями, наприклад: **баканн'я**, зб. хлопці-підлітки (*Та ци до нійї хл'опц'і х'од'ат? От'о сам'а бакан':а*. Вн, за родом діяльності: **воячн'я**, зб. до **вояк** ‘вояк, солдат’; **волошн'я**, зб. до **в'олох** ‘людина, яка виготовляє корита, ложки з дерева’. Влс. Деякі іменники мають у говірках Закарпаття декілька варіантів семантичного наповнення, що набувають експресивно-емоційного забарвлення: **барабн'я**, зб. до **бар'аба** ‘пройдисвіт’; ‘людина, яка не затримується довго на одному місці роботи’. ВВ, Влк, Крс, Прч (*Нал'ізла т'іл'ка барабн'а, шо н'е мож було с'а кинути*. Стр), часткового емоційно-негативного забарвлення мають значення: **барабн'я** – ‘мандрівники’. НБс – Іза, Лкц, НСт, Сн, Трн; а також ‘робітники, які працюють з лопатами’. Бдв, Збр, Ркс, Сас, Спр, Яс; ‘холостяки’. Трв. Деякі варіанти

набувають разом з семантикою збірності експресивно-емоційного забарвлення, передаючи співчутливе ставлення мовців до названих осіб: **барабня**, зб. до **барáба** ‘бідний чоловік’. Лт; **голигáня**, зб. до **голигáн** ‘бідний, убого вдягнений чоловік’. Творення збірної назви паралельно з метафоризацією вихідного поняття простежуємо у назві **авшусня**, зб. *перен.* ‘хворі солдати’ (*Вшы́тка аўшушн’á будé пропу́шчена.* Блк). Іменник **авшусня** походить від номена **áвшус** ‘найгірший сорт деревини’. Переважаючими серед збірних агентивних номенів з суфіксом **-ня** є назви осіб чоловічої статі за внутрішніми ознаками, що набувають чи поглиблюють негативне емоційно-експресивне забарвлення вихідної назви, наприклад: іменник **бабасня** (*Йе туді по селу́ тойі хлопчіўні, тойі бабасні́ дóста.* Рс), зб. до **бабáс**, що походить в свою чергу від іменника **ба́ба** і означає ‘чоловік, який любить втручатись у жіночі справи’. Відзначимо, що Черес Н.Д. зафіксувала семантику назви ‘розпусні чоловіки’ [18. 1991, с. 77]. Вжита поруч у висловленні з назвою **бабасня** як друга назва – **хлопчівня**, зб. до назви **хлопець**, розширює семантичне поле узагальненого поняття, підсилює негативне емоційне забарвлення обох номенів. Формування варіантів збірних назв – негативно-забарвлених назв ледарів і гульвіс у досліджуваних говірках в межах словотворчого типу з суфіксом **-ня** відзначено більшою кількістю номенів, порівняно з назвами, представленими у межах літературного стандарту, наприклад: **бабрачня**, зб. до **бобра́к** ‘людина, яка повільно і недбало працює’ (*Йой бабрачн’á пуста́! Ни гóдни н’іч схісно зробі́ти.* Рс); **бельбасня**, зб. до **бе́льбас**. 1. ‘телепень, ледащо’. 2. ‘вайло, незграбна людина.’ Крц. Іменник **бельбасня** має у гуцульській говірці села Росішка ще одне значення – зб. до поняття ‘коханець’ (*Тігайес’а бел’бас’н’á, йак гни́ла коўбас’н’á.* Рс). Суфікс **-ня**, отже, не лише передає семантику збірності щодо агентивної назви, а і відтворює палітру почуттів зневаги, несприйняття до таких людей. Подібну конотацію мають у говірках Закарпаття і назви: **бетярня**, зб. до **бе́тяр** (*Бет’арн’á пйе та гул’áйе.* Тн), іменник функціонує паралельно з дериватом з суфіксом **-ота**: **бетярно́та**; **бульбасня**, зб. до **бу́льбас** ‘бельбас, ледар’ (*Йе*

тоїй бул'басні доста. Бб); **балабуцня**, зб. до **балабуца** 'неприваблива жінка'. Бр; 'розумово відстала жінка'. Виразну конотативну семантику мають іменники: **басликачня**, зб. до **басликач** (*Росплóдилос'а басликачн'і, йак по дожджі грибн'і*). Рс; **бахорня**, зб. до **бахор** (*Через бахурн'у нє мош с'а на вулицу ўказати*); **вавачня**, жін., зб. до **вавак** 'чоловік, який нерозбірливо говорить' (*Нимá легін'а, лиш самá вавачн'а*. Рс). У досліджуваних говірках простежені збірні оцінні назви людей за етнічною приналежністю, формування таких назв завжди поєднане з відповідним ставлення діалектоносіїв до тої чи іншої етнічної групи. Так, румунів досить часто називали з відтінком неприязні, як чужих, зайшлих людей: **волошня**, зб. до **вóлох**: 'румун' (*Онто́та волошн'а би купіла дров; Волошн'а вже ни йде на дрíва*. Рс); 'смуглявий чоловік'. Влх, Дв, Лкц, Чрн; **бусурманя**, зб. до **бусурман** 'людина іншої віри, не християнин' (*Зібралос'а йакес' там бусурман'а*). Іменник має також похідне переносне значення 'сердиті непривітні люди'. У сучасній українській літературній мові виділяємо кількісно обмежену групу дериватів, утворену за допомогою непродуктивних словотвірних типів із значенням збірності. У досліджуваних нами говірках функцію супровідного предиката зі значенням збірності в межах непродуктивного словотвірного типу реалізує суфікс **-івля (-івья)**, наприклад: **вагарівля**, зб. до **вагарь** 'лінивий чоловік із грубими рисами'. Рс; **паскудивля**, зб. до **паску́да** 'потвора'. Бгд, Блн, Бр, Дбв, Дрв, Дмш, Зн, Кл, Крт, Кшт Лк, Мд, Мдн, Мкл, Пшк, РП, Трч, Тх, Хж; 'погана жінка'. Іза; 'ненависна, погана людина'. Вн, Клч. Ці форманти надають збірним назвам фамільярного або зневажливого забарвлення. Нами виявлені випадки відповідності кожному конотативному чи ситуативному значенню окремого словотвірного форманта збірності, чи окремої лексеми, а також полісемії в межах однієї лексеми. Для літературного стандарту цей діапазон словотвірних засобів збірності є набагато менш продуктивним.

Список джерел:

1. Тараненко О.О. Словотворення української мови в аспекті її сучасних системно-

- нормативних тенденцій (кінець XX – початок XXIII ст.). Мовознавство. – № 1. – Київ: Наукова думка, 2015. – С. 3–32.
2. Безпояско О.К. Іменні граматичні категорії (функціональний аналіз). – Київ: Наукова думка, 1991.
  3. Вихованець І.Р. Теоретична морфологія української мови / Академічна граматики української мови. – Київ: Пульсари, 2004.
  4. Дідівська Г.Г. Назви осіб за професією в сучасній українській мові (лексико-семантичні особливості). Мовознавство. – № 5. – Київ: Наукова думка, 1969. – С. 18–24.
  5. Німчук В.В. Словообразование именных частей речи в закарпатских верхнеприборжавских говорах: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 украинский язык. – Київ, 1962. – 18 с.; Німчук В.В. Спостереження над словотвором іменника в говірці села Довге Іршавського району (суфіксація) / Наукові записки Ужгородського університету : Діалектологічний збірник. – 1955. – Т. 14. – С. 169–192.
  6. Закревська Я.В. Ізоглоси словотвірних явищ на тлі ізоглос інших структурних рівнів // Український діалектологічний збірник. Кн. 3. – К., 1997. – С. 102; Закревська Я.В. Нариси з діалектного словотвору в ареальному аспекті. – К.: Наукова думка, 1976. – 164 с.
  7. Шило Г.Ф. Словотвір іменників у говорах басейну верхнього Дністра і верхньої Прип'яті / Питання словотвору східнослов'янських мов: Матеріали міжв. Респ. Наук. конф. – Київ, 1969. – С. 66–67.
  8. Лукьянюк К.М. Суффиксальное словообразование в буковинских говорах (прямая суффиксация): автореф. дис. канд. филол. наук. – Черновцы, 1966. – 23 с.
  9. Білоусенко П.І. Історія суфіксальної системи українського іменника (назви осіб чоловічого роду). – Київ: КДПШ, 1993. – 215 с.; Білоусенко П.І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -иця) / П.І. Білоусенко, В. В. Німчук. – Київ. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – 206 с.; Білоусенко П.І. Нариси з історії українського словотворення (суфікс -ина) / П.І. Білоусенко, В.В. Німчук. – Запоріжжя – Ялта – Київ: ТОВ ЛПС, 2009 – 252 с.
  10. Олексенко В.П. Словотвірні категорії іменника: автореф. дис ... д-ра філол. наук: 10.02.01. – Київ, 2002. – 36 с.
  11. Черкес Н.Д. До питання про функціонально-експресивне навантаження збірних імен в українських говорах карпатського регіону // Українська лексика в історичному та ареальному аспектах: зб. наук. праць. – Київ: Наукова думка, 1991. – С. 100–113; Черкес Н.Д. Категорія збірності у говорах Карпатського регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук : спец. 10.02.02 «Українська мова». – Львів, 1994. – 24 с.

12. Панцьо С.Є. Словотвірний розряд іменників зі значенням збірності та одиничності у діалекті лемків // Наукові записки. Випуск 23. Серія Філологічні науки (мовознавство). – Кропивницький: РВЦЦ КДПУ ім. Володимира Винниченка, 2000. – С. 23–30.
13. Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок : У 2 ч. – Київ: Наукова думка, 1984. – Ч. 1–2.
14. Гуцульські говірки: Короткий словник. – Львів, 1997 – 232 с. / відп. ред. Я.В. Закревська. – Львів, 1997 – 232 с.
15. Негрич М.М. Скарби гуцульського говору : Березови. – Львів, 2008. – 224 с.
16. Піпаш Ю.О., Галас Б.К. Матеріали до словника гуцульських говірок (Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області). – Ужгород, 2005. – 266 с.
17. Грицак М.А. Матеріали до Словника українських говірок Закарпатської області. Вип. 1. А–Б / За ред. П.Ю. Гриценка. – Київ: КММ, 2017. – 380 с.
18. Словник гуцульських говірок (літера «Б») // Гуцульщина : Лінгвістичні етюди. – Київ: Наукова думка, 1991. – 308 с.
19. Словник буковинських говірок / [за заг. ред. Н. В.Гуйванюк]. – Чернівці: Рута, 2005. – 688 с.
20. Словник української мови: [в 11 т.]. – Т. 1–11. – Київ: Наукова думка, 1970–1980.

LITERARY STUDIES

Бродюк Юлія Миколаївна

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання

Університету Григорія Сковороди в Переяславі,

Україна

ОБРАЗ ОРФЕЯ У ТВОРЧІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Р. М. РІЛЬКЕ

Проблема вивчення художнього моделювання образу Орфея у вірші «Орфей, Еврідіка, Гермес» Р. М. Рільке є актуальною, оскільки обумовлена інтересом сучасного літературознавства до вивчення міфопоетики тексту. Орфей – один із безсмертних образів давньогрецької міфології, котрий слугував у різних видах мистецтва вираженню цілого комплексу ідей. У міфах він наділявся силою пророка, умів розуміти й передавати волю богів, творити таїнства. За давніми переказами, був засновником орфічної релігії, йому приписувалося авторство численних текстів орфіків. Орфей вважався великим магом і чарівником, котрий пов'язаний у своїх діяннях з потойбічними силами. У легендах Орфея змальовували близьким до божественних сил, котрі підкорялися силі його мистецтва. Міф про Орфея надихав багатьох митців, серед яких важливе місце належить Р. М. Рільке.

Творчість Р. М. Рільке досліджували А. Березіна, Н. Лисенко, Н. Марченко, Д. Наливайко, О. Ніколенко, О. Попов, В. Стус, В. Щербатюк та ін. Однак, у поетичній спадщині митця донині чимало нерозгаданих таємниць. Філософська насиченість його творів змушує замислитися над питаннями сенсу буття, ролі мистецтва, місця особистості у Всесвіті.

У вірші «Орфей, Еврідіка, Гермес» Р. М. Рільке уперше в своїй поезії звертається до образу міфологічного співця Орфея. Для поета він був утіленням високої поезії, напевно, не випадково самого Р. М. Рільке називають Орфеєм ХХ століття. Легендарний співець у поезії митця постає в

найсуттєвішій своїй міфічній іпостасі – як поет, що має надзвичайну силу над всім. Водночас, «письменник надає цьому образу й риси, зумовлені його власною естетикою. Орфей Р.М. Рільке – це втілення пісні, яка розлита у природі, у світі «речей», і ... узагальнений символ мистецтва» [1, с. 83].

Провідним мотивом у поезії є шлях співця до пекла. Загалом, у композиційному плані її можна розділити на три частини: в першій автором зображено опис підземного царства, в другій – почуття Орфея, у третій – стан Еврідіки. Основну увагу поет зосереджує на образі Еврідіки та розкритті ролі жіночого начала в міфологічному уявленні про час. Розмірковуючи над віршем, Й. Бродський припускає, що трагічну долю закоханих визначає Хронос: «За всіх відмінностей між людським і божественним відліком часу – а така різниця становить ядро цього міфу – цей вірш залишається історією одного зі смертних, розказаної іншим смертним. Імовірно, якийсь бог явив би Орфея в більш різкому, ніж Рільке, світлі, оскільки для богів Орфей – усього лише порушник кордону. І якщо взагалі варто починати відлік його часу, то тільки щоб відзначити проміжок, потрібний для його вигнання, і у богів епітети для Орфеевих рухів, без сумніву, несли б відтінок зловтіхи» [2, с. 4].

Вірш починається з опису підземного світу. Дорога, якою ідуть герої, бліда, «простелена, мов довге полотно», тьма і кров нагадують подорожнім про присутність смерті. Першим перед читачем постає Орфей. Автор змальовує героя так: «Попереду ішов стрункий мужчина / в киреї голубій; він нетерпляче / і мовчазливо в далечінь вдивлявся...» [3, с. 118]. Почуття його роздвоєні. Юнак бажає швидше вибратися з пекла, але не знає чи йде за ним Еврідіка, тому сповільнює ходу. Нетерпіння та недовіра Орфея для Р. М. Рільке стають основними негативними якостями героя, що остаточно руйнують можливість закоханих поєднатися.

Мотив плачу, відтворений митцем через символічні образи лісу, поля, звірів, зірок, спотворених мукою, покликаний підкреслити емоційний стан героїв: «її ця ліра / оплакала за плакальниць усіх, / аж світ на плач суцільний обернувся ... в плачливому отому світі / так само, як над іншою землею, / і сонце йшло, й зоріло тихе небо, / плачливе небо в скривлених зірках» [3,

с. 118]. Друга частина вірша, присвячена Орфею, наповнена трагізмом, роздвоєністю і хвилюванням.

Незважаючи на трагічну кінцівку, вірш Р. М. Рільке ліричний за своїм звучанням. Біль втрати коханої, що пронизала Орфея, дає надію на духовне зростання героя. Адже, на думку автора, помилка Орфея не в тому, що він обернувся, а в тому, що йти треба було в іншому напрямку – всередину себе, бо справжня робота любові – це створення храму всередині себе. Саме в просторі внутрішнього храму душі можливе вічне возз'єднання Орфея і Еврідіки.

Таким чином, у вірші Р. М. Рільке образ Орфея переосмислюється через розвиток любовної теми. Проклавши для себе стежку в царство смерті й повернувшись назад, рільківський Орфей віднайшов трансцендентний зв'язок між земним і потойбічним світами, здійснивши місію посередника. А це, на думку поета, і є покликання митця – сягати в неможливе й здобути там духовним досвідом жити мистецтво, підтримувати зв'язок між світами живих і померлих, між буттям і творчістю, і в такий спосіб утверджувати світову гармонію.

Список джерел:

1. Лисенко Н., Щербатюк В. Художнє моделювання образу митця у творчості В. Стуса та Р. М. Рільке. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. 2014. Вип. 21-22. С. 225-233.
2. Бродский И.А. Монологи. Десяносто лет спустя. *Звезда*. 1997. № 1.
3. Поезії / Р. М. Рільке; пер. з нім. М. Бажана; вступ. ст. і прим. Д. С. Наливайка. Київ: Дніпро, 1974. 279 с.

Фурса Євген Євгенович

кандидат юридичних наук,

перший секретар відділу аналізу, планування, інформації

Департаменту консульської служби,

Міністерство закордонних справ України,

Україна

НОТАРІАЛЬНІ ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКІ ВЧИНЯЮТЬСЯ КОНСУЛОМ: АНАЛІЗ ТА НОВІ КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ

***Анотація.** У статті розкрито питання нотаріальних проваджень, які вчиняються консулом, наведені критерії класифікації таких проваджень за різними ознаками та з урахуванням діяльності консула запропоновані нові критерії, зокрема, за місцем вчинення, за суб'єктним складом та правом країни, яке застосовується консулом при вчиненні нотаріального провадження.*

***Ключові слова:** консул, нотаріальне провадження, класифікація, безспірне право, факт, місце вчинення, суб'єкти, іноземне право*

В теорії нотаріального процесу вченими [1] сформульовані певні критерії класифікації нотаріальних проваджень, які розвинуті та удосконалені автором даної статті із урахуванням діяльності консула :

– залежно від основних складових нотаріальної функції (правоохорона та правозахисна) [2], зокрема, це правоохоронна функція, яку згідно Віденської конвенції про консульські зносини здійснює консул при вчиненні нотаріального провадження;

– правовий зміст і мета нотаріального провадження, вчинюваного консулом (посвідчення безспірного права, посвідчення та засвідчення безспірних юридичних фактів, надання документам виконавчої сили, охоронні нотаріальні дії);

– порядок вчинення консулом нотаріального провадження (одноетапні та

багатоетапні нотаріальні провадження);

– строки зберігання нотаріальних документів у консульській установі;

– кількісний склад учасників нотаріального провадження, вчинюваного консулом;

– суб'єктний склад нотаріального провадження, яке вчиняється консулом;

– місце вчинення нотаріального провадження консулом;

– право, якої держави застосовується консулом до врегулювання правовідносин з іноземним елементом, які мають місце під час вчинення ним нотаріального провадження.

Тому не будемо, детально, зупинятись на загальній характеристиці нотаріальних проваджень з посвідчення консулом безспірного права, але вважаємо доцільним зробити акцент на тому, що консул посвідчуючи певні безспірні права осіб має пересвідчитися й в наявності і достовірності певних безспірних фактів, оскільки він має встановити особу або повноваження її отримати інформацію зі Спадкового реєстру про те, чи не відкрита спадщина після смерті спадкодавця нотаріусом. Тому консул не повинен зупинятись тільки на встановленні дійсної волі особи на посвідчення договору, а й мусить належно роз'яснити наслідки посвідчуваного заявником правочину або договору, щоб його волевиявлення не було використано йому на шкоду. Крім того, всі юридичні обставини як і сам факт посвідчення правочину мають бути належно зафіксовані, щоб у наступному такий правочин не викликав сумнівів в його достовірності і законності та не був визнаний судом недійсним з формальних міркувань.

З урахування специфіки діяльності консула автором запропоновані нові критерії для класифікації нотаріальних проваджень

1. За суб'єктним складом та з урахуванням критерію громадянства та певного правового статусу особи нотаріальні провадження поділяються на:

– за участі фізичних та юридичних осіб України;

– за участі іноземних суб'єктів (фізичні та юридичні) країни перебування;

- за участі іноземних суб'єктів (фізичні та юридичні) третіх країн;
- за участі осіб без громадянства.

Такий критерій дуже важливий, коли йдеться про застосування того чи іншого законодавства при вчиненні нотаріального провадження, а також для співпраці консулів та нотаріусів різних країн [3], зокрема, коли після смерті заповідача спадщина знаходиться в різних країнах (міжнародне спадкування) і потребуватиметься з'ясувати, яка частина спадщини і за яким законодавством має спадкуватися і ким. Так само має досить важливе значення застосування українським консулом законодавства іноземної держави, наприклад, при посвідченні шлюбного договору за участі іноземного суб'єкта.

2. За місцем вчинення консулом нотаріального провадження:

- в приміщенні консульської установи або поза ним, але у межах консульського округу;
- поза межами консульського округу за згодою країни перебування;
- на території третьої країни, за умови повідомлення уповноважених органів останньої.

Це питання відноситься не тільки до процедури вчинення нотаріального провадження, оскільки вимагає від консула фіксувати факт його вчинення поза межами робочого місця, а й правомочності діяльності консула за межами приміщення консульської установи.

3. За територією дії нотаріального акту [4]:

- дія нотаріального акту, посвідченого консулом, на території України;
- дія нотаріального акту, посвідченого консулом на території іноземної держави (автором - Є.Ф. уточнено зокрема, 1): держави перебування консула;
- 2) третьої держави (наприклад, довіреність, якщо довіритель не обмежить дію довіреності територією певної країни);
- дія нотаріального акту, посвідченого консулом одночасно як в Україні, так і іноземній країні (при міжнародному спадкуванні - свідоцтво виконавця заповіту), але при цьому слід враховувати правову кваліфікацію правовідносин у різних країнах.

Вченими Фурсою С.Я., Фурсо. Є.І., залежно від порядку вчинення нотаріальних проваджень, виділено: одноетапні та багатоетапні[5]. Вважаємо доцільним обґрунтувати віднесення договорів саме до багатоетапного нотаріального провадження, яке вчиняється консулом. Це зумовлено, насамперед, специфікою деяких видів договорів. *Наприклад*, у спадковому договорі за ст. 1307 Цивільного кодексу України (надалі- ЦК) передбачено, що на майно, визначене у спадковому договорі, нотаріус, який посвідчив цей договір, накладає заборону відчуження. Отже, спадковий договір припинить свою дію для набувача в той момент, коли з цього майна буде знято заборону. Вважаємо, що таке правило варто було б передбачити й для договору довічного утримання (догляду), оскільки у ст. 754 ЦК передбачається «на словах» обмеження прав набувача на відчуження переданого йому майна. Для того, щоб таке обмеження можна було б сприймати як реальне забезпечення прав та інтересів відчужувача варто було б накладання заборони його відчуження закріпити на законодавчому рівні, як це передбачено для спадкового договору.

В такому випадку договори, в силу специфіки їх регламентації у законі, набувають ознак багатоетапного провадження.

Якщо ж сприймати можливість сторін за їх спільною згодою, якщо інше не передбачено законом або не встановлено договором, вносити до них зміни, то в такому разі необхідно сприймати і посвідчення будь-яких договорів як багатоетапне нотаріальне провадження.

Отже, якщо така зміна матиме місце, то вона здійснюватиметься шляхом складання окремого договору про зміну та доповнення до основного договору, який має бути вчинений у такій самій формі, як і договір довічного утримання (догляду). Тобто, з аналізу цього договору можна зробити висновок, що нотаріальне провадження з урахуванням викладеного, проходить декілька етапів:

I етап – первісне посвідчення договору довічного утримання (догляду), провадження по якому проходить три стадії і закінчується видачею нотаріального акта, тобто договору (основного);

II етап – внесення доповнень та змін до договору. Даний етап провадження у своєму розвитку також проходить три стадії, і закінчується посвідченням нотаріусом (консулом - Є.Ф.) договору, який оформлюється окремим нотаріальним актом, яким є договір про зміну або доповнення основного договору. Він підписується сторонами та додається до основного договору, який зберігається у нотаріуса (консула - Є.Ф.) та є його невід’ємною частиною. Такий договір реєструється у реєстрі вчинюваних нотаріальних дій під самостійним номером. Але кількість змін, які можуть вносити сторони в договір, законом не визначено, тому кожна наступна зміна буде окремим етапом. Так само вирішується питання у шлюбному договорі [6].

Але таку позицію можна визнати як дискусійну, оскільки вносити зміни в договір слід тоді, коли будуть виявлені в ньому помилки або зміняться істотні обставини договору. Тому такий порядок варто визнати як виняток із загального правила, а не саме правило. Тому *первісне посвідчення* договору довічного утримання (догляду) слід розцінювати як одноетапне нотаріальне провадження, а лише у разі внесення до цього договору змін та доповнень воно набирає ознак багатоетапного нотаріального провадження. Інша річ, коли виникає необхідність продовження дії договору і для його офіційної пролонгації варто укласти договір, якщо інше не впливає з умов такого договору.

Так само, коли сторони укладають попередній договір, то мають на увазі укладання основного договору. Отже, ці договори сприймаються в системі і їх посвідчення має бути взаємопов’язаним.

Крім того, договірними відносинами можна системно регламентувати весь час подружнього життя, зокрема, починаючи від їх спільного проживання до укладення та посвідчення договору про заручини, який може стати передумовою шлюбного договору і аж до розлучення або розірвання договору, а вихід з таких відносин так само може відбутися на договірних засадах [7].

З метою надання консулом комплексних нотаріальних послуг вважаємо доцільним проаналізувати таку правову ситуацію. *Наприклад*, сторони – громадяни України, які проживають за кордоном хочуть посвідчити договір

купівлі-продажу квартири, але не можуть це зробити в силу того, що квартира, знаходиться на території України, а у п. 1 ч.1 ст. 38 Закону має місце застереження про те, що консул не може посвідчувати такі договори. Проте автором пропонувався такий варіант виходу із даної ситуації - посвідчення попереднього договору купівлі – продажу квартири (ст.635 ЦК), а основного - на території України [8]. Умовами попереднього договору можна передбачити, що з метою забезпечення укладення основного договору купівлі-продажу квартири на території України, покупець не передає безпосередньо якусь частину грошей покупцю, а вносить їх на депозитний рахунок консула. Консул має передати їх продавцю лише за умови посвідчення нотаріусом основного договору на території України та виконання усіх умов передбачених попереднім договором, зокрема, звільнення квартири тощо. Сторони, з метою забезпечення вчасного виконання продавцем зобов'язань за попереднім договором можуть передбачити нарахування неустойки із коштів, які були передані консулу у депозит, за час прострочення виконання умов договору.

Тобто, конкретні відносини між продавцем та покупцем будуть врегульовані в попередньому договорі, що посвідчується консулом, а основний договір здатні посвідчити й їх представники на підставі довіреностей на території України, але відповідно до умов попереднього договору.

Нотаріус, який посвідчуватиме на території України договір купівлі-продажу квартири має повідомити консула про необхідність видачі з депозиту коштів продавцю. Хоча у Законі України «Про нотаріат» депозитні операції вчиняються з метою виконання боржником своїх зобов'язань, але автор не бачить перешкод для застосування депозитних операцій для забезпечення посвідчення основного договору купівлі-продажу, адже це не суперечить волі сторін, вимогам закону та такому принципу цивільного права як свобода договору.

Вчинення консулом депозитної операції при посвідченні попереднього договору купівлі-продажу квартири, яка знаходиться на території України

спрямовується на забезпечення збереження коштів покупця та убезпечення його від негативних наслідків, які можуть виникнути у результаті невиконання продавцем умов попереднього договору. У даному разі може йтися про об'єднання консулом декількох нотаріальних проваджень, зокрема, посвідчення попереднього і основного договору та передачі грошових сум на депозит консула.

Авторський аналіз цих проваджень свідчить про необхідність належної законодавчої регламентації об'єднання декількох нотаріальних проваджень з метою надання консулом належної правової допомоги громадянам, які перебувають за кордоном.

Автор свідомо пішов на те, щоб розширити межі сучасного сприйняття нотаріального провадження з прийняття консулом грошових сум в депозит, про що він вже писав у своїх працях [9], оскільки ці відносини регламентуються на договірних засадах, де мають бути конкретизовані права та обов'язки продавця та покупця. Крім того, ст. 86 Закону України «Про нотаріат» передбачається передача всієї суми коштів від однієї особи до іншої і статус такої особи кредитор. В проаналізованих автором відносинах пропонується дебіторську операцію консула розглядати як спосіб забезпечення виконання зобов'язання, оскільки у цих відносинах не має ще боржника і кредитора та до цих відносин має застосовуватися договірний спосіб врегулювання, а не ст. 537 ЦК.

Така пропозиція автора щодо об'єднання нотаріальних проваджень зумовлена необхідністю динамічного сприйняття договірних відносин, належним використанням консулом своїх повноважень з урахуванням волевиявлення осіб, а також спроба допомогти юридично необізнаним особам комплексно і гарантовано безпечно реалізувати їх права в нотаріальному порядку, коли вони перебувають за кордоном, а життя ставить перед ними певні виклики..

Список джерел:

1. Фурса С.Я. Нотаріальний процес. Теоретичні основи. К.: Істина, 2002. С. 80–86.

2. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Функції нотаріату України // В кн. Нотаріат України. Книга 1. Організація нотаріату (з практикумом). К., Алерта, 2015. С.58-63.
3. Фурса Є.Є. Взаємодія консулів з нотаріусами та іншими уповноваженими особами при спадкуванні з іноземним елементом. // Вчинення консулом нотаріальних дій щодо спадкування майна. /Автореф. дисер.... канд. юрид. наук (12.00.03) К.;, 2015. С. 9-10.
4. Гріненко О.О. Нові критерії класифікації нотаріальних проваджень // В кн. Правовий статус консула при виконанні нотаріальної функції. К.: Видавець Фурса С.Я.: КНТ, 2005. С.84.
5. Фурса С.Я., Фурса Є.І. Одноетапні та багатоетапні нотаріальні провадження : теорія і практика // В кн. Теорія нотаріального процесу. // Науково- практичний посібник / За заг. ред. д.ю.н., професора Фурси С.Я.. К.: ЦУЛ: Алерта, 2012. С. 337-341.
6. Там само С. 339.
7. Сімейне право: Нотаріат Адвокатура Суд: науково.-практ. посіб. У 2 кн. / Драгнєвіч Л.Ю., Пульнєва О.С., Фурса Є.І., Фурса С.Я. та ін. / За заг. ред. С.Я. Фурси. - К.: Видавець Фурса С.Я., 2005. С.320-326.
8. Фурса Є.Є. Компетенція посадових осіб консульських установах та дипломатичних представництвах з вчинення нотаріальних дій / В кн. Нотаріат України: підручник. Книга 1. Організація нотаріату (з практикумом). К.: Алерта, 2015. С.364.
9. Фурса Є.Є. Вчинення консулом нотаріального провадження з прийняття в депозит грошових коштів та цінних паперів: актуальні питання теорії і практики // Правова позиція.2022. № 1(34). С. 56-61.

Яковенко Євген Олександрович

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,
Україна

СТАНДАРТ ДОКАЗУВАННЯ «ПОЗА РОЗУМНИМ СУМНІВОМ» В АДМІНІСТРАТИВНОМУ СУДОЧИНСТВІ

***Анотація** В публікації автором розглянуто можливість та основні правові умови застосування національними судами в адміністративному процесі, в порядку здійснення КАС України стандарту сформованого прецедентною практикою Європейського суду з прав людини, а саме доведення «поза розумним сумнівом».*

***Ключові слова:** орган державної влади, рішення, дії (бездіяльність), дискреційні повноваження, докази, носій доказової інформації.*

За системним правовим аналізом зазначених положень Конституції України, Конвенції, КАС України можливо дійти висновку, що національні суди при вирішенні адміністративних справ повинні застосовувати Конвенцію, прецедентну практику Суду в якій тлумачаться принципи (стандарти), що лежать в основі Конвенції - як джерело права. Зокрема правила Конвенції, прецедентну практику Суду, яка тлумачить такі правила застосовуються національними судами у випадку, якщо вони встановлять, що законам України встановлені інші правила.

Відповідно до своєї прецедентної практики Суд при оцінці доказів керується стандартом «поза розумним сумнівом». Таке доведення має впливати із сукупності ознак чи неспростовних презумпцій, достатньо вагомих, чітких і узгоджених між собою [1]. Тобто, на думку автора, доведення стандарту «поза розумним сумнівом» можливо «розкласти», з правової точки зору на такі його складові елементи: сукупності ознак чи неспростовних презумпцій; достатньо вагомих; чітких і узгоджених між собою, що породжують відповідні обґрунтовані презумпції факту.

Отже, стандарт «поза розумним сумнівом», який за позицією Суду має

автономне значення може бути застосовано національними судами в адміністративному процесі при розгляді і вирішенні справ де учасником є орган державної влади у ході якого національним судом здійснюється, зокрема правова оцінка його дій (бездіяльності), рішень.

Зважаючи на сформоване у прецедентній практиці Судом поняття «поза розумним сумнівом», яке на думку автора має загальний правовий характер. В той же час, як свідчить правовий аналіз судових рішень, національні суди при розгляді і вирішенні справ, зокрема в порядку здійснення адміністративного судочинства посилаючись на стандарт «поза розумним сумнівом» не розкривають його враховуючи національні конституційні принципи (стандарт), не визначають обов'язкових «правових елементів» за наявності яких зазначаний міжнародний стандарт може бути застосований/реалізований в правовому «полі» нашої держави.

Таким чином, на думку автора, національний суд при розгляді і вирішенні адміністративної справи при наданні правової оцінки відповідним діям (бездіяльності)/прийнятим рішенням суб'єктами владних повноважень приділяти належну увагу дослідженню:

– наявності всіх обов'язкових «правових елементів» у суб'єкта владних повноважень - завдання, компетенції, повноважень, які визначаються Конституцією та відповідними законами України;

– наявності способу та порядку, які визначаються законом, відповідно до яких суб'єктом владних повноважень вчиненні чи повинні бути вчиненні дії та прийняті рішення.

Науковці наголошують на необхідності дотримання суб'єктами владних повноважень розроблених Комітетом Міністрів Ради Європи принципів здійснення дискреційних повноважень, а саме – мета дискреційного повноваження; об'єктивність та неупередженість; рівність перед законом; пропорційність; розумний час; застосування вказівок; відкритість вказівок; відступ від вказівок; характер контролю; утримання правоохоронного органу від дій; повноваження контрольних органів щодо отримання інформації тощо[2].

Суд у своєму рішенні від 02.11.2006 року у справі «Волохи проти України» зазначив, закон має з достатньою чіткістю визначати межі такої дискреції, наданої компетентним органам, і порядок її здійснення, з урахуванням законної мети даного заходу, щоб забезпечити особі належний захист від свавільного втручання[3].

Зважаючи на вище викладене, розроблені Комітетом Міністрів Ради Європи принципи здійснення суб'єктами владних повноважень дискреційних повноважень, правової позиції Суду та наведених автором деяких висновків щодо можливості реалізації суб'єктом владних повноважень, на прикладі органу доходів і зборів відповідних дискреційних повноважень, що надані законом, можливо дійти наступних ґрунтовних висновків.

Закон має чітко визначати межі дискреційних повноважень суб'єкта владних повноважень, порядок та спосіб реалізації за наявності відповідних умов (обставин). Отже, законом може бути визначено, за наявності відповідних умов (обставин), різні способи і відповідні порядки реалізації дискреційних повноважень суб'єктом владних повноважень. При цьому, *за наявності відповідних умов (обставин)* у суб'єкта владних повноважень не виникає права обрати один із варіантів дій передбачених законом, а виникає саме *обов'язок* діяти виключно у відповідний порядок та спосіб передбачений законом. Відсутність хоча б одного зазначених складових дискреційних повноважень суб'єкта владних повноважень визначених законом - відповідних умов (обставин), порядку та способу реалізації, а також відсутності головних «правових елементів» правосуб'єктності суб'єкта владних повноважень - завдань, компетенції, повноважень, які визначаються Конституцією та відповідними законами України надає підстави стверджувати про відсутність у такого суб'єкта владних повноважень будь – яких дискреційних повноважень.

Дії, рішення суб'єкта владних повноважень повинно бути вчинені/прийняті за наявності відповідних правових та фактичних підстав. Правові підстави передбачають конкретні пункти і статті законодавчих актів, що порушені особою; фактичні підстави - це наявність за кожним порушенням

обставин, доказів, що підтверджують факт такого порушення. Обставини повинні ґрунтуватись, зокрема на належних та допустимих доказах.

Прогалини та колізії у законах пов'язаних з організацією і порядком діяльності (правовими основами діяльності) суб'єкта владних повноважень унеможливають реалізацію таким суб'єктом наданих йому дискреційних повноважень, а саме не надають останньому всі можливості, у разі наявності порушень з боку особи, для забезпечення формування повної та ґрунтовної доказової бази щодо виявлених порушень.

Правовим результатом реалізації суб'єктом владних повноважень своїх дій, за наявності головних обов'язкових «правових елементів» та відповідних умов (обставин) у спосіб та згідно порядку, які визначаються законом, за кими була одержана відповідна інформація (фактичні данні) є її фіксація.

При цьому, порушення порядку такої фіксації органом державної влади, зокрема вчинення дій з порушенням встановленого порядку, а також вимог до оформлення, змісту відповідного документу є підставою для можливого визнання такого носія доказової інформації недопустимим доказом. Це може бути відсутність підписів посадових осіб в акті перевірки, дати його складення, підстав для проведення перевірки відповідно до закону, хоча б в дійсності в виявленому суб'єктом владних повноважень щодо скоєного платником податків порушені не виникало б сумніву.

Таким чином, при застосуванні/реалізації національними судами стандарту «поза розумним сумнівом» в судовому адміністративному процесі, в порядку здійснення КАС України має бути, зокрема досліджено та надана оцінка діям суб'єкта владних повноважень щодо обов'язкового дотримання порядку (процедури) щодо фіксації доказової інформації, а саме складання та оформлення носія доказової інформації (джерела доказів).

Звертаючи увагу на вище викладене, на думку автора, застосування/реалізація національними судами стандарту «поза розумним сумнівом» в судовому адміністративному процесі, в порядку здійснення КАС України може бути за наявності таких, зокрема основних правових умов:

– наявності всіх обов'язкових «правових елементів» у суб'єкта владних

повноважень - завдання, компетенції, повноважень, які визначаються Конституцією та відповідними законами України;

– наявності способу та порядку, які визначаються законом, відповідно до яких суб'єктом владних повноважень вчиненні чи повинні бути вчиненні дії та прийняті рішення;

– дослідження та надання оцінки відповідності дій (бездіяльності)/прийнятим рішенням суб'єктом владних повноважень до критеріїв встановлених у частині 2 статті 2 КАС України та наданих дискреційних повноважень;

– дослідження та надання оцінки діям суб'єкта владних повноважень щодо обов'язкового дотримання порядку (процедури) складання та оформлення носія доказової інформації (джерела доказів);

– доведення наявності кожного із складових елементів, які є важливими для правової кваліфікації правопорушення, яке встановлено та зафіксовано суб'єктом владних повноважень, до яких відноситься суб'єкт, суб'єктивна сторона, об'єкт та об'єктивна сторона.

Список джерел:

1. Рішення Європейського Суду з прав людини від 27 листопада 2008 в справі «Ісмаїлов проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_486/conv;
2. Науковий висновок Верховного Суду щодо меж дискреційного повноваження суб'єкта владних повноважень та судового контролю за його реалізацією [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/naukovi_visnovki/nauk_visnovok_01_03_2018;
3. Рішення Європейського суду з прав людини від 02.11.2006 року у справі «Волохи проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_138.

ARTS, CULTURAL STUDIES AND ETHNOGRAPHY

Протас Марина Олександрівна

доктор мистецтвознавства, старший науковий співробітник,

головний науковий співробітник відділу

кураторської виставкової діяльності та культурних обмінів

Інститут проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України,

Україна

МИСТЕЦТВО В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНОГО ГІСТЕРЕЗИСУ

Анотація. Від міленіуму комодифікований артизм функціонує в якості бізнесу, інтегрований в політику та ринкову економіку. Капіталізація мистецтва ігнорує національні інтереси незаангажованого культуротворення, уніфікуючи мистецький вислів, позбавляючи ідентифікаційної сутності і можливості долати гістерезис за допомогою критичної аналітики глобалізованої євроцентристської арт-епістемі зокрема.

Ключові слова. Global public art, contemporary art, євроцентрична кон'юнктура, історичний авангард.

У 2014 році відомий дослідник історії авангарду, критик contemporary art Міккель Расмуссен, розмірковуючи над виродженням патерну авангарду в постколоніальну добу пізньої фази капіталізму, наголошував на необхідності сутнісного критичного мислення у тлумаченні стандартизованої технокультури, адже хоч «претензії авангарду та його войовнича критика існуючого світу вкрай необхідні, можливо, більше не потрібно створювати світ ex nihilo. Тоталістична позиція авангарду, його нарцисизм, абстрактні та порожні викриття підлягають критиці», не випадково у стрії contemporary art останніх 20 років точиться жвава дискусія саме про авангард і комерційну інтеграцію арт-бізнесу в умовах культурного гістерезису [1, с. 121]. Відомо, що історичний авангард «прагнув покласти край капіталістичному пануванню на користь комунізму», в тому числі ціною превалювання соціополітичного контенту над епістемою автономного мистецтва, але «авангард доволі швидко наздогнало і обмежило те суспільство, яке він так прагнув знищити»,

відповідно сучасні апеляції заангажованих капіталом митців до «п'яного всесвіту авангарду» є лукавим прикриттям фахового дескілінгу, самознищенням теорії і практики мистецтва. Справедливість міркувань Расмуссена доводила передвоєнна експозиція В. Татарського в Національному музеї Тараса Шевченка в Києві, а перед тим в Українському домі виставка творів П. Антипа, які намагались декларувати дотичність авангардного інструментального мислення час-просторовій когніції сучасників, але по суті демонстрували «concept of fundamental stasis», або тотальну дизайнізацію, за Г. Фостером, ніби кримінальний злочин [2], принаймні апеляція скульпторів до архаїчного архетипу в сучасному формотворенні мала ознаки реїфікованої мімікрії під авангард-пастіш контемпорарного індигенізму (по суті геометризована Мадонна Донбасу П. Антипа є комодифікованою маніпуляцією на темі війни). Боротьба історичного авангарда проти буржуазного світоустрою з його меркантильною раціональністю, жагою накопичень, війнами та класовим снобізмом підмінювалась універсалістською парадигмою ре-вестернізації глобалізованого культуротворення, що, на думку Вальтера Мігноло, культивує імперську експансію епістемічних просторів, утворюючи темний бік євроцентричної кон'юнктури кластеру «modernity/coloniality» [3, с. 143–144]. Штучність глобалізованого public art несподівано викрила гаряча фаза російсько-українській війни, адже вже у лютому-березні митці навіть contemporary практик звернулися до мови «автономного мистецтва», прагнучі адекватного мистецького вислову, аби передати лють і біль нації, що має у XXI столітті виборювати суверенітет своєї країни, протистояти геноциду і кримінальним звірствам «рашистів». Так спонтанний спротив некро-біо-політиці в царині візуальних практик чинить А. Логов, виконуючи цикл малюнків з хроніки війни; створюють живописні серії картин, спираючись на образотворчі традиції українського емпатійно-трансцендентного світовідчуття, Р. Бончук, О. Шупляк, В. Шерешевський, І. Калюжна, Л. Міненко, О. Гайдамака... Однак невдовзі (коли українці впоралися із шоком, чи переїхали у безпечні регіони) виникають і об'єкти візуального артизму, де митці використовують характерні атрибути війни –

броники, каски, маскувальну сітку та інші речі пов'язані з війною; середмістя столиці з'являється public art об'єкт, як побажання українців керманичу РФ, Д. Іва «Застрелись»; а В. Татарський візуалізує «глобальну колоніальність» євроцентризму на польському симпозіумі в Оронську абстрактним концептом «Коли гармати мовчать». Отже правий М. Бейкер, коли констатує: «цивілізаційний статус сучасності» є головним невирішеним питанням, бо «критика постколоніальної соціології множинних сучасностей та цивілізаційний аналіз в цілому зосереджені на подальшому використанні сучасності в межах євроцентричного історичного горизонту й концептуального патерну», втім така постколоніальна епістема поступово переосмислює прозахідні імперські кліше, бо «багато-цивілізаційна світова свідомість протистоїть універсальній цивілізаційній моделі глобалізації, нав'язаної транснаціональними елітами» [4].

Мистецтво, як відчужена праця, що має обмінну вартість, інтегроване в ринкову систему капіталізму. Капіталізацію творчості підтверджує і той факт, що митці утворюють сервільну страту прекаріату. Тиражуючи позбавлені аури неоавангардні твори вони мігрують світом, беручи участь у міжнародних бієнале, симпозіумах, фестивалях, де реплікують пастіш, апропріацію, колажі з фрагментів цитат творів минулого і сучасного, використовуючи масовізовану техно-естетику. Поняття авторства стає зайвим в численних реплікаціях, а куратори і критики толерують культурну інверсію у візуальний редукований знак чи жестуальність, обґрунтовуючи це імперативами цифрової доби, теоріями бенчмаркінгу, що виправдовують дескілінг доби пост-правди. Наприклад, маємо пастіш public art, презентований восени 2021 року візуальними об'єктами ІХ Карпатського та ІІ Білоцерківського міжнародними симпозіумами, де металевий симулякр «Сходинок до Раю» Л. Маляренко хизується виготовленим робітниками білоцерківського заводу меандром, що апелює до вже затертої ідеї «Нескінченої колони» К. Бранкузі; або турецький метр İker Yardımcı наслідує не менш банальну акумуляцію об'ємів з металевих площин, що в Україні давно реплікує, скажімо, О. Лідаговський; і усюди байдужа до живого почуття людини техно-естетика

візуалізує універсальний спрощений дизайн, вкрай обмежуючи фахові можливості митців. Так само акція «Тонка червона лінія» в стінах ІПСМ НАМУ восени 2021 року декларує глобалізований євроцентризм концептуального вислову contemporary art, перетинаючи і мистецькі «червоні лінії», і в черговий раз «засипаючи рови», ховаючи оптом сучасність та архаїку, як то констатував М. Расмуссен, нагадуючи, що поневолений капіталізмом авангард анігілював демаркації між високим і низьким, об'єднуючи культуру і капітал, тим вбиваючи себе і «перетворюючи політику на видовище» [1, с. 122]. Тому зараз в умовах реїфікованої культури споживання, відмовляючи за прикладом авангардистів образу і мові, митці насправді працюють в інтересах капіталу, не розуміючи, що «капіталізм здійснив експропріацію комунікативних і виробничих засобів, а тепер використав їх для відтворення відчуженого і непрозорого світу праці та споживання»; так неоавангард тепер застосовує досвід ринкового бенчмаркінгу, хоча історичний авангард прагнув «звільнити людство від інструментальної раціональності буржуазного суспільства, долаючи відчуження капіталізму, він мусив посилювати відчуження; і лише зробивши світ ще більш дивним авангард міг би вийти за межі існуючого, уможливлюючи справді сучасний штучний світ» [1, с. 122]. Втім глобалізоване мистецтво, в якості агента культуріндустрії, не долає відчуження, а загрузає в раціональному псевдо-світі, що примусило П. Бюргера визнати неоавангардний проект провальним. Дійсно, від зворотного доводиться постулат трансцендентальної естетики, що артикулював О. Босенко, кваліфікуючи усі контемпорарні експозиції «фонтанами виснаження», згадуючи сентенцію Козьми Пруткова: «Якщо у тебе є фонтан – заткни його, дай відпочити і фонтану». Проте український об'єкт Павла Макова 59 Венеційській бієнале 2022 року демонструє саме «Фонтан виснаження. Висока вода», задуманий у 1995 візуальний проект акумулює кінетичну структуру зикурату металевих ліжок аморфною хмарою семозначень, формально відповідаючи загальному концепту «Молоко снів» кураторки бієнале Чечилії Алемані. Та О. Босенко обстоював інший контекст:

«"Виснаження" є прямим символом творчості взагалі. Алюзія з бахчисарайським фонтаном сліз. Принцип той же. Тільки сльози ці викликані поминками за свобідною діяльністю», адже редукований розсудок не бажає перетнути розмежування із розумом, через те «ампутація уяви, яка, хоч і є межею розсудку, більше не бажає дерзати, переступати ці межі. І навіть можливостей, інтенцій та намірів таких підкреслено не має... Тільки обмеженість необмежена і нескінченна, тяжіючи до декларації смерті, узаконюючи її право на життя. <...> Акт творіння в цьому збоченому вигляді, як спрага діабетика, перетворений в примусову деградацію: актуальність бачиться у володінні та праві на присвоєння, потенційність – скасована. Розвиток зведений до зміни. Можливість – "все можливо", і тому неможливе – надмірність. Відбувається згортання в форму постійного і рівномірного руху, яка є формою спокою» [5, с. 322–323]. Стазис замість екстазису. Говорячи термінологією П. Бурдьє, *contemporary* аллодоксія компенсує внутрішній а-динамізм буквально ловлею вітру, чи то симулякром, скажімо, *false-дерев*, як у проекті для «PARK3020» Львівщини згадуваного А. Логова, чи архітектурними скульптурами, як у випадку з паризьким проектом американця болгарського походження Крісто Явашева, проект якого «L'Arc de Triomphe, Wrapped» був здійснений у вересні 2021 року, після перенесення Центром Pompidou презентації на рік через пандемію, що забрала життя і самого митця. Тріумфальна арка отримала шати з важкого промислового текстилю синього (під національний прапор) кольору, із виблиском вкраплених сріблястих та червоних волокон. Тисяча робочих та альпіністів французької компанії Réseau-JADE готували презентацію проекту, про який в останньому інтерв'ю Крісто зауважив: тканина, яку утримують канати, надзвичайна тим, що перетворює скульптуру, тобто обгорнуту архітектуру, в рухомий об'єкт через візуалізацію вітру і глядач бачить об'єкт у фантастичному русі [6]. Авторський проект був поданий на розгляд мерії ще у 1962 році. Втім усі подібні тимчасові проекти у *public space*, а з 47 його пропозицій здійснено було 23, зокрема проект з обгортання Рейхстагу (1971–1995), за терміном презентації існували лише кілька тижнів з сумлінним

дотриманням техніки безпеки. Як вважав Крісто, – якого вабило життя кочових племен пустель, що мандрують, а їх міцні намети витримують люті вітри, – його скульптури не просто обгортання, це маніфест «ірраціональної тотальної свободи», такі об'єкти не можна купити, комерціалізувати, і здійснюється такий твір лише один раз. Крісто втік з радянської Болгарії, щоб займатися мистецтвом і бути абсолютно вільним; але його гібридне сприйняття творчості зберігає ремінісценції марксизму, розчинені в капіталізованому етосі: у нього ніколи не було робочих-помічників, все робив сам, гроші здобував продажом студійних малюнків проектів; але він визнає, що успіхом зобов'язаний Лео Кастеллі, і «усі проекти залежать від того, чи зацікавлені люди моїми творами чи ні. Це дуже природно, діалектично. Марксизм» [6]. А протистояння прихильників та противників реалізації проектів вважав «найважливішою частиною проекту. Це енергія та душа твору <...> Це вельми безпосередньо пов'язано з фізичною активністю, з тим, як ви рухаєте своїм тілом, як ви існуєте». В тих роздумах багато є від концепцій хаптики, суто позитивістських арт-теорій, де так само переймаються усвідомленням свого тіла через відчуття у різних станах, ландшафтах, урбаністичних чи сільських пейзажах, та чи додає це користі внутрішньому самовдосконаленню? Справді, комодифікація творчої свідомості пригнічує глибокі почуття, обмежуючи внутрішній світ поверховою емоційністю, розсудливою калькуляцією, навіть коли підкреслюється «некомерційність» проектів. Позитивізм «хаптичної» свідомості віддаляє людину від суб'єктивного відчуття абсолютної свободи як алетеї (так гаптована графемами іконічних образів маскувальна сітка об'єктів А. Набоки формально апелює до трагедій війни, але емпатійно залишається стерильною). 20 років тому Моріс Берман аналізував чинники культурної ентропії американської культури, пропонуючи зберегти найцінніше для майбутнього, для цього слід було перестати оманюватися шумом технологічних досягнень, сприймаючи його за культурний розквіт, та усвідомити, що економічний спад має також чинники духовної смерті, тобто складову, що проявляється як апатія і безглуздість, формалізм та розкіш, падіння критичного усвідомлення

культурного контенту і культивация кітчу при занепаді рівня освіченості [7]. Транснаціональним корпораціям байдуже, що вони завдають шкоди культурам націй і прискорюють їх колапс, зводячи демократію до нерозумного споживання. Берман пропонує бойкотувати їх програми, водночас працюючи над критичним і духовним самовдосконаленням. В Україні такі дії здаються утопічними, бо олігархічні арт-центри і фонди надто впевнено керують культурною політикою, створюючи ілюзію постколоніального розквіту, запрошуючи з ЄС і США відомих кураторів і митців пропагандистами contemporary, виголошуючи міжнародні конкурси і премії. Між тим на Заході не вщухає жорстка критика токсичної політики західних корпорацій у культурно-мистецькій царині. У вступній преамбулі до вересневого видання «The Brooklyn Rail» арт-директор Р. Вуї зауважив, що тривожним є аналітика за останні півстоліття, що доводить «це не просто провал лівих чи правих, а скоріше безперервний провал американської політичної культури, яка відмовляється зробити висновки з її минулих невдач», не намагаючись зрозуміти інтереси локальних культур. Питання, яке залишилось поміж рядків видавця, коли він наводив сентенцію Моріса Вламінка «Розум – міжнародний, дурість – національна, а мистецтво – локальне», закликаючи «ділитися тим, що ми знаємо як "справжні" знання, щоб разом подолати оці темні часи», так і не було озвученим, але воно турбує критиків культурної індустрії Західної ойкумени: як подолати наслідки гістерезису американської культури, котра поширилась, розповсюджуючи світом жорстку ентропію [8]. Сучасні візуальні форми техноїдного мистецтва (Г. Зедльмайр) користуються виключно розсудливим дискурсивним мисленням, відкидаючи можливість екстазису в абсолютну повноту буття, адже «розум, який виродився в розсудок, страждає на амнезію, він не пам'ятає і не бажає пам'ятати про своє первородство», проте: «Значимість розуму безмірно зростає за часів суцільних суспільно-історичних криз, потрясінь, тектонічних зрушень, коли серед вітійства емоцій і безперервної істерії збожеволілого розсудку ніхто не бажає прислухатися до голосу розуму. <...> Але саме розум – останній гарант самої змоги не захлинутися в екскрементах

злободенності, не зірватися в безодню відчаю і якимось надлюдським зусиллям утриматися на фатальній межі» [9, с. 58, 10]. Тож для розуміння того, як подолати культурний гістерезис, маємо усвідомити, що контемпорарна глобалізована творчість, за П. Бурдьє, є результатом маніпуляції public relations, що «універсалізує окремі прояви історичного неповторного досвіду, змушуючи його не "впізнавати" свою унікальність, а поставати в універсальному світлі» [10], і що негативно впливає на розвиток українського образотворення [11]. Так, капіталістичний ринок керує комодифікованою творчістю, провокуючи соціополітичний активізм візуальних практик, але залишається питання: чи буде мистецтво виявляти опір капіталістичній системі, чи вона розчинить його, оскільки вже більше сторіччя «ринок контролює мистецтво» [12]. Через те Г. Фостер справедливо вважав дизайнізацію кримінальним злочином, що веде мистецтво до гістерезису [2]. Тим не менш тотальний дескілінг дизайнізації сьогодні схильні позиціонувати, митці передусім, транс-дисципліною, яка інтегрує різні науки і фахові дисципліни в уніфікований «сценарій життя людей, де необхідно, щоб вони (вулиці, міста, будинки, веб-сайти, плакати, бренди, автомобілі, стільці, вуличні меблі та багато іншого) створювалися системно і стратегічно» [13]. Тож сьогодні є важливим соціофілософський аналіз естетики глобалізації як візуально-ідеологічного тиску когнітивного біокапіталізму на колективну свідомість націй, що викривляє арт-епістему, деформуючи сутнісну свободу творчого вислову митців, критиків, академічних науковців; відповідно маємо запобігати абстрактно-масовізованій гібридизації фахової думки, що насаджується культуріндустріальною логікою global public art, яким керує транснаціональний капітал, принизливо перетворюючи мистецтво, митця та думки аналітиків на звичайний товар.

Список джерел

1. Rasmussen, Mikkel Bolt. (2014) The Self-Destruction of the Avant Garde. In: *The Idea of the Avant Garde and What It Means Today*. Marc James Léger (ed.). Manchester and New York: Manchester University Press, 2014. P. 121–130.
2. Foster H. (2002) *Design and Crime (And Other Diatribes)*. London, New York: Verso.

3. Mignolo, Walter D. (2011) *The darker side of western modernity. Global Futures, Decolonial Options*. Durham & London: Duke University Press, 2011.
4. Baker, Michael. (2016) *Civilizational Analysis, European Modernity and Western Education: A Modern/colonial World System Perspective* <https://www.academia.edu/25409887>
5. Bosenko, A. (2021) *The Last Time. 1. Free time as the fullness of being*. [Published in Russian]. Kyiv: Phoenix.
6. Mirlesse, S. (2021) Christo with Sabine Mirlesse. *The Brooklyn Rail. Critical Perspectives on Art, Politics and Culture*. September <https://brooklynrail.org/2021/09/art/Christo-with-Sabine-Mirlesse?fbclid=IwAR2Fnd2TuT0ZdVkXTDbej8svrHsdzTx2xd8Rla77pEJm-RISLuKlB4f8ypY>
7. Berman, M. (2001) *The Twilight of American Culture*. New York: W. W. Norton & Company.
8. Bui, P. H. (2021) Publisher's Message. *The Brooklyn Rail. Critical Perspectives on Art, Politics and Culture*. <https://brooklynrail.org/2021/09/publishersmessage/Dear-Friends-and-Readers-Sept-21>
9. Voznyak, V.S. (1994) *Metaphysics of mind and reason. The experience of unsystematic self-criticism*. [Published in Russian]. Kyiv: Samvatos.
10. Bourdieu, P. & Wacquant L. (2000) La nouvelle vulgate planétaire. *Le Monde diplomatique*. Mai. 6–7. <https://www.monde-diplomatique.fr/2000/05/BOURDIEU/2269>
11. Protas, Maryna. (2022) Socio-philosophical critique of the global public art's visual order: the context of national self-identity. *American Journal of Art and Design*. Volume 7, Issue 1, March 2022. P. 29–38. DOI:10.11648/j.ajad.20220701.15
12. Noujeim, G. M. (2021) *Art and Capitalism*. Academia Letters. Article 2262. <https://doi.org/10.20935/AL2262>
13. Rubio, Miguel. (2021) *Systemic strategic design: from aesthetics to every day's life*. Academia Letters, Article 1056. <https://doi.org/10.20935/AL1056>

Толошник Наталія Анатоліївна

кандидат мистецтвознавства, доцент,

доцент кафедри естрадно-вокального мистецтва,

ЗВО Університет Короля Данила, Україна

ВОЛОДИМИР ФЛИС – ПРИЧИНКИ ДО ПОРТРЕТУ МИСТЕЦЬКОЇ ОСОБИСТОСТІ

Ім'я Володимира Флиса в музикознавчому просторі відомо, в першу чергу, як автора фундаментального методичного посібника – підручника «Сольфеджіо» для дитячих музичних шкіл з першого по сьомий клас, створений у співавторстві з відомим львівським музикознавцем Яремою Якуб'яком. Ця ґрунтовна методико-теоретична робота, яка базується переважно на українському пісенному матеріалі та музиці українських композиторів з чітким поясненням кожної запропонованої теми, і досі не втрачає своєї цінності та актуальності на теренах музичної педагогіки.

Однак, творча постать В. Флиса не обмежується тільки його музично-теоретичними досягненнями. Він також багато працював у галузі музикотворення і педагогіки. Композиторський доробок Володимира Флиса обдарованого музиканта, талановитого митця, нажаль, мало відомий сучасним музикантам і слухачам. Цю прогалину прагнуть виправити автори сучасного проєкту Ukrainian Live Tour. У цьому культурному проєкті виконувалися твори десяти композиторів, серед яких твори репресованих композиторів В. Барвінського, Б. Кудрика і В. Флиса, твори композиторів, які, об'єднані з акцентом на час, пристрасть і міфи, як підкреслюють ініціатори. А ще додають: важливо, щоб українці знали своїх митців і чули їхню талановиту музику. Як зауважує один з засновників проєкту Тарас Димко «зіграли ті твори, які творять каркас української культури, і це дуже важливо. Їх ніхто ніколи не виконував. Цих композиторів об'єднує те, що вони були закохані у життя, своєю музикою хотіли нести добро і високі емоції» [1].

В. Флиса визначають як «людину винятково трагічної долі». Його життєві та творчі дороги були тернисті і складні. Майбутній композитор народився 24

березня 1924 р. у м. Станіслав (тепер Івано-Франківськ). Музика захоплювала юнака з ранніх років, він опановував гру на скрипці і фортепіано. Музичну освіту по класу скрипки отримав навчаючись у Консерваторії ім. Монюшка (1932-1939). Певний досвід він отримав продовжуючи навчання у Берлінській консерваторії Штерна, яке тривало лише пів року (1943), попередньо склавши іспит з гармонії у знаменитого німецького композитора Ріхарда Штрауса. Після повернення В. Флис, протягом 1945-1947 рр., продовжує свою фахову освіту у Львівській державній консерваторії ім. М. Лисенка, вивчаючи композицію в класі професора Романа Сімовича.

Трагічний переломний момент у його житті настав у 1947 році, коли його, студента третього курсу, арештували і після тривалих допитів засудили на 25 років позбавлення волі за статтею «Зрада Батьківщині та контрреволюційна діяльність». Тривалий період, а саме з 1948 по 1955 роки, він перебував у засланні у Карагандинському виправно-трудовому таборі (Казахстан), де в складних умовах тяжкої праці здоров'я В. Флиса було підірвано і назавжди знищено. Лише через шість років, 22 жовтня 1954 року, Карагандинський обласний суд прийняв рішення про термінове звільнення В. Флиса за станом здоров'я. Остаточне закриття справи композитора було здійснено 1956 року Управлінням Комітету державної безпеки при Раді Міністрів СРСР на Білоруській залізниці, а в реабілітаційних документах було зазначено, що справа за обвинуваченням закрыта через відсутність кримінального злочину.

Після повернення із заслання В. Флис спочатку працював у Делятинському ліспромгоспі вихователем робітничої молоді і керівником оркестру народних інструментів, тому що йому та його матері було заборонено повертатися на проживання до Івано-Франківська. Повернутися до рідного дому на Трускавецькій вулиці, 31, В. Флису дозволили лише в 1960 році.

У 1957 року В. Флис добився від Міністерства культури УРСР поновлення на навчання у Львівській державній консерваторії ім. М. Лисенка (клас композиції Романа Сімовича), яку закінчив з відзнакою 1961 році. Як згадує його товариш по навчанню С. Стельмащук: «Був Володимир Флис

інтелігентним, доброї вдачі, можливо дещо замкненого характеру, але ерудованим та цікавим хлопцем. Він був досконалим теоретиком та компетентним у творчих питаннях» [2, с. 232]. Дипломною роботою В. Флиса стала симфонічна поема «Ярема Галайда» за твором Тараса Шевченка «Гайдамаки», яка була виконана під час іспиту оркестром під орудою Ісаака Паїна.

Після завершення навчання В. Флис розпочинає свою викладацьку діяльність, яка тривала до кінця його життя (він помер в самотності від важкої хвороби 7 серпня 1987 року). Починаючи з 1961 по 1963 рік він працює викладачем музично-теоретичних дисциплін в Івано-Франківському музичному училищі та Івано-Франківському педагогічному інституті, а після повернення до Львова, з 1963 по 1965 рр., викладає у Львівському музичному училищі та згодом отримує запрошення на посаду викладача кафедри теорії музики, пізніше кафедри композиції Львівської державної консерваторії (зараз ЛНМА ім. М. Лисенка). Працюючи у консерваторії В. Флис стає членом Спілки композиторів України, його, як активного діяча, неодноразово делегували на всесоюзні збори, які проходили у Москві.

Володимир Флис був авторитетним педагогом, в той же час мудрим, вимогливим і доброзичливим. Усе, чого не вдалось досягнути йому самому, Володимир Флис вклав у своїх вихованців. Як педагог, він виховав цілу генерацію українських митців, музикознавців та композиторів сучасності. Це: лауреати Національної премії ім. Т. Шевченка Ганна Гаврилець, Віктор Камінський, Богдана Фроляк, лауреати всеукраїнських та міжнародних премій в галузі композиції, Олександр Левкович, Віктор Тиможинський, а також Ольга Криволап, Людмила Дума, Олександр Опанасюк, Роман Стельмащук та інші.

Малодослідженою галуззю у створенні повноцінного мистецького портрету особистості В. Флиса залишається його композиторська творчість. Хоча значний поступ у пізнанні і пропагуванні творчості В. Флиса став помітним завдяки активній роботі у цьому напрямку учнів самого композитора. Так, побачили світ видання творів митця: Вокальні твори (муз.

ред., вст. стаття В. Пасічника. Л : ЛНУ ім. І. Франка, 2016), Фортепіанні твори (упор., вст. стаття Л. Думи. Львів, 2009), Квартет для двох скрипок, альт та віолончелі. Партитура та голоси (Ред. та вст. слово Т. Дем'янчик. Львів, 2004).

Мистецька спадщина В. Флиса відзначається розмаїттям жанрів, форм і виконавських складів. У його творчому доробку кантата «Дзвенить Карпати», Поема-кантата «Моя Батьківщина», Симфонія, камерно-інструментальні твори, вокальні твори та обробки народних пісень. Стилiстичними ознаками творчого мислення композитора слід визначити засади естетики романтизму, які були надзвичайно близькі галицьким композиторам кінця XIX початку XX століття. Лірико-драматичний характер музичного обдарування В. Флиса вплинув на формування власної композиторської мови, яка збагатила історично сформовані традиції того часу. Це проявлялося у домінуванні вокальних і фортепіанних жанрів; виборі образно-тематичної палітри з акцентом на портретність з психологічною деталізацією та пейзажність; використанні монотематизму як головуючого принципу формотворення; створенні індивідуалізованої мелодики з опорою на мовні інтонації; розширенні тембрової і гармонічної палітри музики шляхом використання натуральних ладів та почергового зіставлення мажору і мінору тощо. Це підтверджує головний висновок, що впродовж усього творчого шляху Володимир Флис залишався вірним своїм принципам і тенденціям пізньоромантичної доби.

Список джерел:

1. Терешкун Галина. Музика репресованих композиторів Василя Барвінського і Бориса Кудрика звучить у різних містах України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30235559.html> (дата звернення 5.05.2022).
2. Стельмашук Степан. Про композитора Володимира Флиса. *У світі звуків і слова*. Львів, 2009. С.231–234.

Гетьманчук Микола Петрович

доктор історичних наук, професор,

професор кафедри політології та міжнародних відносин,

Національний університет «Львівська політехніка», Україна

ОСОБЛИВОСТІ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ АЛЬЯНСУ ЄВРОПЕЙСЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ РУХІВ

***Анотація.** У статті досліджуються об'єктивні причини, які впливають на поширення в Європі ультраправих політичних рухів націоналістичного спрямування. Показано чинники, які вплинули на створення націоналістичними політичними партіями Європи Альянсу європейських національних рухів. Висвітлено особливості Альянсу європейських національних рухів та його вплив на діяльність Європейського Союзу.*

***Ключові слова:** Альянс європейських національних рухів, ідеологія націоналізму, Європейський Союз, політичні партії.*

Націоналізм існує та розвивається у багатьох формах, а тому їх не можна громадити під однією вивіскою «екстремізму». Хоч націоналізм не цілковито демократичний чи ліберальний рух, але заперечення центральних положень націоналізму може стати на перешкоді поступу до захисту прав людини й демократії. Певні зміни у дослідженні проблеми націоналізму започаткували у 1980-х роках зарубіжні дослідники. Невипадково у західній історіографії дефініція націоналізму стала наближена до класичного визначення американського дослідника Е. Геллнера, що націоналізм – це теорія політичної легітимізації, яка ставить собі за мету, щоб етнічні та політичні кордони співпадали [1, с. 156]. Саме такі ідеї з початку 2000-них років почали розвиватися та піддаватися перегляду у працях американських дослідників Б. Андерсона, Р. Брубейкера та інших вітчизняних і зарубіжних вчених [2; 3].

Щоб збагнути помилковість більшості критичних закидів на адресу націоналізму, зазначає відомий англійський дослідник Е.Д. Сміт, необхідно

виділити головні положення цієї доктрини й головні ідеали націоналістичних рухів:

- 1) світ поділений на нації, кожна з яких має власний характер і долю;
- 2) нація є джерелом будь – якої політичної влади, і лояльність нації перевищує всі інші лояльності;
- 3) щоб бути вільними, люди мають ідентифікуватися з певною нацією;
- 4) щоб бути самобутньою, кожна нація має бути автономною;
- 5) задля миру й справедливості на землі, нації мають бути вільними і захищеними [4, с. 207 - 208].

Основні ідеали, що випливають з цих положень, три: національна ідентичність, національна єдність і національна автономія.

Мета націоналізму – зробити громадянську або етнічну націю критерієм держави, підкорити державу волі нації і змусити її виражати цю волю. Національна держава у свою чергу, підкреслює Е.Д. Сміт, черпає свою могутність і засоби до існування з домінантного етносу, навколо якого вона сформувалася і якому допомогла злитися в єдине ціле [5, с. 16 - 19]. Не похитнуло у повній мірі позицій національної держави й націоналізму загалом, як на нашу думку, і перехід чималої кількості її повноважень до структур більшого масштабу. Розглядаючи проблему виживання чи відмирання національної держави у глобальну епоху, слід звернути увагу на наступне:

1) національна держава продовжує залишатися єдиною міжнародно визнаною структурою політичного об'єднання (тільки вона допускається до ООН та інших міжнародних органів);

2) після 1991 р. принаймні 18 нових національних держав було визнано «державами спадкоємцями», а це сталося після сорокарічного періоду відмов з боку наддержав надавати подібний статус;

3) чималим є спектр сучасних національних держав (з домінуючим етнічним ядром; етнічно розділені держави; держави з панівним ядром, але значними етнічними та національними меншинами);

4) в основному тільки національна держава до цього часу залишається

основною єдиною ареною для розв'язання етнічних проблем [5, с. 146 - 148].

За цих обставин вести мову про переважання лояльності до Європейського Союзу (ЄС) над лояльністю до своєї національної держави не випадає. Можна лише припустити, що в ситуації вибору національна ідентичність може виявитися не такою вже непорушною, особливо, коли вибір здійснюється в умовах падіння довіри до національних політичних лідерів, яке останніми роками спостерігається в багатьох країнах Європи. Криза довіри призводить й до того, що часто перевага національної ідентичності над локальною штучно утримується за допомогою мобілізаційної потуги мас – медіа. Сучасна практика засвідчує, що лише єдності економічного інтересу, який лежить в основі інтеграційних зусиль урядів європейських держав, справді буває недостатньо, щоб лояльність до ЄС перемогла над лояльністю до своєї національної держави [1; 3].

Вищезазначені причини зумовлюють ріст націоналізму в країнах Європи, особливо в умовах абсорбції ЄС нових членів. Серед причин такої ситуації можна виділити наступні:

1) реакція населення на загрозу обмеження національного суверенітету країн – членів ЄС у процесі європейської інтеграції (особливо із прийняттям Конституції ЄС) і різкого збільшення міграційних потоків до найбільш розвинених країн – членів ЄС з менш розвинених нових членів;

2) тенденцію до зростання націоналізму та ізоляціонізму продовжує провокувати сьогодні і такий феномен, як легальна і нелегальна масова міграція до ЄС з країн Азії та Африки;

3) націоналізм в Європі отримав новий поштовх для свого подальшого розвитку після розпаду соціалістичної системи. В колишніх посткомуністичних країнах, які пережили і переживають період економічного занепаду та кризи (деякі з них ще й досі не вийшли з кризи), націоналістичні настрої охопили значні прошарки населення;

4) зростання націоналізму в посткомуністичних країнах вплинуло на активізацію націоналістичних партій і угруповань в старих країнах – членах ЄС.

Вищеназвані причини обумовили створення радикальними правими партіями 24 жовтня 2009 р. у Будапешті «Альянсу європейських національних рухів» (АЄНР). Ініціаторами створення АЄНР стали лідери ультраправих націоналістичних партій: Великобританії Н. Гріффін (Британська національна партія); Франції Жан Марі Ле Пен (Національний фронт); Угорщини Г. Вона («Рух за кращу Угорщину» – «Йоббік») [6]. Безпосередню участь у створенні АЄНР взяли ряд націоналістичних партій європейських країн: Республіканський громадський рух (Іспанія), Національний фронт (Бельгія), Триколірне полум'я (Італія), Партія Свободи (Фінляндія), Націонал – демократична партія (Швеція), Партія національного відродження (Португалія). Згодом до АЄНР приєдналися: Соціально – демократична партія (Бельгії), Політична партія «Атака» (Болгарія), Політична партія «Свобода» (Австрії), Республіканський громадський рух (Іспанії), Національна партія (Словенії), представники націоналістичних партій Швейцарії, Литви, Мальти, Росії [7].

В червні 2010 р. було затверджене постійне керівництво АЄНР (Президент Б. Голніш (Франція), Генеральний секретар В. Сігнетті). В АЄНР допускалося як колективне, так і індивідуальне членство. Повноправними членами могли бути політичні партії та окремі депутати, обрані до місцевих органів самоврядування та депутатів парламентів країн ЄС, а також Європейського парламенту. Політичні партії та особи, які не підпадали під ці критерії могли претендувати на статус спостерігачів (у цей час такий статус отримало Всеукраїнське об'єднання «Свобода») [6; 8; 14]. Потрібно зазначити, що лідери АЄНР, створюючи об'єднання, намагалися сформувати в Європейському парламенті фракцію та отримати фінансування для своєї діяльності. Для цього потрібно було мати у фракції Європарламенту 25 депутатів із семи країн ЄС, але натомість у цей період їхня кількість становила менше десяти [9]. Однак популярність націоналістичних партій в країнах Європи стрімко зростала. Вже після виборів у 2014 р. партія Ле Пен (Національний фронт) налічувала 24 депутати в Європарламенті, «Партія незалежності Великобританії» також 24 депутати. Місця в Європарламенті

отримали радикальні націоналістичні партії Нідерландів, Німеччини, Польщі, Литви, Болгарії, Фінляндії [10].

В установчих документах АЄНР зазначалося, що:

1) всі члени об'єднання усвідомлюють відповідальність перед європейськими націями, мовами та культурами, які вони представляють;

2) усі члени АЄНР виступають за невід'ємні цінності християнства, природне право, мир і свободу у Європі;

3) розуміють всі численні загрози, які потужними силами глобалізації створюються для знищення безцінної європейської спадщини.

За словами лідера Британської національної партії Н. Гріффіна АЄНР повинен боротися з «потворною федеральною Європою» із середини [6]. Йшлося, насамперед, про подальшу протидію інтеграційним процесам у діяльності ЄС (створенні наднаціональних структур) та боротьбу із його розширенням (залученням нових членів).

Націоналістичні сили в ЄС – це насамперед зареєстровані політичні партії та об'єднання, а також неформальні угруповання (військово – спортивні союзи тощо). Хоч в кожній країні ЄС націоналізм має свої особливості, можна виділити спільні риси, що об'єднують сьогодні націоналістичні партії європейських країн, які входять до АЄНР. Серед них можна назвати наступні:

1) антиглобалізм та антиамериканізм, а також євроскептицизм (тобто погляд на ЄС як один із компонентів світового глобалізаційного проекту, що спрямований на знищення національного суверенітету країн – членів та їх національних культур);

2) відстоювання концепції «Європи націй» (тобто Європи як співдружності незалежних і рівноправних країн, об'єднаних християнськими і європейськими цивілізаційними цінностями);

3) вкрай негативне ставлення (особливо серед націоналістів Західної Європи) до подальшого збільшення членів ЄС, яке на їх думку планується космополітичною бюрократією;

4) негативне ставлення до мігрантів з країн «інших цивілізацій» (країн Азії та Африки);

5) ксенофобія, расизм та антисемітизм (в деяких політичних національних рухах з ознаками нацизму);

б) традиціоналізм (відстоювання традиційних релігійних, моральних, культурних цінностей європейських народів);

7) реваншизм (незадоволення станом сучасних державних кордонів та відстоювання права на їх «справедливий» і мирний перегляд) [11, с. 155-157].

Так, радикальні ультраправі націоналістичні партії Німеччини ставлять питання про повернення земель, переданих Польщі та СРСР після Другої світової війни. Угорські націоналісти ксенофобської та антисемітської партії «За кращу Угорщину» – («Йоббік») з її лідером П. Якаб, вимагають:

1) повернення Трансільванії;

2) намагаються втілити у життя сепаратистські плани створення угорської автономії на території українського Закарпаття;

3) втручаються у суверенне життя Української держави після 2014 р. (підтримують анексію Криму Російською Федерацією).

Румунська політична партія «Велика Румунія» вимагає перегляду кордону з Україною (питання приналежності частини української території Бессарабії та Буковини). Чималі проблеми виникають у діяльності лідера французької партії «Національний фронт» Ле Пен, яка виступає з позиції заперечення Голокосту, негативного ставлення до абортів, геїв та іммігрантів, розширення ЄС. Слід зазначити, що Ле Пен дотримується принципово проросійських позицій, підтримує анексію Криму Російською Федерацією та повномасштабну війну В. Путіна проти України [8].

Націоналістичні тенденції в посткомуністичних країнах Східної Європи тісно пов'язані із євроскептицизмом. Націоналістичні політичні в цих країнах, які належать до АЄНР, або орієнтуються на його програмні установки, належать до євроскептиків. У Польщі до їхнього числа входять партії «Самооборона», Національний фронт «Вітчизна», Християнсько – національний союз. Такі ж політичні партії існують в Румунії та Угорщині, Чехії (Демократична громадянська партія, Республіканська партія). Небезпеку сучасного «космополітичного» варіанту інтеграції в межах ЄС вони вбачають

у тому, що:

1) сучасний варіант інтеграції ЄС призведе до знищення національної ідентичності нових країн – членів ЄС;

2) членство в ЄС східноєвропейських країн негативно вплине на їхні економіки, зробить їх залежними від більш розвинених членів Євросоюзу (призведе другосортного членства).

Вступ колишніх посткомуністичних країн до ЄС – це цілком закономірне явище. Однак у цьому зв'язку важко погодитися з поширеною думкою, що вступ до ЄС нових членів є виконанням «копенгагенських критеріїв». Насправді жодна з центральноєвропейських і балтійських країн – нових членів ЄС при вступі не виконала цих критеріїв у повному обсязі. Абсорбція цих країн до ЄС, зазначають українські дослідники, найвірогідніше була запланована ще до появи будь – яких копенгагенських критеріїв [12, с. 8-9]. Найбільш вірогідно це стало заповненням вакууму, що утворився після розпаду СРСР та комуністичної системи, і поверненням ситуації в Європі на ті позиції (у економічному сенсі), які існували ще до Першої світової війни.

У цьому контексті представники польських та чеських радикальних партій націоналістичної орієнтації стверджують, що розширення ЄС на Схід реалізується головним чином Німеччиною і об'єктивно сприяє німецькій політичній та економічній експансії. Вони звертають увагу на те, що найбільшими інвесторами в Польщі, Угорщині, Чехії та Словаччині є німецькі та австрійські фірми, які підтримують уряди Німеччини та Австрії. Це, вважають вони, можна пояснити виключно бажанням Німеччини та Австрії відновити (принаймні економічно) германську «Серединну Європу», тобто взяти під свій контроль території колишніх Германської і Австро – Угорської імперій. З іншого боку, після Другої світової війни 8 млн. німців були силою переселені з Польщі та Чехословаччини на сучасну територію Німеччини. Вороже ставлення до них поляків та чехів спричинили смерть десятків тисяч німців [13, с.1092]. Тому не дивно, що й сьогодні ці історичні події підживлюють реваншистські настрої серед німецьких націоналістів стосовно Польщі і Чехії. Можна лише констатувати, що територіальні питання ще

надовго залишаться полем конфронтації для німецьких та польських, угорських і румунських націоналістів, але в межах ЄС.

Список джерел:

1. Геллнер Е. Нації та націоналізм / Е. Геллнер; пер. з англ. // Націоналізм: Антологія. – К.: Смолискип, 2006. – С. 156 – 169.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування про походження й поширення націоналізму / Б. Андерсон; пер. з англ. – К.: Критика, 2001. – 271 с.
3. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Р. Брюбейкер; пер. з англ. – Львів: Кальварія, 2006. – 280 с.
4. Сміт Е.Д. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Е.Д. Сміт; пер. з англ. – К.: Ніка – Центр, 2006. – 320 с.
5. Сміт Е.Д. Націоналізм: теорія, ідеологія, історія / Е.Д. Сміт; пер. з англ. – К.: К.І.С, 2004. – 170 с.
6. Альянс європейських національних движень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwici/1726466>.
7. У Мілані відбулося чергове засідання Бюро Альянсу (6-7.07.2012) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aemn.web.archive.org/web/20140328151014/>.
8. Ультраправі націоналісти ЄС створили панєвропейський альянс [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ukrnews.com/news/15186-ultravye-nacyonalysty-es-sozdaly-ranevoreyskyu-alyans>.
9. Правий вектор. Єврорадикали [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eurointegration.com.ua/articles/2014/07/1/7023803/>.
10. Хоменко С. «Свобода» і європейські націоналісти: конфлікти є, війни немає [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bbc.com/ukrainian/polities/2013/01/130124_svoboda_alliance_sx.
11. Луцишин Г.І. Проблема націоналізму в контексті розширення ЄС // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. – Львів, 2015. – Вип. 27. – С. 153 – 158.
12. Фомін С. Україна поза ЄС: критичний погляд на оптимістичні концепції // Єврооптимізм та євро песимізм в українській зовнішньополітичній риторичі. – К.: Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України, 2004. – С. 7 – 11.
13. Дейвіс Н. Європа: Історія / Н. Дейвіс; пер. з англ. – К.: Видавництво «Основи», 2006. – 1464 с.
14. Тягнибок О. Альянс європейських національних рухів і ВО «Свобода»: як це було насправді [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/watch?v=iN-BF_Kg77Q.

Позднякова Інна Сергіївна

кандидат історичних наук, доцент,

доцент кафедри історії України та всесвітньої історії,

Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка,

Україна

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ПОЛІТВІДДІЛУ ДЕРЖАВНОГО ВИДАВНИЦТВА РСФРР

У 20-х роках ХХ ст. провідниками цензурної політики більшовицької влади було кілька відомств. Власне цивільна та політична цензура зосереджувалася в Державному видавництві РСФРР, яке з березня 1920 р. виконувало цензурні функції по відношенню до відомчих видань, а також отримало право цензури рукописів, що надходили до приватних видавництв. Положення про Державне видавництво РСФРР встановило, що йому «... підпорядковується видавнича діяльність усіх наркоматів, відділів ВЦВК стосовно загальнополітичного й культурного видавництва. Державне видавництво регулює та контролює видавничу діяльність усіх наукових і літературних об'єднань, кооперативів та всіх інших видавництв» [1, арк. 1].

Для реалізації Положення було ухвалено постанову Ради народних комісарів від 23 липня 1920 р., в якій підкреслювалося: «Жодне видання, за винятком друкарських бланків та канцелярських форм, не може бути здано до набору без дозволу на те Центрального управління Державного видавництва. Порушення даної постанови тягне за собою розгляд справи судом Революційного трибуналу та арешт в адміністративному порядку» [2, арк. 53].

Отже, у першій половині 1920 р. на рівні вищого партійного керівництва країни за Держвидавком РСФРР було закріплено низку повноважень, які перетворили його на провідника цензурної політики у сфері друку того часу.

Робота цензурних органів, окрім безпосередньо процесу цензурування, вимагала здійснення контролюючих функцій. Власне ідеологічний контроль покладався на спеціальний цензурний орган – політвідділ.

Серед дослідників немає єдиної думки щодо часу створення при

Державному видавництві РСФРР політвідділу, який відповідав за процес рецензування рукописів, що надходили до друку, а також рекомендував чи забороняв їхнє опублікування.

Так, М. Зеленов вважає, що політвідділ був створений наприкінці 1920 – на початку 1921 років [3, с. 81]. У своїх працях А. Блюм згадує про існування політвідділу вже в 1919 році. При цьому дослідник звертає увагу на значний обсяг повноважень цієї інстанції, називає його прототипом Головліту, констатує, що після створення останнього, політвідділ обмежився цензуруванням лише власних видань Державного видавництва [4, с. 14]. У Т. Горяєвої знаходимо іншу дату заснування – 1922 р. [5, с. 246 – 247].

З моменту заснування політвідділ очолив М.Л. Мещеряков, в подальшому перший начальник Головліту РСФРР. У статті «О работе Государственного издательства в новых условиях», надрукованій у січні 1922 р., він так пояснює причини створення політвідділу: «Нова економічна політика сприяла активізації приватної ініціативи у видавничій галузі у вигляді виникнення приватних видавництв. У період диктатури пролетаріату радянська влада не могла залишити приватні видавництва без свого контролю, щоб не дати можливості ворогам революції використати ці видавництва у контрреволюційних цілях. З цією метою при Центральній редакційній колегії Держвидаву було організовано так званий «Політичний відділ», на чолі якого мав стояти один із членів Редакційної колегії» [6, с. 166].

Саме цей структурний підрозділ Держвидаву РСФРР повинен був забезпечувати на практиці реалізацію ідеологічного напрямку редакційної та контролюючої діяльності Державного видавництва [7, арк. 106].

Рукописи, призначені до друку, перечитувались або політредакторами політвідділу, або довіреними особами у відповідному відділі редакційного сектора, що свідчить про спроби поєднання політичного контролю із загальною редакційною роботою.

Так само, як і Державне видавництво, свої відділи на місцях мав і політвідділ. Звичайно, вони діяли на основі вказівок «згори». Зокрема діяльність політвідділу округу базувалася на наступних директивах:

«Політичні: не допускати видань відверто реакційного спрямування, до яких належать книги релігійні, містичні, антинаукові, політично ворожі радянській владі; дозволяти газети тільки інформаційно-довідкового характеру, а журнали – з питань літератури, мистецтва, техніки землеробства. Організаційні: політвідділ округу є органом політвідділу Головного управління Державного видавництва і працює на основі його директив» [2, арк. 118].

Особливе значення при цьому надавалося контролю за виданням навчально-методичної літератури для освітньої системи. У циркулярі окружним відділам Державного видавництва від 19 липня 1922 р. наголошувалося: «Політвідділ Державного видавництва повідомляє, що жоден підручник, навчальний посібник не може бути дозволений до друку місцевим політвідділом без санкції на те політвідділу Головного управління Державного видавництва» [8, арк. 47]. Очевидно, що ідеологічне виховання підростаючого покоління мало стати одним з провідних завдань літератури освітнього характеру.

Крім власне редакційної роботи, політвідділ також здійснював нагляд за діяльністю приватних та кооперативних видавництв з метою запобігання появи на ринку літератури, яка вважалася політично ворожою радянській владі, мала релігійний або містичний характер. Про це свідчить інструкція до Положення про губернські політичні відділи [Там само, арк. 33].

Таким чином, сферою контролю Держвидаву була видавнича галузь. Провідником ідеологічного складника цензурної політики став політвідділ Держвидаву. Його функції в основному зводилися до наступного контролю, що полягав в оцінці рукописів й у вживанні заходів заборонного характеру. Причому найчастіше доля рукописів залежала від суб'єктивних чинників й передусім від рівня загальної культури та освіченості цензора. В цілому відгуки та рецензії політредакторів політвідділу, матеріали листування Державного видавництва стосовно надання дозволів на видання літератури різного спрямування є важливим джерелом в історії радянської цензури. Зазначені матеріали дають можливість відтворити технологію цензорської

роботи, з'ясувати, на яких принципах базувався поділ рукописів на категорії, встановити способи внесення виправлень та вилучення неприйнятних місць.

Список джерел:

1. Положение о Государственном издательстве РСФСР 29 марта 1919 г. *ГАРФ* (Государственный архив Российской Федерации). Ф. Р-130. Оп. 3. Д. 247. 8 л.
2. Декреты и постановления ВЦВК и Совнаркома РСФСР; Положения о Государственном издательстве РСФСР, об его отделах и отделах печати центральных учреждений РСФСР, 1919г. *ГАРФ* (Государственный архив Российской Федерации) Ф. Р-395. Оп.1. Д. 1. 136 л.
3. Зеленов, М.В. 2000. *Аппарат ЦК РКП(б) – ВКП(б), цензура и историческая наука в 1920-е годы*. Нижний Новгород: ГИПП «Нижполиграф».
4. *Цензура в Советском Союзе. 1917 – 1991. Документы* / сост. А.В. Блюм. Москва: РОСПЭН, 2004. 576 с.
5. *Институты управления культурой в период становления. 1917 – 1930-е гг. Партийное руководство; государственные органы управления: Схемы* / науч. ред. Горяева Т.М. Москва: РОССПЭН, 2004. 312 с.
6. Мещеряков, Н.Л. 1922. О работе Государственного издательства в новых условиях. *Печать и революция*. № 1. С. 163–168.
7. Отчеты о деятельности политического отдела Госиздата РСФСР, июнь – октябрь 1923 г. *ГАРФ* (Государственный архив Российской Федерации). Ф. Р-395. Оп. 9. Д. 338.
8. Переписка с Наркомпросом РСФСР, местными отделениями Госиздата РСФСР и книгоиздательствами о регистрации типографий и издательств, о предварительной цензуре всех произведений печати и по другим вопросам, 10 августа – 28 декабря 1920 г. *ГАРФ* (Государственный архив Российской Федерации). Ф. Р-395. Оп.1. Д. 96. 47 л.

Чергик Наталія Юріївна

старший науковий співробітник¹; аспірант²

¹Національний заповідник Хортиця, Україна

²Запорізький національний університет, Україна

ПРЕДМЕТ МУЗЕЙНОЇ КОЛЕКЦІЇ ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО: НОМІНАЦІЇ ТА ІНФОРМАТИВНА РОЛЬ

***Анотація.** Об'єктом даного дослідження є процес становлення джерелознавчих студій на теренах України в другій половині XIX – початку XX століття в умовах поширення в науковому середовищі концептів позитивізму. Предмет дослідження зосереджений на вітчизняних музейних виданнях, зокрема – на теоретичному та практичному осмисленні музеографами предмета колекції як історичного джерела. З'ясовано діапазон понять, якими оперували автори для означення музейних пам'яток. Визначено, які джерельні функції на них покладали.*

***Ключові слова:** музеографія, музейне видання, історичне джерело, музейна пам'ятка, предмет музейної колекції.*

Публікація предметів музейних колекцій становить специфічну рису музейних видань. Активізація такого роду наукової роботи з другої половини XIX століття пов'язана із поширенням позитивістського стандарту історичного дослідження, суть якого полягала у пошуку закономірностей та відкритті законів розвитку суспільства. В свою чергу, закони можна було встановити на підставі достатньої кількості історичних фактів. Факти позитивісти прагнули базувати на конкретних, емпірично доступних свідоцтвах, залишених від минулих часів. Тож, культ історичного факту призвів до необхідності відшукування та уведення до наукового обігу значної кількості нових джерел [1, С.269,291–294,396]. Музеографія виконувала саме таку задачу – оприлюднювала пам'ятки, що зберігались в музеях або приватних колекціях.

Варто зазначити, що процес осмислення предмета колекції як історичного джерела уже підлягав розробці в роботах ряду науковців. Наприклад,

проблема номінування предметів давнини та пленерних об'єктів, які мали б підлягати охороні, а також їх класифікація у XIX столітті в Російській імперії розглянуті в статті А.М. Разгона «Охорона історичних пам'яток у дореволюційній Росії (1861–1917 рр.)». Автор відзначив змістовну трансформацію поняття «історична пам'ятка» від позначення ним усього «що зело старе і незвичне» або «курйозне» у XVIII столітті до розуміння художньої та джерельної ролі пам'яток у XIX столітті. А.М. Разгон показав, за якими критеріями предмети старовини наділялись значенням пам'ятки. Зокрема, указав на відсутність наукових принципів відбору. За його висновками, учені XIX століття керувались: показником давнини – обирали предмети не молодше 150 років; релігійністю – брали до уваги вплив предметів на релігійні почуття; естетичним виглядом – обирали предмети керуючись абстрактним милуванням їх формою. Автор подав узагальнений вигляд класифікації історичних пам'яток. Згідно його дослідження у XIX столітті вона виглядала так: пам'ятки зодчества (архітектури); пам'ятки ваяння (скульптура, різьблення); пам'ятки живопису (в тому числі іконопис і графіка); вироби ремісників (ужиткове мистецтво); пам'ятки писемності [2, С.77].

Термінологічна проблема уведення до наукового обігу поняття «пам'ятка», розроблена С.Б. Руденком в монографії «Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей». Автор зауважує, що формування означеного поняття на теренах України припало на XIX століття і пов'язане із розвитком історичної науки, музейної, архівної, бібліотечної справи. С.Б. Руденко доводить, що у XIX столітті поняття «пам'ятка» оформлювалось на рівні побутової свідомості, а наукове обґрунтування отримало тільки у XX столітті. Відзначимо також тезу про синонімічне використання понять «пам'ятка» та «старожитності» у XIX столітті [3, С.55,61–63].

Цікаву думку стосовно уживання понять «старожитності» та «пам'ятки давнини» висловила С. Гаврилюк в статті «Поняття “Музейна пам'ятка”: зародження та еволюція». Авторка також указує на їх синонімічне використання українськими науковцями XIX століття, однак далі роз'яснює

причини поступової розбіжності. На її думку, поштовх цьому дали природничі науки, де були важливими обґрунтовані висновки та базовані на наочних прикладах докази. Задіяні природознавцями джерела мало асоціювалися зі словом «старожитності» – чимось давнім хоч і цікавим. Тепер науковцям більше пасувало поняття «пам'ятка», в значенні надійного каналу комунікації чи носія інформації. На думку С. Гаврилюк, саме під впливом авторитету природничих наук поняття «пам'ятка» закріпилося у науковому лексиконі гуманітаріїв XIX століття. Дослідниця також відзначила, що формуванню поняття «пам'ятка» і поширенню його на предмети колекцій сприяв розвиток історичних дисциплін (археології, етнографії, джерелознавства) та музейної справи. Наукову розробку поняття авторка також відносить до XX століття [4].

Детально термінологічну систему історичних досліджень та методіку історичного джерелознавства другої половини XIX – початку XX століття в Україні дослідила О.М. Богдашина. В монографії «Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті – 20-ті рр. XX ст.ст.)» вона приділила увагу поняттям, якими означали історичні джерела. І тут не тільки «старожитності» та «пам'ятки», а й «матеріали», «сліди», «залишки», в які, на думку науковиці, історики XIX століття вкладали однаковий зміст. Автор представила поширені в означений період класифікації джерел і розкрила методіку роботи з джерелами, зокрема дотримання принципів історизму та об'єктивності, критику джерел, застосування методу порівняння [1, С.328–341].

Вважаємо доцільним доповнити висновки названих авторів прикладами із українських музейних видань другої половини XIX – початку XX століття, оскільки ці видання яскраво віддзеркалюють стан теоретичної та методологічної розробки опрацювання предметів музейних колекцій: розкривають понятійний апарат музеографії та ставлення до предмету старовини як до історичного джерела, демонструють принципи роботи з колекцією та методи атрибуції артефактів.

Аналіз музеографічних творів другої половини XIX – початку XX століття показав, що автори називали предмети колекцій не тільки широкозмістовими словами «речі», «предмети», «знахідки», а й специфічними

поняттями історичної науки, насиченими різними відтінками. Одразу ж зауважимо, що певної понятійної різниці в уживанні цих слів в роботах не виявлено. Однак, можемо припустити, що слова «старовина» або «старожитності» (древности – російською) відсилали на віддаленість у часі. В такому значенні вони ужиті в каталозі колекції Василя Тарновського [5, С.87,88], в назвах альбомів Богдана та Варвари Ханенко [6; 7; 8; 9; 10; 11; 12; 13], в «Описі колекції народних писанок» музею Катерини Скаржинської [14, С.30]. Слово «виріб», очевидно, указувало на те, що предмет колекції є продуктом людської трудової діяльності. Саме такий контекст простежується в описі археологічної колекції Василя Тарновського [5, С.1–5]. В альбомах «Старожитності Придніпров'я» поняття «виріб» стабільно прив'язане лише до предметів, виготовлених із глини [6, С.10; 7, С.39; 8, С.20; 9, С.29; 10, С.62]; решта артефактів або конкретно номіновані («сосуд», «молот» і тому подібне), або названі узагальнено «предметами». Контекст уживання слів «залишки» [8, С.2; 5, С.88] та «сліди» [11, С.5; 15, С.44] показує, що ними позначали реально створені пращурами предмети, залишені ними в товщі землі, а тепер вилучені для подальшого вивчення. Слова «пам'ятка» порівняно не часто зустрічається в музеографічних творах. Очевидно ним підкреслювали здатність давніх предметів зберігати і доносити інформацію про минулі часи. Між тим, воно ужите в різних сполученнях, що демонструє його понятійну насиченість: «речові пам'ятки» [16, С.IV; 14, С.6], «пам'ятки культури» [8, С.2], «пам'ятки як продукти кожної з епох» [11, С.1], «пам'ятки давнини» [11, С.5], «доісторичні пам'ятки» [14, С.30], «пам'ятки епохи» [15, С.3].

В будь-якому варіанті предмети колекцій наділені функцією носія інформації про минуле. Найбільш відверто така роль музейного фонду вербалізована в «Старожитностях Придніпров'я». Робота буквально насичена фразами типу: «предмети дозволяють зробити висновок» [7, С.13], «предмети доводять»; «знаряддя явно свідчать»; «знахідки говорять» [8, С.2,7].

Можна виділити три рівні сприйняття музеографами джерельного потенціалу предметів колекції. Перший, коли предмет колекції виступає *безпосереднім джерелом* інформації про певні факти минулого. Так,

наприклад, в роботі Катерини Мельник «Каталог колекції старожитностей О.М. Поля в Катеринославі» археологічні знахідки свідчили про розташування там виробничих майстерень [16, С.23,26,33,77]. В роботі Сергія Кульжинського «Опис народних писанок» колекція Катерини Скаржинської показала географію розповсюдження писанкарства [14, С.48]. В «Старожитностях Придніпров'я» Богдана та Варвари Ханенок предмети колекції продемонстрували факт заселеності території Придніпров'я в різні історичні періоди починаючи від найдавніших часів [6, С.1,3; 7, С.13; 8, С.2,7; 9, С.1,2; 10, С.62; 11, С.5].

Другий рівень представляє предмет колекції як *вторинне джерело* про факти минулого. Наприклад, в першому випуску «Старожитності Російські. Хрестики та образки» колекції Ханенко зауважено, що деякі зразки дрібної пластики дають уявлення про зниклі пам'ятки архітектури або іконопису – вони відтворюють у мініатюрі «давні святині Києва, які в різні часи були унесені із нього або абсолютно знищені під час неодноразових розорень Києва» [12, С.5]. Аналогічну думку в «Альбомі старожитностей церковно-археологічного музею» висловив Микола Петров. В коментарі до медалі XVII століття за взяття Смоленська він зазначив, що предмет «служить нині для вивчення топографії цього міста» оскільки на ньому зображено вид міста [15, С.43].

Третій рівень джерельного потенціалу предметів музейних колекцій пов'язаний не з вивченням матеріального світу, а з виявленням *психоментальних характеристик* людських спільнот або окремих людей. Наприклад, Володимир Бец пропонує допитливому історику використовувати колекції портретного живопису для того, щоб «в типі обличчя <...> підмітити мотиви діяльності історичної особи», встановити зв'язок між «внутрішнім світом людини та його зовнішніми рисами» [17, С.ІІІ]. Подружжя Ханенок вважають стародавні вироби такими, що «віддзеркалюють на собі культурний стан даного народу в той чи інший період – його потреби, його мистецтво, художні смаки» [8, С.29], що вони «є вираженням не тільки потреб населення, а також його смаків та техніки в дану епоху» [12, С.1]. Для Сергія

Кульжинського виробу народної творчості є втіленням «народних вірувань <...> ідейного та естетичного життя народу» [14, С.4].

Підсумовуючи можемо констатувати, що музейні видання другої половини ХІХ – початку ХХ представляють предмети колекцій не просто в якості «старожитностей», а в якості носіїв достовірної інформації про минуле. Особливо така роль висловлена поняттями «пам'ятки», «сліди». Музеографи виявили джерельний ресурс музейних колекцій для дослідження побуту, світогляду, виробничої діяльності населення України від найдавніших часів.

Список джерел та літератури:

1. Богдашина Е.Н. Позитивизм в исторической науке на Украине (60-е гг. ХІХ – 20-е гг. ХХ вв.): монографія. Харьков: ХНУ имени В.Н.Каразина, 2013. 588 с.
2. Разгон А.М. Охрана исторических памятников в дореволюционной России (1861–1917 гг.). *История музейного дела в СССР. Труды научно-исследовательского института музееведения. Сборник статей.* Москва: Государственное издательство культурно-просветительской литературы, 1957. С.73–128.
3. Руденко С.Б. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей: монографія. Київ: НАКККіМ, 2012. 120 с.
4. Гаврилюк С. Поняття «Музейна пам'ятка»: зародження та еволюція. *Волинський музейний вісник: Наук. зб.: / упр-ня культури і туризму Волин. ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки; Упоряд. А.Силук, Є.Ковальчук. Луцьк. 2012. Вип.3. С.3–6.*
5. Каталог украинских древностей коллекции В.В.Тарновского, с приложением 16-ти таблиц фототипных снимков. Киев: типография К.Н.Милевского, 1898. 90 с. ХVІ табл.
6. Древности Приднепровья. Каменный и бронзовый века. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Киев: Типография и фотогравюра С.В.Кульженко, 1899. Выпуск I. 15 с. ХІІ табл.
7. Древности Приднепровья. Эпоха предшествующая великому переселению народов. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Киев: Фототипия и Типография С.В.Кульженко, 1899. Выпуск II. 44 с. ХХХVІІ табл.
8. Древности Приднепровья. Эпоха предшествующая великому переселению народов. Часть II. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Киев: Типография и Фотогравюра С.В.Кульженко, 1900. Выпуск III. 22 с. LХІІІ табл.
9. Древности Приднепровья. Эпоха великого переселения народов. Собрание Б.И и В.Н.Ханенко. Киев. Фото-Типография С.В.Кульженко, 1901. Выпуск IV. 30 с. ХХ табл.
10. Древности Приднепровья. Эпоха славянская (VI–ХІІІ в.). Собрание Б.И и В.Н.Ханенко.

- Киев: Фото-Типография С.В.Кульженко, 1902. Выпуск V. 64 с. XL табл.
11. Древности Приднепровья побережья Чёрного моря. Собрание Б.И. и В.Н.Ханенко. Киев: Фото-Типография С.В.Кульженко, 1907. Выпуск VI. 44 с. XLII табл.
  12. Древности Русские. Кресты и Образки. Собрание Б.И. и В.Н.Ханенко. Киев: Фототипия и Типография С.В.Кульженко, 1899. Выпуск 1. 25 с. XVI табл.
  13. Древности Русские. Кресты и Образки. Собрание Б.И. и В.Н.Ханенко. Киев: Фототипия и Типография С.В.Кульженко, 1900. Выпуск 2. VI с, 25 с. XVII–XXXII табл.
  14. Описание коллекции народных писанок. Выпуск 1. С альбомом из 33 хромолитографированных и 12 черных таблиц (всего 2219 рисунков). Составил С.К.Кулжинский, Действительный член Императорского Русского Географического Общества. Лубенский Музей Е.Н.Скаржинской, Этнографический отдел. Москва: Поставщик Высочайшего Двора Т-во Скоропечатни А.А.Левенсона, 1899. 176 с. XLV табл.
  15. Альбом достопримечательностей Церковно-археологического музея при Императорской Киевской духовной академии. Киев: фото-лито-типография «С.В.Кульженко», 1915. Выпуск IV–V. 62 с. L табл.
  16. Каталог коллекции древностей А.Н.Поля, в Екатеринославе. Выпуск I. Составила К.Мельник. Киев. типография С.В.Кульженко, 1893. 218 с. XIV табл.
  17. Исторические деятели Юго-Западной России в биографиях и портретах. Составили профессора Университета св.Владимира В.Б.Антонович и В.А.Бец по коллекции Василия Васильевича Тарновского. Выпуск 1. Киев: Типография Императорского Университета св.Владимира, 1885. 118 с.

MEDICINE AND PHARMACY

Kalybekova S. Zh.

Asfendiyarov Kazakh National Medical University
2nd year resident, «Family Medicine»
Republic of Kazakhstan

Dauletbaev K. E.

Asfendiyarov Kazakh National Medical University
2nd year resident, «Family Medicine»
Republic of Kazakhstan

RATIONAL USE OF ANTIBIOTICS IN PEDIATRIC PRACTICE

***Abstract.** This article will consider the effectiveness of antibiotic therapy according to microbiological studies from the medical history of 289 sick children who were hospitalized at the Aksai Children's Clinical Hospital on 1.01.2017-10.09.2017. As a result of the retrospective analysis, practical recommendations will be formed.*

***Keywords:** antibiotic therapy, microbiology, empirical, retrospective, sensitive, resistant.*

Introduction

Antibiotics play a special role in the treatment of patients with various diseases. Therefore, it is important to provide antibiotics in a rational way in health care. According to a WHO study, more than 400,000 antibiotic-resistant infections occur each year. Of these, 25,000 species are lethal. As a result, 4.4 million children under the age of 5 die from infectious diseases. Early childhood mortality is 2/3.

Today, in the field of advanced medicine, prescribing antibiotics to patients is a very important form of treatment, but it can be considered one of the most dangerous. It is important to remember that the outcome of any treatment depends not only on the correct diagnosis, but also on the treatment performed. In this regard, when prescribing antibacterial drugs, it is necessary to take into account the precautions, especially the side effects.

However, according to studies conducted by many scientists today, the

effectiveness of empirical antibacterial therapy, prescribed for the first time in 60-80% of cases, is low. Accordingly, one of the most dangerous risks of this therapy is the emergence of resistance of microorganisms to drugs, ie antibiotics. This, in turn, leads to an increase in the number of hospitalizations and deaths and an increase in chronic diseases.

The purpose of the study. Determining the rational use of antibiotics in pediatrics through retrospective analysis of the results of microbiological studies on medical history. The following tasks have been identified to achieve this goal:

- Systematization and study of information on the results of bacteriological research in the medical history of children treated in the hospital of "Aksai";
- Structures of pathogens identification by inpatient units;
- Pay attention to the types of antibiotics prescribed to children, the rational appointment of children receiving treatment in the hospital.

In order to conduct a retrospective analysis, we relied on the WHO classification, taking into account the age of children treated in the hospital. The corresponding information is given in Table 1.

Table-1

Kids younger than 1 y.o	0
1-3 y.o	58
3-6 y.o	83
7-10 y.o	65
11-18 y.o	83
In total	289

According to the table, the majority of children treated at the hospital were aged 3-6 years and 11-18 years.

Research methods. From 1.01.2017 to 10.09.2017, the effectiveness of treatment was assessed by retrospective analysis of the results of microbiological studies conducted on the medical history of 289 children who received inpatient treatment at RSE "Aksai".

Research results and analysis. The study was based on the results of bacteriological analysis of the nose, mouth and mouth, ears and tongue, blood, urine,

as well as ulcers, skin, sputum. According to the analysis, the first place was taken by bacteriological sputum from sputum - 121, the second place was taken by urine test - 76, and the third place was taken by food test - 51, and the remaining tests were less common.

90% of pathogens in 261 cases were Gr + pathogens (diagram-1). Among the identified pathogens: staphylococcus aureus - 59, proteus vulgaris - 3, streptococcus haemolyticus - 134, esherichia coli - 13, Enterobacter aerogenes - 6, candida - 5, proteus aeruginosa - 9 patients. Susceptibility and resistance to antibiotics are determined individually for each pathogen.

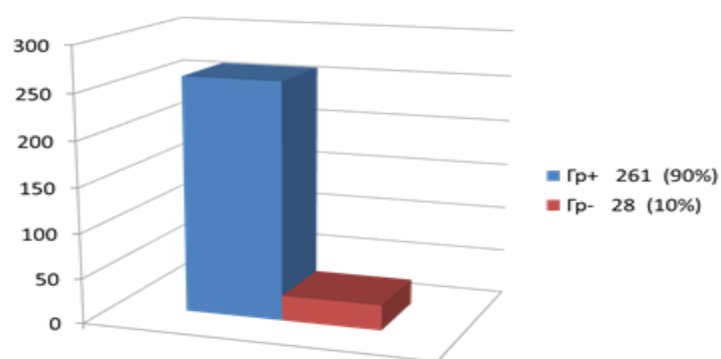

Diagram – 1. Types of pathogens

If we look at the numbers, one of the most identified pathogens is streptococcus haemolyticus, which occurs in 58% of cases. (diagram-2)

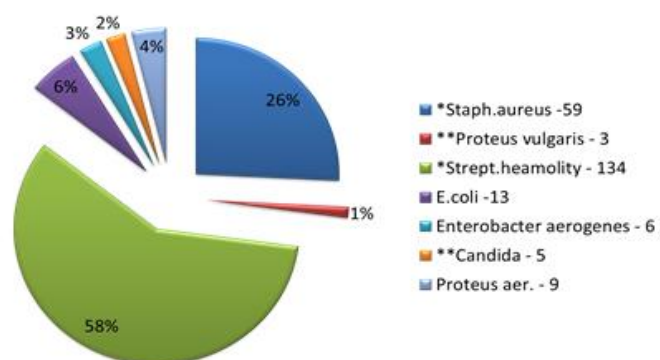

Diagram – 2

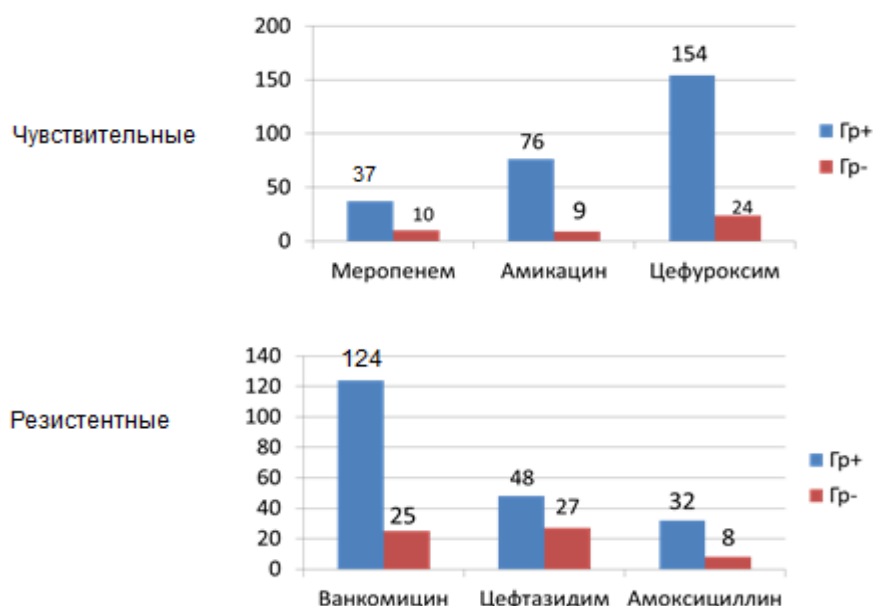

Диаграмма-3. Антибиотиктер түрлеріне қарай нәтижесі

Briefly, the results of microbiological studies of this pathogen. According to the study, the number of antibiotics sensitive to *Streptococcus haemolyticus*: 14% cefuroxime and cefipim, 11% cefaperazone, 8% azithromycin, 7% ceftazidime and amoxicillin, 6% ceftriaxone and vancomycin, and the remaining antibiotics had a low rate of 5%. Among the antibiotics that are resistant to *Streptococcus haemolyticus*: 19% ceftazidime, 16% gentamicin, 10% cefazolin and ciprofloxacin, the percentage of other drugs decreased.

Retrospective analysis of medical histories revealed that the most commonly prescribed antibiotics for children treated in the hospital were ceftriaxone, ampicillin, cefuroxime, vancomycin, azithromycin, cefipim, ceftazidime, mesonex, lincomycin. Accordingly, the sensitivity to the above-mentioned antibiotics is high in cefuroxime. According to the results of bacteriological studies, vancomycin is highly resistant. (diagram-3)

Taking into account the results of treatment, there is a misuse of antibiotics during treatment. That is, based on the results of microbiological studies obtained from patients, it is determined that the first-line treatment of patients continues. There are also frequent use of reserve antibiotics.

Based on the results of retrospective analysis, we recommend the following

guidelines for the appointment of antibiotics:

- Prescribe antibacterial therapy only in cases where there are indications;
- Conduct microbiological examination of patients before prescribing antibacterial therapy;
- Learn to prescribe antibiotics empirically until the results of microbiological studies are ready;
- In case of ineffective antibacterial treatment, consider the rational use of antibiotics.

References:

1. Баранов А.А., Страчунский Л.С. Применение антибиотиков у детей в амбулаторной практике [Текст] / Баранов А.А., Страчунский Л.С. // Практические рекомендации в книге «Клин. микробиол. и антимикробная химиотер».- 2007.- 9 (3).- С. 200–210.
2. Бильченко А.В. Роль макролидных антибиотиков в лечении инфекции дыхательных путей [Текст] / Бильченко А.В.// «Человек и лекарство» - Казахстан № 3(7) 2012 стр.84 -88
3. Белобородова Н.В. Оптимизация антибактериальной терапии в педиатрии: Современные тенденции [Текст] / Белобородова Н.В. // РМЖ: «Детский доктор».-1997.- № 24, т.5.- С.1587-1601
4. Белоусов Ю. Б., Омеляновский В. В. Антимикробные средства [Текст] / Белоусов Ю. Б., Омеляновский В. В. // Клиническая фармакология болезней органов дыхания. - Москва.- Универсум Паблишинг.-1996.- С. 16-85.
5. Бильченко А.В. Лечение респираторных инфекций у детей : философия успеха. X российский конгресс «Современная технология в педиатрии и детской хирургии » Москва, 18-19 октября 2011г. «Лечение респираторных инфекций у детей : философия успеха » стр.100-104
6. Богомильский М.Р. Антибактериальная терапия при остром тонзиллофарингите у детей [Текст] / Богомильский М.Р. // Consilium medicum. – 2005. - приложение № 1.- С.5-7.
7. Литяева Л.А. Антибиотикотерапия детского возраста [Текст] / Литяева Л.А. // Учебное пособие. - Оренбург: ОГМА. - 2006. - 96с.
8. Неретина А.Ф., Сычева Е.К., Ульянова Л.В., Большева Г.С. Микрофлора ротоглотки при острых респираторных заболеваниях у детей [Текст] / Неретина А.Ф., Сычева Е.К., Ульянова Л.В., Большева Г.С. // Детск. инфекция. – 2007 . - № 6 (1). - С. 22–24.

SCIENTIFIC PROGRESSIVE METHODS AND TOOLS

9. Страчунский Л.С., Козлов С.Н. Современная антимикробная химиотерапия [Текст]: руководство для врачей / Страчунский Л.С., Козлов С.Н. // М: Боргес. – 2002. - 436 с.
10. Определение чувствительности микроорганизмов к антибактериальным препаратам. [Текст]: Методические указания (МУК 4.2.1890-04). Клиническая микробиология и антимикробная химиотерапия.-2004 - № 4 – стр.306 - 358
11. Кулес В.Г. Клиническая фармакология [Текст] / Кулес В.Г // Москва: Медицина. - 2010. - 653 с.

Каньовська Людмила Володимирівна

Кандидат медичних наук, доцент кафедри внутрішньої медицини,
клінічної фармакології та професійних хвороб
Буковинський державний медичний університет, Україна

Іванческул Анастасія Іполитівна

студент V курсу
Буковинський державний медичний університет, Україна

Нестеров Сергій Віталійович

студент V курсу
Буковинський державний медичний університет, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПАТОГЕНЕЗУ І ДІАГНОСТИКИ МЕТАБОЛІЧНОГО СИНДРОМУ

***Анотація:** Метаболічний синдром (МС) розуміють як комплекс взаємопов'язаних порушень вуглеводного, жирового обміну та механізмів регуляції артеріального тиску (АТ), розвиток яких зумовлений зниженням чутливості тканин до інсуліну. Компоненти метаболічного синдрому є факторами ризику виникнення захворювань, пов'язаних з атеросклерозом (ішемічної хвороби серця (ІХС), інфаркту міокарда (ІМ), церебрального інсульту). За даними ВООЗ, 42% людей пенсійного віку не уникли цього лиха. Все частіше метаболічний синдром діагностують вже в підлітків. У середньому він забирає в хворого 10–15 років життя.*

***Ключові слова:** метаболічний синдром, інсулінорезистентність, ожиріння, хвороби цивілізації*

Метаболічний синдром (МС) розуміють як комплекс взаємопов'язаних порушень вуглеводного, жирового обміну та механізмів регуляції артеріального тиску (АТ), розвиток яких зумовлений зниженням чутливості тканин до інсуліну. Компоненти метаболічного синдрому є факторами ризику виникнення захворювань, пов'язаних з атеросклерозом (ішемічної хвороби серця (ІХС), інфаркту міокарда (ІМ), церебрального інсульту). За даними ВООЗ, 42% людей пенсійного віку не уникли цього лиха. Все частіше

метаболічний синдром діагностують вже в підлітків. У середньому він забирає в хворого 10–15 років життя. Але сприймати такий діагноз песимістично не потрібно, адже цей стан оборотний. Щоб від нього позбутися на початкових стадіях, не потрібно ні ліків, ні операцій: досить змінити стиль життя. De Fronzo порівняв цей стан з айсбергом: на його поверхні лежать клінічні прояви – ЦД, ІХС, артеріальна гіпертензія (АГ), ожиріння, а в основі – комплекс метаболічних розладів, зумовлених інсулінорезистентністю – станом, що передуює розвиткові хвороби.

Для запобігання розвитку ЦД, ІХС, АГ, ожиріння необхідні раннє виявлення компонентів метаболічного синдрому і проведення заходів щодо їхньої корекції. На сьогодні метаболічному синдрому відводиться провідна роль у патогенезі розвитку ІХС, смертність від якої залишається найвищою в розвинутих країнах світу. Існують різні думки щодо того, чи вважати інсулінорезистентність безпосередньою причиною розвитку атеросклерозу, чи цей зв'язок опосередкований через складні механізми порушень вуглеводного і жирового обміну. Однак очевидно, що складові метаболічного синдрому є загальновизнаними факторами ризику ІХС і за відсутності своєчасного втручання практично завжди призводять до розвитку атеросклерозу. Іншим крайнім виявом метаболічного синдрому є розвиток ЦД 2 типу. Резистентність периферичних тканин до дії інсуліну вважають центральною ланкою патогенезу ЦД 2 типу, ПТГ і однією з патогенетичних характеристик ожиріння, яке розглядають як зв'язок між інсулінорезистентністю та діабетом. [1]

Метаболічний синдром поєднує групу обмінних і клінічних порушень:

- інсулінорезистентність;
- гіперінсулінемію;
- абдомінальне ожиріння;
- порушення толерантності до глюкози/ЦД 2 типу;
- артеріальну гіпертензію;
- дисліпідемію;
- порушення гемостазу;

- гіперурікемію;
- мікроальбумінурію.

Незважаючи на той факт, що кожен з проявів метаболічного синдрому добре відомий, цілісного сприйняття, а отже і настороженості щодо синдрому у лікарів широкої практики до цього часу немає. Можливо, це пов'язано з тим, що не завжди спостерігається одночасна клінічна маніфестація всіх компонентів метаболічного синдрому, звідси певні труднощі в діагностиці і здійсненні профілактичних заходів.

За результатами множинного аналізу факторів ризику, встановлена вік-залежна закономірність збільшення смертності залежно від збільшення рівня холестерину. Ця ж закономірність стосується і артеріального тиску, оскільки із збільшенням його рівня АТ збільшуватиметься і кардіоваскулярний ризик. За даними Фремінгемського дослідження (США), імовірність розвитку артеріальної гіпертензії (АГ) у осіб з надлишковою масою тіла на 50% вища, ніж в осіб з нормальною масою тіла.

За результатами популяційних досліджень Інституту кардіології ім. Стражеска, поширеність АГ серед чоловіків (міських жителів) віком від 40 до 64 років становить 56,9%, дисліпідемії – 50,6%, надлишкової маси тіла - 44%, ожиріння – 17,8%. 40% чоловіків мають низьку фізичну активність, 37,9% - курять. Як видно, випадків АГ є досить багато. А вона все-таки досить рідко існує ізольовано.[2]

Оптимальні характеристики ліпідів і ліпопротеїдів подані в рекомендаціях Європейського товариства кардіологів 2003 року. Щодо загального холестерину, то для популяції він має бути меншим, ніж 5,2 ммоль/л, ліпопротеїдів низької щільності – менше, ніж 3,0 ммоль/л, ліпопротеїди високої щільності – більше 1,0 ммоль/л для чоловіків і 1,3 ммоль/л для жінок, тригліцериди – менше, ніж 1,7 ммоль/л

Вплинути на смертність від ССЗ може боротьба, основними факторами ризику – АГ, ожирінням, курінням, цукровим діабетом.

Гіперглікемія, гіперліпідемія, порушення інших ланок обміну речовин нерозривно пов'язані з патологією основних біохімічних лабораторій

організму – нирок та печінки. Печінка є одним з провідних органів регуляції вуглеводного та ліпідного обміну, депо глікогену, місцем синтезу ліпопротеїдів дуже низької щільності. Порухення обміну речовин обов'язково асоціюється зі змінами функції печінки. Незважаючи на проведені дослідження по вивченню метаболічного синдрому його первинні (пускові) ланки та патогенез остаточно не з'ясовані. Багато авторів пов'язували розвиток синдрому з ожирінням, вважаючи, що воно обумовлює метаболічні зміни та призводить до розвитку інсулінорезистентності. [3] У дослідженнях останніх років ожиріння, особливо абдомінальне, розглядають як наслідок гіперінсулінемії. У будь-якому випадку, окрім інших органів, інсулінорезистентність розвивається і в печінці. Наслідком зниження чутливості гепатоцитів до інсуліну є зменшення глюконеогенезу та збільшення синтезу жирних кислот а ліпопротеїдів. Розвивається жирова дистрофія (стеатоз) печінки, збільшуються її розміри, виникає ферментативна недостатність. Синтез ліпопротеїдів дуже низької щільності призводить до зростання ліпідемії та атерогенності крові, розвитку (прогресування) ожиріння. Суттєвий вплив в прогресування даного стану вносить також ендотеліальна дисфункція. При розвитку стеатозу та склеротичних змін печінки відбувається формування портальної, а потім і системної гіпертензії. Таким чином, патологія печінки має зв'язок з усіма складовими метаболічного синдрому і це обов'язково повинно враховуватись при проведенні терапії. Нирки – провідна ланка у виведенні з організму кінцевих метаболітів, місце синтезу цілого ряду гормонів та інших біологічно активних речовин, регулятор електролітного балансу та артеріального тиску. При порушенні обмінних процесів, розвитку артеріальної гіпертензії нирки за рахунок системи ауторегуляції починають компенсувати зміни, що відбуваються. Крім того, вони є органом, який одним з перших починає страждати від дії цих факторів, причому нирки страждають як внаслідок артеріальної гіпертензії, так і метаболічних зрушень.

Гіперглікемія та гіперліпідемія призводять до підвищення осмотичного тиску крові. Необхідність підтримки фільтраційного тиску на рівні

15 мм рт. ст. вимагає збільшення внутрішньокапілярного тиску, що призводить до зміни тонуусу аферентних і еферентних артеріол клубочків. Аферентна артеріола розширюється і втрачає здатність до ауторегуляції, а тонуус еферентної артеріоли залишається незмінним. Цей дисбаланс ускладнюється підвищеною чутливістю еферентних артеріол до дії катехоламінів та ангіотензину-II. Внутрішньоклубочкова гіпертензія – один з ключових механізмів ураження нирок, оскільки вона підвищує проходження через базальну мембрану клубочка білків та ліпопротеїдів, сприяє виникненню і прогресуванню протеїнурії, призводить до розширення мезангіального матриксу та наступної оклюзії капілярів клубочка з випадінням їх. Накопичення у тканині нирок глюкози, ліпідів, білків, продуктів глікозилювання, гіпоксія та активація вільнорадикального окислення призводять до розвитку ацидозу та посилення Na^+/H^+ контртранспорту, наслідком чого є підвищення реабсорбції Na^+ у нирках, прогресування внутрішньониркової та системної гіпертензії. Системна гіпертензія, як вторинна, так і есенціальна, негативно впливає на перебіг нефропатії, оскільки в умовах зриву ауторегуляції артеріол вона суттєво підвищує внутрішньоклубочковий тиск. [2]

Ризик ЦД і атеросклерозу, асоційований з МС, завжди вищий, ніж у загальній популяції. Тобто пацієнт з надлишковою вагою. в 2-3 рази небезпечніший за його несприятливим прогнозом, ніж хворий зі стрункою поставою. В оцінці наявності й ступеня ожиріння найбільш прогностично значимим є такий параметр, як об'єм талії. У жінок абдомінальним ожирінням вважається окружність талії більше 88 см, у чоловіків – більше 102 см. Такими були критерії 2001 року. Сьогодні вони є ще жорсткішими. Так, нова редакція критеріїв визначення метаболічного синдрому представлена в квітні 2005 року на першому Міжнародному конгресі з “преддіабету” і метаболічного синдрому в Берліні та на 75-му конгресі європейського товариства з атеросклерозу в Празі. Принципово новою позицією було затвердження абдомінального типу ожиріння як основного критерію діагностики метаболічного синдрому зі зменшенням його діагностичних значень відносно

окружності талії (менше 94 см для чоловіків і менше 80 см для жінок), зниженням порогу для ліпопротеїнів високої щільності (менше 0,9 ммоль/л для чоловіків і менше 1,1 ммоль/л для жінок) і гіперглікемії натще (менше 5,6 ммоль/л).[3]

Список джерел:

1. Метаболический синдром. /под ред. Г.Е. Ройтберг. М.: МЕДпресс- информ, 2007. 224 с.
2. Grundy S.M. Obesity, metabolic syndrome, and cardiovascular disease // J.Clin. Endocrinol. Metab. 2004. V. 89, pp. 2595–2600
3. Дмитриев А.Н., Якушева М.Ю., Смоленская О.А. Метаболический синдром: маркеры индивидуальной предрасположенности, критерии диагностики доклинической стадии, обоснование тактики ведения пациентов. Verlag “Lambert Aca-demic Publishing GmbH & Co” – Saarbrücken (Germany). 2012; 368.

Тороус Ірина Миколаївна

асистент кафедри дерматології та венерології,
Івано-Франківський національний медичний університет, Україна

Николайчук Христина Яремівна

асистент кафедри дерматології та венерології,
Івано-Франківський національний медичний університет, Україна

ДОЦІЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ СЕРЕДИННОГО ПІЛІНГА ПРИ АКНЕ

Вугрова хвороба - це поширене захворювання шкіри не тільки підліткового віку, при якому виникає запалення сальних залоз. Як наслідок, на шкірі з'являється характерне висипання - червоно-рожеві запальні папули, пустули...

В даний час відмічається тенденція до зростання кількості пацієнтів з акне, адже косметичний дискомфорт, спричинений даною нозологією, відіграє важливу роль в самооцінці і впевненості індивідуума. Обізнаність щодо ймовірного важкого перебігу хвороби та розвитку ускладнень мотивує батьків цих пацієнтів звертатися до спеціаліста вже на ранній стадії акне.

Сучасні методи лікування даного захворювання включають системну та зовнішню терапію, яка є основною та найбільш потрібною. Для більш радикального лікування все частіше застосовується серединний хімічний пілінг, спеціальний склад якого викликає контрольований опік шкіри, і, як наслідок, клітини розпочинають активно регенеруватися.

Хімічний серединний пілінг впливає на всі шари епідермісу, аж до сосочкового шару, має виражений і тривалий результат; сприяє усуненню висипань, рубців, слідів постакне; має протизапальну дію, пригнічує активність сальних залоз.

Основними складниками серединного пілінгу найчастіше є: ретиноева, трихлороцтова та азелаїнова кислоти (25-30%), розчин Джесснера, 70% гліколева кислота. При нанесенні кислот на поверхню шкіри, вони

проникають глибоко в епідерміс і сприяють швидкій регенерації шкіри .

Цей вид пілінгу рекомендується виконувати тільки в спеціалізованих медичних закладах, одноразово, в осінньо-зимовий період. Перед проведенням процедури слід обов'язково виключити протипоказання: гострі інфекційні захворювання, паранеопластичні процеси, герпес в активній стадії, вагітність, наявність алергічних реакцій, психічних захворювань. Неправильно проведена процедура може викликати ускладнення у вигляді опіку шкіри, а це в свою чергу може призвести до незворотних змін в її будові. Хімічний пілінг лише на перший погляд є простою процедурою, а насправді вимагає глибоких знань і досвіду .

Після кваліфіковано проведеної процедури, не швидше ніж через місяць, а саме, після повної регенерації шкіри, нормалізується робота сальних залоз, зменшується кількість запальних елементів (вугрів) і надмірна післявугрева пігментація, покращується зовнішній стан шкіри .

Дане лікування ми активно впроваджуємо в своїй практиці. За останні 2 роки більше 170 пацієнтам з акне, віком 18-25 років, було запропоновано дану методику лікування. Пілінг проводився не у фазі активного запалення. В більшості випадків використовувався розчин Джесснера, азелаїнова чи трихлороцтова кислоти.

Пацієнти результатом задоволені. Клінічно: відмічається різке зниження саловиділення, особливо у тих, в кого до лікування відмічалася виражена жирна себорея; пори звужилися, кількість комедонів і папул значно зменшилася, післязапальна пігментація відсутня. В окремих випадках згладилися рубці. Загалом, тон шкіри обличчя вирівнявся.

Задоволений результатом пацієнт – це найкраща нагорода для лікаря. Тому впровадження новітніх методик лікування в свою практичну діяльність підвищує рейтинг спеціаліста, а для пацієнта дає можливість отримувати те лікування, яке в підсумку є найдієвішим.

Чорна Дар'я Олексіївна

студентка IV курсу

Харківський національний медичний університет, Україна

Науковий керівник: Лєсний Вадим Вікторович

канд. мед. наук, асистент кафедри хірургії № 2

Харківський національний медичний університет, Україна

МАЛОІНВАЗИВНІ ХІРУРГІЧНІ МЕТОДИ ЛІКУВАННЯ ЕХІНОКОКОЗУ ПЕЧІНКИ

Ехінококоз – це паразитарне захворювання, викликане цестодами роду *Echinococcus* (родини *Taeniidae*). Відсутність єдиних стандартів діагностики та принципів визначення хірургічної тактики свідчить про актуальність проблеми лікування паразитарного ураження печінки.

Метою дослідження є огляд літератури для вивчення актуальних проблем у питаннях малоінвазивних хірургічних методів лікування ехінококозу печінки. Методом дослідження є огляд джерел літератури.

До малоінвазивних методів хірургічного лікування ехінококозу печінки відносяться черезшкірна пункційно-аспіраційна ехінококектомія (*percutaneous aspiration-injection-reaspiration – PAIR*) під контролем УЗД, дренажування кіст під контролем УЗД, лапароскопічні резекції печінки та ехінококектомії. Не зважаючи на безперервний розвиток хірургічних технологій, частота рецидивів ехінококозу печінки досягає 56 %, а летальність – 8,6 %.

Малоінвазивні методики мають більшу антипаразитарну ефективність, має меншу частоту рецидивів, ускладнень і летальних результатів, відзначається більш короткостроковий етап стаціонарного лікування. Недоліками *PAIR* є труднощі видалення вмісту кісти за наявності дочірніх кіст. При виході кісти на контур печінки дана процедура є неприйнятною у зв'язку з ризиком інфікування черевної порожнини. Також можливі такі ускладнення при застосуванні даної методики: анафілактичний шок, біліарна нориця, склерозуючий холангіт.

В останнє десятиліття відзначається тенденція до перегляду показань щодо виконання лапароскопічних оперативних втручань через ризик інфікування черевної порожнини. Лапароскопічний метод доцільний за наявності у пацієнтів одиночних кіст та за їх крайової локалізації.

При пункційному та пункційно-дренажному методах лікування під контролем УЗД здійснюється пункція ехінококової кісти, її знезараження з подальшим дрениванням. За певних показань методику можна використовувати без ризику виникнення ускладнень.

Висновок. Для хірургічного лікування ехінококозу печінки використовуються такі малоінвазивні методи, як черезшкірна пункційно-аспіраційна ехінококектомія (PAIR) під контролем УЗД, дренивання кіст під контролем УЗД, лапароскопічні резекції печінки та ехінококектомії. Малоінвазивна методика має більшу антипаразитарну ефективність, має меншу частоту рецидивів, ускладнень та летальних результатів, відзначається більш короткостроковий етап стаціонарного лікування. Необхідно продовжити дослідження з метою формування критеріїв індивідуального підходу у виборі лікування індивідуального варіанта поширеності захворювання, покращення результатів хірургічного лікування даної патології та розробки заходів профілактики ускладнень.

Список джерел:

1. Nabarro L. E., Amin Z. & Chiodini P. L (2015). Current management of cystic echinococcosis: a survey of specialist practice. *Clinical Infectious Diseases*, (60(5)), 721-728. <https://doi.org/10.1093/cid/ciu931>
2. Краснов А. О., Анищенко В. В., Краснов К. А., Пельц В. А., Краснов О. А. & Павленко В. В. (2022). Актуальное состояние вопросов диагностики и хирургического лечения эхинококкоза печени (обзор литературы). *Acta biomedica scientifica*, (7(1)), 171-181. <https://doi.org/10.29413/ABS.2022-7.1.20>
3. Czermak B. V., Akhan O., Hiemetzberger R., Zelger B., Vogel W., Jaschke W., Rieger M., Kim S. Y., Lim J. H. (2008). Echinococcosis of the liver. *Abdom Imaging*. (33(2)). 133-143. <https://doi.org/10.1007/s00261-007-9331-0>
4. Kamiyama T. (2020). Recent advances in surgical strategies for alveolar echinococcosis of the liver. *Surg Today*. (50(11)). 1360-1367. <https://doi.org/10.1007/s00595-019-01922-6>

GEOLOGY, MINERALOGY AND SOIL SCIENCE

Калініченко Анатолій Михайлович

кандидат геолого-мінералогічних наук, старший науковий,
провідний науковий співробітник відділу фізики мінеральних структур та біомінералогії
Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М.П. Семененка
Національної академії наук України, Україна

Снісар Віктор Петрович

кандидат геолого-мінералогічних наук,
завідувач відділу фізики мінеральних структур та біомінералогії
Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М.П. Семененка
Національної академії наук України, Україна

Багмут Микола Миколайович

кандидат геолого-мінералогічних наук, старший науковий,
провідний науковий співробітник відділу фізики мінеральних структур та біомінералогії
Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М.П. Семененка
Національної академії наук України, Україна

Дудченко Наталія Олександрівна

доктор геологічних наук, старший науковий,
провідний науковий співробітник відділу фізики мінеральних структур та біомінералогії
Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М.П. Семененка
Національної академії наук України, Україна

Калініченко Олена Анатоліївна

кандидат фізико-математичних наук, старший науковий,
старший науковий співробітник відділу фізики мінеральних структур та біомінералогії
Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М.П. Семененка
Національної академії наук України, Україна

Антоненко Тетяна Сергіївна

кандидат геологічних наук, науковий співробітник
відділу фізики мінеральних структур та біомінералогії
Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М.П. Семененка
Національної академії наук України, Україна

Овсієнко Володимир Володимирович

Молодший науковий співробітник відділу фізики мінеральних структур та біомінералогії

Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення імені М.П. Семененка

Національної академії наук України, Україна

СИНТЕТИЧНИЙ МАГЕМІТ І ЙОГО МАГНІТНІ ВЛАСТИВОСТІ ЗА ДАНИМИ МАГНІТОМЕТРІЇ І ФЕРОМАГНІТНОГО РЕЗОНАНСУ

Анотація. Проведено дослідження магнітних властивостей синтетичного зразка магеміту прогрітого в інтервалі температур 100 – 900 °С. Встановлено, що зразок складається в основному з магеміту з $T_c \sim 650$ і температурою інверсії 700 і не відомої феромагнітної фази з $T_c \sim 500$ і температурою інверсії 900 °С. Показано, що спектри феромагнітного резонансу магеміту і магнетиту суттєво різні і дозволяють виявлять його в суміші цих мінералів з високою чутливістю.

Ключові слова: магеміт, магнітометрія, феромагнітний резонанс

Магеміт $\gamma\text{-Fe}_2\text{O}_3$ сильно ферімагнітний мінерал. Крім його технологічного значення в системах зберігання даних, він має значний палеомагнітний інтерес оскільки здатний нести залишкову намагніченість протягом геологічного часу і зустрічається в різних типах руд і ґрунтів. Додатково, магеміт останнім часом привертає увагу як важливий компонент червонувато-коричневого магнітного пилу Марсу. За звичайних погодних умов, або низькій температурі окислення магнетиту, існує ціла серія твердих розчинів магнети - магеміт. Трансформація структури магнетиту включає окислення іонів заліза і утворення (впорядкування) катіонних вакансій. Взагалі окислення зерна магнетиту > 1 мкм відбувається в двофазному зростку магеміту і гематиту. Подібна структура і магнітні властивості магнетиту та магеміту призводять до того, що магеміт часто помилково відносять до магнетиту. Однак, зараз добре встановлено, що більшість магнітних властивостей показують чіткий тренд через серію твердих розчинів, і що магеміт має відмінні магнітні характеристики. При окисленні магнетиту намагніченість насичення зменшується на приблизно 15 % від ~ 92 до ~ 74 А м²/кг, а температура Кюрі

T_C збільшується з 580 до ~ 645 °С для чистого магеміту.

Чистий природний магеміт знайти досить складно, тому більшість досліджень проводиться на синтетичних зразках [1].

Метою роботи було виявити відмінності магнітних властивостей магеміту від магнетиту як класичним методом магнітометрії так і за параметрами спектрів феромагнітного резонансу.

Для синтезу магеміту (СМ-90) шляхом часткового окислення солей двовалентного заліза використовували гідроксид калію, нітрат калію, гептагідрат заліза (II). На першій стадії гідроксид заліза (II) осаджували з 1М сульфату заліза (II) за допомогою 1,5М гідроксиду калію у відсутності кисню. Залізо (III) отримували шляхом м'якого окислення гідроксиду заліза (II) 2М нітратом калію з подальшою кристалізацією осаду за 90 °С протягом 2 годин.

Положення основних діагностичних дифракційних рефлексів одержаного зразка 2,94 2,51 2,08 1,61 та 1,47 Å достатньо близькі до аналогічних рефлексів еталонного магеміту 4,81 2,95 2,52 1,70 1,61 та 1,48 Å. Відмітимо, що завдяки малим розмірам (~ 10 нм) кристалів синтезованого зразка рефлекси розширені і деякі не проявляються. Ці рефлекси показують, що утворена сполука відноситься до магеміту або суміші магнетиту і магеміту [2]. Одержана сполука була розділена на 10 зразків (зр. 1 -10). Перший зразок вихідний, інші прогріті в інтервалі температур 100 - 900 °С з витримкою за кожній температури протягом 1 години.

Основними методами були: магнітометрія, термомагнітометрія і феромагнітний резонанс (ФМР різновид електронного парамагнітного резонансу, ЕПР). Магнітометрію і термомагнітометрію проводили на приладах [3, 4]. Спектри ЕПР записані на радіоспектрометрі РЭ-1306 (Росія) за кімнатної температури. Використовувались дані рентгеноструктурного аналізу.

Експериментальні результати і їх обговорення.

Намагніченість насичення вихідного зразка дещо нижча ніж кристалічного магеміта. Це ймовірно, пов'язано з помітною гідратацією нанорозмірних зерен. Прогрів зразка до 500 °С призводить до зменшення

намагніченості приблизно на 10 % , суттєве зменшення спостерігається у зразку прогрітому за більш високої температури. Параметри спектрів ФМР змінюються приблизно так само (таблиця).

Таблиця 1

Намагніченість насичення σ_s (А м²/кг), зменшення намагніченості після прогріву $\Delta\sigma_s$ (%), температури прогріву T і Кюрі T_c (°С), резонансне значення магнітного поля $H_{рез}$ та його ширина на половині висоти ΔH (мТ), інтенсивність спектру I (від. од.)

№ зр.	σ_s	$\Delta\sigma_s$	T	T_c	$H_{рез}$	ΔH	I
1	65	0	20	~650	215	132	1
2	64	2	100	-“-	215	-“-	0,93
3	60	8	200	-“-	220	125	0,90
4	56	14	300	-“-	225	135	0,87
5	57	12	400	-“-	-“-	130	-“-
6	57	12	500	-“-	-“-	125	0,81
7	43	34	600	-“-	245	140	0,72
8	23	65	700	~500	275	145	0,30
9	5	99	800	-“-	280	120	0,1
10	<<1	100	900	-	320	90	<<0,1

Відмітимо, що $\Delta\sigma_s = \sigma_s T / \sigma_s$, тобто відношення намагніченостей після прогріву за вказаних температур до намагніченості вихідного зразка.

Подібне зменшення намагніченості спостерігалось на синтетичному магнетиту одержаному співосадженням солей заліза [5].

Зменшення намагніченості після прогріву можливе завдяки домішки магнетиту який окислюється за низьких температур [6] та інверсією магеміту яка починається за $T \sim 250$ °С [1]. З таблиці видно, що при прогріві до 500 °С намагніченість трохи зменшується і це можливо віднести до окислення домішки магнетиту. Для підтвердження цього припущення були зареєстровані термомагнітні криві зразків прогрітих за різних температур. Типові термомагнітні криві зразків прогрітих до 600 °С демонструють температуру Кюрі ~ 650 °С і відносяться до магеміту з домішкою магнетиту (рис.1а), а прогрітих до 700 і 800 °С відносяться до іншої феромагнітної фази з точкою Кюрі ~ 500 °С (рис. 1 б).

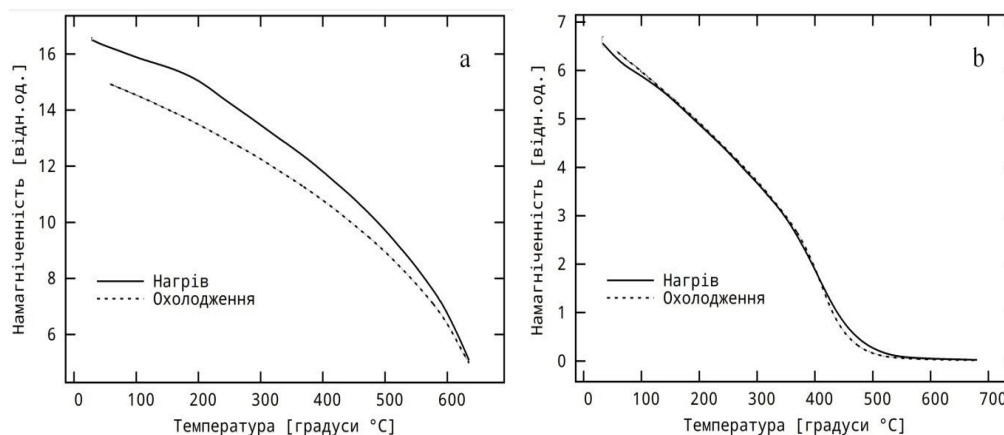

Рис. 1. Термомагнітні криві зразків прогрітих при 300 (a) і 700 °C (b)

Зменшення намагніченості на термомагнітних кривих зразків прогрітих за $T = 200 - 500$ °C вказує на домішку магнетиту. Прогрів зразків за 700 і 800 °C показав феромагнітну природу намагніченості від іншої мінеральної фази з $T_C \sim 500$ °C (таблиця, рис.1b). Така температура характерна для магемітів з домішкою іонів Mg [1]. Це, ймовірно, вказує на наявність домішки цього елемента в солях заліза які використовували при синтезі магеміту. Відмітимо, що зменшення намагніченості зразків прогрітих до 500 – 700 відноситься до інверсії структури магеміту, а в інтервалі 700 – 900 °C відбувається інверсія структури іншої феромагнітної фази.

Параметри спектрів феромагнітного резонансу добре узгоджуються з даними магнітометрії і термомагнітометрії. Спектр вихідного зразка суттєво відрізняється від спектру магнетиту як за величиною резонансного магнітного поля $H_{рез}$ так і за шириною спектру ΔH (таблиця, рис.2), що дає підставу віднести цю лінію до магеміту.

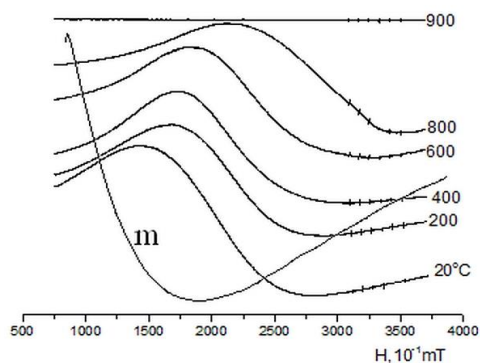

Рис. 2. Спектри феромагнітного резонансу природного магнетиту (m) і зразків магеміту прогрітих за вказаних температурах

Прогрів зразків до 500 °С показує відсутність помітних змін в цих параметрах і лише інтенсивність спектру як і намагніченість насичення помітно зменшилась. Значні зміни цих параметрів спостерігаються у зразках прогрітих за більш високих температурах. У зразка прогрітого за 600 °С спостерігається помітне зміщення резонансу в сторону високого магнітного поля, зменшення його ширини і інтенсивності. Це вказує на те, що в зразку присутні по крайній мірі дві феромагнітні фази. Прогрів за 700 і 800 °С призводить до подальшого зміщення спектру феромагнітного резонансу в високі поля, зменшення ширини і інтенсивності, а за 900 °С він перетворюється в парамагнітний спектр гематиту (не приведено) у високому магнітному полі мінімальної ширини і на багато меншої інтенсивності (таблиця, рис.2).

Отже, з цих даних видно, що інверсія структури синтетичного магеміту до гематиту відбувається в інтервалі температур 500 – 700 °С, а фази яка проявляється в зразках, ймовірно, завдяки домішки Mg - за 900 °С. Це узгоджується з тим, що його температура інверсії залежить від попередньої історії мінералу [1,7]. Результати дослідження показують, що магеміт одержаний шляхом часткового окислення солей заліза (II) має невеликі домішки магнетиту, іншої феромагнітної фази з суттєва меншою точкою Кюрі ніж у магеміта, інверсія якої до гематиту відбувається за 900 °С. Суттєві відмінності спектрів ФМР магнетиту і магеміту дозволяють виявляти їх у суміші в різних пропорціях без випалу зразків з високою чутливістю у малій (до ~ 10 мг) кількості досліджуваної речовини. Це може бути використано при дослідженні окислення магнетитових руд в природі і змін їх структури в технологічних процесах при збагаченні.

Висновки

1. Встановлено, що магеміт одержаний шляхом часткового окислення солей заліза (II) має у твердому розчині невеликі домішки магнетиту і іншої феромагнітної фази з точкою Кюрі ~500 та температурою інверсії структури 900 °С. Інверсія структури такого магеміту до гематиту відбувається в інтервалі температур 500 – 700 °С.

2. Показано, що спектри феромагнітного резонансу магнетиту і магеміту

суттєво відрізняються, що дозволяє виявляти їх у суміші в різних пропорціях без випалу зразків з високою чутливістю на малій кількості досліджуваної речовини. Це може бути використано при встановленні ступеня окислення магнетитових руд в природі і змін їх структури при збагаченні.

Список источников:

1. Boer C. V. Rock-Magnetic Studies of Hematite, Maghemite and Combustion – Metamorphic Rocks. Part II. Maghemite. Proefschrift. Utrecht University. Utrecht. The Netherlands. 1999. P. 137 – 177.
2. Shibuya G. On Maghemite from the Kumano Mine, Yamaguchi Prefecture, and its Oxidation by the Heating (Report 1). *Journ. Min. Soc. Japan*. 1958. N3. P. 640 – 659.
3. Янишпольський, В. В., Алексейцев, Ю. О., Дудченко, Н. О., Пономаренко, О. М., & Брик, О. Б. (2014). Пристрій для експресного вимірювання намагніченості руд та магнітних матеріалів. *Патент UA 96163 U*.
4. Янишпольський, В. В., Алексейцев, Ю. О., Дудченко, Н. О., Вірко, С. В., Пономаренко, О. М., & Брик, О. Б. (2014). Пристрій для визначення температури Кюрі та ідентифікації магнітних мінералів в рудах та магнітних матеріалах. *Патент UA 94514 U*.
5. Ponomar V.P., Bagmut M.M., Kalinichenko E.A., Brik A.V. Experimental study on oxidation of synthetic and natural magnetites monitored by magnetic measurements. *Journal of Alloys and Compounds*, journal homepage: <http://ees.elsevier.com>
6. Schmidt E. R., Verma F. H. S. Differential Thermal Analysis and Cell dimensions of some natural Magnetites. *Amer. Mineral.* 1955. 40, № 9-10. P.422–431.
7. Дир У.А., Хауи Р.А., Зусман Дж. Пороодообразующие минералы. Т.5. М.: Мир, 1966.- 482 с.

Зейналян Артур Мелікович

аспірант IV курсу

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

Україна

**ПРИРОДНЕ ВІДНОВЛЕННЯ ЛІСОТВІРНИХ ПОРІД У ВСИХАЮЧИХ
ЯЛИННИКАХ ГОРГАН (УКРАЇНСЬКІ КАРПАТИ)**

Однією з найбільш актуальних еколого-лісівничих проблем Українських Карпат є всихання основної лісотвірної породи регіону – ялини європейської (*Picea abies* (L.) H. Karst.). У цих умовах важлива роль у підтриманні стабільності лісових екосистем належить природному відновленню під наметом деревостанів, оскільки підріст лісу може формувати підлеглі яруси у місцях всохлих деревостанів. Тому в осередках усихання породи найбільш реальними способами її відновлення є природне та мішане, а там, де воно недостатнє, створюють часткові лісові культури [1, 2]. Ці питання найбільш актуальні для гірського масиву Карпат – Горган, 70 % лісової площі якого представлено ялинниками.

Вивчення природного відновлення в горганських лісах було програмним питанням лісівничо-таксаційних досліджень усихаючих ялинників на семи дослідних об'єктах. Вони приурочені до висотного діапазону 400-1200 м над рівнем моря у ялицево-дубових, буково-ялицевих, буково-ялицево-ялинових і чистих ялинових лісів. У них методом облікових площадок фіксувався природний склад, чисельність і висота підросту.

Дослідження показали, що ці характеристики підросту мають суттєві відмінності у просторовому відношенні, що притаманно для лісового біорізноманіття Карпат. Це пов'язане із впливом на підріст лісорослинних умов, складу і повноти деревостанів та лісгосподарських заходів. Тому

чисельність підросту змінюється в деревостанах від 3 до 32 тис. шт. · га⁻¹, із яких пересічно 60 % представлено підростом ялиці, 27 % – ялини, і 13 % – інших порід. Лише на двох об'єктах його чисельність більша за 8-10 тис. шт. · га⁻¹, а на п'яти об'єктах – коливається у межах 3-6 тис. шт. · га⁻¹. Такі показники у першому випадку можуть забезпечити якісне природне відновлення лісу, а другому – лише часткове із доповненням підросту лісовими культурами до рівня 8-10 тис. шт. · га⁻¹, або ж лісівничими заходами сприяння природному відновленню [2]. З позицій благонадійності підросту досить важливим є переважання в ньому дрібних (77 %) і середніх (19 %) висотних груп, які відзначаються нормальною життєдіяльністю. Місцеві особливості природного відновлення під материнським наметом з урахуванням лісорослинних умов, складу деревостану й лісогосподарських заходів наступні.

У передгірних ялицевих дібровах похідний сосново-ялиновий деревостан характеризується найбільшим різноманіттям підросту – шість порід чисельністю 6 тис. шт. · га⁻¹. Невелика кількість підросту пов'язана із погіршеними лісорослинними умовами (оглеєння ґрунту та високий рівень ґрунтових вод), які ускладнюють появу природного відновлення. Це свідчить про слабкі перспективи формування природним шляхом наступного дубово-ялинового деревостану в довготерміновій перспективі без втручання людини.

Порівняно з дібровами передгір'я у гірських буково-ялицевих лісах видове різноманіття підросту зменшується вдвічі, і представлене – найбільше ялицею, менше ялиною і у незначній мірі – буком. Їх частки у загальній кількості підросту залежать від складу деревостану. При цьому його чисельність досить мінлива, особливо ялиці, яка змінюється від 2,3 до 26,1 тис. шт. · га⁻¹. Зміни кількості підросту пов'язані із двома факторами:

1) повнотою деревостанів. При її показниках понад 1,1-1,2 чисельність підросту становить 4,9 і 5,8 тис. шт. · га⁻¹, при показнику 0,7 – понад 32 тис.;

2) проведенням напередодні насінневих років вибіркового санітарного рубок. Так, в умовно-різновіковому буково-ялицевому деревостані її здійснення у 2016 році створили сприятливі умови для розвитку природного

поновлення через зменшення повноти і збільшення піднаметового освітлення. Це, разом із насінневим для ялиці 2018 роком, зумовило п'ятикратне збільшення підросту (32,3 тис. шт. · га⁻¹). У загальній його кількості частка дрібного, найбільш життєздатного сягає 90 %.

У мішаних ялинових лісах видове різноманіття підросту зростає. До наявних тут особини ялиці і ялини додаються бук, явір і горобина. За чисельністю домінує ялиця і менше – ялина. На її показники значно впливають, як і в буково-ялицевих лісах, вибіркові санітарні рубки. Так, їх проведення посприяло після насінневого 2018 року трьохкратному збільшенню підросту, 97 % якого є дрібним. У ньому окрім ялиці і ялини є значна частка явора і менше бука. Це свідчить про перспективи формування природним шляхом деревостану із ялиці і ялини за участі явору і бука, які є піонерними породами.

На ділянках, де лісівничі заходи не здійснювалися впродовж 10 років зафіксовано найменшу кількість серед пробних площ благонадійного підросту (біля 3 тис. шт. · га⁻¹). Майже 70 % його особин відносяться до середньої групи.

У цьому деревостані наявна кількість підросту середньої висоти певною мірою може сприяти формуванню природним шляхом із підлеглих ярусів наступного ялицево-ялинового деревостану за участі явору і горобини.

У збіднених високогірних умовах різновіковий ялиновий деревостан, у якому не проводилися лісівничі заходи, характеризується невеликою кількістю життєздатного підросту ялиці і ялини (6 тис. шт. · га⁻¹). Тут, без втручання людини формування природним шляхом наступного покоління ялинового деревостану можливе лише у довготерміновій перспективі.

Загалом, вивчення лісовідновних процесів під наметом всихаючих ялинників передгірних і гірських умов свідчить про значну мінливість їхнього підросту. У більшості випадків чисельність підросту корінних порід, особливо ялиці, переважає особини ялини. Сприяння цим процесам є важливим шляхом відновлення стійких природних деревостанів складної вертикальної будови.

Список джерел:

1. Молотков П.І. Посібник карпатського лісівника. Ужгород: Карпати. 1980. 336 с.
2. Збірник рекомендацій УкрНДІгірліс. Наукові основи ведення багатоцільового лісового господарства в карпатському регіоні. Івано-Франківськ: Екор. 2001. 248 с.

Сербов М.Г.

доктор економічних наук, доцент

Одеський державний екологічний університет, Україна

Ковтун І.В.

магістр

Одеський державний екологічний університет, Україна

ОЦІНКА РОЛІ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В СТАЛОМУ РОЗВИТКУ РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

***Анотація.** Проведена оцінка ролі об'єктів природно-заповідного фонду України в збалансованому функціонуванні еколого-економічних систем регіону в умовах сталого розвитку. Проведений аналіз та визначені основні орієнтири стратегічного розвитку природно-заповідного фонду країни з урахуванням актуалізації громадської активності, забезпечення продуктивного та збалансованого використання природно ресурсної бази територій. Розглянуті основні господарські та негосподарські функції, які виконують різноманітні ділянки природного фонду з урахуванням їх цільового призначення. Визначені основні концептуальні еколого-економічні підходи в організації рекреаційно-туристичної діяльності на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду в умовах сталого розвитку.*

***Ключові слова:** природно-заповідний фонд, сталий та збалансований розвиток, регіональні економіко-екологічні системи*

Проблемі питання збереження природної різноманітності приділяється у світі дедалі більше уваги. Уявлення про природне, насамперед, біологічне розмаїття як унікальну властивість живої природи та її роль збереженні життя Землі стало невід'ємною частиною сучасних поглядів на взаємовідносини природи та суспільства. На саміті ООН у Ріо де Жанейро [1] поняття біорізноманіття було визначено як варіабельність живих організмів з усіх джерел, що включають, серед інших, наземні і водні екосистеми та екологічні комплекси, частиною яких вони, що включає в себе різноманітність у межах виду, різноманітність видів та різноманітність екосистем. Це

визначення стало офіційним визначенням, оскільки увійшло до конвенції ООН з питань біорізноманіття, яка прийнята майже всіма країнами світу [2].

Збереження природного розмаїття має найвищий рівень пріоритетності, оскільки вимагає принципової зміни всієї світової системи управління ресурсами та ставлення суспільства до довкілля. В даний час традиційна модель економічного зростання розвитку розвинених країн багато в чому себе вичерпала, і не може бути запропонована для інших країн як зразок. Єдина можливість вирішення глобальних проблем сьогодення – це сталий розвиток системи, у межах якої знаходиться територія. Стійкий розвиток - концепція, згідно з якою світовий економічний розвиток має задовольняти потреби поколінь, що живуть, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. В економічному сенсі йдеться про те, що людство має жити на відсотки від природного капіталу, не зменшуючи його [3].

На сьогодні Україна є стороною більше 50 міжнародних угод, тією чи іншою мірою спрямованих на збереження та охорону ландшафтного та біологічного різноманіття. Географічне положення України, її фізико-географічні та кліматичні умови сприяли формуванню багатого рослинного і тваринного світу. В Україні також подовжується адаптація законодавства до законодавства Європейського Союзу і як частина цього розпочато формування Смарагдової мережі (Emerald Network). Охорона біологічного різноманіття є важливою частиною багатьох документів загальнодержавного рівня, у тому числі Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року» [4], Цілей сталого розвитку [5], Закону України про ПЗФ [6] та інших програмних документів.

За останні роки суттєво розширився спектр, та значно активізувалися різноманітні наукові дослідження у питаннях збалансованого розвитку прісноводних систем, пов'язані з вирішенням завдань оптимізації природокористування та оздоровлення навколишнього середовища. Значний внесок у дослідження визначеної у роботі проблеми зробили багато відомих вітчизняних та зарубіжних вчених [2,7-10].

Аналіз змісту опублікованих матеріалів, які присвячені оцінці ролі об'єктів природно-заповідного фонду як складової сталого регіонального розвитку, а також аспектів організації рекреаційно-туристичної діяльності, залишаються недостатньо дослідженими. Зокрема, майже відсутні теоретичні розробки та прикладні дослідження, у яких розглядаються питання про особливості організаційно-економічного забезпечення механізму функціонування об'єктів природно-заповідного фонду як територіальних утворень, спроможних задовольняти рекреаційно-туристичний попит населення на «місцевому – регіональному – державному» рівнях.

В [11] зазначається, що «на сучасному етапі розвитку суспільства все більшого значення у міжнародній, національній і регіональній політиці набуває концепція збалансованого (сталого) розвитку, спрямована на інтеграцію економічної, соціальної та екологічної складових розвитку». Поява цієї концепції пов'язана з необхідністю розв'язання екологічних проблем і врахування екологічних питань в процесах планування та прийняття рішень щодо соціально-економічного розвитку окремих населених пунктів, територій (регіонів), країн.

Одним із найважливіших факторів, що надають позитивний вплив на екологічно безпечний та збалансований регіональний розвиток, є ефективна природоохоронна діяльність. Причому природоохоронна діяльність у межах досліджуваних територій має розвиватися з урахуванням реалізації комплексних природоохоронних програм, які передбачають охорону від негативного впливу із боку виробничих і господарських об'єктів усіх природних сфер [12].

Як показують результати численних досліджень [7, 13-16], ефективність реалізації даних комплексних природоохоронних програм залежить не тільки від включення безпосередньо до технологічних процесів відповідних сучасних ресурсозберігаючих технологій, обладнання та рециркуляційних систем, розвитку фінансово-кредитної системи, створення сприятливого інвестиційного клімату та економічно обґрунтованої податкової політики, а також від розвитку на території природних комплексів, що забезпечують

збереження природних ресурсів та біологічної різноманітності регіону.

Важливими умовами удосконалення організаційно-управлінських механізмів заповідної справи в Україні є «оптимізація мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, причому пріоритетний розвиток повинні мати групи об'єктів високої категорії заповідності, в першу чергу, багатофункціональних (національних природних парків, біосферних і природних заповідників) [12].

За даними [17] «Шлях інноваційного розвитку еколого-економічної системи, базуючись на принципах адаптивності, динамічності, самоорганізації, саморегуляції та саморозвитку, має визначатися загальними тенденціями економічного зростання та враховувати її адміністративно-територіальні особливості, природно-ресурсний та виробничо-економічний потенціал».

Автори [18,19] вважають, що «незважаючи на те, що обсяги поточних витрат і капітальних інвестицій на охорону навколишнього природного середовища зростають, інвестиції не забезпечення охорони навколишнього середовища в Україні перебуває на низькому рівні, обсяги природоохоронних інвестицій є недостатніми. Необхідно мобілізувати інвестиції у природоохоронну діяльність з усіх можливих джерел, збільшити державні інвестиції, активізувати альтернативне інвестування у природоохоронну діяльність. Доцільно переглянути структуру видатків, а саме: збільшити частку капітальних видатків у загальному обсязі, поступово скорочуючи поточні».

У [20,21] наголошується, що на безпечний та збалансований розвиток територій визначальний вплив надають 10 основних факторів, до яких входить і фактор «наявності та розвитку природно-заповідних заходів». У цьому плані особлива роль відводиться природним територіям, що особливо охороняються – територіям природно-заповідного фонду України.

За даними Державного кадастру природно-заповідного фонду України [22] на початку 2021 року нараховувалося 8633 території та об'єкти природно-заповідного фонду загальною площею 4,1 млн. га, що становило 6,8% площі

країни, а також Чорноморський морський заказник «Філофорне поле Зернова» площею 402,5 тис.га.

Необхідно підкреслити, що за останні роки (2000-2020 рр.) відзначено інтенсивне зростання природно-заповідного фонду України як за загальною кількістю об'єктів, так і площею заповідних територій. Загальна кількість об'єктів природно-заповідного фонду країни за цей період збільшилася більш ніж на 21%, а площа територій країни, що особливо охороняються, – практично на 42%. Ці висновки базуються на таких кількісних показниках:

– 2000 рік – загальна кількість об'єктів природно-заповідного фонду становить 6808, площа, яку вони займають – 2398,7 тисячі га або 4,0 % території країни;

– 2005 рік – відповідно, 7169 об'єктів загальною площею 3140,6 тисяч га або 4,7 % території України;

– 2012 рік – показники природно-заповідного фонду становили, 7740 об'єктів, 4177,0 тисяч га або близько 6,0 % території України.

Показник «заповідності» в Україні становить близько 7%, що на сьогодні значно менше, ніж у більшості розвинених країн світу і не відповідає оптимальному рівню розвитку природних територій, що охороняються, рекомендованих ООН – не менше 10% [6]. Необхідно також зазначити, що темпи розвитку природно-заповідного фонду в країні відстають від задекларованих у програмних документах 15% заповідності території України [5,6]. Це пов'язано, в першу чергу, із рядом проблем у законодавчій, економічній, соціальній, технічній та інших сферах, які взаємодіють між собою.

Розроблення та прийняття нових нормативно-законодавчих актів, приведення у відповідність законодавчої і інституційної бази та спрощення процедури створення об'єктів природно-заповідного фонду безумовно буде позитивним зрушенням на загальнодержавному рівні та сприятиме кількісному розширенню об'єктів та територій природно-заповідного фонду України.

Однак не врахування економічної, соціальної чи іншої складової може

привести до часткової втрати вже існуючих об'єктів природно-заповідного фонду. Переслідуючи ціль досягнути 15% заповідності території України та створюючи об'єкти природно-заповідного фонду, при цьому неналежно забезпечуючи їх функціонування фінансово, матеріально та не контролюючи відповідним чином використання елементів природно-заповідного фонду, не інформуючи населення про його цінність функціонування може призвести до нецільового використання територій природно-заповідного фонду. Тому існуючі проблеми у заповідній справі країни необхідно вирішувати комплексно

Займаючи менше 6% площі Європи, Україна володіє приблизно 35% її біологічного розмаїття завдяки розташуванню її території на перехресті багатьох природних зон, шляхів міграції представників тваринного та рослинного світу. Біота України включає чимало рідкісних, реліктових та ендемічних видів. На жаль, зростаючий антропогенний тиск продовжує негативно впливати на стан популяцій рослин і тварин, все більша кількість видів потребує охорони та відновлення.

Наразі катастрофічна перехімізація сільського господарства для переважної більшості регіонів України призвела до накопичення у природних сферах шкідливих для здоров'я людей та тварин, а також рослин хімічних елементів та сполук (нітратів, нітритів, важких металів, пестицидів), які спричиняють розвиток ще одного негативного явища - втрати значної частини площ рекреаційних ресурсів. Проведені дослідження [23] показують, що, наприклад, на територіях півдня України та АР Крим до 30% всього курортно-рекреаційного фонду почали втрачати свої рекреаційні та оздоровчі функції.

Роль природно-заповідного фонду України у безпечному та збалансованому розвитку економіко-екологічних систем як окремих територій (регіонів), так і країни загалом багатовекторна. Залежно від статусу та виду цільового призначення, будь-яка ділянка природного фонду виконує певний набір господарських та негосподарських функцій. Як правило, під господарськими розуміються функції, які безпосередньо пов'язані з виробничими відносинами та реалізації яких у ході має прямий економічний

ефект. Реалізація негосподарських функцій природних комплексів дає непрямий економічний ефект, оцінка якого безпосередньо в традиційних економічних показниках вкрай скрутна [24].

Об'єкти природно-заповідного фонду більшою чи меншою мірою є інтегральними ресурсами, що функціонують у кількох напрямках економічного розвитку. Можливість реалізації певних виробничо-господарських функцій залежить від типу території та її правового статусу. Ряд об'єктів природно-заповідного фонду України одночасно виконують як господарські, так і негосподарські функції. Такі території, як природні заповідники, виконують переважно негосподарські функції.

До основних економічно значимих негосподарських функцій територій природно-заповідного фонду, які можуть відігравати істотну роль у збалансованому та сталому розвитку економіко-екологічних систем водних басейнів України, можна віднести [6,24]: природоохоронну (збереження генофонду); середозахисну (організацію моніторингу навколишнього середовища); науково-дослідну та інформаційну; культурно-просвітницьку та виховну; оздоровчу та рекреаційну.

У загальному вигляді економічним результатом реалізації природоохоронної функції можна вважати економію витрат на збереження одного умовного біологічного виду на території природно-заповідного фонду, що розглядається, порівняно з відповідною територією замикаючого району. Як замикаючий район слід розглядати територію, де природний комплекс вимагає найбільших витрат за збереження одного умовного виду [25].

Економічним результатом реалізації середозахисної функції є запобігання зниження диференціального доходу у ланках виробничих комплексів, що зазнають позитивного впливу природних територій, що охороняються. Зокрема, такий економічний ефект може бути досягнутий за рахунок інтенсивнішого розвитку туристично-рекреаційних комплексів, зниження зростання витрат у виробництві на суміжних територіях лісгосподарського освоєння або сільськогосподарських землях.

Економічним результатом реалізації науково-дослідної та інформаційної

функції можна вважати отриманий економічний ефект від проведення фундаментальних та прикладних досліджень, а також від використання в галузях господарського комплексу регіону різних інформативних відомостей.

Необхідно також зазначити, що реалізація даної негосподарської функції об'єктів природно-заповідного фонду може стати потужним стимулом розвитку еколого-безпечного сільськогосподарського земле- та водокористування.

Найбільш неоднозначно стоїть питання економічної оцінки реалізації культурно-просвітницької та виховної функції. У цілому нині вважатимуться, що це економічна оцінка залежить від поліпшенні якісних і кількісних показників стану природних сфер внаслідок підвищення рівня екологічного світогляду населення, прищеплення дбайливого ставлення до елементів оточуючої.

Рекреаційна діяльність на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду полягає в забезпеченні попиту населення в оздоровленні та відпочинку, туризмі, спортивному та любительському рибальстві та ін.

Економічний результат оздоровчої та рекреаційної функцій полягає у підвищенні ефективності трудової діяльності населення регіону, зниженні захворюваності, смертності, інших соціальних показниках, що у результаті виявляється у підвищенні продуктивності праці та прирості валового внутрішнього продукту. Крім того, реалізація цієї функції пов'язана також і з отриманням прямих економічних вигод від оплати різних послуг у місцях відпочинку та оздоровлення.

Оцінюючи роль природно-заповідного фонду у безпечному та збалансованому розвитку регіональних економіко-екологічних систем України необхідно виділити його особливо значущу роль у розвитку так званого «зеленого» туризму, який безпосередньо пов'язаний з відвідуванням природних територій, активними формами рекреації на природних ландшафтах без заподіяння шкоди довкіллю [21,26]. Необхідно підкреслити, що «зелений» (екологічний) туризм відрізняється відносно слабким негативним впливом на природне середовище [10]. Саме з цієї причини він може бути практично єдиним видом використання природних ресурсів у

межах особливо охоронюваних природних територій.

До переліку основних напрямів ведення рекреаційно-туристичної діяльності у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду слід віднести:

- створення відповідних умов для організованої рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів;

- забезпечення попиту рекреантів на комплекс загальнооздоровчих заходів, пов'язаних з культурно-пізнавальним відпочинком, екотуризмом, любительським та спортивним рибальством та ін.;

- встановлення обґрунтовано допустимих антропогенних навантажень на об'єкти природно-заповідного фонду окремих територій.

Сектор туристичних послуг грає своєрідну роль важеля, який має різноспрямований та різносторонній вплив на стан економічного розвитку територій та у різних випадках використовується як один із способів оздоровлення національної економіки. В багатьох країнах світу туризм грає провідну роль формуванні валового внутрішнього продукту, забезпечуючи не тільки значні надходження до бюджетів різних рівнів, але й створюючи додаткові робочі місця, забезпечуючи зайнятість населення, та активізацію зовнішньоекономічного балансу. Він безпосередньо впливає на такі галузі господарського комплексу, як транспорт і зв'язок, сільське господарство, виробництво товарів народного споживання. Значною мірою сприяє покращенню інвестиційного клімату, позитивного іміджу держави та підвищенню конкурентоспроможності національних туристичних продуктів. З цього погляду туризм можна як своєрідний регіональний каталізатор соціально-економічного територій. За даними Всесвітньої туристичної організації, у туризмі на сьогодні задіяне близько 10% світового капіталу, з ним пов'язане кожне 16 робоче місце і до різних видів туристичних послуг належить практичних 11% споживчих витрат та до 5% податкових надходжень [26]. Вже сьогодні більш ніж у 40 країнах світу туризм став основним джерелом наповнення бюджету, а в 70 країнах – однією з трьох

основних статей бюджету [11,13]. При цьому «зелений» туризм – галузь сучасного світового туризму, що найбільш інтенсивно розвивається.

Сьогодні за даними [27-29], туристична галузь в Україні посідає лише п'яте місце за своїм значенням у складових наповнення бюджету країни, і її питома вага в найближчі роки має значно зрости з урахуванням усіх об'єктивно існуючих передумов: вигідного геополітичного розташування в центрі Європи, сприятливого клімату, наявності значного рекреаційно-оздоровчого потенціалу, розвиненої мережі природно-заповідних територій із багатою флорою та фауною.

Список джерел:

1. Конференція ООН з питань навколишнього середовища та розвитку (14 червня 1992р., Ріо-де-Жанейро, Бразилія). URL: <https://www.ecoleague.net/forumy-konferentsii-kruhli-stoly-seminary/ekolohichniy-kalendar/cherven/item/354-pryiniattia-deklaratsii-rio-de-zhaneiro>
2. Хвесик М.А. Економіка природокористування: вектори розвитку: монографія/ К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2019. 398 с.
3. Сокур М.І., Шмандій В.М., Бабець Є.К. та ін. Екологічна безпека та економіка : монографія/ Кременчук: ПП Щербатих О.В., 2020. 240 с.
4. Закон України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року». Постанова ВР України № 2697-УІІІ 28.02.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19#Text>
5. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року». 30.09.2019р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
6. Закон України «Про природно-заповідний фонд України». Постанова ВР України № 2457-ХІІ 16.06.1992р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12/ed20170903#Text>
7. Методологія і практика оцінювання території України для заповідання: монографія/ за ред. акад. НАН України Л.Г. Руденка. К.: Наукова Думка, 2020. 528 с.
8. Turner Monica G., Gardner Robert H. Landscape Ecology in Theory and Practice. 2nd ed. Springer, 2015. 482 p.
9. Директива Європейського Союзу 92/43. ЄЕС про збереження природних оселищ та видів природної фауни та флори (1992). Оселищна концепція біорізноманіття: базові документи ЄС. Львів: ЗУКЦ, 2012. С. 27-95

10. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону: монографія / за ред. В. Г. Герасименко. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с.
11. Європейський підхід до розвитку природно-заповідного фонду на прикладі Люблінського воєводства Польщі. URL: <https://dn.gov.ua/news/yevropejskyj-pidhid-do-rozvytku-pryrodno-zapovidnogo-fondu-na-prykladi-lyublinskogo-voyevodstva-polshhi>
12. Сербов М.Г. Формування соціо-еколого-економічної системи прісноводних ресурсів: регіональні особливості та завдання управління: монографія. Миколаїв: ФОП Швець В.М., 2021. 356 с.
13. Биркович В.І. Сільський зелений туризм - пріоритет розвитку туристичної галузі України. К.: Стратегічні пріоритети. Науково-аналітичний щоквартальний збірник. 2018. № 1(6). С. 138-143
14. Робота вищих органів влади у питаннях заповідної справи // Екологія. Право. Людина. Львів: 2015. № 25-26 (65-66). С. 7-29 URL: http://epl.org.ua/lyudyna/zhurnal_ekologiya_pravo_lyudyna/
15. Експрес-оцінка стану територій природно-заповідного фонду України та визначення пріоритетів щодо управління ними/ Б.Г. Проць, І.Б. Іваненко, Т.С. Ямелинець, Е. Станчу Львів: Гриф Фонд, 2010. 92 с
16. Ковалев В.Г., Сербов Н.Г., Рекиш А.А. Производственно-хозяйственная и природоохранная деятельность в водных бассейнах Украины: монография. Одесса: «Полиграф», 2011. 108 с.
17. Горошкова Л. А., Хлобистов Є. В., Трофимчук В. О. Взаємозв'язок економічного зростання та асиміляційного потенціалу довкілля у забезпеченні сталого розвитку національного господарства. Управління проектами та розвиток виробництва. 2019. № 1(69). С. 24–37.
18. Сербов Н. Г. Влияние экономико-экологической ситуации на производственную и хозяйственную деятельность в водных бассейнах Украины. Одесса: издатель Букаев В.В., 2015. 302 с.
19. Environmental protection spending continues to increase. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-eurostat-news/-/ddn-20210707-1>
20. Басюк Д. І. Основи туризмології. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2005. 204 с.
21. Serbov M. The introduction of «green technologies» as an methodological basis for sustainable and balanced development of economic-ecological systems of the region (on the example of water basins of Ukraine). European Applied Sciences. Section: Economics and management. 2014. № 7. P. 103–107.
22. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів. URL: <https://mepr.gov.ua/news/33072.html>

23. Вартамян Г. В. Сутність та складові механізми використання туристичного потенціалу поліфункціональних еколого-економічних територій: монографія. Одеса: ТЕС, 2015. 120 с.
24. Чугунова Т. Н., Руденко М. И. Эффективность использования территорий природно-заповедного фонда на примере Крымского природного заповедника. Культура народов Причерноморья. 2007. № 121. С. 125–129.
25. Методические рекомендации «Развитие национальных парков и охраняемых природных территорий в туристских целях». Программа ООН по окружающей среде. Мадрид, 1988. 42 с.
26. Вишневская Ю. В. К вопросу про административно-правовые меры по обеспечению туристической деятельности в сфере сельского зеленого туризма в Украине. Вестник Академии труда и социальных отношений Федерации профсоюзов Украины. 2011. № 1. С. 27–31.
27. Гаврилишин І. П. Туризм України: проблеми і перспективи. Київ: Дніпро, 2004. 205 с.
28. Маклашина Л. Р. Роль инноваций в развитии туризма. Креативная экономика. 2011. № 12(60). С. 130–136.
29. Інформація щодо фінансово-економічних показників сфери туризму та курортів 2017-2020. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=6998024a-0327-4dd6-95ba-50188f934610>

Старокадомский Д.

ORCID ID: 0000-0001-7361-663X

к.х.н., ст.н.с.

Института Химии Поверхности им.акад.А.А.Чуйко НАН Украины, г.Киев,
в.и. Института Геохимии и Рудообразования НАН Украины

Решетник М.

к.г.н., ст.н.с.

Национального Научно-Природоведческого Музея НАН Украины, г.Киев
Украина

АДГЕЗИЯ ПОЛИЭПОКСИДНЫХ КОМПОЗИТОВ К ГРАНИТНОЙ ПОВЕРХНОСТИ: ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНЫЙ ТЕСТ

***Аннотация.** Проведенные нами тесты на адгезию при нормальном отрыве склеенных сталь-гранит показали высокую перспективность высоконаполненных эпоксидных компаундов (независимо от типа неорганического наполнителя) для скрепления данных материалов. Адгезионная прочность полиэпоксидов заметно превышает когезионную прочность самого гранита. Однако после выдержки в воде, адгезионная прочность резко падает. Проведено сравнение наших композитов с 50 мас% гранита или цемента с коммерческими аналогами украинского и европейского производства.*

***Ключевые слова.** Эпоксидный, гранит, цемент, сталь, адгезия.*

Введение./Introductions. Вопросы адгезии эпоксидных пластиков с гранитом выходят из практических задач. В нашем случае, стойкие эпоксидно-гранитные сэндвичи и конструкции были предметом технического задания при строительстве метро. К данным конструкциям и связующим\компаундам для них предъявлялись требования: высокая адгезия и стойкость в водных растворах, при температурах -20 - +20 °С.

Цель работы. Следовало выявить потенциал эпоксидных наполненных

минеральными порошками композитов как стойких укрепителей гранитных плит и конструкций.

Aim. It was necessary to reveal the potential of epoxy composites filled with mineral powders as durable hardeners of granite slabs and structures.

Материалы и методы./Materials and methods. Использованы собственные композиции на базе эпоксидной смолы Эпокси-520 (Чехия) с отвердителем ПЭПА, наполненные на 50 мас% гранитной или цементной пылью. Для сравнения, взяты также композиции коммерческие – киевского («ЭДМОК», фирма Композит) и европейского («3Х», фирма 3Х, Монако). Адгезия при отрыве измерялась по ГОСТ, на стальных цилиндрах площадью 5 см².

Результаты и обсуждение./Results and discussion.

Адгезия при отрыве: эпоксид на порядок прочнее гранита. *Peel Adhesion: Epoxy is 10 times stronger than granite.*

Эксперименты выявили малоизвестный факт: гранит при всей своей видимой прочности сильно уступает полиэпоксидам в прочности, очевидно за счет высшей хрупкости. Из таб.1 видно, что во всех случаях арзрыв шёл по объёму гранитной подложки, при нагрузках 10-кратно низших чем для полиэпоксидов.

Таблица 1

Показатели адгезии (в кгс на 5 см²) склеек эпоксидными систем сталь-гранит и сталь-сталь. * - когезионный отрыв по граниту.

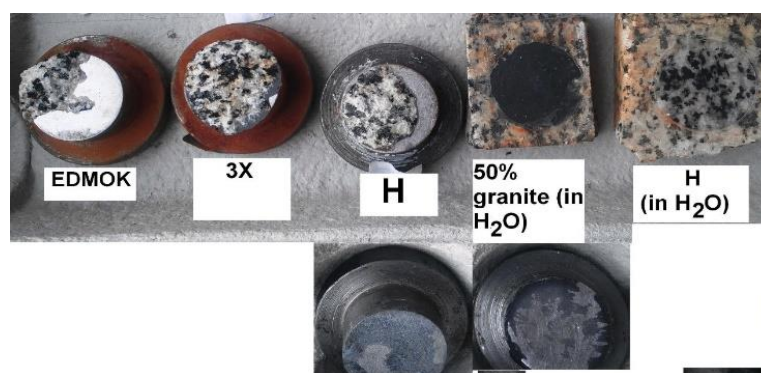
На воздухе \ in air	Ненаполн. Unfilled	ЭДМОК Commercial 1	3Х Commercial 2	50% гранит 50% granite	50 % цемент 50% cement
Сталь-гранит	30*	45*	40*	40*	40*
Сталь-сталь	200	300	350	350	400
После воды \ after water					
Сталь-гранит	10	20*	20*	10	-
Сталь-сталь	20	20	20	20	20

Из полученных данных видно также, что адгезия к стали усиливается после оптимального наполнения эпоксидом (коммерческие композиты и композиты с гранитом и цементом). Причём когезионная прочность

полиэпоксидов почти на порядок выше прочности самого гранита. Действительно, при 40 кгс нагрузки соединение разрывается...по телу гранитного образца, а не по линии адгезии. Образно можно сказать, что прочность эпоксидной склейки «намного твёрже прочнейшего гранита». Это значит, что гранитно-эпоксидные конструкции можно применять с вольным варьированием любыми наполнителями и составами (а не только с теми что предписывают фирмы-продавцы): при пятикратной разности в прочности практически все они будут прочнее чем сам гранит.

Выдержка в воде оказывается серьёзным испытанием для эпоксидных адгезивов. В большинстве, эпоксидные адгезионные прослойки не выдерживали длительного уводнения (таб.1). Это ещё один «сюрприз» (только уже неприятный) от эпоксидных композиций, указывающий – куда именно надо направить оптимизационные поиски. Надо думать, что при оптимальном наполнении (и режиме отверждения) возможно усилить оводстойкость адгезии до более-менее приемлемого предела. Первые данные (таб.1) показывают, например, что французский состав «3X» и украинский ЭДМОК могут сопротивляться водо-разрушению склеек. Однако над такой оптимизацией надо работать –первое попавшееся наполнение (в частности гранитом и цементом) не даёт желаемого усиления (таб.1).

Рис. 1. Вид адгезионных соединений после отрыва, с применением составов ЭДМОК, 3X и H (незаполненный). Остатки гранита на склейках – у образцов в нормальных условиях; склейки на граните – от образцов после 10 дней выдержки в воде. Внизу – вид адгезива на стальной поверхности

Всё это говорит о важности научных работ при оптимизации составов для нужд промышленных и частных потребителей эпоксидных адгезивов. В данной сфере, иногда возможно широкое варьирование процента и типа наполнителей эпоксидов, поскольку в любом случае прочность таких склеек в 5-10 раз выше (200-400 кгс) когезионной прочности самого гранита (40 кгс).

Адгезия гранит-сталь после выдержки в воде: прочность резко падает. *Adhesion granite-steel after soaking in water: strength drops sharply.*

Выдержка в воде – испытание для любой адгезионной системы, причём очень востребованное в практике. После выдержки в воде обычные эпоксидные склейки теряют почти всю прочность. Это видно и из таб.1 – ненаполненный образец, и даже образцы с гранитом и цементом просто «отщёлкиваются» от поверхности стали или гранита после 10 дней уводнения. На практике это значит: без научной оптимизации состава, «выпускать в продажу» эпоксидные композиции для склеек в мокрых средах очень опасно. Составы, прекрасно выдержавшие нагрузки на воздухе, оказываются негодными в сантехнических, подводных, корабельных и других «влажных» применениях.

Из рис.1 можно видеть, что подбор наполнителя для роста стойкости склеек гранит-сталь к воде возможен. Например, состав французской фирмы 3X не реагирует на воду, в итоге отрыв идёт по граниту (как и в нормальных безводных условиях). На порядок более дешёвый состав ЭДМОК киевской компании Композит показывает несколько худший результат – отрыв идёт наполовину по граниту (рис.1). Состав же с 50 мас% гранитной пыли, а также ненаполненный полимер, после уводнения теряют адгезию к стали полностью, и плёнки их остаются на граните.

Выводы./Conclusions.

1. Тесты на адгезию показали что полиэпоксид обладает намного высшей прочностью чем сама гранитная подложка. Наполнение смолы даже на 50 мас% (т.е. в соотношении наполнитель – полимер 1:1) не снижает прочности адгезии полиэпоксидного компаунда к граниту. Это позволяет говорить о безопасности (для адгезии) любых вариаций «эпоксид-минеральный

наполнитель» в практических условиях, что открывает широкие перспективы их использования в строительстве и быту.

2. В воде адгезия (как для ненаполненного так и для наполненных) резко снижается, и остаётся удовлетворительной только для оптимизированных коммерческих композитов. Введение 50 мас% как гранита так и цемента в смолу не дало эффекта. Можно предполагать, что пути повышения адгезии к стали в воде - лежат в сфере добавок к эпоксидной смоле металлических или волоконных частиц (хорошо внедряющихся в поры стальной поверхности). Отчасти это видно из хороших показателей для состава 3Х (который предположительно содержит похожие наполнители). Однако оптимизация данных составов требует значительных экспериментальных усилий.

LIGHT INDUSTRY AND FOOD INDUSTRY

Лисенко Ганна Леонідівна

кандидат с.-г. наук, доцент,

доцент кафедри технології переробки та якості продукції тваринництва,

Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна

Леппа Анастасія Львівна

кандидат с.-г. наук, ст. викладач

кафедри технології переробки та якості продукції тваринництва,

Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна

Гейда Ірина Михайлівна

ст. викладач кафедри технології переробки та якості продукції тваринництва,

Державний біотехнологічний університет, м. Харків, Україна

ВИКОРИСТАННЯ РОСЛИННОЇ СИРОВИНИ У ВИРОБАХ СИРКОВИХ

***Анотація.** У статті розглянуто використання рослинної сировини у технології молочних продуктів. Розглянуто перспективу застосування кропу, коріандру та часнику у свіжому вигляді в технології мас сиркових. Вибір рослинної сировини був обумовлений її хімічним складом та корисними властивостями. Під час досліджень була оцінена якість обраної рослинної та молочної сировини з подальшим підбором композиційного співвідношення застосованих рослинних компонентів та розробкою рецептури виробів сиркових. Опісля впровадження оновленої рецептури у технологічний процес виробництва мас сиркових на базі наявного обладнання, яке використовується у технології виробництва сиру кисломолочного, було проведено оцінювання показників якості нових продуктів. У готових виробках визначали органолептичні властивості, фізико-хімічний склад та показники мікробіологічної безпеки.*

***Ключові слова:** вироби сиркові, маса сиркова, рослинна сировина, рослинні компоненти, кріп, коріандр, часник, якість, органолептичні властивості, фізико-хімічний склад, показники мікробіологічної безпеки.*

Основою для розробки та виробництва нових молочних продуктів, а також розширення асортименту готової продукції є інноваційна стратегія, що

визначає нові напрямки в технологіях.

Обґрунтування і використання рослинної сировини, що містить у своєму складі фізіологічно активні компоненти, розглядається як перспективний напрямок в технології, що забезпечує можливість формувати асортимент готової продукції з підвищеною харчовою і біологічною цінністю, що показано в роботах вітчизняних і закордонних вчених [1].

Поєднання тваринних і рослинних компонентів, їх корисних властивостей дозволяє отримувати гармонійні за складом і властивостями композиції, взаємно доповнювати продукти нутрієнтами, що наближає їх до продуктів здорового харчування [2].

До інновацій у молочній промисловості відноситься розробка молочно-білкових сумішей та комплексних харчових добавок для виробництва виробів сиркових (мас, паст, десертів, кремів тощо).

Залучення в технологічний процес молочних продуктів та рослинної сировини сприяє ліквідації дефіциту у біозасвоєнні функціональних інгредієнтів, які не забезпечуються молочними продуктами. Молочно-рослинні системи найбільш повно відповідають формулі збалансованого харчування і дозволяють підвищити захисну функцію організму [3, 4]. Окрім цього, введення фітокомпонентів у молочні продукти робить їх «правильними» з погляду безпеки та фізіологічної потреби [5].

Для білкового складу молочних продуктів, особливо сиркових виробів, характерний недолік сірковмісних незамінних амінокислот – метіоніну та цистеїну. За виробництва цих продуктів в основному використовуються казеїнові фракції білків молока, а сироваткові білки, багаті на зазначені амінокислоти, залишаються в сироватці. Тому використання рослинних добавок, скорі амінокислот, яких становлять понад 100 % або наближаються до цього показника, дозволять підвищити поживну та біологічну цінність сиркових продуктів [6].

Тому метою досліджень було вивчення використання рослинної сировини у технології виробництва виробів сиркових.

На початку досліджень було проведено оцінювання якості обраної

рослинної та молочної сировини та підбір композиційного співвідношення застосованих рослинних компонентів, на основі якого було розроблено рецептуру нових виробів сиркових. Надалі було впроваджено оновлені рецептури у технологічний процес виробництва мас сиркових на базі наявного обладнання, яке використовується у технології виробництва сиру кисломолочного. Наприкінці досліджень проводили оцінювання показників якості та безпеки нових продуктів.

Як рослинну сировину у композиціях під час складання рецептур для виробів сиркових застосовували кріп, коріандр та часник у свіжому вигляді.

Вибір рослинної сировини був обумовлений її хімічним складом та корисними властивостями. Так, часник – корисна смакова та ароматична рослина, яка багата на вітаміни *C*, *D*, вітаміни групи *B*, макро- й мікроелементи, ефірні олії, біологічно активні речовини (флавоноїди, сапоніни, простагландини) завдяки чому часник розглядають як засіб, що зміцнює та імуномодулює, і має лікувальний та профілактичний вплив на організм людини. Коріандр – джерело вітамінів *A*, групи *B*, *C*, *E*, *K*, *PP*, натрію, калію, фосфору та міді. Аромат коріандру обумовлений феноловими ефірами, терпенами, альдегідами, кетонами, а листки мають антиоксидантні властивості, зміцнюють імунітет, сприяють профілактиці виникнення онкозахворювань і виводять надлишки холестерину. Кріп – пряна овочева культура, листя якої багаті на вітаміни *C*, *B*₁, *B*₂, *PP*, провітамін *A*, солі калію, кальцію, фосфору, магнію, натрію, заліза, ефірні олії, містять фолієву кислоту, флавоноїди та рекомендовані до застосування для профілактики багатьох захворювань [6, 7].

В умовах кафедри технології переробки та якості продукції тваринництва ДБТУ було вироблено шість дослідних партій зразків виробів сиркових, а саме мас сиркових з додаванням різного співвідношення рослинних компонентів (кріп:коріандр:часник): перша партія – 1:1:1, друга – 2:1:1, третя – 1:2:1; четверта – 1:1:0,5; п'ята – 1,5:1:0,5 та шоста – 1:1,5:0,5.

Підбір композиційного співвідношення рослинної сировини було спрямовано на досягнення гармонійності поєднання фітокомпонентів та сиру кисломолочного.

Контрольним зразком була маса сиркова з масовою часткою жиру 4,5 % без додавання рослинних наповнювачів.

Перед застосуванням рослинну сировину попередньо оброблювали, для чого її сортували, очищували, мили та підсушували. Надалі піддавали короткочасній температурній обробці (80 °С) у процесі гомогенізації, що забезпечувало її пастеризацію. Оброблену рослину сировину додавали у вигляді гомогенної маси.

Використовуваний сир кисломолочний був приготовлений кислотним способом з використанням мезофільних стрептококів молочнокислих з додаванням термофільного стрептокока.

Технологічний цикл виробництва мас сиркових складався з наступних операцій: складання суміші на основі сиру кисломолочного з додаванням гомогенізованих рослинних компонентів (кропу, коріандру та часнику); змішування усіх рецептурних інгредієнтів з подальшою механічною обробкою; охолодження; фасування, пакування та зберігання готового продукту.

Технологічні режими й операції під час виробництва досліджуваних зразків сиркових мас були однаковими й виготовлялися згідно з ДСТУ 4503:2005 та технологічною інструкцією відповідно до державних санітарних правил для підприємств молочної промисловості.

У готових виробках визначали органолептичні властивості, фізико-хімічний склад та показники мікробіологічної безпеки.

Під час проведення досліджень застосовували стандартні методи та методики досліджень.

Повторюваність дослідного виробітку готового продукту та дослідження зразків мас сиркових – п'ятиразова.

Оцінка якості рослинних компонентів та сиру кисломолочного показала, що уся сировина відповідала вимогам, що висуваються чинними стандартами на досліджувану сировину.

Дослідження органолептичних властивостей виробів сиркових показали, що усі зразки відповідали вимогам чинного стандарту на готову продукцію. Разом з тим, проведення дегустаційного оцінювання на основі розробленої

25-бальної шкали свідчить, що серед порівнюваних зразків мас сиркових з додаванням рослинних компонентів вищі бали набрали дослідні зразки № 3 (23), № 4 (25) та № 5 (24). Дослідні зразки № 1, № 2 та № 3 мали насичений зелений колір та яскраво відчутний часниковий смак, внаслідок чого представлені зразки отримали нижчі бали.

Виходячи з результатів органолептичного оцінювання порівнюваних зразків для подальшого дослідження якості було обрано дослідні зразки № 4, № 5 та № 6, у яких визначали фізико-хімічний склад та мікробіологічні показники.

У результаті проведених досліджень фізико-хімічних показників у виробках сиркових було визначено, що за досліджуваними показниками суттєвих відмінностей не спостерігалось. Усі представлені зразки відповідали вимогам, що регламентуються чинним стандартом. Поряд з цим, у дослідних зразках мас сиркових масова частка вологи не перевищувала 48 %, титрована кислотність знаходилась у межах 74-80 °Т, а фосфатаза була відсутня.

Вивчення показника рН у готових продуктах показало, що внесення рослинної сировини не впливало на показник рН у порівнюваних зразках мас сиркових. І цей показник був на рівні 5,01-5,02.

У результаті вивчення вмісту *Ca* в отриманих виробках було встановлено, що додавання рослинних компонентів підвищувало поживну цінність готової продукції. Було визначено, що представлені зразки задовольняють добову фізіологічну потребу в *Ca* для дорослої людини, проти контролю, більше на 1,5 мг % (дослідний зразок № 4), 5,5 мг% (дослідний зразок № 5) та 0,5 мг % (дослідний зразок № 6).

Дослідження вмісту вітаміну *C* у порівнюваних зразках виробів сиркових показало, що додавання рослинної сировини впливало на вміст вітаміну *C*. Так, у порівнянні з контрольним зразком кількість вітаміну *C* у масах сиркових з додаванням рослинних компонентів збільшилося на 4 мг % (дослідний зразок № 4), на 6 мг % (дослідний зразок № 5) та на 7 мг % (дослідний зразок № 6).

Визначення мікробіологічних показників у готових зразках мас сиркових не виявило бактерії групи кишкової палички, *S. aureus*, патогенні

мікроорганізми, в тому числі *Salmonella*, цвіль та дріжджі.

Таким чином, в результаті проведених досліджень було визначено, що додавання рослинної сировини до рецептур сиркових мас у визначених композиційних співвідношеннях – кріп:коріандр:часник – 1:1:0,5; 1,5:1:0,5 та 1:1,5:0,5 – не погіршувало якісні показники отриманої продукції, а, навпаки, сприяло покращенню органолептичних властивостей та підвищенню поживної цінності виробів сиркових.

В результаті проведених досліджень встановлена можливість використання рослинної сировини у рецептурах мас сиркових у визначених композиційних співвідношеннях (кріп:коріандр:часник – 1:1:0,5; 1,5:1:0,5 та 1:1,5:0,5), що буде сприяти покращенню органолептичних властивостей та підвищенню поживної цінності виробів сиркових, а також дозволить розширити асортиментну лінійку молочної продукції на основі наявного устаткування.

Список джерел:

1. Чагаровський О. П., Дідух Н. А. Нові молочні продукти функціонального призначення – крок до здорового харчування. *Молочное дело*. 2009. № 4-5. С. 21-22.
2. Кручек, О. А., Мушат Т. О., Мушат О. О. Рослинна сировина, як джерело збагачення дитячих молочних продуктів. *Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у XXI столітті* : матеріали 84-ї Міжнар. наук. конф. молодих учених, аспірантів і студентів, Київ, 23–24 квіт. 2018 р. / Нац. ун-т харч. технологій. Київ, 2018. Ч. 1. С. 383.
3. Соломон А. М., Бондар М. М. Fermented desserts of functional purpose using vegetable fillers. *Збірник наукових праць «Аграрна наука та харчові технології»*. Вінниця, 2018. № 3 (102). С. 168–179.
4. Капрелянц Л. В., Іоргачова К. Г. Функціональні продукти. Одеса, 2002. 289 с.
5. Семко Т. В. Молочні продукти функціонального призначення. *Науково-технічний бюлетень НДЦ біобезпеки та екологічного контролю ресурсів АПК*. 2016. Т. 4. № 1. С. 240-243.
6. Сирохман І. В., Загородня В. М. Товарознавство продуктів функціонального призначення : навч. пос. Київ, 2009. 544 с.
7. Гойко І., Пришепа М. Застосування кропу, черемші, базиліку у виробництві кисломолочного сиру. *Збірник міжнародної науково-практичної конференції «Оздоровчі харчові продукти та дієтичні добавки, технології, якість та безпека»*. Київ : НУХТ, 2014. С. 15–16.

GENERAL ENGINEERING AND MECHANICS

Лисенко Олександр Іванович

доктор технічних наук, професор,
професор кафедри телекомунікацій,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Тачиніна Олена Миколаївна

доктор технічних наук, професор,
професор кафедри авіоніки,

Національний авіаційного університету, Україна

Пономаренко Сергій Олексійович

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
завідувач кафедрою систем керування літальними апаратами,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

МЕТОД РОЗГАЛУЖЕНИХ ТРАЄКТОРІЙ

***Анотація.** В роботі розглядається особливий клас динамічних систем, що отримав назву складені динамічні системи. До таких відносяться аерокосмічні системи, літаючі сенсорні мережі та. ін.. Для оптимізації руху складених динамічних систем розробляються їх математичні моделі у вигляді розривних динамічних систем. На практиці проблемою є отримання оптимального розв'язку таких систем в оперативному режимі. Пропонується метод розгалужених траєкторій для представлення складених динамічних систем у вигляді розривних динамічних систем, що забезпечує можливість оперативного визначення розривних траєкторій для конкретних умов застосування.*

***Ключові слова:** складена динамічна система, розгалужена траєкторія, достатні умови оптимальності, аерокосмічна система, сенсорна мережа.*

На сьогоднішній день для вирішення багатьох прикладних задач в різних областях науки і техніки широко використовуються складені динамічні

системи (СДС). Під складеною динамічною системою розуміють сукупність об'єктів (підсистем) з послідовними в часі режимами їх роботи, яка описується на різних інтервалах часу різними диференціальними рівняннями та деякими кінцевими зв'язками для стикування траєкторій складених частин.

Прикладами використання на практиці таких складених динамічних систем є авіаційно-космічні системи (АКС) типу «МАКС», «Хотол», «Зангер», «Гермес», «ХЛ-20», «Хоуп», «Кліпер», які використовуються в якості повітряної стартової платформи для виведення супутників та доставки вантажів на навколоземні та космічні орбіти (рис. 1-4), а також «літаючі сенсорні мережі» - безпроводові мережі з мобільними сенсорами та аероплатформами, що є носіями сенсорів та телекомунікаційного ретранслятора. Такі мережі являють собою складену динамічну систему, елементами якої є: базовий безпілотний літальний апарат (БпЛА); група мобільних, різнорідних БпЛА, оснащених мультисенсорами та зв'язаних між собою за допомогою єдиної інформаційно-телекомунікаційної мережі.

Рис. 1. Авіаційно-космічна система «Pegasus»

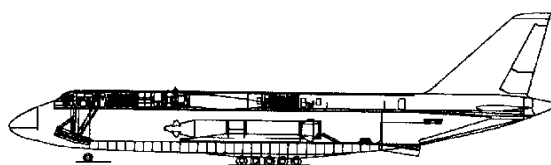

Рис. 2. Авіаційно-космічна система «Оріль» на базі літака Ан-124

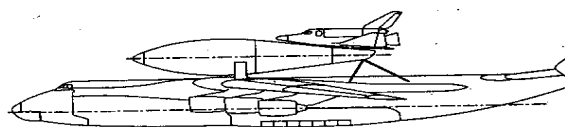

Рис. 3. Авіаційно-космічна система «МАКС» на балі літака Ан-225

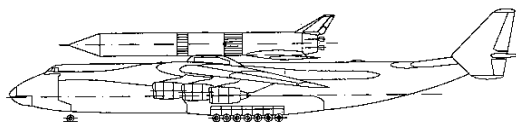
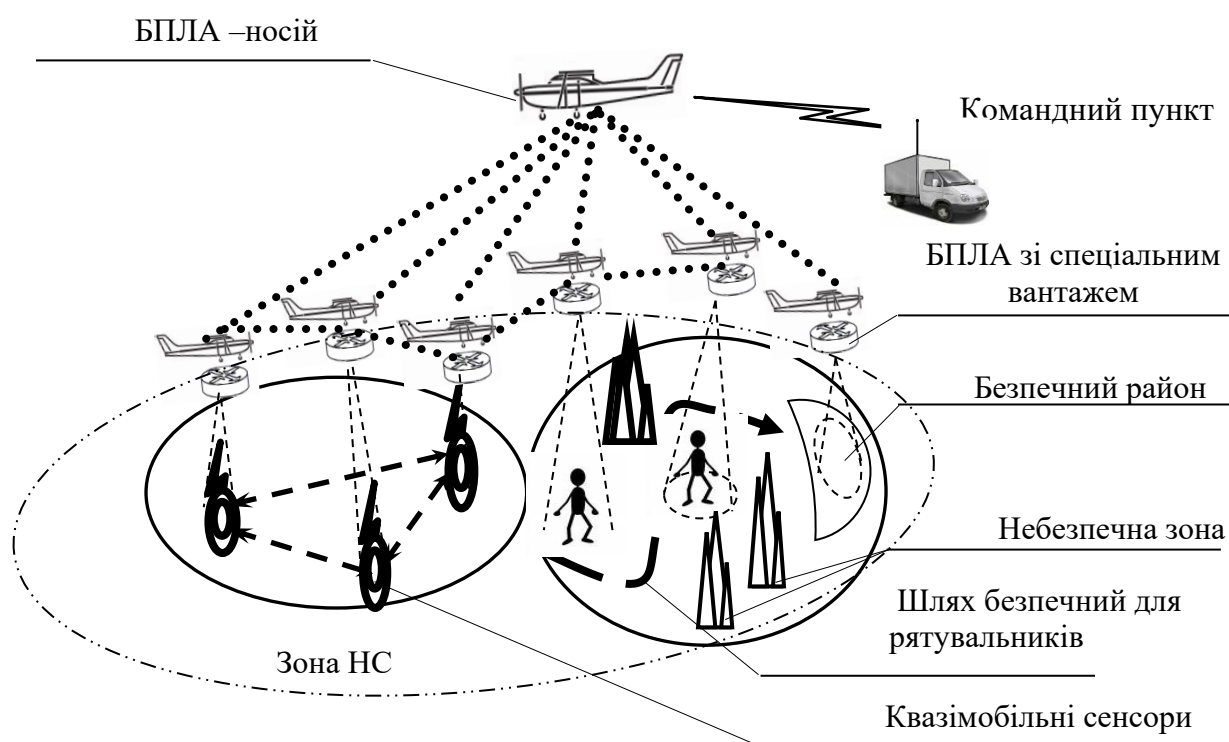

Рис. 4. Авіаційно-космічна система «Світязь» на балі літака Ан-225

Базовий БпЛА використовується: як аероплатформа для доставки і первинного розміщення дронів в зоні надзвичайної ситуації (НС); для збору і

обробки оперативної інформації та ретрансляції одержаних даних в реальному масштабі часу в командний пункт управління (рис. 5).

Траєкторії таких складених динамічних систем у сучасній науковій літературі отримали назву розгалужених [1, 2], так як вони складаються з ділянок спільного руху складових частин (підсистем) і ділянок їх індивідуального руху до цілі по окремих гілках траєкторії.

Рис. 5. Приклад застосування «літаючих сенсорних мереж» для проведення пошуково-рятувальних робіт в зоні надзвичайної ситуації

Застосування і розвиток існуючих і перспективних СДС диктує необхідність оперативного синтезу траєкторій для такого типу систем, оскільки дозволяють і обчислювальні засоби, і засоби телекомунікаційного обміну. Проблеми оперативної оптимізації процесу керування цими складними технічними системами визнані у світі такими, що є актуальними з наукової та практичної точок зору. Це пов'язано з тим, що ефективність функціонування СДС залежить від оперативного оптимального вибору просторових координат і моментів часу, у які відбуваються структурні перетворення СДС, а також від оптимального керування складовими

елементами при їхньому русі по гілках траєкторії в інтервалах часу між послідовними структурними перетвореннями.

З загальнотеоретичної точки зору, вирішення задачі оптимального керування СДС з розгалуженими траєкторіями зводяться до задачі керування розривними системами. Термін «розривна система» включає в себе великий клас моделей: складені, багатоступеневі, з релейним керуванням, з проміжними умовами, з імпульсним впливом і т.д. [3, 4]. Математичні моделі розривних систем описують диференціальними рівняннями з розривними (кусково-неперервними) правими частинами. Дослідженню ознак і властивостей оптимальних рішень для розривних систем присвячені роботи Понтрягіна Л.С., Троїцького В.А., Гамкрелідзе Р.В., Уткіна В.І., Болтянського В.Г., Красовського М.М.

Прототипами розривних систем у теоретичному плані є системи, розглянуті в роботах Брайсона Хою Ши, Боднера В.А., Ащепкова Л.Т., Кротова Б. Ф., Самойленка Л.Л. , Перестюка Н.А., Асланяна А.А. та інших авторів. В цих роботах у термінах розривних систем сформульовані задачі оптимального керування складеними системами, в яких виділявся пріоритетний елемент і відносно нього розглядалося застосування теорії розривних систем.

В роботах [5, 6] траєкторія руху складеної системи конструювалась по частинам, тобто складалась із ділянки оптимального руху СДС до точки розділення та програмних ділянок індивідуального руху до цілі складових елементів що відділилися і після розділення для кожної складової вирішувалась задача оптимальної стабілізації.

В роботах [7, 8] розглянуто застосування теорії розривних систем для задач керування багатоступеневими системами. В цих задачах розгалужені траєкторії руху багатоступеневих систем досліджуються та оптимізуються як розривні траєкторії, для яких в моменти розриву виконуються умови оптимального зшивання траєкторії попередньої та наступної ступені, без накладання умов на характер подальшого руху цих систем.

Для перетворення складених динамічних систем в розривні в цих роботах

розглядався метод довизначення, а для дослідження розривних систем в основному розглядалося застосування методу динамічного програмування, принципу максимуму Понтрягіна, принципу мінімуму Макшейна, методу лінійних часових перетворень.

При цьому в усіх розглянутих випадках використання існуючого методу перетворення складеної динамічної системи в розривну (метод довизначення) приводило до того, що розміри вектору стану і вектору керування розривної системи збільшувались пропорційно кількості гілок траєкторії, тому цільна постановка задачі відшукування оптимальної розгалуженої траєкторії всієї СДС не розглядалась, а задача керування СДС формулювалася як задача керування розривними системами, коли виділявся пріоритетний елемент і відносно нього розглядалося застосування теорії розривних систем.

Для практичної реалізації оперативного синтезу траєкторій теоретичні розробки, що отримані попередніми авторами, на сьогоднішній день не опрацьовані в прикладному плані до такого рівня, щоб їх можна було використовувати для вирішення задач проектування траєкторії руху СДС у реальному масштабі часу. Це пояснюється тим, що абстрактно-формальне занурення задач про розгалужені траєкторії СДС у клас задач про розривні системи призводить до того, що розмірність вектору стану та розмірність вектору керування розривної системи збільшуються пропорційно кількості гілок траєкторії і стає практично неможливою реалізація алгоритму оперативної оптимізації розгалужених траєкторій у бортовому комп'ютері.

В роботах Лисенка О. І. [9, 10] були зроблені теоретичні основи методів, що дозволяють вирішувати задачі оперативного синтезу траєкторій СДС, в яких було застосовано прийом, що називається представлення моделі руху СДС у вигляді моделі розгалуженої траєкторії. Однак, розвиток цих методів до рівня можливого практичного застосування вирішення задач побудови траєкторії СДС в реальному часі не було реалізовано. Тому, актуальною є проблема оперативної оптимізації процесу керування рухом СДС, що дозволяє для існуючих бортових обчислювальних засобів, у реальному масштабі часу вирішувати задачу оперативного синтезу оптимальних

розгалужених траєкторій руху такого типу систем. Для вирішення цієї проблеми постає завдання розроблення умов оптимальності розгалужених траєкторій руху складених динамічних систем у формі зручній для синтезу у реальному часі (оперативний синтез) оптимального керування цими складними системами.

Для вирішення поставленого завдання передбачається застосувати метод Понтрягіна, метод Беллмана, метод функцій Кротова та метод аналітичного конструювання Красовського для того щоб в різних класах задач використовувати максимальну перевагу розглянутих вище методів.

Очевидно, що першим етапом для вирішення поставленого завдання є побудова математичної моделі руху складеної динамічної системи в формі розгалуженої траєкторії і формулюванням умов оптимальності управління СДС з довільною схемою розгалужень. Під розгалуженою траєкторією розуміють групу траєкторій, кожна з яких відповідає траєкторії руху окремої підсистеми СДС і описується в фазовому просторі точками, які зображують в ньому динамічний стан підсистем СДС.

Гілкою траєкторії будемо називати ділянку траєкторії СДС між сусідніми точками, в яких відбуваються структурні перетворення СДС. Структурні перетворення СДС пов'язані з розділенням, групуванням, початком і кінцем руху підсистем і блоків, протиканням проміжних фазових обмежень. Зазначені структурні перетворення можуть відбуватися як в різні так і в співпадаючі моменти часу.

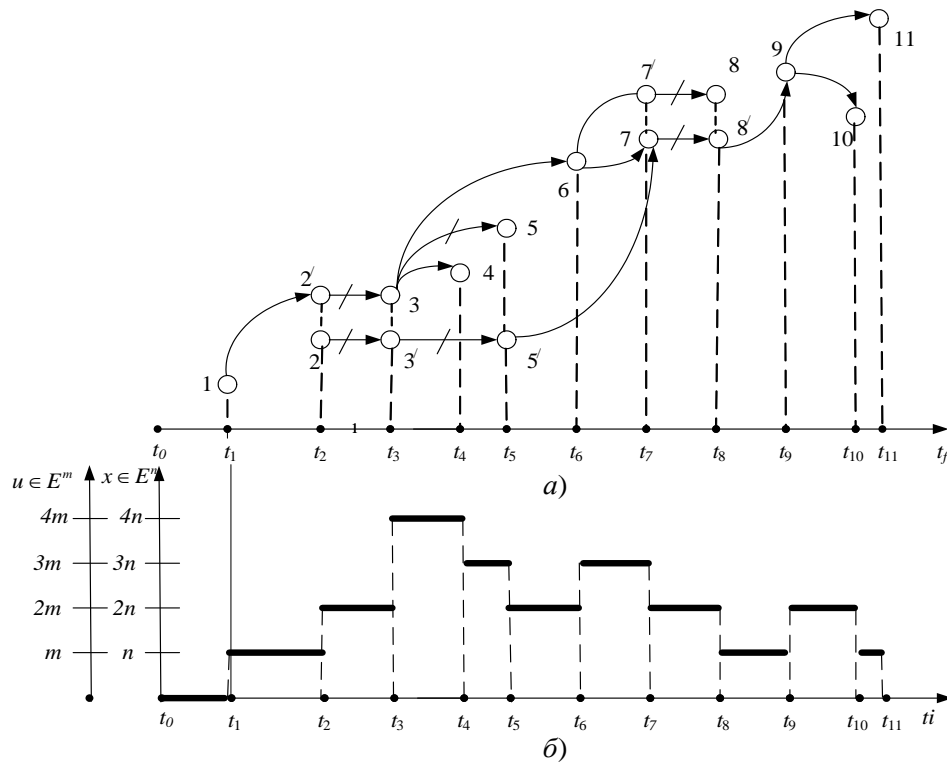
Підсистеми зі складу СДС, які розглядаються як один об'єкт, можуть утворювати блоки. У загальному випадку блоки і підсистеми СДС в процесі свого руху можуть багаторазово групуватися і розділятися.

З метою компактного сприйняття образу розгалуженої траєкторії скористаємося її схемою представленою на рис. 6, а.

Рух СДС по гілках розгалуженої траєкторії (рис. 6, а) описується диференціальною системою, яка має вигляд

$$\dot{x} = f(x, u; y, v; t), t \in [t_0, t_f], \quad (1)$$

де $x \in E^n$ – вектор стану СДС, $u \in \Omega \subset E^m$ – вектор керуючих впливів СДС, Ω – обмежена множина простору E^m ; y – фазові координати, v – вектор керування підсистем зі складу СДС, що впливають на рух інших підсистем (рух таких підсистем на рис. 6, а позначено рискую); t_0, t_f – моменти часу початку і кінця руху СДС по відповідним гілках траєкторії.

Рис. 6. Приклад структурної схеми розгалуженої траєкторії:
а)- послідовність структурних перетворень в часі; б)- зміна розміру
вектору стану і вектору керування розривної системи; t_i - моменти часу
структурних перетворень СДС; стрілки умовно показують напрямок
руху підсистем і блоків СДС

На траєкторії підсистем (1) для $t \in [t_0, t_f]$ накладаються скалярні обмеження виду

$$g_i(x(t_0), y(t_0), t_0; x(t_f), y(t_f), t_f) \begin{cases} = 0, & \overline{i = 1, k_g} \\ \leq 0, & \overline{i = k_g + 1, n_g} \end{cases} \quad (2)$$

$$q_i(x(t), u(t), t_0; y(t), v(t); t) \begin{cases} = 0, & \overline{i = 1, k_q} \\ \leq 0, & \overline{i = k_q + 1, n_q} \end{cases}, \text{ де } t \in [t_0, t_f]. \quad (3)$$

Критерій, що оцінює ефективність функціонування СДС, описується виразом

$$P = \Pi(\cdot) + \rho_{\Sigma} \rightarrow \min, \quad (4)$$

де $\Pi(\cdot)$ – термінальна складова критерію, що залежить від фазових координат підсистем (блоків) в моменти часу структурних перетворень СДС і самих моментів часу; ρ_{Σ} – інтегральна складова критерію, що складається з суми частинних інтегральних складових типу що відповідають окремим гілкам траєкторії СДС.

$$\rho = \int_{t_0}^{t_f} h(x(t), u(t); y(t), v(t); t) dt, \quad (5)$$

Таким чином, задача (1) – (5) оптимізації траєкторії СДС полягає в пошуку оптимальних керувань і траєкторій руху підсистем (блоків) по ділянках розгалуженої траєкторії, що мінімізують критерій (4), а також в знаходженні оптимальних моментів часу і фазових координат, в яких відбуваються структурні перетворення СДС.

Для вирішення зазначеної задачі розроблена методика комплексного застосування методів оптимального керування розривними системами для формування умов, що дозволяють виконати оперативну оптимізацію розгалужених траєкторій СДС, яка складається з трьох етапів:

– на першому етапі здійснюється перехід від складеної динамічної системи до розривної динамічної системи зі змінним розміром векторів стану керування;

– на другому етапі здійснюється оптимізація розривної системи зі змінним розміром векторів стану керування із застосуванням методів Понтрягіна Л.С., Беллмана Р. Е., Красовського А.А., Кротова В.Ф.

– на третьому етапі здійснюється повернення до термінів вихідної постановки задачі в формі оптимізації розгалуженої траєкторії (декомпозиція оптимального рішення, отриманого для розривної системи).

Для переходу від складеної динамічної системи до розривної динамічної системи пропонується метод розгалужених траєкторій, що забезпечує представлення математичної моделі руху СДС у вигляді математичної моделі розривної динамічної системи зі змінними у моменти структурних перетворень розміром векторів стану та керування, який полягає в наступному:

1. Виходячи з фізичних міркувань функціонування СДС, викреслюється схема розгалуженої траєкторії (рис. 6, а), складаються рівняння руху підсистем (блоків) уздовж гілок траєкторії, записуються обмеження, що діють неперервно на підсистеми (блоки) і в граничних точках, формулюється критерій.

2. Встановлюється хронологічна послідовність моментів часу структурних перетворень СДС.

3. В інтервалах часу між структурними перетвореннями СДС вводяться розширені вектори стану ${}_iX$ і керування ${}_iU$ ($i = \overline{1, N}$), де $N+1$ – кількість структурних перетворень СДС з урахуванням структурного перетворення, пов'язаного з початком руху СДС ($i=0$), що складаються відповідно з векторів стану і керування динамічних підсистем (блоків), що переміщуються по гілках траєкторії в даному інтервалі часу.

4. Здійснюється перехід від складеної динамічної системи до розривної системи зі змінним розміром вектором стану і керування (рис. 6, б).

Розроблений метод перетворення складеної динамічної системи в розривну динамічну систему, відрізняється від існуючого методу довизначення тим, що розширення (збільшення розміру) векторів стану і керування здійснюється в інтервалах часу між структурними перетвореннями і дорівнює сумарному розміру векторів стану і керування, що відносяться до тих ділянок розгалуженої траєкторії, які потрапляють у розглянутий інтервал (рис. 6, б), тоді як при використанні існуючого методу розміри вектору стану і вектору керування розривної системи стають рівними сумі розмірів векторів

стану і керування, які відносяться до всіх гілок розгалуженої траєкторії.

Приведення умов оптимальності керування і траєкторії розривної динамічної системи до умов оптимальності СДС, формальним еквівалентом якої є розривна система, здійснюється шляхом декомпозиції розширених векторів стану і керування, обмежень і граничних умов, допоміжних функцій і змінних, що використовувалися в ході застосування методу оптимізації, в послідовності зворотній вихідним перетворенням, які привели до переходу від СДС до розривної динамічної системи.

Список джерел:

1. Филатьев А. С. Сквозная оптимизация ветвящихся траекторий космических систем с учётом случайных возмущений/ А. С. Филатьев, О.В. Янова // . Весник Самарского государственного аэрокосмического университета, № 1(21).– 2010.–С. 244-250.
2. Флеминг У. Оптимальное управление детерминированными и стохастическими системами/ У.Флеминг, Р. Ришел // . – М.: Мир,1978. – 316 с.
3. Ащепков Л.Т. Оптимальное управление разрывными системами. – Новосибирск: Наука, 1987. – 226 с..
4. Гусинін В.П. Многокритериальная оптимизация движения автоматически управляемого аэростатического летательного аппарата/ В.П. Гусинін, А.В. Гусинін, О.М. Тачиніна// Проблеми інформатизації та управління: зб. наук. праць. – К.: НАУ, 2015. – Вип. 4(52). – С.22-31.
5. Лазарев Ю.Н.. Управление траекториями аэрокосмических аппаратов . – Самара: Самар. науч. центр РАН , 2007. – 274 с.
6. Лебедев А.А.Статистическая динамика и оптимизация управления летательного аппарата.– М.: Машиностроение, 1985. -280 с.
7. Betts, John T. Practical Methods for Optimal Control and Estimation Using Non-linear Programming. Society for Industrial and Applied Mathematics, Philadelphia, PA, 2nd edition, 2010.
8. Bollino Kevin P. High-fidelity real-time trajectory optimization for reusable launch vehicles. PhD Dissertation, Naval Postgraduate School, 2006.
9. Лысенко А.И. Условие скачка в задаче оптимального управления объектом// Адаптив. системы автом. упр.- 1988. – Вып. 16 - С. 136-141.
10. Лысенко А.И. Оценивание вектора состояния и управления траекторией динамической системы// Автоматизация управления полетом. – М.: Изд.-во МАИ, 1989. С. 32-36.

Пирогов Владимир Васильевич

кандидат физико-математических наук, доцент,

доцент кафедры деталей машин и прикладной механики

Центральноукраинский национальный технический университет, Украина

ИССЛЕДОВАНИЕ УСЛОВНОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БЫСТРОВРАЩАЮЩЕЙСЯ ИЗОЛИРОВАННОЙ МЕХАНИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ

Исследуется условная устойчивость установившихся движений механической изолированной системы, состоящей из вращающегося несущего тела и присоединенных к нему с помощью вязкоупругих шарниров одинаковых гибких стержней [1-4]. Установлено, что система имеет основное и побочные движения. На основном движении, в котором наступает стабилизация положения оси вращения несущего тела, продольная ось несущего тела совпадает с его осью вращения, а на побочных – нет.

Для исследований использовалась механическая модель изолированной системы с вязким рассеиванием (диссипацией) энергии [5-8]. Относительным движениям присоединенных тел препятствуют силы вязкого сопротивления (внутренние диссипативные силы). Так как система изолированная, то для нее имеют место законы сохранения движения центра масс и кинетического момента системы.

Исследования условной устойчивости установившихся движений проводились относительно подвижных осей, в связи с чем:

– условная устойчивость установившихся движений рассматривалась для относительного положения равновесия изолированной механической системы;

– для исследования условной устойчивости относительного положения равновесия изолированной механической системы использовалась теория условной устойчивости стационарных движений нелинейных автономных систем [9, 10].

Найдены условия при которых основное движение будет устойчиво.

Установлено, что условная асимптотическая устойчивость основного движения имеет место лишь в том случае, когда поперечные осевые моменты инерции несущего тела больше чем продольный осевой момент инерции, а масса, размеры и расположение стержней относительно несущего тела не превышают определенных значений.

Полученные результаты могут быть использованы при проектировании космических аппаратов положение которых в пространстве стабилизируется вращением.

Список источников:

1. Morales, J.E., Kim, J. & Richardson, R.R. (2020). Gyroless Spin-Stabilization Controller and Deorbiting Algorithm for CubeSats. *Int. J. Aeronaut. Space Sci.* <https://doi.org/10.1007/s42405-020-00311-5>
2. Макриденко, Л.А., Волков, С.Н., Ходненко, В.П., и др. (2010). Концептуальные вопросы создания и применения малых космических аппаратов. Вопросы электромеханики. Труды НПП ВНИИЭМ. 114 (1). 15–26.
3. Sandau, R., Röser, H.-P., Valenzuela, A. (2008). *Small Satellites for Earth Observation: Selected Contributions*. Springer, 406. doi: 10.1007/978-1-4020-6943-7
4. State of the Art of Small Spacecraft Technology (2020). https://www.nasa.gov/sites/default/files/atoms/files/2020soa_final.pdf
5. Roberta Veloso Garcia, Maria Cecília F. P. S. Zanardi, Hélio Koiti Kuga (2009). "Spin-Stabilized Spacecrafts: Analytical Attitude Propagation Using Magnetic Torques", *Mathematical Problems in Engineering*. <https://doi.org/10.1155/2009/242396>
6. D.S. Roldugin, P. Testani, (2014). Spin-stabilized satellite magnetic attitude control scheme without initial detumbling, *Acta Astronautica*, 94 (1). 446-454. <https://doi.org/10.1016/j.actaastro.2013.01.011>.
7. Попов, В. И. (1986). Системы ориентации и стабилизации космических аппаратов. Москва: Машиностроение.
8. Huges, P. C. (2004). *Spacecraft Attitude Dynamics*. New York, Dover Publications.
9. Filimonikhin, G. B., Filimonikhina, I. I., Pirogov, V. V. (2014). Stability of Steady-State Motion of an Isolated System Consisting of a Rotating Body and Two Pendulums. *International Applied Mechanics*, 50 (4), 459–469. doi: 10.1007/s10778-014-0651-9
10. Pirogov, V. V. (2016). Investigation of the process of stabilization of the rotational axis of the lifting body by the pendulum autobalancer. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2/7(80), 49–63. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2016.63955>

INFORMATION AND WEB TECHNOLOGIES

Muhamediyeva Dilnoz Tulkunovna

doctor of technical sciences

National Research University

«Tashkent Institute of Irrigation and Agricultural Mechanization Engineers»,

Republic of Uzbekistan

Abdul-Azalova Makhina Yashnarovna

applicant

Tashkent University of Information Technologies named after Muhammad Al-Khwarizmi,

Republic of Uzbekistan

EVALUATION OF THE EFFICIENCY OF THE BUSINESS PROCESSES OF THE ENTERPRISE

An analysis of the existing classifications of performance indicators of the business processes of an enterprise made it possible to single out two directions for their formation.

The first direction is associated with the selection of groups of indicators in accordance with the characteristics of the process, such as cost indicators, time indicators, etc. The second direction is associated with the definition of groups of indicators for evaluating various elements of the business process, such as process indicators, product indicators, resource indicators, satisfaction indicators process, etc. The system of indicators of business processes of the enterprise should be built in such a way as to ensure the adequacy of their assessment. In our opinion, it should combine both a quantitative and a qualitative approach to evaluation [1].

Artificial neural networks based on learning and generalization algorithms make it possible in some cases to successfully predict time series, reduce the requirements for mathematical training of specialists in subject areas, but neural network models cannot be formally represented, and it is also impossible to provide for the presentation of the results of time series analysis [2].

Using of fuzzy logic theory for the analysis of enterprise business process management systems makes it possible to obtain fundamentally new models and methods for analyzing these systems. Based on the analysis carried out, it is proposed to use the Mamdani algorithm as the main fuzzy inference method for constructing an optimal intelligent control model.

Using of fuzzy logic theory for the analysis of business process management systems makes it possible to obtain fundamentally new models and methods for analyzing these systems [3-10].

1) Normalization

$$U_{ij} = l \frac{x_{ij} - x_{minj}}{x_{maxj} - x_{minj}}, l = 4.$$

2) Bringing to fuzziness (process fuzzification)

$$\mu_{ij}^k = \frac{1}{1 + \frac{(U_{ij} - k)^2}{\sigma^2}}$$

$$\mu_{ij}^* = \max_k \mu_{ij}^k, l=4 \quad k=0, 1.$$

3) Calculation of knowledge base terms

$$V_{ij} = \arg \max_k \mu_{ij}^k.$$

4) Fuzzy inference - Mamdani model.

5) Adequacy calculation

$$\mu_{ij} = \frac{1}{1 + \frac{(U_{ij} - k)^2}{\sigma^2}}$$

The degree of truth is recorded for each rule, since the number of expert assessments is high, one rule can be written for each assessment, while some may be contradictory or duplicated. To solve this problem and reduce the number of rules, for each rule we write down the degree of truth (the weight of the rule) and select the rule that has a higher degree of truth.

This algorithm describes several successive stages. In this case, each subsequent stage receives as input the values obtained in the previous step.

The algorithm is remarkable in that it works on the principle of a "black box". Quantitative values come at the input, they are the same at the output. At the intermediate stages, the apparatus of fuzzy logic and the theory of fuzzy sets are

used. This is the elegance of using fuzzy systems. You can manipulate familiar numerical data, but at the same time use the flexibility that fuzzy inference systems provide.

So, the stages of fuzzy inference are performed sequentially. And all the values obtained in the previous step can be used in the next one.

Thus, the model of intelligent control of the business process of production using the Mamdani fuzzy logic apparatus is substantiated, the possibilities of obtaining quantitative estimates in the fuzzy model are shown. For statistical business process management, control charts are an effective tool. Based on the analysis carried out, it is proposed to use the Mamdani algorithm as the main fuzzy inference method for constructing an optimal intelligent control model. The analysis and substantiation of the model of intelligent control of the business process using the apparatus of fuzzy logic Mamdani is carried out.

References:

1. Alimov D.A., Obrosova N.K., Shananin A.A. Methodology for Assessing the Value of an Enterprise in the Depressed Sector of Economy Based on Solving of the Bellman// IFAC-PapersOnLine, 2018, V.51, I.32. - P. 788-792.
2. Barros O. Enterprise and Process Architecture Patterns// Business Process Management Journal, 2010. - 17(4). - P.598-618.
3. Aliev R.A., Aliev R.R. Theory of intelligent systems and its application. - Baku, Chashyoglu Publishing House, 2001. -720 p.
4. Zade .L.A. The concept of a linguistic variable and its application to making approximate decisions, -M.: Mir, 1976. -165p.
5. D T Muhamediyeva. Building and training a fuzzy neural model of data mining tasks // IOP Conf. Series:Journal of Physics: Conference Series, 2182 (2022) 012024. DOI <https://doi.org/10.1088/1742-6596/2182/1/012024>
6. Dilnoz Muhamediyeva Nodir Egamberdiyev. An application of Gauss neutrosophic numbers in medical diagnosis // International Conference on Information Science and Communications Technologies: Applications, Trends and Opportunities <http://www.icisct2021.org/> ICISCT 2021, November 3-5, 2021
7. D T Muhamediyeva, A X Mirzaraxmedova and U U Khasanov. Development of a model for determining the optimal number of urban passenger transport // IOP Conf. Series:Journal of Physics: Conference Series, 2182 (2022) 012025. DOI <https://doi.org/10.1088/1742->

6596/2182/1/012025

8. Muhamediyeva D.T. Fuzzy cultural algorithm for solving optimization problems // IOP Conf. Series:Journal of Physics: Conference Series 1441 (2020) 012152.
9. Muhamediyeva D.T. Particle swarm method for solving the global optimization problem using the equilibrium coefficient // IOP Conf. Series:Journal of Physics: Conference Series 1441 (2020) 012153.
10. Muhamediyeva D.T. Approaches to the Construction of Fuzzy Models of Intellectual Analysis of the State of the Low-Formalized Processes //2019 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT), Tashkent, Uzbekistan, 2019, pp. 1-5.

Карпенюк М.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Корнієнко Б.Я.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

АНАЛІЗ ЗАХИЩЕНОСТІ КОМП'ЮТЕРНОЇ МЕРЕЖІ НА ОСНОВІ КОНЦЕПЦІЇ «ПРОФІЛІ БЕЗПЕКИ»

Сьогодні важко уявити повсякденне життя людини без інформаційних та комунікаційних комп'ютерних технологій, адже вони досить швидко увійшли в усі галузі нашого життя та полегшили вирішення багатьох задач. Світова індустрія інформаційних і комунікаційних комп'ютерних технологій, за оцінками Світового банку, становить близько 1000 млрд. дол., і хоча темпи її розвитку найвищі на світовому ринку (11% щорічно), попит на засоби інформатизації залишається далеко незадоволеним і зростає ще більшими темпами. Така тенденція прогнозується і на наступні десятиріччя.

Фундаментом розвитку людини у професійній сфері є виробництво, споживання, накопичення та обмін інформації. Все життя людини так чи інакше пов'язано з цими процесами. Тому дуже важливим є використання комп'ютерів, з'єднаних в комп'ютерні мережі, які дозволяють дуже ефективно проводити обмін даними між віддаленими один від одного комп'ютерами, спільно використовувати деякі програми, пристрої збереження даних тощо.

Широке впровадження комп'ютерів в усі види діяльності, використання комп'ютерних мереж різного масштабу, відкрили нову проблему сьогодення- захищеність комп'ютерної мережі від різних загроз, а саме: несанкціонований доступ, укорінення вірусів, технічні відмови апаратури мережі, цілеспрямовані дії персоналу, помилки персоналу (недостатній рівень кваліфікації). Для усунення всіх потенційних загроз, необхідно провести аналіз захищеності комп'ютерної мережі на основі сучасних концепцій.

Мета даної роботи полягає у аналізі захищеності комп'ютерної мережі на основі концепції «Профілі Безпеки» щодо вдосконалення безпеки та запобігання подальших загроз.

Завданням даної роботи є: визначити основні показники концепції, які найбільше впливають на захищеність мережі, розглянути можливі проблеми та загрози пов'язані з даними показниками. А також знайти можливі варіанти вирішення даної проблеми.

Мережеву модель ISO / OSI можна побачити на рис. 1. Взаємодія організована в двох напрямках:

Рис. 1. Мережева модель ISO / OSI

– по вертикалі - всередині окремо взятої EOM і тільки з сусідніми рівнями.

– по горизонталі - організовано логічне взаємодія - з таким же рівнем іншого комп'ютера на іншому кінці каналу зв'язку.

Кожен рівень моделі обслуговує різні етапи процесу взаємодії. За допомогою поділу на рівні мережева модель OSI спрощує спільну роботу обладнання і програмного забезпечення. Модель OSI поділяється на сім рівнів: прикладний, рівень уявлення, сесійний, транспортний, мережевий, канальний і фізичний.

Для захисту комп'ютерної мережі від загроз, як внутрішніх, так і зовнішніх допомагає політика безпеки мережі. Політика безпеки мережі - це офіційний документ, в якому викладені принципи, процедури та вказівки

щодо забезпечення, управління, контролю та підтримання безпеки в комп'ютерній мережі. Основне його призначення, щоб комп'ютерна мережа була захищена від будь-якого дії чи процесу, що може порушити її безпеку.

Для того, щоб політика безпеки комп'ютерної мережі була дієвою, вона повинна задовільняти наступним основним показникам концепції «Профілі безпеки»:

– Конфіденційність і цілісність-найбільш важливі властивості інформації, забезпечені стандартними методами особливостей пристроїв мережі.

– Надійність

– Підтримка працездатності(стабільність)- підтримувані протоколи, технології та програми повинні мати можливість своєчасного оновлення та збереження працездатності.

– Виявлення вторгнень-в мережі повинні бути реалізовані міри по своєчасному виявленню атак або будь-яких інших спроб порушення роботи.

– Своєчасність-метрика, яка виражає здатність мережі реагувати на події, що відбуваються.

– Масштабування- мережа повинна підтримувати можливість розширення без шкоди функціональності та безпеки.

Це означає, що на кожному з рівнів моделі, описаних вище, повинна бути забезпечена безпека в відповідності з деяким набором метрик «Профілі безпеки». Розглянемо показник «виявлення вторгнень», оскільки саме він призначений для виявлення фактів несанкціонованого доступу в комп'ютерну систему/мережу або несанкціонованого управління ними в основному через Інтернет та несе основну небезпеку для мережі.

Типові атаки

Одні з найбільш відомих і частих видів атак це:

1. Шкідливе програмне забезпечення

Термін «шкідливе програмне забезпечення» включає в себе віруси, хробаки та різні шпигунські програми. Основна ціль шкідливого програмного забезпечення це заборонити доступ до критичних компонентів

мережі;отримувати бажану інформацію з вузла мережі; порушувати роботу системи або зробити її непрацездатною.

Існує чотири основних типи шкідливих програм:

– Комп'ютерний вірус- це шкідливий код, який реплікується шляхом копіювання в іншу програму чи документ і змінює роботу комп'ютера.

– Черв'яки: це окрема програма, яка працює незалежно і заражає систему. Одним з найбільш популярних прикладів є W32.Alca.F. Хробак розповсюджується через пристрої спільного доступу до мережі.

– Троянський кінь-це шкідливий код, який може пошкодити комп'ютер або вкрасти інформацію з нього. На відміну від вірусів, троян не реплікується і зазвичай використовується для створення бекдора для використання зловмисниками.

– Keylogger: Keylogger записує всі звернення на цільовій клавіатурі. Більшість хакерів використовують його, щоб отримати паролі та дані облікового запису.

2. Атака відмови в обслуговуванні (DOS).

Атаки DoS діють шляхом заливання систем, серверів та/або мереж трафіком, щоб перевантажити ресурси та пропускну здатність. В результаті система стає нездатною обробляти та виконувати законні запити. Крім атак відмови в обслуговуванні (DoS), існують також розподілені атаки відмови в обслуговуванні (DDoS). Це показано нижче:

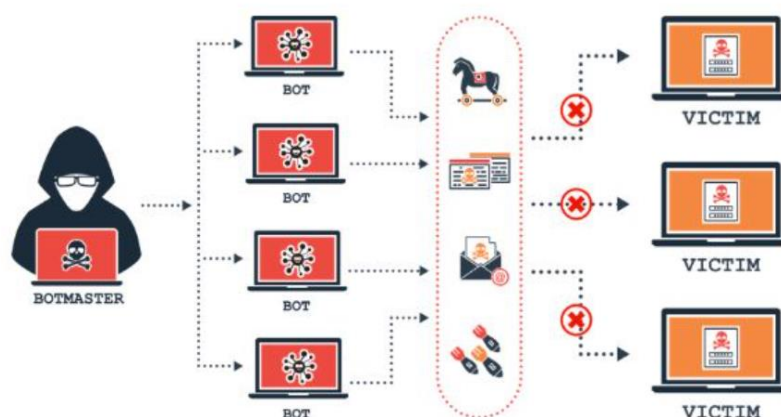

Рис. 2. Ілюстрація відмови в обслуговуванні

Ботмайстер наказує всім ботам отримати доступ до ресурсу одночасно, так що ресурс безнадійно «зависає». Тоді, якщо законний користувач хоче отримати доступ до того самого ресурсу, він не зможе цього зробити.

3. Фішинг

Одні з найпоширеніших атак, передбачають надсилання великої кількості шахрайських листів, замаскованих, надходять як із надійного джерела. Шахрайські листи часто виглядають як легітимні, проте пов'язують отримувача зі шкідливим файлом/сценарієм, який надає доступ зловмисникам до вашого пристрою для контролю над ним; збору даних; встановлення шкідливих скриптів/файлів, для вилучення необхідної інформації.

Проблеми вирішення

В залежності від атаки, можливі різні ступені її вирішення. Часто неможливо знайти єдине ідеальне рішення проблеми безпеки, тому більшість користувачів, використовують декілька видів захисту одночасно. Це дозволяє мінімізувати шкоду та збитки пов'язані з можливим порушення безпеки комп'ютерної мережі. Нижче наведено найпоширеніші види захисту:

1. Firewall(міжмережевий екран)- це програма, яка перешкоджає отриманню доступу до комп'ютера по мережі або через Інтернет. Для цього Firewall перевіряє дані, які надходять з мережі та Інтернету, і блокує їх, у разі небезпеки (рис.3).

Рис. 3. Схема роботи міжмережевого екрану

2. IDS/IPS/CBB

IDS (Intrusion Detection System) – це система виявлення вторгнень, а IPS (Intrusion Prevention System) – система запобігання вторгненням. Основна

відмінність у тому, як обидва рішення реагують на інциденти. IDS фактично є інструментом моніторингу. Він розпізнає потенційно небезпечну активність та попереджає про неї. IPS здатний не тільки виявити проблему, але й вжити заходів, спрямованих на боротьбу з загрозою - розірвати з'єднання або заблокувати IP-адресу, з якої ведуться підозрілі дії. За рахунок постійно моніторингу трафіку, СВВ порівнює мережеву активність із власною базою даних мережевих загроз. Таким чином СВВ, навчилося виявляти: мережеві атаки; спроби доступу до даних; аномальну активність; порушення політики безпеки і тд.

3. Антивірусний захист

Антивірусний захист здатний не просто знаходити комп'ютерні віруси, шкідливі програми, а й «лікувати», блокувати, видаляти їх із системи. Антивірусна програма ментально попереджає про те, що на тій чи іншій веб-сторінці є вірус, який здатний пошкодити вашу систему. Перевага полягає в тому, що після виявлення вірусу, програма в той же час прийме всі необхідні заходи для його знешкодження. На даний момент існують багато різних програм антивірусного захисту, які відрізняються за: ціною, швидкістю роботи, якістю антивірусних баз та іншими параметрами.

Висновок

Всі наведені вище види захисту комп'ютерної мережі від зовнішніх вторгнень запобігають проникненню вірусів, допомагають виявленню в та блокуванню їх в мережі. Звісно, це не всі варіанти вирішення даної проблеми. Щодня зі збільшенням кіберзлочинності, збільшуються та покращується варіанти захисту комп'ютерної мережі. Один з найвпливовіших показників, який явно впливає на безпеку мережі – це виявлення вторгнень. Проте не варто недбало ставитись до інших показників, адже для мінімізації загроз в комп'ютерній мережі необхідне впровадження багаторівневої системи захисту, де кожен показник виконує свою роль в захисті мережі.

Список джерел:

1. Корнієнко Б.Я. Побудова та тестування імітаційного полігону захисту критичних інформаційних ресурсів. Наукоємні технології. 2017. № 4 (36). С. 316 - 322.

2. Корниенко Б.Я. Информационная безопасность и технологии компьютерных сетей : монография. ISBN 978-3-330-02028-3, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrucken, Deutschland. – 2016. – 102 с.
3. В.І. Мешков, В.О. Віролайнен. АНАЛІЗ СУЧАСНИХ СИСТЕМ ВИЯВЛЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ВТОРГНЕНЬ В ІНФОРМАЦІЙНО-ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ СИСТЕМАХ[електронний ресурс].-Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/17609/1/meshkov.pdf>
4. Захист інформації в комп'ютерних мережах[електронний ресурс].-Режим доступу: <https://e-tk.lntu.edu.ua/mod/page/view.php?id=4409>
5. .Korniyenko B., Galata L., Kozuberda O. Modeling of security and risk assessment in information and communication system. Sciences of Europe. – 2016. – V. 2. – No 2 (2). – P. 61 -63
6. Protect Your Computer From Viruses, Hackers, and Spies[електронний ресурс].-Режим доступу: <https://oag.ca.gov/privacy/facts/online-privacy/protect-your-computer>
7. Корнієнко Б.Я., Галата Л.П. Оптимізація системи захисту інформації корпоративної мережі. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки, Випуск 19, 2019. - С. 56-62
8. Korniyenko B. The classification of information technologies and control systems. International scientific journal. – 2016. –№ 2. – P. 78 - 81.
9. Корнієнко Б.Я. Інформаційні технології оптимального управління виробництвом мінеральних добрив :монографія. – К.: Вид-во Аграр Медіа Груп, 2014. – 288 с.
10. Korniyenko B., Galata L., Ladieva L. Security Estimation of the Simulation Polygon for the Protection of Critical Information Resources / B. Korniyenko, //CEUR Workshop Proceedings, Selected Papers of the XVIII International Scientific and Practical Conference "Information Technologies and Security" (ITS 2018) Kyiv, Ukraine, November 27, 2018, Vol-2318, - P. 176-187, urn:nbn:de:0074-2318-4
11. Корнієнко Б.Я. Дослідження імітаційного полігону захисту критичних інформаційних ресурсів методом IRISK. Моделювання та інформаційні технології. 2018. Вип. 83. С. 34-41.
12. Корнієнко Б.Я. Побудова та тестування імітаційного полігону захисту критичних інформаційних ресурсів. Наукоємні технології. 2017. № 4 (36). С. 316 - 322.
13. Korniyenko B., Yudin A., Galata L. Risk estimation of information system. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. 2016. № 5. P. 35 - 40.
14. Корнієнко Б.Я., Юдін О.К., Снігур О.С.Безпека аутентифікації у web-ресурсах. Захист інформації. 2012. № 1 (54). С. 20 -25. DOI: 10.18372/2410-7840.14.2056 (ukr).
15. Корнієнко Б.Я., Максимов Ю.О., Марутовська Н.М. Прикладні програми управління

- інформаційними ризиками. Захист інформації. 2012. № 4 (57). С. 60 – 64. DOI: 10.18372/2410-7840.14.3493 (ukr).
16. Galata, L., Korniyenko, B., Yudin, A.: Research of the simulation polygon for the protection of critical information resources. In: CEUR Workshop Proceedings, Information Technologies and Security, Selected Papers of the XVII International Scientific and Practical Conference on Information Technologies and Security (ITS 2017), 30 Nov 2017, Kyiv, Ukraine. vol. 2067. pp. 23–31., urn:nbn:de:0074-2067-8.
  17. Korniyenko B., Galata L. Implementation of the information resources protection based on the CentOS operating system. Conference Proceedings of 2019 IEEE 2nd Ukraine Conference on Electrical and Computer Engineering (UKRCON -2019) July 2 – 6, 2019, Lviv, Ukraine. - pp. 1007-1011.
  18. Галата Л.П., Корнієнко Б.Я., Заболотний В.В. Математична модель протидії загрозам у системі захисту критичних інформаційних ресурсів. Наукоємні технології, Том 43, № 3, 2019. – С. 300 – 306.
  19. Корнієнко Б.Я. Modeling of information security system in computer network. Безпека інформаційних систем і технологій, Том № 1 (1), 2019. – С.36-41.
  20. Korniyenko B., Galata L., Ladieva L. Research of Information Protection System of Corporate Network Based on GNS3. Conference Proceedings of 2019 IEEE International Conference on Advanced Trends in Information Theory (IEEE ATIT -2019) Dezember 18 – 20, 2019, Kyiv, Ukraine. - pp. 244-248.
  21. Korniyenko B., Galata L., Ladieva L. Mathematical model of threats resistance in the critical information resources protection system. CEUR Workshop Proceedings, Selected Papers of the XIX International Scientific and Practical Conference "Information Technologies and Security" (ITS 2019) Kyiv, Ukraine, November 28, 2019. Vol-2577. P.281-291.
  22. Корнієнко Б.Я. Кибернетическая безопасность – операционные системы и протоколы. ISBN 978-3-330-08397-4, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrucken, Deutschland. – 2017. – 122 с.
  23. Korniyenko B.Y., Galata L.P. Design and research of mathematical model for information security system in computer network. Науковий журнал «Наукоємні технології». – 2017, № 2 (34), С. 114 - 118.

Мушта Б.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

Корнієнко Б.Я.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОРИСТАННЯ ТА ОПИС МОЖЛИВОСТЕЙ ІНТЕГРОВАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ НА ПРИКЛАДАХ

***Анотація.** В даній статті розглянуто певну теорію стосовно розглянутого питання, аналіз можливих рішень на ринку та їх опис з використанням в якості прикладу максимально абстрактних понять.*

Вступ

Сучасні досягнення у галузі інформаційних технологій, зв'язку, навігації і спостереження, їх інтеграція у межах єдиної інформаційної системи дають змогу забезпечити належний рівень безпеки руху, підвищити ефективність використання всіх видів транспорту. Успішність діяльності кожного підприємства в багатьох випадках визначається тим, наскільки адекватно, швидко і ефективно воно здатне забезпечити випереджувачий розвиток в порівнянні з конкурентами. І як показує світовий досвід, шлях до цього лежить через впровадження інтегрованих інформаційних систем управління. Ефективна інформаційна система формує середовище інформації, яке забезпечить органічний взаємозв'язок між задачами бізнес-процесів підприємства. В нових економічних умовах розширюється функціональність і масштаб дії інтегрованих систем управління діяльністю організації. Відповідно до цього створення і використання інтегрованих інформаційних систем управління підприємствами в будь-якій компанії дозволяє більш обґрунтовано визначати цілі інвестицій і оптимально планувати інвестиційну діяльність, більш повно враховувати ризики, оптимізувати використання

наявних ресурсів і уникати конфліктних ситуацій, контролювати виконання складеного плану, аналізувати фактичні показники і вносити своєчасну корекцію в хід робіт, накопичувати, аналізувати і використовувати в подальшому досвід реалізованих проектів.

Теоретична частина

Інформаційна система (надалі – ІС) являє собою сукупність організаційних і технічних засобів для збереження та обробки необхідної інформації з метою забезпечення інформаційних потреб користувачів. Інтегрована інформаційна система управління підприємством – це набір інтегрованих програм, які комплексно, в єдиному інформаційному просторі підтримують всі основні аспекти управлінської діяльності підприємства. Інтеграція ІС також забезпечується за рівнями управління, на яких вони працюють, або за принципом узгодженості управління на різних рівнях організаційної ієрархії. Поняття інтеграції – одне з ключових в обговоренні інтегрованих інформаційних систем управління (ІСУ), що працюють в сучасних організаціях. Розгляд процесу управління з позиції системного підходу призводить до необхідності розгляду основних принципів інтеграції в сучасних ІСУ. Розрізняють такі основні види інтеграції: горизонтальна, вертикальна, просторова, тимчасова. При проектуванні інтегрованих інформаційних систем управління підприємством (ІСУП) зазначені види інтеграції доповнюються функціональної, інформаційної, програмної, організаційної, технічної інтеграцією.

Основними принципами і видами інтеграції в ІСУ:

- горизонтальна і вертикальна інтеграція;
- інтеграція бізнесу на основі сучасних моделей менеджменту;
- функціональна і процесна інтеграція;
- інформаційна та інші види інтеграції.

При **горизонтальній** інтеграції забезпечується охоплення інтегрованим управлінням різних видів діяльності систем управління і її елементів. Горизонтальна інтеграція реалізується системами (підсистемами), що зв'язують горизонтальні функції предметної області (маркетинг і збут,

виробництво, фінанси і т. д.).

Вертикальна інтеграція полягає в охопленні інтегрованим управлінням різних рівнів управління, що досягається за допомогою ієрархічно побудованих систем.

Функціональна інтеграція передбачає єдність цілей і узгодження дій в системі критеріїв вирішення управлінських завдань організації. Цей вид інтеграції сприяє оптимізації управління на всіх рівнях ПСУ за рахунок ефективного узгодження координаційної поведінки і обліку стану і можливостей систем управління.

ERP (Enterprise Resource Planning - системи планування ресурсів підприємства) забезпечують **процесну інтеграцію**, тобто мають можливість автоматизувати всі бізнес-процеси різних функціональних напрямків - виробництва, фінансів, бухгалтерії, маркетингу, закупівлі необхідних ресурсів, продажу готової продукції і т. д.

Якщо в компанії кілька розрізнених локальних ІС, ERP-система може грати роль об'єднуючої і інтегрує системи. В основі взаємодії SCM-, CRM-, ERP-систем (рис. 1) лежить модель ланцюжка створення (або додавання) споживчої вартості, розроблена М. Портером і Гарвардської школи бізнесу в 1990-рр. Функціонал магістралі ПСУ вибудовується на основі базових процесів ланцюжка поставок, виробничого циклу, реалізації продукту, на основі логістичних принципів і рухається матеріального потоку, з додаванням автоматизуються допоміжних бізнес-процесів. Інтеграція основних і допоміжних процесів в єдиному інформаційному просторі підприємства, впровадження процесного підходу на підприємствах дозволяють вимірювати і контролювати вартість всіх виконуваних процесів.

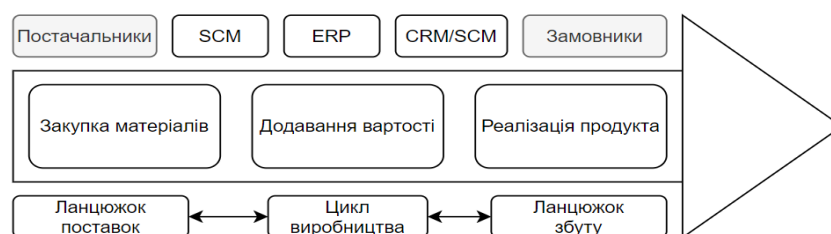

Рис. 1. Взаємодія SCM-, CRM- і ERP-систем

Для реалізації єдиного інформаційного простору на виробничих підприємствах сьогодні розробляються системи, що отримали назву PLM (Product Lifecycle Management) - безперервне управління життєвим циклом виробу. На рис. 2 представлена сукупність технологій і методів інтеграції функціонуючих на підприємстві ІС з метою створення єдиного інформаційного простору організації.

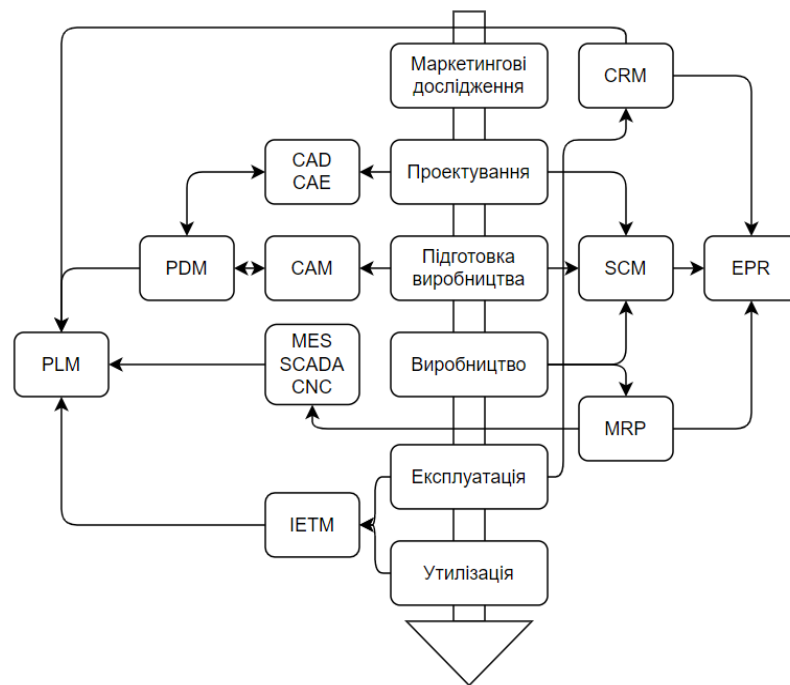

Рис. 2. Життєвий цикл продукції і застосувань інформаційних систем

Використано наступні позначення: CRM (Customer Requirement Management - система управління взаємовідносинами з клієнтами); CAD (Computer Aided Design - система автоматизованого проектування); CAE (Computer Aided Engineering - система автоматизованого конструювання); PDM (Product Data Management - система управління даними про продукт); CAM (Computer Aided Manufacturing - система автоматизованого виробництва); SCM (Supply Chain Management - система управління ланцюгами поставок); ERP (Enterprise Resource Planning - система планування ресурсів підприємства); PLM (Product Lifecycle Management - управління безперервним життєвим циклом виробу); MES (Manufacturing Execution Systems - система управління виробництвом); SCADA (Supervisory Control and

Data Acquisition - диспетчерське управління і збір даних); CNC (Computer Numerical Control - комп'ютерне числове програмне управління); MRP (Manufacturing Requirement Planning - система планування виробництва і вимог до матеріалів); IETM (Interactive Electronic Technical Manuals - інтерактивні електронні технічні керівництва).

Приклади використанні інтегрованих інформаційних систем

Існують три типи інтегрованих інформаційних систем: локальні, середні та великі. Кожна із них має своє призначення та свої особливості, завдяки яким вони і мають свою нішу використання.

Локальні системи успішно справляються з вирішенням окремих задач обліку на підприємстві, але, як правило, не надають цілісної інформації для автоматизації управління. Перевагою цих систем є порівняно невисока ціна і відносна простота впровадження, завдяки чому вони можуть бути особливо корисними при їх використанні на малих та середніх підприємствах, продуктами яких є не ті, що виготовлені фізично на станках. Прикладами такого роду систем можуть бути «Інфобухгалтер» та «Турбобухгалтер». Перший із двох вище вказаних, а саме – «Інфобухгалтер», це програма для автоматизації введення бухгалтерського обліку для малого та середнього бізнесу, що впроваджує комп'ютеризований підхід, тобто використання автоматизованого алгоритмізованого розрахунку ведення даних, автоматичне заповнення форм, необхідних для створення фінансових звітів на основі отриманих розрахункових даних, можливість налаштування програми під конкретні потреби конкретного підприємства та під використання програми конкретним користувачем. Окрім цього, дана система працює в рамках та вимогах, що були створені чинним законодавством. Також, доповнюючи вище вказану рекламну інформацію варто зазначити, що програма створена з урахуванням можливостей навіть самих слабких відносно обчислювальної потужності персональних комп'ютерів, що дозволяє використовувати дану систему на будь-якому пристрої з можливістю встановлення даного програмного забезпечення та наявності самих мінімальних розрахункових можливостей. Також система забезпечує незмінність констант, що

використовуються для розрахунків системою, а також надійність та витримку до відмов, що є досить важливими аспектами для подібного роду систем з врахуванням показників ефективності співпрацівника в тому числі. Головними пріоритетами програми «Інфорбухгалтер» є простота в освоєнні, доступність та зрозумілість від самого початку, завдяки чому і досягається максимальна ефективність у використанні даної системи бухгалтером.

Середні інтегровані системи зазвичай покривають потреби тих компаній, що займаються випуском фізичного продукту в тому чи іншому вигляді, себто мають відношення до заводів та фабрик, на яких виготовляється певного роду продукція. Прикладами так званої середньої ланки можуть слугувати «Інфософт», «Abacus Financial», «Avaco Soft» та інші.

Розглянемо детальніше середні системи на прикладі «Abacus Financial». Дана компанія – досить шанований та немолодий на ринку представлення середніх інтегрованих систем, що є важливою частиною в використанні будь-якої системи подібного роду, адже підприємство не вдосконалює відразу всі свої частини за раз окрім певних особливих випадків, тому досить важливим пунктом є підтримка даних зі старих версій, а також сумісність з попередніми версіями продукту задля забезпечення найкращої можливої стабільності в питаннях використання певного роду сталих даних, що були вказані при згадці локальних інтегрованих систем. Звичайно, в багатьох випадках повну сумісність забезпечити неможливо з міркувань ефективності, наприклад. Тому під час вибору системи основними критеріями будуть не лише довіра до фірми-виробника, а й відповідність її особливостям бізнесу конкретного підприємства і перспективи розвитку функціональних можливостей системи. В цьому питанні цілком можна довіряти «Abacus Financial», адже компанія займається веденням свого бізнесу та роботою з клієнтами з 1974 року, відповідно компанія має безліч вельми кваліфікованих співробітників, вибудовану ієрархію корпоративної структури та ефективний менеджмент, що забезпечує надійну роботу над продуктом та підтримку при використанні його в подальшому. Окрім вище вказаних бенефіцій, можна віднести до них також те, що «Abacus Financial» є інтернаціональною компанією з можливістю

налаштування системи відповідно до існуючих юридичних норм в будь-якій країні. Також, компанія та її продукти таргетована на довготривалі бізнес-відносини, що означає можливість довгої технічної підтримки продукту та налаштування під кожен окремо взятий бізнес та просте налаштування під користувача системи.

Великі інтегровані системи – це функціонально найрозвинутіші, найскладніші і найдорожчі системи. В них реалізуються зазвичай західні стандарти управління рівня MRP II та ERP. Цей вид систем на нашому ринку представлений продуктами фірм SAP, ORACLE, BAAN, PeopleSoft. Відповідно до вище вказаних моментів розуміємо, що використання даних систем призначено для досить великого бізнесу та підприємства, що працює з достатньо великими об'ємами або досить складним виробництвом, як-от наприклад конгломерати. Впровадження даних систем є дорогим рішенням, та до впровадження даних систем на підприємстві треба ставитись обережно, оскільки великі інтегровані системи на момент впровадження вимагають докорінної перебудови організаційної структури, системи оперативного управління виробництвом і переходу на жорсткий стандарт управління. Відповідно до вище вказаних факторів і впливає той факт, що впровадження даних систем є досить дорогим задоволенням, але також і вельми вигідним та ефективним на довгій дистанції. Про стандарти управління великих інтегрованих систем поговоримо нижче.

Стандарт управління рівня MRP (Material Requirements Planning) передбачає використання інформаційної системи планування матеріальних ресурсів. В практиці MRP - це програмний продукт, логіка роботи якого спрощено може бути наведена у вигляді схеми нижче (рис. 3).

Цикл роботи системи працює за подібним алгоритмом. Спочатку система аналізує вже існуючу та прийняту програму виробництва та визначає найбільш оптимальний графік виробництва на запланований період. Згодом аналізуються матеріали. Якщо вони не є вказаними в виробничій програмі, але наявні в списку поточних замовлень, то дані матеріали вносяться в планування окремим пунктом.

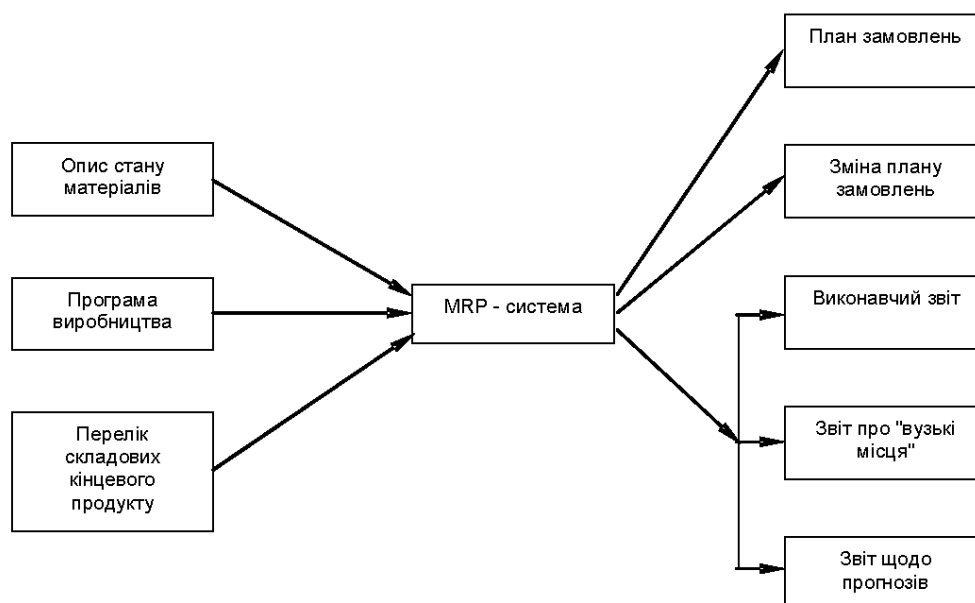

Рис. 3. Схеми MRP-системи

Після чого, на основі вже затвердженої програми виробництва та замовлень на потрібні комплектуючі, що поки не входять до програми виробництва та раніше були внесені в планування окремим пунктом, обраховуються для кожного потрібного матеріалу окремо до переліку складових кінцевого продукту. Розраховується повна потреба та на її основі, зі врахуванням поточного статусу матеріалів для кожного певного періоду часу та для кожного матеріалу розраховується значення чистої потреби.

Список літератури:

1. О.А. Смірнов, А.С. Кожанова, О.В. Коваленко – «Обґрунтування необхідності створення систем», Кіровоградський національний технічний університет, 3 с.
2. Інтернет-стаття «Інформаційні технології забезпечення процесу управління». Посилання: https://pidru4niki.com/2015101166601/menedzhment/informatsiyni_tehnologiyi_zabezpechennya_protsestu_upravlinnya
3. Інтернет-стаття «Структура та функції інформаційних систем». Посилання: https://pidru4niki.com/2015101166602/menedzhment/struktura_funktsiyi_informatsiynih_sistem
4. Інтернет-стаття «Інтегровані інформаційні системи в управлінні організацією». Посилання: https://stud.com.ua/121095/informatika/integrovani_informatsiyni_sistemi_upravlinni_organizatsiyeyu#aftercont
5. О.В. Адамик, С.В. Сисюк – «Інформаційні системи управління підприємством: вибір

- базованих технологій та програмного забезпечення», Тернопільський національний економічний університет, 5 с.
6. Інтернет-стаття «Інтегровані інформаційні системи управління підприємством». Посилання: https://studopedia.com.ua/1_30281_tema--Integrovani-informatsiyni-sistemi-upravlinnya-pidpriemstvom.html
  7. Інтернет-ресурс «Головна сторінка сервісу Інфо-бухгалтер». Посилання: <https://www.infoib.info/>
  8. Інтернет-ресурс «Сторінка «Про нас» Abacus Financial». Посилання: <https://www.abacus.gi/about-2>
  9. Інтернет-стаття «Локальні, середні та великі інформаційні системи». Посилання: <https://studfile.net/preview/5064248/page:17/>
  10. Korniyenko V., Galata L., Kozuberda O. Modeling of security and risk assessment in information and communication system. *Sciences of Europe*. – 2016. – V. 2. – No 2 (2). – P. 61 -63
  11. Protect Your Computer From Viruses, Hackers, and Spies[електронний ресурс].-Режим доступу: <https://oag.ca.gov/privacy/facts/online-privacy/protect-your-computer>
  12. Корнієнко Б.Я., Галата Л.П. Оптимізація системи захисту інформації корпоративної мережі. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки, Випуск 19, 2019. - С. 56-62
  13. Korniyenko V. The classification of information technologies and control systems. *International scientific journal*. – 2016. –№ 2. – P. 78 - 81.
  14. Корнієнко Б.Я. Інформаційні технології оптимального управління виробництвом мінеральних добрив :монографія. – К.: Вид-во Аграр Медіа Груп, 2014. – 288 с.
  15. Korniyenko V., Galata L., Ladieva L. Security Estimation of the Simulation Polygon for the Protection of Critical Information Resources / V. Korniyenko, //CEUR Workshop Proceedings, Selected Papers of the XVIII International Scientific and Practical Conference "Information Technologies and Security" (ITS 2018) Kyiv, Ukraine, November 27, 2018, Vol-2318, - P. 176-187, urn:nbn:de:0074-2318-4
  16. Корнієнко Б.Я. Дослідження імітаційного полігону захисту критичних інформаційних ресурсів методом IRISK. Моделювання та інформаційні технології. 2018. Вип. 83. С. 34-41.
  17. Корнієнко Б.Я. Побудова та тестування імітаційного полігону захисту критичних інформаційних ресурсів. Наукоємні технології. 2017. № 4 (36). С. 316 - 322.
  18. Korniyenko V., Yudin A., Galata L. Risk estimation of information system. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe*. 2016. № 5. P. 35 - 40.
  19. Корнієнко Б.Я., Юдін О.К., Снігур О.С. Безпека аутентифікації у web-ресурсах. Захист

- інформації. 2012. № 1 (54). С. 20 -25. DOI: 10.18372/2410-7840.14.2056 (ukr).
20. Корнієнко Б.Я., Максимов Ю.О., Марутовська Н.М. Прикладні програми управління інформаційними ризиками. *Захист інформації*. 2012. № 4 (57). С. 60 – 64. DOI: 10.18372/2410-7840.14.3493 (ukr).
21. Galata, L., Korniyenko, B., Yudin, A.: Research of the simulation polygon for the protection of critical information resources. In: CEUR Workshop Proceedings, Information Technologies and Security, Selected Papers of the XVII International Scientific and Practical Conference on Information Technologies and Security (ITS 2017), 30 Nov 2017, Kyiv, Ukraine. vol. 2067. pp. 23–31., urn:nbn:de:0074-2067-8.
22. Korniyenko B., Galata L. Implementation of the information resources protection based on the CentOS operating system. Conference Proceedings of 2019 IEEE 2nd Ukraine Conference on Electrical and Computer Engineering (UKRCON -2019) July 2 – 6, 2019, Lviv, Ukraine. - pp. 1007-1011.
23. Галата Л.П., Корнієнко Б.Я., Заболотний В.В. Математична модель протидії загрозам у системі захисту критичних інформаційних ресурсів. *Наукоємні технології*, Том 43, № 3, 2019. – С. 300 – 306.
24. Корнієнко Б.Я. Modeling of information security system in computer network. *Безпека інформаційних систем і технологій*, Том № 1 (1), 2019. – С.36-41.
25. Korniyenko B., Galata L., Ladieva L. Research of Information Protection System of Corporate Network Based on GNS3. Conference Proceedings of 2019 IEEE International Conference on Advanced Trends in Information Theory (IEEE ATIT -2019) Dezember 18 – 20, 2019, Kyiv, Ukraine. - pp. 244-248.
26. Korniyenko B., Galata L., Ladieva L. Mathematical model of threats resistance in the critical information resources protection system. CEUR Workshop Proceedings, Selected Papers of the XIX International Scientific and Practical Conference "Information Technologies and Security" (ITS 2019) Kyiv, Ukraine, November 28, 2019. Vol-2577. P.281-291.
27. Корнієнко Б.Я. Кибернетическая безопасность – операционные системы и протоколы. ISBN 978-3-330-08397-4, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrucken, Deutschland. – 2017. – 122 с.
28. Korniyenko B.Y., Galata L.P. Design and research of mathematical model for information security system in computer network. *Науковий журнал «Наукоємні технології»*. – 2017, № 2 (34), С. 114 - 118.

Сугак О.О.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Україна

Корнієнко Б.Я.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського», Україна

ІНТЕГРОВАНІ ІНФОРМАЦІЙНІ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Світ швидко розвивається, а науково-технічна революція забезпечила стрімкий розвиток у системному підході. Підприємства, виробництва та організації почали активно впроваджувати автоматизацію задля покращення їх управління. Саме тоді почали активно вивчатися інформаційні системи (ІС), які змогли б виконувати певні маніпуляції з інформацією та допомагати з керуванням у кожній конкретній сфері діяльності. Та використання однієї або декількох інформаційних систем не повністю задовольняло потреби реалізації управління над необхідними процесами. Створювалась велика кількість різноманітних функцій, елементів системи, між якими формувалися зв'язки. Зовнішні зміни провокували системні, що в свою чергу створювало ланцюг, над яким необхідний контроль. Розвиток підприємств створював та розширював функціонал своїх послуг. Тому організації побачили необхідність забезпечити механізм об'єднання застарілих інформаційних систем з новими технологіями і зв'язати елементи цих систем між собою, тобто інтегрувати.

Високий інтерес до інтегрованих інформаційних систем в Україні почався в 90-х, після переходу до ринкової форми розвитку. Саме тоді набула актуальності автоматизація та комп'ютеризація виробничих процесів, коли разом з використанням людського розуму вводили в використання електронну техніку. Її можливості дозволяли шукати, обробляти, збирати, перетворювати та систематизувати всю необхідну інформацію. І ці маніпуляції давали можливість створити максимально ефективну систему управління. Першими застосувати інтегровані інформаційні системи змогли торгові підприємства та

фірми у сферах послуг. Вони змогли першими вкласти кошти у процес інтеграції ІС, так як це вимагало багато ресурсів. Перехід потребував значних грошових вкладів, незнайомі західні компанії надавали продукт, але це створило нові питання та рішення як: необхідний рекрутинг кваліфікованих спеціалістів, навчання персоналу роботі з новими технологіями, закупівля незамінних основних технологій, проведення локалізації системи та встановлення налаштувань потрібних конфігурацій, тощо.

Поняття інтеграції є одним з основних та ключових, які обговорюються при розгляданні питань інтегрованих інформаційних систем управління (ІСУ). ІСУ надає організаціям конкурентні переваги та допомагає досягти стратегічних цілей, максимізувати потенціал управління. Ця система управління використовує новітні технології. Вона включає ряд функціональних підсистем, що охоплюють усі сфери діяльності компанії. Також інтеграцію інформаційних систем можна розглядати як етап переходу до стратегічного узгодження бізнесу та інформаційних технологій.

Процес управління з точки зору системного підходу спричиняє необхідність розгляду основних принципів інтеграції в сучасних ІСУ. Відрізняють такі види інтеграції ІС:

– Горизонтальна

Вона забезпечує інтегроване управління різних систем діяльності і їх елементів. Горизонтальною називається через інтеграцію, що реалізується підсистемами, які зв'язують горизонтальні функції предметної області. Це полегшує процес прийняття рішень, оскільки відбувається спрощений обмін даними, збільшується співпраця та координація між технологіями.

– Вертикальна

Полягає в ієрархічній структурі керування системою. Усі рівні управління компанії від вищого керівництва до управління процесами взаємопов'язані: з нижніх рівнів розпочинається зворотний зв'язок – інформація, що надходить, сприяє прийняттю необхідних управлінських рішень на вищих рівнях; згори донизу надходять управлінські рішення щодо виробничих процесів. До даного виду інтеграції переходять внаслідок таких

можливих подій як злиття або поглинання організацій, в яких велика кількість несумісних застосувань, що треба інтегрувати; перехід з застарілих технологій до нових; зміни в законодавстві; реструктуризація організаційних структур.

– Функціональна

Сприяє оптимізації управління на всіх ступенях інформаційної системи управління внаслідок ефективного координування поведінок станів системи та єдності цілей для вирішення задач.

– Процесів

Використовує ERP (Enterprise Resource Planning - системи планування ресурсів підприємства), які дають змогу автоматизувати всі процеси різних напрямків, оскільки ERP працюють на основі об'єднаної ІТ платформи з єдиним обміном інформації. Це створює мінімізацію комунікацій та координаційних зусиль між видами діяльності процесів, робота всіх підрозділів становиться злагодженою та оперативною .

– Інформаційна

Передбачає використання даних, що були одноразово введені в систему. Це дозволяє не перенавантажувати систему повторними записами інформації, для чого були створені певні норми та правила до форматів та методів її зберігання, способів її передачі, конфігурацій налаштування. Такі вимоги необхідні для того, щоб дані, які передаються з однієї частини системи в іншу, були правильно інтерпретовані та сумісні. Цей вид інтеграції використовує такі технології і методи як: CRM (Customer Requirement Management), CAD (Computer Aided Design), CAE (Computer Aided Engineering), SCM (Supply Chain Management), PLM (Product Lifecycle Management), SCADA (Supervisory Control and Data Acquisition), CAM (Computer Aided Manufacturing), IETM (Interactive Electronic Technical Manuals) та інші і забезпечує спільне використання додатків, що працюють на різних платформах.

– Семантична

Передбачає формування єдиного змістового простору для сприйняття даних, їх інтерпретації і використання незалежно від форми або структури даних. Ця інтеграція поділяється на інтеграції на основі метаданих,

контекстуальну і на основі онтологій. Семантична інтеграція полегшує процес стандартизації опису даних, описом властивостей і змісту ресурсів даних, підтримує аналіз за допомогою аналітичних застосувань і автоматизує адміністрування інформаційних процесів.

– Когнітивна

Системи з даним типом інтеграції будуються на основі наукового і інтуїтивного аналізу бази даних. Актуальними є методи, що застосовані з використанням штучного інтелекту, що дозволяє промодельовати систему з підходом імітації рішень людського мозку. Цей підхід подає інформацію за запитами користувачів, генерує нові знання і розповсюджує їх далі між клієнтами. Тому ця інтеграція прозора і узгоджена між користувачами і системою.

– Сумісності

Досягається шляхом досягнення забезпечення високого рівня сумісності між різними компонентами системи для їх спільного функціонування.

Перш ніж перейти до інтегрованих інформаційних систем, організації моделюють їх систему, розробляють план та досліджують чи вартим є застосування інтегрованих ІС. Не завжди є очевидним використання даної технології через високу собівартість, умов, коли підприємство не має великих потужностей інформаційного обміну, коли в системі взаємодіє не велика кількість елементів. Та навіть ці фактори при відмові від інтегрованих ІС спричинюють складність в облаштуванні системи та підвищенні її вартості і виникає необхідність часткової інтеграції в різних структурах.

На противагу можна виділити декілька основних переваг повністю інтегрованої інформаційної системи:

– Дані в реальному часі

Завдяки інтеграції інформації в одну систему всі дані оновлюються. Це важливо для всіх елементів організації та дає можливість надійно контролювати показники системи.

– Краща комунікація

Члени команди зможуть краще спілкуватися завдяки тому, що їм завжди

буде доступна одна й та ж інформація. Це вберігає від невідповідності даних між системами та відділами та значно підвищує рівень ефективності роботи працівників.

– Зменшення ризику помилок

Через те, що дані не потрібно буде тиражувати та перезаписувати інформацію, зменшується допустимість помилок через людський фактор, що в результаті призводить до отримання більш точної інформації.

– Підвищення продуктивності

Співробітники можуть витратити більше часу на завдання, які допоможуть бізнесу розвиватися, замість того, щоб тиражувати дані та чекати, поки інформація буде надіслана їм з інших відділів.

– Одне безпечне розташування

Завдяки тому, що всі необхідні дані зберігаються в одній інформаційній системі, співробітникам легше отримати доступ до відповідних даних. Також інформація записується лише раз в одну спільну базу даних, що робить її збереження безпечним та легкодоступним. Багато провідних бізнес-систем враховують обмеження щодо доступу окремих співробітників, тому до конфіденційної інформації можуть бути допущені лише ті, кому відкритий доступ до неї.

Процес розвитку інформаційних технологій і систем є основою розвитку загального прогресу. Наразі актуальною є потреба постійного вивчення, дослідження, впровадження та продуктивного використання сучасних інформаційних технологій, вдосконалення діяльності, спрямованої на ефективне використання інформаційних ресурсів. За останнє десятиліття виробництво нових інформаційних систем все більше включається в процес розвитку суспільства. Зараз відбувається постійне вдосконалення інформаційної структури – Україна відкрита до впровадження нових інформаційних технологій. Нижче наведено кілька яскравих прикладів українських інтегрованих ІС.

Одним з застосувань вертикальної інтеграції є Інформаційно-Аналітична Система «Майно» (Рис.1). Це інтегрована предметно-орієнтована

інформаційно-аналітична система, що побудована на основі централізованої програмно-технологічної платформи з уніфікацією програмно-технічних засобів розробки прикладної функціональності з використанням сучасних веб-портальних, сервісно-орієнтованих та геоінформаційних технологій. Вона створена засобами сервісно-орієнтованих технологій інтегрованого інформаційного середовища спільного виробництва та використання міських інформаційних ресурсів.

Рис. 1. ІАС «Майно»

Медична інформаційна система (МІС) – ІС, призначення якої автоматизація всіх процесів, пов'язаних з роботою медичних установ. Вона дає змогу швидко, ефективно і якісно налагодити обмін даними, вести облік роботи, контролювати організаційні і фінансові питання. МІС використовує вертикальну інтеграцію і складається з блоків, кожен з яких відповідає за автоматизацію різних складових медичної установи. В Україні є широковідома електронна система охорони здоров'я – eHealth. Це двокомпонентна система, в якій користувач через МІС взаємодіє з центральною базою даних (ЦБД). Найвідомішою медичною інформаційною системою наразі є Helsi (Рис.2).

Рис. 2. МІС Helsi

Найсучаснішою та унікальною інформаційною системою є інтегрована система електронної ідентифікації ID.GOV.UA, широко відома як додаток «Дія» (Рис.3). Це універсальна платформа для електронної ідентифікації та автентифікації користувачів, сумісності та інтеграції схем електронної ідентифікації, їх взаємодії з офіційними веб-сайтами (веб-порталами), інформаційними системами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб і фізичних осіб - підприємців, забезпечення захисту інформації та персональних даних з використанням єдиних вимог, форматів, протоколів та класифікаторів, а також задоволення інших потреб, визначених актами законодавства [13]. Вона є складовою частиною інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури, що забезпечує електронну взаємодію суб'єктів взаємодії з користувачами системи і комбінує в собі різні типи інтеграції.

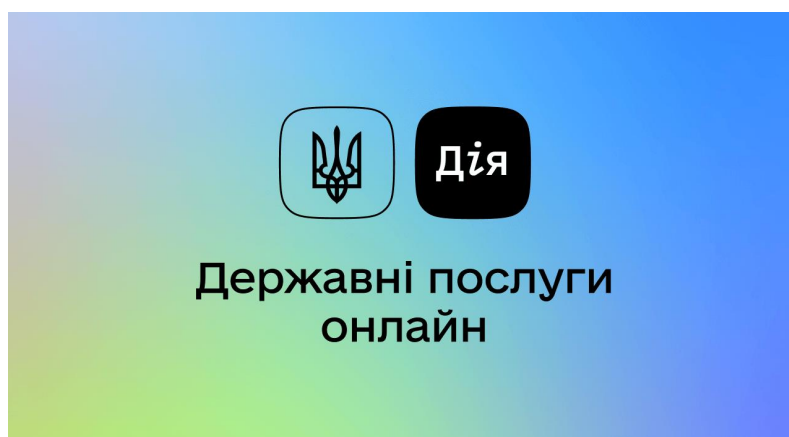

Рис. 3. Інтегрована система електронної ідентифікації ID.GOV.UA

Інтегровані інформаційні системи мають ключове значення для майбутнього розвитку більшості компаній/галузей України. Більш того, інтегровані інформаційні системи є важливим фактором, оскільки компанії все частіше стикаються зі збільшенням потоку інформації з різних операційних центрів. Тому, оскільки організації продовжують розширювати охоплення по всьому світу, інтегровані інформаційні системи допомагають їм організувати та оптимізувати свою діяльність для підвищення ефективності. Така ефективність забезпечується меншими витратами часу та перевагами економії

коштів. Без розбору інтегровані інформаційні системи пропонують ці переваги більшості типів бізнес-систем, незалежно від галузі.

Список джерел:

1. Сафонова В. Є., Бобров В. Я. Основи ринкової економіки і підприємництва: підруч. для студ. вищ. навч. закл. – Ч. 2 / В. Є. Сафонова, В. Я. Бобров. – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2017. – 530 с. – Бібліогр.: с. 521–526.
2. Інформаційні системи та технології на підприємстві: конспект лекцій / І. О. Ушакова, Г. О. Плеханова. – Харків : Вид. ХНЕУ, 2009. – 128 с. (Укр. мов.)
3. Practical E-Manufacturing and Supply Chain Management: book / Gerhard Greeff and Ranjan Ghoshal, 2004.
2. Information System Integration: A Review of Literature and a Case Analysis Norshidah Mohamed, Batiyah Mahadi, Suraya Miskon, Hanif Haghshenas, Hafizuddin Muhd Adnan. Kuala Lumpur, 2013.
3. Личкина Н.Н. Інформаційні системи управління виробничою компанією. –2018. – Доступно за адресою:
4. https://stud.com.ua/121090/informatika/informatsiyni_sistemi_upravlinnya_virobnichoyu_kompaniyeyu
5. Берко А. Методи та засоби семантичної інтеграції даних. –2009. – Доступно за адресою: http://vlp.com.ua/files/29_10.pdf
6. Когнітивні науки в інженерії програмного забезпечення Писарчук О., Гріненко О.О., Мельник О.В., Чередник В.М., Байрамова О.В. –2018. – Доступно за адресою:
7. https://www.researchgate.net/publication/329720437_KOGNITIVNI_NAUKI_V_INZENERII_PROGRAMNOGO_ZABEZPECENNA
8. Сучасні технології інтеграції інформаційних ресурсів О.Я. Матов, І.О. Храмова: стаття. ISSN 1560-9189 Реєстрація, зберігання і обробка даних, 2009, Т. 11, № 1
9. Проблеми горизонтальної інтеграції інформаційних ресурсів у багаторівневих організаційних структурах з динамічною конфігурацією / О.Я. Матов, І.О. Храмова // Реєстрація, зберігання і оброб. даних. – 2007. – Т. 9, № 3. – С. 88-97. – Бібліогр.: 17 назв. – укр.
10. <https://softpro.ua/rozrobka-i-zaprovdjennja--informacino-analitichnoii-sistemi-maino>
11. <https://ehealth.gov.ua/>
12. <https://id.gov.ua/>
13. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/546-2019-%D0%BF#Text>
14. Korniyenko B., Galata L., Kozuberda O. Modeling of security and risk assessment in information and communication system. Sciences of Europe. – 2016. – V. 2. – No 2 (2). –

P. 61 -63

15. Protect Your Computer From Viruses, Hackers, and Spies[електронний ресурс].-Режим доступу: <https://oag.ca.gov/privacy/facts/online-privacy/protect-your-computer>
16. Корнієнко Б.Я., Галата Л.П. Оптимізація системи захисту інформації корпоративної мережі. Математичне та комп'ютерне моделювання. Серія: Технічні науки, Випуск 19, 2019. - С. 56-62
17. Korniyenko B. The classification of information technologies and control systems. International scientific journal. – 2016. –№ 2. – P. 78 - 81.
18. Корнієнко Б.Я. Інформаційні технології оптимального управління виробництвом мінеральних добрив :монографія. – К.: Вид-во Аграр Медіа Груп, 2014. – 288 с.
19. Korniyenko B., Galata L., Ladieva L. Security Estimation of the Simulation Polygon for the Protection of Critical Information Resources / B. Korniyenko, //CEUR Workshop Proceedings, Selected Papers of the XVIII International Scientific and Practical Conference "Information Technologies and Security" (ITS 2018) Kyiv, Ukraine, November 27, 2018, Vol-2318, - P. 176-187, urn:nbn:de:0074-2318-4
20. Корнієнко Б.Я. Дослідження імітаційного полігону захисту критичних інформаційних ресурсів методом IRISK. Моделювання та інформаційні технології. 2018. Вип. 83. С. 34-41.
21. Корнієнко Б.Я. Побудова та тестування імітаційного полігону захисту критичних інформаційних ресурсів. Наукоємні технології. 2017. № 4 (36). С. 316 - 322.
22. Korniyenko B., Yudin A., Galata L. Risk estimation of information system. Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. 2016. № 5. P. 35 - 40.
23. Корнієнко Б.Я., Юдін О.К., Снігур О.С. Безпека аутентифікації у web-ресурсах. Захист інформації. 2012. № 1 (54). С. 20 -25. DOI: 10.18372/2410-7840.14.2056 (ukr).
24. Корнієнко Б.Я., Максимов Ю.О., Марутовська Н.М. Прикладні програми управління інформаційними ризиками. Захист інформації. 2012. № 4 (57). С. 60 – 64. DOI: 10.18372/2410-7840.14.3493 (ukr).
25. Galata, L., Korniyenko, B., Yudin, A.: Research of the simulation polygon for the protection of critical information resources. In: CEUR Workshop Proceedings, Information Technologies and Security, Selected Papers of the XVII International Scientific and Practical Conference on Information Technologies and Security (ITS 2017), 30 Nov 2017, Kyiv, Ukraine. vol. 2067. pp. 23–31., urn:nbn:de:0074-2067-8.
26. Korniyenko B., Galata L. Implementation of the information resources protection based on the CentOS operating system. Conference Proceedings of 2019 IEEE 2nd Ukraine Conference on Electrical and Computer Engineering (UKRCON -2019) July 2 – 6, 2019, Lviv, Ukraine. - pp. 1007-1011.

27. Галата Л.П., Корнієнко Б.Я., Заболотний В.В. Математична модель протидії загрозам у системі захисту критичних інформаційних ресурсів. Наукоємні технології, Том 43, № 3, 2019. – С. 300 – 306.
28. Корнієнко Б.Я. Modeling of information security system in computer network. Безпека інформаційних систем і технологій, Том № 1 (1), 2019. – С.36-41.
29. Korniyenko B., Galata L., Ladieva L. Research of Information Protection System of Corporate Network Based on GNS3. Conference Proceedings of 2019 IEEE International Conference on Advanced Trends in Information Theory (IEEE ATIT -2019) Dezember 18 – 20, 2019, Kyiv, Ukraine. - pp. 244-248.
30. Korniyenko B., Galata L., Ladieva L. Mathematical model of threats resistance in the critical information resources protection system. CEUR Workshop Proceedings, Selected Papers of the XIX International Scientific and Practical Conference "Information Technologies and Security" (ITS 2019) Kyiv, Ukraine, November 28, 2019. Vol-2577. P.281-291.
31. Корниенко Б.Я. Кибернетическая безопасность – операционные системы и протоколы. ISBN 978-3-330-08397-4, LAMBERT Academic Publishing, Saarbrucken, Deutschland. – 2017. – 122 с.

Тихонов Віктор Іванович

д.т.н., доцент кафедри комп'ютерної інженерії та інформаційних мереж
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, Україна

Тихонова Олена Вікторівна

к.т.н., старший викладач кафедри комп'ютерної інженерії та інформаційних мереж
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, Україна

Яворська Ольга Михайлівна

старший викладач кафедри комп'ютерної інженерії та інформаційних мереж
Державний університет інтелектуальних технологій і зв'язку, Україна

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ ПРО ОПТИМІЗАЦІЮ ЦИФРОВИХ ПОТОКІВ У ДИНАМІЧНО КОНФІГУРОВАНІЙ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНОЇ МЕРЕЖІ

***Анотація.** Розглядається задача адміністрування сучасної транспортної телекомунікаційної мережі з динамічним розподілом цифрових потоків і пропускної спроможності ресурсів каналів зв'язку, що має на меті підвищення загальної продуктивності мережі. Запропонована удосконалена постановка базової задачі Форда-Фалкерсона про максимальний потік для телекомунікаційної мережі, яка полягає у розробці та обґрунтуванні алгоритмів пошуку і розподілу максимального однопродуктового потоку на відкритому двополюсному вільно-орієнтованому зваженому графі.*

***Ключові слова:** телекомунікаційна мережа, максимальний потік, вільно-орієнтований зважений граф*

1. Вступ

Сучасні телекомунікаційні пакетні мережі, як складові частини глобальної мережі Інтернет, є відкритими автономними системами (АС) з розподіленими ресурсами і параметрами. Перебіг цифрових потоків в кожній окремій АС залежить від багатьох факторів, у т.ч., – зовнішнього інформаційного навантаження у конкретний період часу, кількості точок

з'єднання з суміжними АС, внутрішньої топології мережі, пропускної здатності окремих каналів зв'язку, потужності мережевих комутаторів і маршрутизаторів, наявності черг і заторів по окремих гілках і сегментах мережі тощо. Однією з ключових задач адміністрування автономної системи є максимально ефективно використання ресурсів мережі, перш за все, – за рахунок оптимального управління цифровими потоками шляхом динамічного розподілу ресурсів каналів зв'язку, вузлових комутаторів і маршрутизаторів. На вирішення цієї задачі спрямована, зокрема, технологія програмно конфігурованих мереж SDN (Software Defined Networks) [1]. Складність розв'язання цієї задачі стрімко зростає при збільшенні масштабів телекомунікаційної мережі (кількості внутрішніх вузлів, відкритих шлюзових маршрутизаторів, або так званих полюсів, між-вузлових з'єднань).

2. Постановка задачі управління потоками в телекомунікаційній мережі. Історичні передумови

Задача про оптимізацію потоків матеріальних продуктів у розгалуженій транспортній мережі історично виникла і досліджувалась для логістичних систем [2]; адекватною математичною моделлю такої системи є багато-продуктовий орієнтований граф, в якому потоки продуктів спрямовані від одного чи декількох постачальників до споживача чи споживачів, за умови можливого накопичення продуктів у проміжних вузлах логістичної системи [3]. В літературі часто розглядається спрощений варіант логістики з одно-продуктовими потоками, одним постачальником S та одним споживачем T ; додатковими умовами є відсутність накопичення продуктів у проміжних логістичних пунктах, а також необмежена продуктова ємність постачальника S та споживача T . У цьому випадку логістична система представляється двополюсним орієнтованим зваженим графом з витоком S та стоком T [4], який позначимо $G(S,T)$, (рис.1); максимальний потік від витoku S до стоку T залежить виключно від топології і метрики графу.

Хоча вказаний вище орієнтований зважений двополюсний граф $G(S,T)$ є суттєво спрощеною моделлю логістики, він доволі широко застосовується для дослідження задачі управління потоками в розгалужених транспортних

системах, у т.ч., в телекомунікаційних мережах [5].

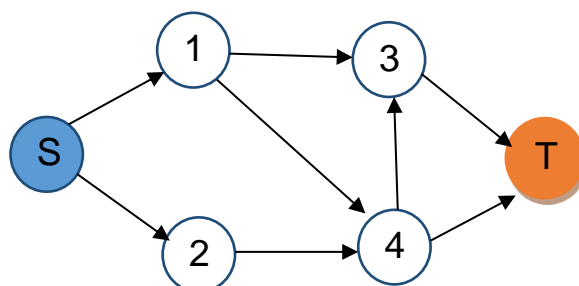

Рис. 1. Двополюсний орієнтований граф

У випадку декількох постачальників $S=\{s\}$ і багатьох споживачів $T=\{t\}$ продукту логістики, застосовується так званий дводольний граф (рис. 2); він може бути приведений до двополюсного графу $G(S,T)$ на рис. 3 шляхом штучного введення в схему одного абстрактного постачальника S_0 і одного споживача T_0 , кожен з яких розгалужується всередині нового графу на множину $\{s\}$ і $\{t\}$ відповідно [6].

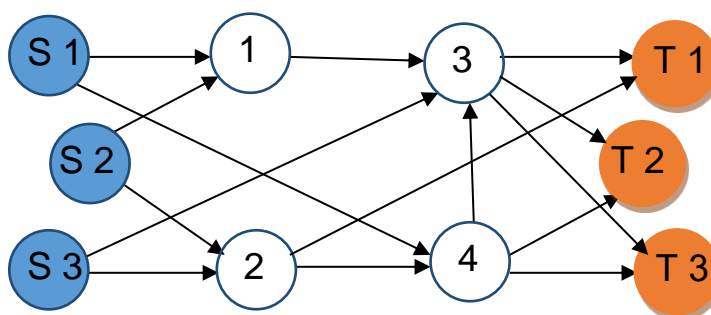

Рис. 2. Дводольний граф

Загально відомим теоретичним базисом для оптимізації одно-продуктових потоків мережі є теорема Форда-Фалкерсона про максимальний потік на орієнтованому зваженому двополюсному графі $G(S,T)$; згідно цієї теореми, максимальний потік дорівнює мінімальному з усіх можливих розрізів графу, що розділяють одне від одного виток S і стік T [7]. На нашу думку, сутність теореми Форда-Фалкерсона (те, що максимальний потік від S до T не може перевершувати мінімальний розріз графу), є достатньо зрозумілою на інтуїтивному рівні, і тому це ствердження можна було б

прийняти в якості аксіоми. Наразі, сама по собі теорема Форда-Фалкерсона про максимальний потік і мінімальний розріз двополюсного графу не є конструктивною у тому сенсі, що вона не визначає конкретний спосіб обрахування мінімального розрізу графу інакше, ніж повним перебором усіх можливих варіантів. Окрім того, у будь якій логістичній системі, знання максимально можливого потоку в мережі не є вичерпним результатом; з практичної точки зору, важливо, яким чином має бути розподілений максимальний потік по гілках мережевого графу.

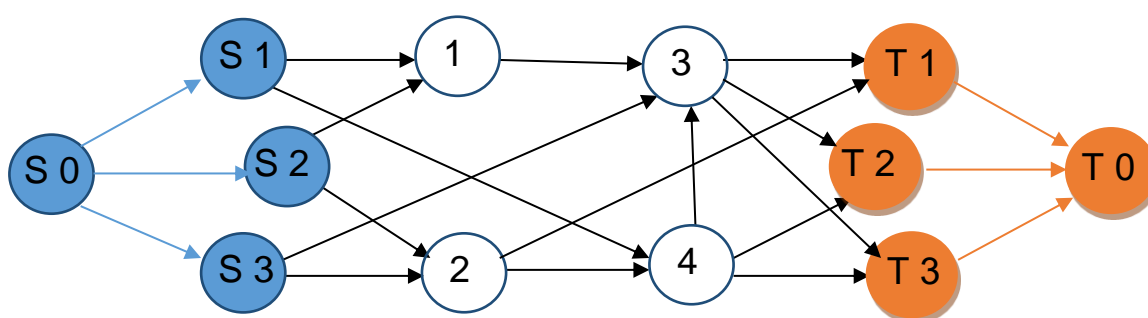

Рис. 3. Дводольний граф приведенний до двополюсного

Конструктивне розв'язання задачі про максимальний потік в мережі (зокрема, на спрощеній математичній моделі у вигляді двополюсного орієнтованого зваженого графу) зводиться до пошуку конкретних формалізованих алгоритмів розподілу потоків по ребрах; кожен з таких алгоритмів має скорочувати повний перебір варіантів, який у свою чергу, є очевидним тривіальним, натомість складним з обчислювальної точки зору рішенням, [8]. При цьому, бажано мати переконливе обґрунтування кожного такого алгоритму разом з оцінкою його обчислювальної складності, [9]. Дослідженню цієї проблеми присвячено різноманіття наукових публікацій; стислий порівняльний огляд таких алгоритмів наведено у кандидатській дисертації [10]. Базовим алгоритмом для пошуку максимального потоку на двополюсному орієнтованому зваженому графі є алгоритм Форда-Фалкерсона, який доповнює формулювання і доказ однойменної теореми. Одним з найбільш ефективних (з обчислювальної точки зору) рішень вказаної задачі вважається алгоритм Діниці [11]. Обґрунтування алгоритму Діниці

певною мірою спирається на доказову логіку алгоритму Форда-Фалкерсона. Натомість, як показує досвід викладання цього матеріалу для студентів-зв'язківців університету, відомий «оригінальний доказ» алгоритму Діниці, так само, як і «оригінальний доказ» базового алгоритму Форда-Фалкерсона, виглядають достатньо складними для розуміння не тільки студентами, а й викладачами.

З цього приводу, автори спираються на ідею видатного українського філософа Г. Сковороди про те, що істина завжди проста. Отже, «доказ» будь чого має бути доступним для розуміння і переконливим для конкретної цільовою аудиторії. Тому є доцільним переосмислити фундаментальну теорему і алгоритм Форда-Фалкерсона, у т.ч., з урахуванням особливостей телекомунікаційних мереж як транспортних систем.

В роботі [10] показано, що сучасні телекомунікаційні мережі за своїми властивостями суттєво відрізняються від традиційних логістичних систем. А саме, телекомунікаційні канали в мережах SDN (перш за все, оптичні) можуть динамічно перерозподіляти свою загальну пропускну спроможність у прямому та зворотному напрямках в залежності від поточної потреби і зовнішнього навантаження мережі. Окрім того, реальні телекомунікаційні мережі у загальному випадку є відкритими системами з багатьма полюсами. Ці властивості не відповідають і не відображуються в моделі орієнтованого графу з фіксованими вагами ребер. Тому в Одеській національній академії зв'язку запропоновано альтернативну модель телекомунікаційної мережі – вільно-орієнтований зважений багатополіусний відкритий граф (free oriented weighted multiple graph FOMG), [10].

В даній роботі, по аналогії з теоремою Форда-Фалкерсона для логістичних систем, пропонується удосконалене формулювання базової задачі оптимізації потоків у телекомунікаційній мережі: знайти і обґрунтувати деякий алгоритм пошуку і розподілу максимального одно-продуктового потоку на відкритому двополюсному вільно-орієнтованому зваженому графі (позначимо його $FOMG2(S,T)$). Розв'язанню цієї задачі присвячена дисертаційна робота Яворської О.М – співаторки даної доповіді. Основна ідея

рішення полягає у застосуванні евристичних принципів прискореного часткового перебору можливих потоків; зокрема, розглядається принцип мінімального шляху по кількості ребер графу, який обирається на кожному кроці алгоритму.

3. Висновок

Ключовою задачею адміністрування транспортної телекомунікаційної мережі є динамічний розподіл цифрових потоків, ресурсів каналів зв'язку, комутаторів і маршрутизаторів з метою підвищення загальної продуктивності мережі. Складність розв'язання цієї задачі стрімко зростає при збільшенні масштабів мережі. Відомим теоретичним базисом оптимізації цифрових потоків мережі є фундаментальна теорема Форда-Фалкерсона про максимальний потік і мінімальний розріз на двополюсному орієнтованому зваженому графі що моделює традиційну транспортну логістичну систему, а також відповідний алгоритм для обчислення цього потоку. Однак, така модель вже недостатньо відповідає сучасним оптичним телекомунікаційним мережам. В Одеській національній академії зв'язку започатковано альтернативну модель телекомунікаційної мережі з динамічно конфігурованими каналами – вільно-орієнтований зважений багатополісний відкритий граф. З урахуванням цієї нової моделі авторами даної роботи пропонується удосконалена постановка базової задачі Форда-Фалкерсона про максимальний потік для телекомунікаційної мережі. Сутність її полягає у розробці та обґрунтуванні алгоритмів пошуку і розподілу максимального одно-продуктового потоку на відкритому двополюсному вільно-орієнтованому зваженому графі. Розв'язанню цієї актуальної науково-прикладної задачі присвячена дисертаційне дослідження співаторки даної доповіді Яворської О.М.

Список джерел:

1. Kreutz, Diego & Ramos, Fernando & Veríssimo, Paulo & Esteve Rothenberg, Christian & Azodolmolky, Siamak & Uhlig, Steve. (2014). Software-Defined Networking: A Comprehensive Survey. ArXiv e-prints. 103.10.1109/JPROC.2014.2371999.
2. Афанасенко И. Д, Борисова В. В. Логистика снабжения : учебник для вузов. СПб.:

- Питер, 2018. – 384 с.
3. Кристофидес Н. Теория графов. Алгоритмический подход : пер. с англ. М.: Мир, 1978. – 432 с.
  4. Марченко В.М. Логістика: Підручник/ В.М. Марченко, В.В. Шутюк. – К.: Видавничий дім «Артек», 2018. – 312 с.
  5. Математичні основи оптимізації телекомунікаційних систем: підручник. За загальною редакцією Захарченко М.В / Захарченко М.В., Горохов С.М., Балан М.М., Гаджієв М.М., Корчинський В.В., Ложковський А.Г. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2010. – 240 с.
  6. Chartrand, G. Introductory Graph Theory. New York: Dover, 1985. – 320 p.
  7. Л. Р. Форд, Д. Р. Фалкерсон, Потоки в сети, М., 1966. – 276 с.
  8. Thomas H. Introduction to Algorithms / Thomas H. Cormen, Charles E. Leiserson, Ronald L. Rivest, Clifford Stein.–3rd ed. MIT Press. 2009. – 1292 с.
  9. Кренивч А.П. Алгоритми і структури даних. Підручник. – К.: ВПЦ "Київський Університет", 2021. – 200 с.
  10. О. Tykhonova, "Conveyor-modular method of multimedia flows integration with delay control in packet based telecommunication networks", Candidate Degree in Engineering Sciences, O.S. Popov Odesa National Academy of Telecommunications, 2019. Available: <https://onat.edu.ua/wp-content/uploads/2019/11/диссертация-2.pdf>. [Accessed: 25 Oct – 2020].
  11. Е. А. Диниц. Алгоритм решения задачи о максимальном потоке в сети со степенной оценкой, Докл. АН СССР, 1970, том 194, номер 4, с. 754–757.

ARCHITECTURE, CONSTRUCTION AND DESIGN

Дячок Оксана Миронівна

доктор архітектури, доцент,

професор кафедри образотворчого мистецтва, дизайну та методики її навчання

Тернопільського національного педагогічного університету

імені Володимира Гнатюка, Україна

Вербовецький Юрій Володимирович

Заслужений архітектор України,

керівник Архітектурної Майстерні ФОП Вербовецького Ю., Україна

Кріса Володимир Богданович

архітектор Архітектурної Майстерні ФОП Вербовецького Ю., Україна

СПАДЩИНА ТЕРНОПІЛЛЯ. ЯЗЛОВЕЦЬКИЙ ПАЛАЦ

***Анотація.** У статті досліджується історія розвитку палацового комплексу в селі Язловець Тернопільської області. Метою статті є введення в науковий обіг оновлених даних про цінну пам'ятку містобудування та архітектури Тернопільщини, яка за свою довгу історію зазнала багато перебудов, розквіту, руйнувань та відновлення, знаходилась у центрі історичних та політичних подій краю. Палацовий комплекс XVII – XVIII ст. сьогодні має значну історико-культурну цінність, надає ідеологічного забарвлення маленькому містечку, є його яскравою домінантою. Він містить цінні художні артефакти і приваблює прочан та туристів із усього світу, проте потребує термінової реставрації та відновлення. У ході роботи складена історична довідка про об'єкт культурної спадщини, дано рекомендацію щодо його використання. Матеріали дослідження можуть бути використані для паспортизації об'єкта культурної спадщини, у туризмі, викладацькій діяльності й у подальших наукових пошуках.*

***Ключові слова:** культурна спадщина, палац, замок, реставрація.*

Рівень розвитку суспільства, його зрілість можна визначити, проаналізувавши його відношення до культурного надбання і збереження пам'яток. Державна політика України у сфері охорони культурної спадщини

визначає перед науковцями, охоронними організаціями ряд завдань, зокрема: здійснення комплексних заходів щодо обліку об'єктів культурної спадщини, їх наукове вивчення, класифікацію, державну реєстрацію шляхом занесення до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, проведення перевірки стану (інвентаризації) об'єктів з метою швидкого реагування на різноманітні загрози щодо них. Найбільш цінні пам'ятки можуть бути залучені до національних та міжнародних туристичних маршрутів.

В умовах війни підвищились вимоги до інформації про об'єкти культурної спадщини, необхідної для оперативного реагування на загрозу об'єктів. У зв'язку з цим, є потреба у проведенні суцільної паспортизації об'єктів культурної спадщини (археологічних, історичних, монументального мистецтва, архітектури та містобудування, ландшафтних та садово-паркового мистецтва), запровадження електронної форми збереження інформації про них, що зробить інформацію більш доступною.

Серед цінних пам'яток культурної спадщини Тернопільської області, які потребують інвентаризації та паспортизації є пам'ятка архітектури національного значення - Палац XVII – XVIII ст. у селі Язловець Чортківського району (охоронний № 1575). Територія Язловецького палацового комплексу займає вершину продовгастого лісистого пагорба зі стрімкими схилами, якого з півночі, заходу та півдня петлею огинає русло річки Вільховець, в 14 км на південний схід від міста Бучач [9, 10]. Комплекс є автентичним зразком оборонної та палацової архітектури Поділля [5].

Язловець сьогодні - це невеликий населений пункт (у 2007 році населення становило 617 осіб), що належить до Бучацької міської громади. Проте, більшу частину своєї історії Язловець мав статус міста. Вже у середині XV століття, завдяки вигідному розташуванню, неподалік від торгових шляхів між Польським королівством і Молдавським князівством Язловець був значним торговельним центром [3].

Історична довідка. Історія Язловецького палацу нерозривно пов'язана із Старим (Високим) замком, розташованим на стрімкому пагорбі поруч із палацом. Цей замок вперше згадується у 1436 році як резиденція шляхетського

роду Бучацьких гербу Абданк, він мав настільки велике стратегічне значення, що вважався «Ключем Поділля» [8]. Припускають, що перший етап будівництва Старого замку в Язлівці припадає на другу половину XIV - початок XV століття. Тоді це було невелике п'ятикутне в плані кам'яне укріплення, що початково займало вдвічі меншу площу, ніж руїни, які дійшли до нашого часу. Три стіни замку (північна, південна і східна) окреслювали прямокутну в плані територію замкового двору, із західної сторони ще дві замкові стіни сходилися між собою під прямим кутом, утворюючи клин. На піку клина була зведена квадратна в плані вежа, що на той момент була, ймовірно, єдиною вежею замку. Ворота були влаштовані в північно-західній стіні. З трьох сторін (північної, західної та східної) доступ до замку ускладнювали круті схили, зі східного боку був викопаний рів, що відрізає замчище від основного масиву довгастого пагорба.

У першій половині XV століття, при Теодоріку Бучацькому-Язловецькому, відбулася перебудова замку. Рів, який його захищав зі східного боку, було засипано з метою розширення укріплень. Перебудований замок складався із двох сполучених п'ятикутників - старого західного і нового східного. Товщина замкових стін сягала 2-х метрів. Клин в східній частині замкових укріплень також увінчала квадратна в плані вежа. На місці рову і старої оборонної стіни, потреба в яких відпала, було побудовано житлове приміщення, що поділило замок на два двори - західний (старий п'ятикутник) і східний (новий п'ятикутник). Зі східної добудованої частини замку було вирито новий оборонний рів.

У середині XVI століття великий гетьман коронний Юрій (Єжи) Язловецький провів роботи з модернізації та перебудови старих укріплень. З південно-західного боку замку було влаштовано нові замкові ворота, для захисту яких була зведена потужна п'ятигранна надбрамна вежа із різьбленими ренесансними порталами. Доступ до замку забезпечувався довгим похилим дерев'яним мостом із західного боку.

Наступний будівельний етап припадає на 1644-1659 роки, коли тогочасний власник замку, великий коронний гетьман Станіслав

Конєцпольський (1591-1646) та його син Олександр (1620-1659) здійснили модернізацію і суттєве розширення замку. У цей період Язловецький замок отримав другу лінію кам'яних укріплень, а із західного боку звели Нижній (Новий) замок, який пізніше був перебудований у палац. Із зовнішнього боку західної стіни Нижнього замку був викопаний рів, через який перекинули міст, що вів до надбрамної вежі. Таким чином, Язловецький палац початково був казематним укріпленням Нижнього замку з двома кутовими бастіонами.

9 січня 1672 року Язловець відвідав мандрівник із Фрисландії Ульріх фон Вердум, який у своєму щоденнику так описав місцеву твердиню: «Замок підноситься на гарматний постріл на захід від міста на окремому горбку, який наперек від гори сягає в довгу долину. Є великий, добре збудований італійським способом з високими мурами, пласким дахом і багатьма коминами, але вже напівспустошений». Того ж року Османська імперія почала війну з Річчю Посполитою і вторглася на підконтрольні полякам землі. У вересні - жовтні турки захопили Язловець і замок, де закріпився гарнізон на чолі з пашею Османом. Зрештою, в перших числах грудня 1673 року під натиском поляків, очолюваних Яном Конєцпольським, турки були змушені залишити Язловець. Бучацький мирний договір 18 жовтня 1672 року підсумував перший етап Польсько-турецької війни.

У 1675 році велике турецьке військо на чолі з пашею Ібрагімом Шишманом почало масштабний наступ на Львів, руйнуючи по дорозі замки і спустошуючи міста. В ході цього наступу турками був захоплений і Язловець, котрий був зданий ворогові без бою. Язловецький замок, який став основним опорним пунктом турецького гарнізону, підтримувався в хорошому стані і навіть додатково укріплювався. Звільнення Язловця від турецької окупації відбулося після знаменитої Віденської битви 12 вересня 1683 року, під час якої військо Священної ліги на чолі із польським королем Яном Собеським розгромило турків [4].

У 1699 році між Османською імперією і Священною Лігою був укладений Карловицький мирний договір, згідно з яким Річ Посполита офіційно знову отримувала контроль над Поділлям. Язловець остаточно повернувся під владу

поляків. Однак збитки, нанесені війною і подальшою турецькою окупацією, виявилися непоправними. Місту вже не судилося повернути свій колишній вплив і могутність. Язловець занепав, а разом з ним і замок [1].

На початку XVIII століття Язловецький замок все ще вважався важливим стратегічним пунктом і значним укріпленням. Про це свідчить той факт, що саме у цьому замку в 1711 році відбулася зустріч між представниками Речі Посполитої, Османської імперії та Кримського ханства. Ця зустріч підсумувала багатовіковий конфлікт і з того часу ні турки, ні їх васали татари до кордонів Речі Посполитої більше не наближались [8].

З 1723 по 1745 роки Язловець та замок перебували у власності Любомирських. У 1747 році Язловець придбав краківський каштелян Станіслав Понятовський (1676 - 1762) – батько майбутнього короля Речі Посполитої Станіслава Августа (1732 - 1798). Він не став відновлювати занедбаний верхній замок, натомість зайнявся перебудовою нижнього замку, перетворивши його на палац. Для цього було використано камінь старої фортеці та нову цеглу. Понятовський добудував два бічних крила, що увібрали в себе оборонні стіни нижнього замку. Резиденція перетворилася на П - подібний комплекс, який утворював двір-курдонер у бік замку. З іншого боку палацу знаходився парк, з яким двір сполучався за допомогою наскрізного аркового проїзду, розташованого на осі палацу. Цей наскрізний проїзд у XVII столітті слугував головним в'їздом у замок.

У другій половині XVIII століття Язловець втратив статус торговельного містечка. З того часу, як основна резиденція магнатів розмітилася у палаці, занепаду зазнав і Старий замок. Після 1777 року він перейшов у власність до Потоцьких, Старий замок покинули його останні мешканці. Залишену без нагляду твердиню було розграбовано і залишено напризволяще.

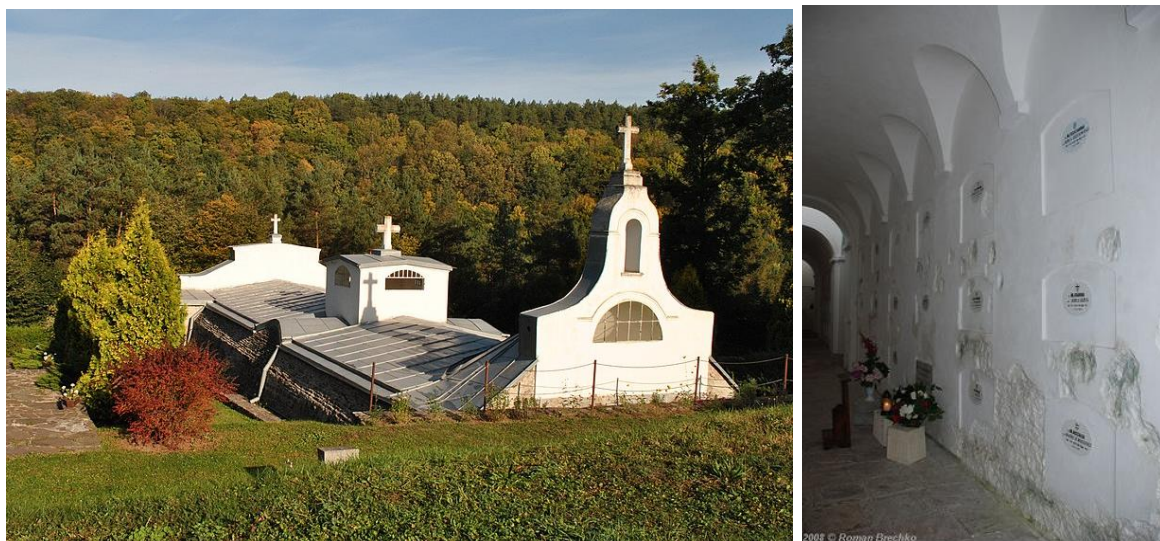
Наступні власники Язловецького замку - Кшиштоф Грудницький у 1800-1815 та Віктор Блажовський у 1816-1841 роках - також не переймалися збереженням давньої споруди. І лише син останнього, Кшиштоф Блажовський, хоч не прагнув відновлювати Старий замок, проте відремонтував палац Нового замку і доклав багато зусиль для відновлення

торгово-економічного потенціалу містечка. Зрештою, в 1863 році Христофор Блажовський передав палац монастирю Згромадження Сестер Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії, який заснували у 1854 році в Римі. Засновницею монастиря у Язловці стала Марцеліна Даровська. Згодом Марцеліна викупила палац і він став власністю кляштору. При монастирі було відкрито школу для дівчат і безкоштовну школу для місцевих дітей. У 1862-1863 роках було переобладнано бальний зал палацу на каплицю. У 1883 році з Риму привезли мармурову фігуру Непорочної Діви Марії, яку охрестили «Язлівецькою».

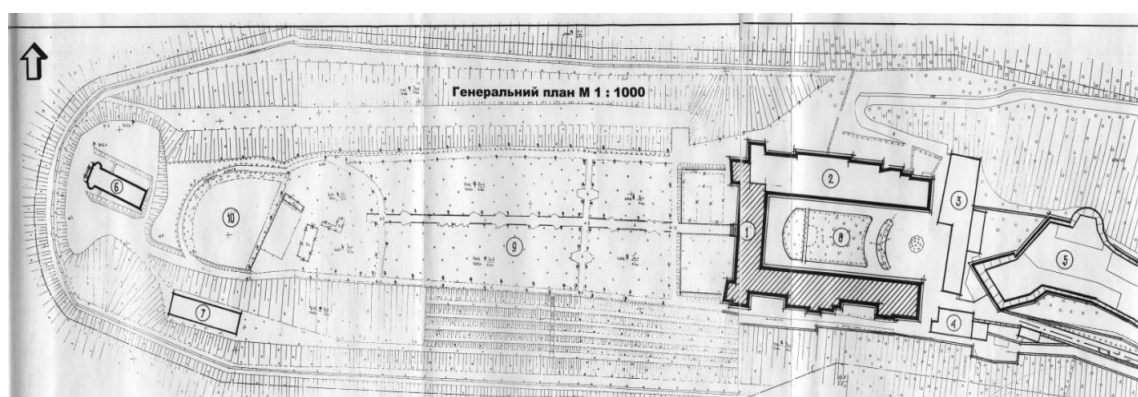
У 1873 році посеред парку збудували велику підземну каплицю-гробівець, аналогів якій нема в Україні (рис.1). У склепі поховано 84 сестер, у тому числі й засновницю монастиря Марцеліну, яка померла у 1911 році. Каплиця прямокутна в плані з довгим коридором, перекрита циліндричним склепінням зі світловими ліхтарями, що виступають на поверхню землі. Обабіч коридору розміщено кілька ярусів поховальних камер [7].

Відомо, що в період Першої світової війни значна частина палацу була пристосована під військовий шпиталь. У 1916 році через Язловець проходила лінія фронту. В цей період палац займав спочатку угорський військовий штаб, потім - штаб російських військових частин, а згодом і пруські частини обрали палац у якості штабного приміщення. Протягом 1918-1919 років замковий палац був свідком декількох зіткнень між українцями і поляками. Монастир проіснував у будівлі палацу до 1947 року і був закритий радянською владою, розмістивши спочатку зоотехнікум, пізніше – обласний пульмонологічний санаторій.

У 1983 році група архітекторів інституту «Укрзахідпроектреставрація» на підставі історичних відомостей та архітектурно-археологічних обстежень розробила ескізний проект реставрації та пристосування споруд Язловецького замку під культурно-туристичний центр. Проект передбачав консервацію і часткову реставрацію Верхнього замку, реставрацію та часткову реконструкцію палацу Нижнього замку і відновлення замкового парку. Проект не було реалізовано (рис.2).

Рис. 1. Монастирський некрополь. Фото із відкритих джерел

Рис. 2. Комплекс Язловецького палацу. Архівне фото:

- 1 – жіночий монастир; 2 – колишні приміщення лікарні; 3 – господарські приміщення колишньої лікарні; 4 – господарські будівлі монастиря; 5 – руїни замку; 6 – гробниця Марцеліни; 7 – господарські будівлі; 9 – палацовий парк; 10 – городи**

У 1996 році в центральній частині та південному крилі палацу відновив свою діяльність жіночий монастир. Приміщення північного крила продовжували використовувати як лікарню. 5 листопада 2008 року згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України замок в селі Язловець увійшов до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля» (ДІАЗ «Замки Тернопілля») (рисунок 3).

Нині в приміщеннях палацу перебуває жіночий монастир Згромадження Сестер Непорочного зачаття Пречистої Діви Марії. На другому поверсі

монастиря розміщується домовий костел і музей Блаженної Марцеліни Даровської. Проведена інвентаризація приміщень палацового комплексу, яку здійснювала Архітектурна Майстерня ФОП Вербовецького Ю. показала, що центральна та південна частина пам'ятки, де влаштовано жіночий монастир, перебуває у задовільному стані, а після припинення функціонування лікарні приміщення північного крила палацу не використовуються і є в непридатному до нормальної експлуатації стані. Старий замок поруч із палацом дійшов до наших днів у руїнах (рисунок 4).

Рис. 3. Західний фасад палацу. Власне фото

Замок та палац є яскравими просторовими домінантами в забудові села Язловець. Територія пам'ятки частково обгороджена невисоким кам'яним муром. Між палацом та руїнами замку розташований ряд гаражів та господарських будівель. На захід від пам'ятки - палацовий парк із алеями, у глибині якого, над краєм мису, розташована гробниця засновниці язловецького монастиря - Блаженної Марцеліни Даровської. Площа території охоронної зони - 3,77 га. (див.рисунок 1).

Рис. 4. Язловецький замок (на передньому плані) та палац (зліва), вигляд з південного сходу. Фото із відкритих джерел

Палац збудований з каменю і цегли, П-подібний у плані, симетричний. Великий парадний двір-курдонер розкривається у бік руїн Язловецького замку XV ст. і з'єднується наскрізним проїздом з парком, розташованим на осі палацу. Більша частина споруди двоповерхова, накрита вальмовими дахами складної конфігурації. Центральна частина будівлі (над наскрізним проїздом) має три поверхи, накрита двосхилим дахом і завершена по обох фасадах трикутними фронтонами з гербами і атрибутами геральдичної тематики в тимпанах [2]. Проїзд, що у XVII столітті слугував головним в'їздом у замок, перекрито півциркульним склепінням із розпалубками (рисунок 5). З боку головного і паркового фасадів він оформлений порталами, що поєднують ренесансно-барокові риси.

Рис. 5. Наскрізний проїзд, вигляд із заходу, деталь проїзду. Власні фото

Портал центрального входу оздоблений з боків пілястрами, на яких є рельєфне зображення вазона з квіткою. Архівольт арки оздоблений рельєфними листовими розетками. Арка входу обрамлена колонами з канелюрами, нижня частина яких прикрашена різьбленими квітами та овалами. Колони стоять на масивних цоколях, прикрашені стилізованими лев'ячими масками та рослинним орнаментом. Колони завершені капітелями, прикрашені стилізованим листям аканта. Над порталом дворового фасаду палацу знаходяться фігурні консолі, які прикрашені маскаронами у вигляді стилізованих чоловічих голів. Стіни на низькому цоколі завершуються профільованими карнизами [11].

Інвентаризація показала, що до сьогодні пам'ятка багата на значну кількість культурних цінностей. Серед них: *портал паркового фасаду (сер. XVII ст.)* (матеріал – пісковик), оформлений ренесансно-бароковою білокам'яною різьбою; *скульптура невідомого святого (XVIII ст.)* (матеріал – пісковик), розміщена над вхідним порталом з боку парку, в півкруглій ніші й зображує чоловіка, у якого на лівій руці дитя, в правій - пальмова гілка; *гербовий картуш (XVIII ст.)* (матеріал – пісковик), розміщений над входом у палац з боку парку; *гербовий картуш (XVIII ст.)* (матеріал – пісковик), розміщений над входом у палац з боку двору; *портал дворового фасаду (сер. XVII ст.)* (матеріал – пісковик), оформлений ренесансно-бароковою білокам'яною різьбою; *консолі (сер. XVII ст.)* (матеріал – пісковик), розташовані над порталом дворового фасаду палацу, фігурні, прикрашені маскаронами; *кована решітка (II пол. XVIII ст.)* (матеріал – залізо), розташована у вікні південного корпусу палацу з боку подвір'я.

Аналіз історії будівництва та об'ємно-планувальної структури комплексу Язловецького замку та палацу, а також проведена інвентаризація дозволяє стверджувати, що будівлі й досі є цінною пам'яткою містобудування та архітектури, яка потребує реставрації та відновлення. Частина палацу, яка у радянський період була передана під лікарню, через недбале ставлення до пам'ятки знаходиться у непридатному до використання стані. Палац містить цінні артефакти, є важливою домінантою в забудові селища, надає йому

ідеологічного забарвлення та приваблює прочан та туристів із усього світу.

Архітектурною Майстернею ФОП Вербо́вце́ького Ю. рекомендований режим використання об'єкта культурної спадщини:

1. Використання об'єкту не повинно наносити шкоди фізичному збереженню об'єкта та не знижувати його історичну і культурну цінність.

2. Рекомендується використання у якості жіночого монастиря із забезпеченням безперешкодного або регульованого доступу відвідувачів всередину об'єкту.

Список джерел:

1. Бевз, М., 2001. Історичні міста Галичини: проблеми вивчення і збереження. *Записки Наукового Товариства імені Шеченка. Праці Комісії архітектури та містобудування*, 241, 84-112.
2. Вечерський, В., 2008. Українські монастирі. Київ: Наш час.
3. Водзинський, Є., 1996. Історичні міста України: дослідження та охорона спадщини. *Архітектурна спадщина України*, 3 (1), 243-254.
4. Городиський, Л., Зінчишин, І. (1998). *Мандрівка по Тербовлі і Тербовляниці: Історичний нарис-путівник*. Львів : Каменярь.
5. Дударчук, К.Д., 2013. *Історико-культурні ресурси Тернопільської області: стан збереження та використання*. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка.
6. Дячок О. (2018). Історичні етапи формування та розвитку архітектури сакральних будівель Тернопільської області. *Архітектурний вісник КНУБА: наук.-виробн.збірник*. К.: КНУБА, 16, 98-108.
7. Дячок, О. (2017). *Архітектура палацового комплексу у селі Язловець*. New achievements of world science: Proceedings of VII International conference. Morrisville, US, Morrisville, Lulu Press.
8. Рибчинський, О. (2005). Язлівець – місто Ренесансу. *Записки Наукового товариства імені Шевченка. Праці Комісії архітектури та містобудування*, 70–309.
9. *Спадщина. Язловець. Замок*. Відновлено з <https://m-a-d-m-a-x.livejournal.com/340400.html>.
10. *Україна Інкогніта. Язловець*. Відновлено з <https://ukrainaincognita.com/kostoly/yazlovets-chastyna-2-pamyatky-mistechka>.
11. Diachok, O.M., Kuziv, M.P., Volska, S.O., Datsiuk, N.M. Protection of cultural heritage. Yazlovets Palace. *Culture and arts in the context of cultural heritage. The Collection of Articles. Klironomy, 1 (4)*. Ostrava: Tuculart Edition, 2022.

PHYSICAL EDUCATION AND SPORTS

Татарченко Лариса Іллівна

старший викладач кафедри фізичного виховання та спорту ФМТДР
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Присяжна Марія Костянтинівна

викладач кафедри фізичного виховання та спорту ФМТДР
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

Шаров Даніїл Сергійович

студент I курсу фізико-технічного університету
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СИСТЕМІ ФІЗКУЛЬТУРИ І СПОРТУ

***Анотація.** У науковій публікації акцентовано на особливостях використання інформаційно-комунікаційних технологій у системі фізичної культури та спорту. Наголошено на тому, що інформаційні технології не обійшли популярний вид спорту, як бодібілдинг, яким активно займаються не тільки професіональні спортсмени, але і всі бажуючі.*

***Ключові слова:** система фізкультури та спорту, використання інформаційно-комунікаційних технологій, бодібілдинг.*

Поряд із динамічним розвитком процесів інформатизації у всіх сферах діяльності людини сьогодні спостерігається активне впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у систему фізкультури та спорту. Можна виділити декілька напрямків їх використання, які пов'язані із моделюванням технічних і тактичних дій спортсменів, прогнозуванням результатів, створенням баз даних із різних видів спорту, комп'ютерною діагностикою спортивних навантажень, організацією тренувань, забезпеченням корисного та ефективного живлення організму, організацією

підготовки керівних кадрів та спортсменів [1, с. 24]. Крім того, важливе місце у спортивних результатах має інформація про суперників, яку без використання комп'ютерних технологій просто неможливо дістати [4, с. 303].

У спорті з управлінської точки зору інформаційні технології використовуються для реалізації кадрової політики, а саме для організації підготовки, підвищення кваліфікації, атестації тренерсько-викладацького складу і керівних працівників. У роботах дослідників та документах відповідних органів управління зазначається, що традиційні форми інформаційного забезпечення виявилися абсолютно недостатні для сучасного етапу розвитку суспільства, оскільки сьогодні необхідна інтеграція організаційних, наукових, технічних і економічних зусиль і засобів для вирішення назрілих критичних проблем в можливо короткі терміни.

Для вирішення цих завдань потрібно забезпечити створення цілісної системи збору, зберігання і представлення різноманітної інформації, необхідної для підготовки і ухвалення оптимальних і обґрунтованих управлінських рішень. З цієї точки зору у процесі реалізації проекту інформатизації спортивної галузі повинні бути забезпечені такі функції як:

- облік і використання напрацьованих інформаційних ресурсів;
- автоматизація процесу поповнення та оновлення інформації;
- представлення інформації в оптимальному та доступному вигляді;
- об'єднання периферійних пристроїв системи в єдину мережу;
- надання інформаційних ресурсів широкому колу користувачів відповідно до встановлених прав доступу [3, с. 42].

Основним напрямком, який забезпечується інформаційно-комунікаційними технологіями, є тренування спортсменів та всіх бажаючих. Як показав аналіз спеціальної і науково-методичної літератури, а також електронних ресурсів Інтернет, сьогодні в процесі підготовки спортсменів високої кваліфікації і багатьох любителів спортивних тренувань використовуються різні інформаційні технології, а саме:

- комп'ютерні комплекси для оцінки і моніторингу стану спортсменів;
- тренажерно-діагностичні стенди для вивчення реакцій організму

спортсменів на фізичні навантаження;

– комп'ютеризовані оптико-електронні комплекси для збору і аналізу інформації про технічну підготовленість спортсменів;

– системи «віртуальної реальності» для формування у спортсменів спеціальних рухових навиків;

– експертні системи для планування тренувального процесу спортсменів;

– автоматизовані системи для контролю і управління тренувальним процесом спортсменів.

Для забезпечення тренувань з бодібілдингу існує значна кількість програмних засобів та електронних ресурсів, які мають свої особливості у використанні та застосуванні. До них слід віднести «VidaOne Diet & Fitness», «BodyTrans», «Bodyron 4.0», «IRoNDooM» та ін. [5, с. 115].

Одним із важливих компонентів фізичної підготовки є комп'ютерна діагностика різних станів під час тренувань та змагань. Відомо, що нераціональна побудова спортивної підготовки, відсутність науково-обґрунтованого контролю та оцінки дії фізичних навантажень на організм часто призводять до зниження спортивного результату із-за розвитку стану перетренованості та постійної стомленості. В даний час стає очевидним, що одним з найбільш перспективних шляхів вдосконалення системи управління спортивною діяльністю є впровадження у тренувальний процес інформаційних технологій, які дозволять отримати тренеру та спортсменам супровідної інформації [5, с. 112].

Отримання інформації про стан організму за допомогою використання діагностичних комп'ютерних технологій дозволяє науково обґрунтувати ефективність вживаних навантажень в процесі управління підготовкою спортсменів. Лікарі та професійні тренери радять займатися спортсменам та новачкам тільки під наглядом кваліфікованих спортивних лікарів, які, використовуючи новітні методи діагностики, вчасно уловляють відхилення у самопочутті спортсмена та скорегують тренувальні дії.

Наступною, не менш важливою стороною тренувального процесу є організація правильного живлення спортсменів. Для того, щоб організм

витримав всі навантаження, які йому пропонує тренер, при цьому він не захворів, а окріпнув, то живлення повинне бути правильним. Існує декілька важливих моментів, які слід мати на увазі стосовно побудови раціону, що дозволяє добиватися високої результативності. Перший з них полягає у фактичній якості їжі. Другий – це кількість їжі, що приймається за один раз. Третій аспект живлення передбачає врахування частота процесу прийому їжі.

Щоб правильно побудувати свій раціон, потрібне з самих різних сторін вивчити різноманітні властивості продуктів, а також бути в курсі того, як їх вживати в строгій сумісності з вашою тренувальною програмою, віком, здоров'ям, підлогою і рівнем стресових навантажень. І тут спортсмену допоможуть різноманітні калькулятори, які дозволять підрахувати калорії, вагу, частоту приймання їжі та інші фактори, які забезпечать якісний і правильний процес живлення організму.

В останні десятиліття одним з найпопулярніших і масових неолімпійських видів спорту став бодібілдинг. У цьому виді спорту основне значення має пропорційність статури, тому якнайкращих результатів добиваються, як правило нормостеники. Крім того, важливу роль грає товщина жирового прошарку. З погляду будови м'язів у бодібілдингу основне значення має силова витривалість, тому успішнішими будуть спортсмени, в м'язах яких превалюють повільні волокна [1, с. 25]. Ефективне ж нарощування м'язів забезпечується складною комбінацією наполегливих тренувань, виконання вправ, призначених для дії на відповідні групи м'язів, строгого дотримання дієти і регулярних фізичних навантажень на серцево-судинну систему. Більшість з цих показників отримується за допомогою комп'ютерного діагностування з використанням сучасних комп'ютерних та медичних технологій.

У спортивній медицині при аналізі такого складного виду спортивних занять, як бодібілдинг, звертають увагу на діагностику різних функціональних станів рухового апарату людини під впливом обважнювачів. Вона складається з обліку основних умов спортивної діяльності людини, клінічних і об'єктивних фізіологічних даних його організму. Основні умови діяльності мають на увазі

те, що є інформація: про передуючу діяльність, час її закінчення, тривалості, відпочинку до початку даної роботи, тривалості і інтенсивності даного фізичного навантаження, режим її виконання, відношення випробовуваного до виконання даної роботи (звична, незвична, цікава і ін.) [2, с. 32].

У використанні інформаційних технологій для удосконалення системи зайняти по бодібілдингу можна виділити декілька напрямів, а саме:

– використання електронних ресурсів мережі Інтернет, які містять теорію і практику по бодібілдингу;

– використання програмних засобів, що автоматизують окремі інформаційні функції. До них відносяться всілякі калькулятори калорій, вага і інших показників;

– допоміжний аудіо і відеоматеріал, наприклад відеоуроки, музика для бодібілдингу, зображення вправ і так далі.

– використання програмних комплексів, які вміщують вищеперелічені напрями. Це можуть бути або програмні продукти для персонального комп'ютера, або мобільні версії програм;

– всілякі електронні пристрої, які допомагають стежити за фізичним станом спортсмена.

Отже, інформаційно-комунікаційні технології активно впроваджуються та використовуються у системі фізичної підготовки та тренування спортсменів. Їх використання дозволяє провести діагностику різних показників фізичного стану спортсменів, скоординувати їх тренування, визначити правильний та якісний раціон тощо. Інформаційні технології не обійшли і такий популярний вид спорту, як бодібілдинг, яким активно займаються не тільки професіональні спортсмени, але і всі бажаючі.

Список джерел:

1. Блудов О.Ю., Єрмакова Т.С., Пушанкіна Д.І., Григор'єв А.В. Застосування в спортивній практиці інтегральних інформаційно-творчих технологій (на прикладі баскетболу). *Теорія та методика фізичного виховання*. 2007. № 7. С. 24–30.
2. Жижин К.С. Бодібілдинг: особистий досвід лікаря. К: Освіта, 2006. 160 с.
3. Корягін В. М., Блавт О. З. Інтенсифікація контролю у фізичному вихованні і спорті на

основи інформаційно-комунікаційних технологій. *Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури та спорту*. 2020. № . 4. С. 42–46.

4. Кунанець Н.Е., Дума А.І. Консолідація інформації у спортивній галузі: стан та перспективи. *Інформаційні системи та мережі: збірник наукових праць*. Львів: Видавництво Львівської політехніки. 2011. № 715. С. 303 – 311.
5. Шаров С., Хромишев О. Аналіз програмних засобів для інформаційної підтримки тренувань з бодібіндингу. *Ukrainian Journal of Educational Studies and Information Technology*. 2015. Т. 2. № 2. С. 111–117.

MILITARY AFFAIRS AND NATIONAL SECURITY

Zdoryk Nikita

5nd year student

Kharkiv National University of Radioelectronics,
Ukraine

Umanets Mariia

2nd year student

Kharkiv National University of Radioelectronics,
Ukraine

ANALYTICAL AND INFORMATIONAL SUPPORT FOR INFORMATION SECURITY IN MODERN CRITICAL INFRASTRUCTURE FACILITIES

Modern CII (Critical information infrastructure, abbreviated as CII) objects are quite voluminous, complex, and incredibly important, but unfortunately, not all states pay due attention to cyber defense, and this in turn can lead to negative consequences. Subjects of critical information infrastructure - state bodies, state institutions, legal entities and (or) individual entrepreneurs who own, information and telecommunication networks, automated control systems operating in health care, science, transport, communications, energy, banking and other areas of the financial market, fuel and energy complex, nuclear energy, defense, rocket and space, mining, metallurgical and chemical industries.

Now in Ukraine there is still no list of critical infrastructure facilities and no registry of critical information infrastructure, but most often attempts of cyber attacks are fixed on the government and law enforcement agencies. The most common methods of penetration are Hacking web applications, Social Engineering and «Man in the middle» attack.

This paper examines the reasons for successful attacks on CII objects, as well as methods and principles that will help organize the policy of regulating the IT

industry and cyberspace.

Let's first look at some of the common problems that experts have highlighted:

- Lack of a single nationwide system of critical infrastructure protection;
- Insufficient and inconsistent regulatory and legal regulation on the protection of critical infrastructure systems and facilities, in particular the lack of a special law on critical infrastructure and its protection;
- The absence of a government body responsible for coordinating actions in the field of critical infrastructure protection;
- Uncertainty of powers, tasks and responsibilities of central authorities and other state bodies in the field of critical infrastructure protection;
- Underdevelopment of public-private partnerships in critical infrastructure protection and uncertainty of funding sources for critical infrastructure protection activities;

Consider some solutions that can be successfully used in the construction of CII protection from the technical side.

A good solution to the security problems of computer networks that CII uses is the ability to use intrusion detection systems that include a combination of technologies to detect intrusions that originate from internal and external sources. An approach that uses pattern matching and log file analysis to scan internal network activity and incoming network packets for anomalies helps combat both internal threats and external attacks[1].

A proposal to implement an augmented attack tree model to deal with distributed denial of service attacks was also analyzed [2]. Their approach creates attack trees to model attacks and guide the development of attack detection and mitigation strategies. Although this approach is innovative, defining attack trees for multiple possible attacks is challenging. Moreover, the attack models must be tuned to the specific infrastructure being protected[4].

Not to be omitted SCADA Systems, which are widely used in critical infrastructures, and usually include redundant communication channels to ensure reliable operation, this feature can be used to signal attacks, as well as to mitigate their consequences[3]. Due to the fact that this system has a sufficient number of

vulnerabilities, due attention must be paid to research that includes detection approaches and further intrusion analysis. The system can be improved by including special rules to detect sophisticated attacks on SCADA systems.

On the part of legislation, it is necessary to regulate the following actions to ensure safety.

– Create governance institutions that will work closely with technology companies, federal agencies, intelligence agencies, and financial structures. Each of these organizations will have a certain sphere of influence: technological standards, public-private projects to counter cyberattacks.

– Increase cybersecurity of small and medium-sized enterprises, monitor compliance with cybersecurity requirements as a public policy direction.

– Increase the qualifications of specialists in the field of information and cybersecurity. Expand the direction in universities, devote to education the proper amount of finances.

– Build a resilient economy as a backbone to deter potential threats - this is done through strategic planning that can ensure that the national economy recovers from a cyber attack.

– Begin an effective policy of raising public and private funding for infrastructure modernization.

Protecting critical infrastructure is always a priority, but complexities such as war and pandemics make it even more challenging. With a large percentage of employees forced to work remotely, many infrastructure facilities are forced to work with one or two employees at their desks. On the one hand, this has brought obvious problems, but on the other hand, it has given the infrastructure a great opportunity to rethink its approach to security. With all of the above in mind, critical infrastructure security approaches need to be understood and implemented immediately, especially during a time of global change.

References:

1. Augmented attack tree modeling of distributed denial of services and tree based attack detection method / J. Wang et al. *Proceedings of the Tenth IEEE International Conference on*

- Computer and Information Technology*. P. 1009–1014.
2. Ghosh S., Sampalli S. A Survey of Security in SCADA Networks: Current Issues and Future Challenges. 9 February 2019. Halifax.
  3. Hurst W., Merabti M., Fergus P. A Survey of critical infrastructure security. *Critical infrastructure protection VIII*. 9th ed. Arlington, 2014. P. 128–138.
  4. Wen W. An improved intrusion detection system. *Proceeding of the International Conference on Computer Applications and System Modeling*. P. 213–215.

Савельєв Андрій Миколайович

ORCID ID: 0000-0002-7879-8580

науковий співробітник науково-дослідного відділу науковий центр Повітряних Сил,
Харківський національний університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, Україна

Запара Денис Михайлович

ORCID ID: 0000-0003-3949-7555

кандидат військових наук,
начальник науково-дослідного відділу науковий центр Повітряних Сил,
Харківський національний університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, Україна

Коломійцев Олексій Володимирович

д-р техн. наук, професор, Заслужений винахідник України,
професор кафедри комп'ютерна інженерія та програмування
Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут», Україна

Новіченко Сергій Володимирович

ORCID ID: 0000-0001-7043-446X

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник науково-дослідного відділу, науковий центр Повітряних Сил,
Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна

Деменко Микола Петрович

ORCID ID: 0000-0003-3037-6765

кандидат воєнних наук, доцент, провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу, науковий центр Повітряних Сил
Харківський національний університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, Україна

Доска Олександр Михайлович

ORCID ID: 0000-0002-9874-8716

кандидат технічних наук, старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу, науковий центр Повітряних Сил,
Харківський національний університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, Україна

Третяк Вячеслав Федорович

ORCID ID: 0000-0003-2599-8834

кандидат технічних наук, доцент, старший науковий співробітник
науковий співробітник наукового центру Повітряних Сил
Харківський національний університет Повітряних Сил ім. Івана Кожедуба, Україна

Кривчун Валерій Іванович

ORCID ID: 0000-0001-6615-7623

науковий співробітник наукового центру Повітряних Сил

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба, Україна

**СИСТЕМИ КООРДИНАТ, ЩО ВИКОРИСТОВУЮТЬСЯ В
МОДЕЛІ ЗАСОБІВ ПОВІТРЯНОГО НАПАДУ ПРОТИВНИКА
ГЕОІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ПРИЙНЯТТЯ
РІШЕННЯ КОМАНДИРОМ ЧАСТИНИ (ПІДРОЗДІЛУ) ЗРВ
НА БОЙОВІ ДІЇ «АРГУМЕНТ–2021»**

Інформаційно-розрахункова система “Аргумент–2021” призначена для підтримки прийняття рішення командиром частини ЗРВ при виборі бойового порядку частин та підрозділів ЗРВ і оцінки ефективності бойових дій угруповання ЗРВ яке створено [1-7].

Координати повітряного об'єкта (ПО) задаються в географічній криволінійній системі координат $\{\varphi, \lambda, h\}$, де φ – географічна широта, λ – географічна довгота, h – висота над поверхнею Землі (рельєфом).

Для здійснення обчислень, пов'язаних з переміщенням ПО та здійснення взаємних зв'язків з іншими моделями використовується прямокутна правостороння "світова" система координат $\{x_c, y_c, z_c\}$.

Зв'язок між географічною криволінійною та прямокутною "світовою" системами координат показано на рисунку 1.

Прямокутні "світові" координати ПО отримуються з його географічних криволінійних координат наступним чином:

$$\begin{cases} x_c = r \cdot \cos(\lambda) \cdot \cos(\varphi); \\ y_c = r \cdot \sin(\lambda) \cdot \cos(\varphi); \\ z_c = r \cdot \sin(\varphi), \end{cases} \quad (1)$$

де $r = r_3 + h_r + h$ – відстань від центра Землі до ПО;

$r_3 = 6371110$ м – середній радіус Землі;

h_r – висота рельєфу Землі в точці з координатами $\{\lambda, \varphi\}$.

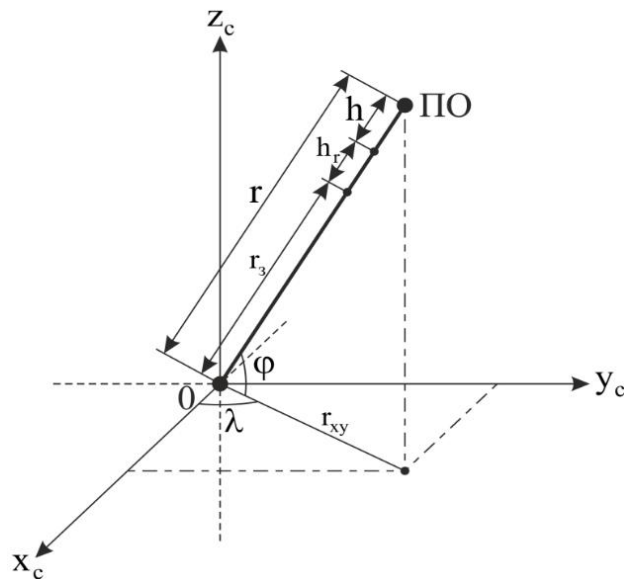

Рис. 1. Географічна та "світова" системи координат

Географічні криволінійні координати ПО отримуються з його прямокутних "світових" координат наступним чином:

$$\left\{ \begin{array}{l} h = r - r_z - h_r; \\ \lambda = \begin{cases} \arccos\left(\frac{x_c}{r_{xy}}\right), & \text{при } y_c \geq 0; \\ 180^\circ + \arccos\left(-\frac{x_c}{r_{xy}}\right), & \text{при } y_c < 0, \end{cases} \\ \varphi = \arcsin\left(\frac{z_c}{r}\right), \end{array} \right. \quad (2)$$

де $r = \sqrt{x_c^2 + y_c^2 + z_c^2}$; $r_{xy} = \sqrt{x_c^2 + y_c^2}$ – проекція відстані від центра Землі до ПО на площину $x_c O y_c$.

Для здійснення обчислень, пов'язаних з переміщенням ПО також використовується зв'язана (рухома) "швидкісна" прямокутна правостороння система координат $\{x_v, y_v, z_v\}$, де вектор швидкості ПО завжди спрямований вздовж вісі Ox_v .

Зв'язок між географічною криволінійною, прямокутною "світовою" та зв'язаною "швидкісною" системами координат показано на рисунку 2.

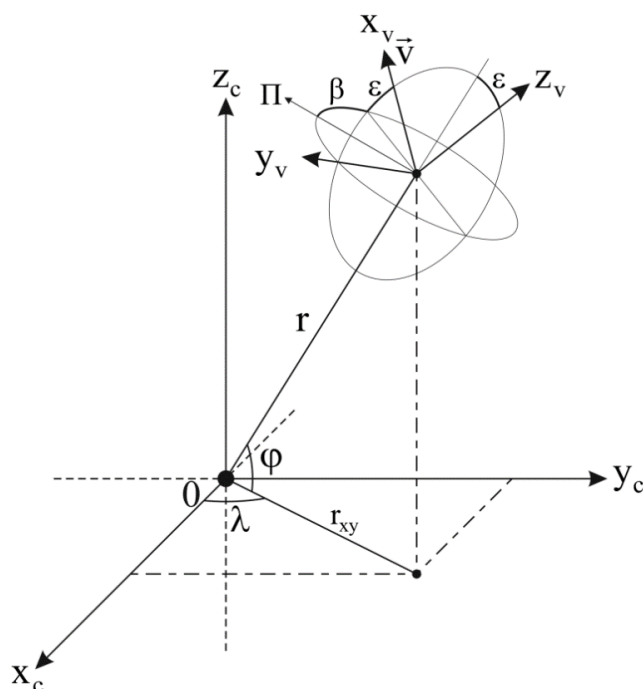

Рис. 2. Зв'язана "швидкісна" система координат

Координати довільної точки заданої в "світовій" системі координат $\{x_c, y_c, z_c\}$ перераховуються в "швидкісну" систему координат конкретного ПО $\{x_v, y_v, z_v\}$ за допомогою виразу (в матричній формі):

$$\begin{pmatrix} x_v \\ y_v \\ z_v \end{pmatrix} = M(\beta, \varepsilon) \cdot \left(M(\lambda, \varphi) \cdot \begin{pmatrix} x_c \\ y_c \\ z_c \end{pmatrix} - \begin{pmatrix} r \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} \right), \quad (3)$$

де $M(\beta, \varepsilon)$ – матриця розміром 3×3 виду:

$$M(\beta, \varepsilon) = \begin{pmatrix} \sin(\varepsilon) & \sin(\beta) \cdot \cos(\varepsilon) & \cos(\beta) \cdot \cos(\varepsilon) \\ 0 & -\cos(\beta) & \sin(\beta) \\ \cos(\varepsilon) & -\sin(\beta) \cdot \sin(\varepsilon) & -\cos(\beta) \cdot \sin(\varepsilon) \end{pmatrix}, \quad (4)$$

β, ε – кути що визначають напрямок вектору швидкості ПО;

$M(\lambda, \varphi)$ – матриця розміром 3×3 виду:

$$M(\lambda, \varphi) = \begin{pmatrix} \cos(\lambda) \cdot \cos(\varphi) & \sin(\lambda) \cdot \cos(\varphi) & \sin(\varphi) \\ -\sin(\lambda) & \cos(\lambda) & 0 \\ -\cos(\lambda) \cdot \sin(\varphi) & -\sin(\lambda) \cdot \sin(\varphi) & \cos(\varphi) \end{pmatrix}; \quad (5)$$

де λ, φ – географічні координати ПО;

$$r = r_s + h_r + h.$$

Координати довільної точки заданої в "швидкісній" системі координат конкретного ПО $\{x_v, y_v, z_v\}$ перераховуються в "світову" систему за допомогою виразу (в матричній формі):

$$\begin{pmatrix} x_c \\ y_c \\ z_c \end{pmatrix} = M^T(\lambda, \varphi) \cdot \left(M^T(\beta, \varepsilon) \cdot \begin{pmatrix} x_v \\ y_v \\ z_v \end{pmatrix} + \begin{pmatrix} r \\ 0 \\ 0 \end{pmatrix} \right), \quad (6)$$

де $M^T(\lambda, \varphi), M^T(\beta, \varepsilon)$ – транспоновані матриці (5), (4) відповідно.

Слід зазначити, що інформаційно-розрахункова система "АРГУМЕНТ 2021" використовується в штабах Повітряних Сил, штабі зенітної ракетної бригади (полку), командному пункти зенітного ракетного дивізіону для підтримки прийняття рішення на бойові дії, а також є інтерактивною і часових обмежень на її роботу не існує.

Список джерел:

1. Савельєв, А., Запара, Д., Новіченко, С., Деменко, М., Доска, О., Третяк, В., & Власов, А. (2021). Структура інформаційно-розрахункової системи підтримки прийняття рішення "Аргумент – 2021". InterConf, (49), 631-642. <https://doi.org/10.51582/interconf.7-8.04.2021.069>
2. Савельєв, А., Запара, Д., Новіченко, С., Деменко, М., Доска, О., Третяк, В., & Васильєв В. (2021). Показники ефективності, що оцінюються інформаційно-розрахунковою системою підтримки прийняття рішення «АРГУМЕНТ». Збірник наукових праць ЛОГОС, 116-122. <https://doi.org/10.36074/logos-09.04.2021.v1>
3. Кулешов, О., Коломійцев, О., Гордієнко, А., Болюбаш, О., Батурін, О., Клівець, С., & Третяк, В. (2022). Методичний підхід щодо моделювання оцінки

ефективності системи вогню угруповання військ протиповітряної оборони сухопутних військ. InterConf, (99), 930-946. <https://doi.org/10.51582/interconf.19-20.02.2022.102>

4. Коломійцев, О., Кудряшов, В., Третяк, В., Кулешов, О., & Клівець, С. (2020). Оцінювання значень умовних ймовірностей ураження нетипової повітряної цілі у різноманітних умовах. Збірник наукових праць ЛОГОС, 132-135. <https://doi.org/10.36074/05.06.2020.v4.46>
5. Третяк, В., Голубничий, Д., Коломійцев, О., Мегельбей, Г., Возний, О., & Філіпенков, О. (2020). Математична модель рангового підходу. Збірник наукових праць ЛОГОС, 116-122. <https://doi.org/10.36074/25.12.2020.v1.40>
6. Третяк, В., Деменко, М., Запара, Д., Новіченко, С., Доска, О., & Савельєв, А. (2021). Спосіб рішення задачі цілерозподілу сил та засобів зенітних ракетних військ. Scientific Collection «InterConf», (40): with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Scientific Community: Interdisciplinary Research» (January 26-28, 2021) in Hamburg, Germany, 744-27.
7. Третяк, В., Коломійцев, О., Євстрат, Д., Ворошилов, Логвиненко, В., Лисиця, О. & Місюра В. (2021). Аналіз сучасних систем управління базами даних. «Scientific goals and purposes in XXI century» (October 07-08, 2021), Сіетл, 453-465.

SCIENTIFIC EDITION

BN 978-9-934534-34

9 789934 534348

SCIENTIFIC COLLECTION «INTERCONF»

№ 112 | June, 2022

The issue contains:

Proceedings of the 1st International
Scientific and Practical Conference

SCIENTIFIC PROGRESSIVE METHODS AND TOOLS

RIGA, LATVIA
16-18.06.2022

Published online: June 18, 2022

Printed: December 30, 2022. Circulation: 200 copies.

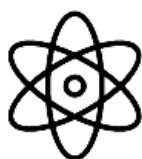

Contacts of the editorial office:

Scientific Publishing Center «InterConf»

E-mail: info@interconf.top

URL: <https://www.interconf.top>

InterConf

Scientific Publishing Center